

Рекомендовано вченою радою ЗУНУ
(протокол №6 від 25.02.2026р.)

Василь ДОБІЖА

***ПОЛІТИЧНА ВИНЯТКОВІСТЬ В
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ***

Монографія

Тернопіль 2026

УДК 321.01:316.7

Друкується за рішенням вченої ради Західноукраїнського національного університету (протокол №6 від 25.02.2026р.)

Рецензенти:

В.В.Козьма,

доктор політичних наук, професор завідувач кафедру соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету фізичного виховання і спорту;

С.Г.Денисюк,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародного права і права ЄС Державного податкового університету;

Т.Ю.Герасимов,

доктор історичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національно-технічного університету.

Добіжа В.В. Політична винятковість в цивілізаційному вимірі: [монографія]. – Тернопіль: Крок, 2026. – 251с.

У монографії досліджено феномен політичної винятковості: його генезу, концептуальні основи, форми прояву та соціально-політичні детермінанти формування. Проаналізовано механізми символічної репрезентації винятковості через міфологічні наративи та ідеологічні практики, а також її роль у легітимації політичної влади.

Представлено компаративний аналіз національних моделей політичної винятковості США, Франції, Німеччини, росії та країн Східної Азії (Китай, Японія, Північна Корея, В'єтнам). Обґрунтовано концептуальне розмежування понять «політична винятковість» і «політична унікальність».

Особливу увагу приділено аналізу української політичної унікальності, процесам формування національної ідентичності, євроатлантичній інтеграції та консолідації української нації в умовах геополітичних викликів. Розкрито феномен національної стійкості як визначальної риси української унікальності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів гуманітарного профілю та всіх, хто цікавиться проблемами політичної теорії, геополітики та національної ідентичності.

ISBN 978-617-692-959-8

ЗМІСТ

ВСТУП	5
 <i>РОЗДІЛ 1</i>	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВOSTІ	
1.1 Концептуалізація феномену політичної винятковості та її функції	9
1.2 Генезис феномену політичної винятковості та форми її прояву	20
1.3 Соціально-політичні детермінанти та специфіка формування політичної винятковості	27
 <i>РОЗДІЛ 2</i>	
СИМВОЛІЧНІ МАРКЕРИ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВOSTІ	
2.1 Символічна репрезентація політичної винятковості: аналітичний підхід	38
2.2 Міфологічні наративи та ідеологічні практики конструювання політичної винятковості	46
2.3 Міфологія винятковості в механізмах легітимації політичної влади	57
 <i>РОЗДІЛ 3</i>	
НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВOSTІ: ЗАХІДНА ТРАДИЦІЯ ТА ЇЇ АЛЬТЕРНАТИВИ	
3.1 Американська винятковість: від пуританської місії до світової доктрини	71
3.2 Історичний та політичний виміри концепції французької винятковості	83
3.3 Ідея особливого шляху Німеччини як фактор формування європейської політичної архітектури	94
3.4 Російський ексклюзивізм: теоретична генеза та практична реалізація	107

*РОЗДІЛ 4***КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВOSTІ В
СХІДНОАЗІЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ**

4.1 Філософія китайської політичної окремішності	119
4.2 Японський політичний виняток: історичний контекст	131
4.3 Політична архітектура та системні особливості північнокорейського режиму	142
4.4 Діалектика винятковості та особливий шлях політичного розвитку Соціалістичної Республіки В'єтнам	151

*РОЗДІЛ 5***ПОЛІТИЧНА УНІКАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ТА ФОРМУВАННЯ
ОСОБЛИВОГО ШЛЯХУ НАЦІЇ**

5.1 Формування політичної ідентичності України: від традицій до унікальної моделі	163
5.2 Євроатлантична інтеграція як реалізація української політичної унікальності	176
5.3 Унікальність національної стійкості: від прогнозів капітуляції до феномену опору	188
5.4 Баланс національних інтересів і демократичних цінностей як прояв політичної зрілості нації	197
5.5 Ціннісний код української нації: унікальні шляхи консолідації в умовах екзистенційних викликів	205

ВИСНОВКИ	218
-----------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	221
---------------------------------------	-----

ВСТУП

Наприкінці лютого 2022 року світ побачив, до чого призводить ідеологія винятковості, коли вона стає основою державної політики. Російське повномасштабне вторгнення в Україну стало не просто актом агресії, а логічним продовженням багатовікової імперської ідеї про «особливу місію» росії, про її цивілізаційну вищість і право диктувати іншим народам їхню долю.

Але ця проблема не обмежується росією. У січні 2026 року президент США Дональд Трамп заявив про намір придбати Гренландію, мотивуючи це «національною безпекою» Америки, і водночас анонсував жорсткіші санкції проти Венесуели з метою «відновлення демократії». Далі відбулось захоплення президента Венесуели і початок війни проти Ірану. Ці кроки, незалежно від їхньої реалістичності, виразно демонструють логіку американської винятковості: переконаність у праві визначати долю інших територій і держав виходячи з власних інтересів і цінностей. Форми проявляються по-різному – від російських танків до американських авіаносців, санкцій і дипломатичного тиску – але в основі лежить та сама ідея: «ми особливі, тому маємо право».

Ці події драматично унаочнюють питання, яке досі здавалося суто академічним: яка різниця між легітимною національною гордістю та небезпечною ідеологією винятковості? Коли усвідомлення власної унікальності перетворюється на зброю проти інших? І чи можлива національна ідентичність без месіанських претензій?

Ці питання набувають особливої гостроти в момент глибинних трансформацій світового порядку. Після завершення Холодної війни та краху біполярної системи зростає кількість держав, що декларують свою особливу місію в глобальних процесах. Американська винятковість, китайська цивілізаційна окремішність, російський євразійський месіанізм, французький республіканський універсалізм – усі ці концепції формують сучасний геополітичний ландшафт і визначають логіку міжнародних конфліктів.

Політична винятковість давно перестала бути лише академічним поняттям. Вона стала потужним інструментом легітимації внутрішньої та зовнішньої політики, джерелом міжнародної напруженості, механізмом мобілізації суспільства. Держави, що позиціонують себе як виняткові, демонструють схильність до інтервенціонізму, до експорту власних цінностей, до нехтування суверенітетом інших країн. Віра у власну винятковість характерна для багатьох потужних держав – від США до Китаю, від росії до Франції. Однак не всі форми винятковості однаково небезпечні.

Центральна проблема, яку ставить це дослідження: чи можна провести чітку межу між конструктивним усвідомленням національної унікальності та деструктивною ідеологією винятковості? Чи існують критерії, що дозволяють відрізнити демократичну гордість за власні досягнення від авторитарних

месіанських претензій? І найголовніше: чи може нація зберігати сильну ідентичність без претензій на цивілізаційну вищість над іншими?

Ці питання не є суто теоретичними. Вони визначають практичну політику держав, формують міжнародні альянси, провокують конфлікти. Розуміння механізмів формування та функціонування ідей про національну винятковість стає необхідною умовою для ефективної зовнішньої політики, для протидії імперським амбіціям, для захисту демократичних цінностей.

Чому це дослідження важливе зараз? Його актуальність зумовлена кількома взаємопов'язаними процесами.

По-перше, ми переживаємо кризу традиційних ідеологічних парадигм і водночас спостерігаємо активну міфологізацію політичного простору. В умовах глобальної невизначеності та цифрової трансформації комунікацій національні міфи про винятковість набувають нової потужності. Соціальні медіа стають потужними інструментами конструювання та поширення наративів про особливу місію нації, про її цивілізаційну унікальність. Розуміння того, як формуються ці наративи і як вони впливають на політичну свідомість, стає критично важливим.

По-друге, ми спостерігаємо процес цивілізаційного розмежування. Якщо в 1990-ті роки здавалося, що світ рухається до універсальної моделі ліберальної демократії, то сьогодні очевидна культурно-політична консолідація як західної цивілізації, так і альтернативних проєктів. Найгостріше це протистояння проявляється між росією та Заходом, де концепції винятковості стають ідеологічним обґрунтуванням геополітичних амбіцій і навіть військової агресії.

По-третє, категорії «вищості», «ексклюзивності», «надзвичайності» трансформуються з елементів суспільної свідомості в інструменти експансіоністської політики. Політична винятковість стає визначальним чинником формування міжнародних стратегій економічно і військово потужних держав, які обґрунтовують втручання у внутрішні справи інших країн ідеологією своєї особливої місії.

По-четверте, для України, що перебуває в процесі утвердження власної національної ідентичності та геополітичного позиціонування в умовах екзистенційної загрози, розуміння природи винятковості має безпосереднє практичне значення. Україна протистоїть не просто військовій агресії, а цілій ідеологічній системі російської винятковості, що заперечує саме право української нації на існування. Водночас Україна формує власну модель ідентичності – чи повторить вона помилки інших націй, перетворивши законну гордість на деструктивний месіанізм, чи знайде альтернативний шлях?

Центральна ідея цього дослідження полягає в концептуальному розмежуванні понять «політична винятковість» та «політична унікальність».

Винятковість характеризується месіанськими претензіями, експансіоністськими намірами та прагненням до нав'язування власної моделі іншим. Вона базується на ідеї цивілізаційної вищості, особливої місії, права диктувати правила гри. Історія знає багато прикладів деструктивної винятковості

– від нацистської ідеології «панівного народу» до радянського месіанізму «світової революції», від концепції «Маніфесту долі» до сучасного російського «руського міра».

Унікальність, натомість, проявляється у специфічному шляху розвитку, у збереженні власних цінностей та ідентичності без претензій на універсальність чи цивілізаційну місію. Вона не заперечує цінності інших націй, не прагне до їхнього підкорення чи трансформації. Унікальність – це усвідомлення власної історичної траєкторії, культурної самобутності, але без ідеї винятковості як переваги над іншими. Це розмежування – не просто термінологічна вправа. Воно дозволяє аналітично точніше оцінювати політичні режими та їхні зовнішньополітичні стратегії, прогнозувати потенційні загрози міжнародній безпеці, розуміти логіку геополітичних конфліктів.

Якою є архітектура дослідження? Виклад побудований за принципом поступового звуження фокусу – від загальнотеоретичних питань до конкретного українського кейсу.

Перший розділ закладає методологічні основи: концептуалізує феномен політичної винятковості, досліджує її генезис від релігійно-месіанських коренів до сучасних політичних доктрин, аналізує соціально-політичні детермінанти її формування. Тут ми з'ясуємо, що таке винятковість, як вона виникає, які умови сприяють її артикуляції.

Другий розділ присвячений символічному виміру винятковості. Політична винятковість не існує абстрактно – вона матеріалізується через систему символів, міфів, ритуалів, дискурсивних практик. Ми аналізуємо, як міфологічні наративи конструюють винятковість і як ця міфологія використовується для легітимації політичної влади.

Третій та четвертий розділи становлять компаративне ядро дослідження. Тут ми детально аналізуємо національні моделі винятковості – від американської та французької до російської, від китайської до північнокорейської. Кожна модель має свою специфіку, свої історичні корені, свою логіку. Компаративний аналіз дозволяє виявити як спільні паттерни, так і принципові відмінності між демократичними та авторитарними формами винятковості. Події січня-квітня 2026 року – заяви та дії Трампа щодо Гренландії, Венесуели, Ірану – стають свіжими ілюстраціями того, як американська модель винятковості проявляється в реальній політиці навіть у XXI столітті.

П'ятий розділ присвячений українському кейсу. Тут центральним є аргумент про те, що Україна формує модель політичної унікальності, а не винятковості. Ми аналізуємо, як відбувається формування української політичної ідентичності, яку роль відіграє євроатлантична інтеграція, як війна стала каталізатором національної консолідації, як Україна балансує між національними інтересами та демократичними цінностями. Особливу увагу приділено феномену української стійкості – здатності нації чинити опір всупереч песимістичним прогнозам західних експертів.

Дослідження адресоване широкій аудиторії. Воно буде корисним для політологів, які досліджують питання національної ідентичності, геополітики, міжнародних відносин. Для істориків, що цікавляться історією політичних ідей та національних рухів. Для філософів та культурологів, які аналізують механізми конструювання колективних ідентичностей. Для студентів та викладачів, які викладають чи вивчають політичні науки.

Ця книга також для всіх, хто намагається зрозуміти логіку сучасних геополітичних процесів, хто хоче досягнути природу конфлікту між Україною та росією не просто як територіального спору, а як зіткнення різних моделей національної ідентичності. Для тих, хто замислюється над питанням: чи може Україна зберегти сильну національну ідентичність, не скотившись до деструктивного месіанізму?

У момент, коли на наших очах формується новий світовий порядок, коли Україна відстоює своє право на існування, коли демократичні цінності стикаються з авторитарними амбіціями, розуміння природи політичної винятковості стає не академічною розкішшю, а інтелектуальною необхідністю.

Отже, дослідження запрошує читача до інтелектуальної пригоди – від релігійно-месіанських коренів винятковості до сучасного протистояння цивілізацій.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВОСТІ

1.1 Політична винятковість: концептуальні підходи та функціональний аналіз

У політичній сфері феномен винятковості функціонує як ідеологема, що може набувати форм як міфологічного конструкту, так і цілісної ідеології. Потреба в політологічному осмисленні цього феномена зумовлюється тим, що політика держав, мотивована ідеєю власної винятковості, створює виклики та загрози безпеці інших народів. Розкриття небезпечного потенціалу політичної винятковості можливе через аналіз її сутнісних характеристик та функціональних проявів у конкретних політичних практиках.

Важливо зауважити, що систематична пропаганда винятковості через державні медіа може трансформувати цей конструкт у сталий елемент масової свідомості, формуючи спотворене колективне уявлення про місце власної нації у світі. Особливо небезпечним цей процес стає тоді, коли ідеологема винятковості поєднується з ігноруванням реальних можливостей держави та нехтуванням інтересами інших країн, що ми можемо спостерігати сьогодні на прикладі росії.

Даний феномен має глибоке соціально-історичне коріння та інституціоналізувався не лише на рівні масової свідомості. Концепція державної «винятковості», «самобутності» чи «величі» стала наскрізною парадигмою для багатьох сучасних політичних рухів та ідеологічних течій у різних країнах, формуючи дискурсивні рамки політичного діалогу.

Методологічно важливим вважаємо також розмежування понять «політична винятковість» та «національна винятковість» як базових категорій дослідження. Хоча ці концепти мають спільні риси, вони відрізняються за своєю природою та функціональним навантаженням.

Національна винятковість акцентує увагу на унікальності етнокультурних характеристик певної нації. Вона ґрунтується на твердженні про особливість історичного шляху, культурної спадщини чи етнічної самобутності народу. Така концепція може використовуватися для обґрунтування націоналістичних ідеологій та міжетнічної дискримінації.

Політична винятковість натомість стосується специфіки державного устрою та інституційної організації суспільства. Вона може базуватися на особливостях геополітичного положення, історичного досвіду державотворення чи унікальності політичних інститутів. Важливо, що політична винятковість може бути обґрунтована історичними фактами, політологічними теоріями та

емпіричними даними, тоді як національна часто ґрунтується на міфах, стереотипах і емоційних апеляціях.

Обидва поняття можуть бути використані для мобілізації мас і легітимізації різних політичних режимів. Феномени національної та політичної винятковості демонструють тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість. Усвідомлення унікальності культурно-історичних і соціальних характеристик нації формує підґрунтя для відчуття винятковості. Національна ідентичність функціонує як потужний інструмент політичної мобілізації, тоді як політичні амбіції можуть каталізувати посилення відчуття національної переваги.

У В. Липинського нація ототожнюється з поняттям держави: «Нація для нас – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави»¹. Навіть у фундаментальному монографічному дослідженні «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі» (2023 р.) автори ставлять проблемне запитання про неоднозначність терміна «національне»².

Зазначені міркування обґрунтовують доцільність використання концепту саме «політична винятковість» як базової категорії дослідження, оскільки він має більшу аналітичну універсальність та дозволяє інтегрувати національний і політичний виміри суспільного розвитку. Додаткове обґрунтування такого методологічного вибору пов'язане з концептом «політичної нації», який акцентує увагу на політичному вимірі національної ідентичності³.

Таким чином, концепт «політична винятковість» є більш адекватним сучасним реаліям, ніж традиційне поняття «національна винятковість», оскільки акцентує власне політичні виміри феномену. Це дозволяє досліджувати не лише специфіку різних політичних систем, але й їхній зв'язок із питаннями національної ідентичності, самосвідомості та політичної міфотворчості.

Сьогодні, особливо після розпаду Радянського Союзу, певні країни, як-от США, росія, Китай та інші, відіграють визначальну роль у світі, обґрунтовуючи це своєю ідеологією національною або політичною винятковістю. Найяскравішим прикладом є війна між Україною та росією, яка неабиякою мірою базується на імперських амбіціях не лише керівництва росії, а й пересічних громадян цієї країни, які вважають саме росію «найвинятковішою» та «найвеличнішою», виправдовуючи її дії «правом сильного».

Огляд наукових підходів. Феномен політичної винятковості досліджували різні автори, насамперед, в контексті національної ідентичності, державного будівництва та міжнародних відносин. Алексіс де Токвіль у праці

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.

² Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі : монографія / авт. кол.: Котигоренко В. О. та ін. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. С.7.

³ Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного та ін. Київ : НІСД, 2012. 384 с.

«Про демократію в Америці»⁴ був одним із перших, хто заглибився в ідею американської винятковості, досліджуючи унікальні риси американської демократії.

Ернест Геллнер в роботі «Нації та націоналізм»⁵ аналізує виникнення націй та національної винятковості в контексті модернізації. Генеза націй і націоналізму розглядається як наслідок переходу людства від аграрної до індустріальної епохи. Бенедикт Андерсон в роботі «Уявлені спільноти»⁶ розглядає концепцію нації як уявленої спільноти, стверджуючи, що перш ніж стати реальністю, нація мала бути виображеною в уяві.

На особливу увагу заслуговують роботи Роберта Кагана «Небезпечна нація», «Світ, який створила Америка»⁷, в яких науковець детально аналізує феномен американської винятковості та її вплив на глобальну політику. Він займає складну позицію – визнає історичну роль американської винятковості, але також критично аналізує її негативні наслідки та потенційні ризики для міжнародної стабільності.

Сеймур Мартін Ліпсет в роботі «Американська винятковість: меч з двома кінцями»⁸ зазначає, що Сполучені Штати завжди вважали себе винятковою країною громадян, об'єднаних вірністю спільним ідеалам – індивідуалізмом, антидержавництвом, популізмом та егалітаризмом. Ця ідеологія визначає межі політичних дебатів у Сполучених Штатах і формує американське суспільство.

Поза увагою не залишили цю проблематику і вітчизняні дослідники. Конкретних наукових праць, присвячених проблемі винятковості в українській науковій думці поки що не існує. Разом з тим, досліджуючи важливі проблеми становлення української державності, багато положень, які розробляються українськими науковцями, є дотичними до цієї проблематики.

В'ячеслав Липинський у «Листах до братів-хліборобів»⁹ викладає концепцію української державності, підкреслюючи унікальність української нації в контексті її історичного розвитку та державотворчих процесів. Микола Рябчук в праці «Дві України: Реальні межі, віртуальні війни»¹⁰ аналізує

⁴ Токвіль Алекс де. Про демократію в Америці. У двох томах / Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.

⁵ Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. Київ : Таксон, 2003. 300 с.

⁶ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 272 с.

⁷ Kagan R. The World America Made. Published by Vintage, Jan 29, 2013. 160 P.

⁸ Lipset M. American Exceptionalism: A Double-Edged Sword. 1996. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/style/longterm/books/chap1/americanexceptionalism.htm> (дата звернення 30.12.2025).

⁹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.

¹⁰ Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Riabchuk/Dvi_Ukrainy_realni_mezhi_virtualni_viiny/ (дата звернення: 30. 12. 2025).

соціально-політичний поділ України та питання ідентичності, що впливають на політичну винятковість різних регіонів.

Мирослав Попович у книзі «Червоне століття»¹¹ досліджує, як радянська система, з одного боку, і український націоналізм, з іншого, використовували подібні концепти для легітимізації влади та мобілізації мас, культивуючи образ «передової» або «революційної» нації.

Водночас для розуміння феномену політичної винятковості принципово важливим є аналіз російського контексту, оскільки саме в ньому ідеї винятковості набули особливо яскравого вираження та були систематично розроблені в рамках слов'янофільської філософії. Російська винятковість формувалася значною мірою через протиставлення Заходу та обґрунтування права керувати іншими слов'янськими народами.

Леонід Кучма у книзі «Україна – не Росія»¹² підкреслює винятковість українського шляху розвитку, акцентуючи на відмінностях між Україною та росією в історичному, культурному, мовному та політичному планах.

Іван Дзюба в праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?»¹³ гостро критикує процеси русифікації, які загрожували українській мові, культурі та ідентичності в радянській Україні, фактично захищаючи право української нації на розвиток унікальної культурної ідентичності. В контексті нашого дослідження особливий інтерес викликає монографія «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі»¹⁴, де автори аналізують складний процес формування сучасної української ідентичності.

Слушною є думка української дослідниці Уляни Хамар, яка аналізує зв'язок між філософським вченням слов'янофілів та ідеєю російської національної винятковості. Проаналізувавши праці Алексея Хомякова, Івана Кірсєвського, Константина Аксакова, Юрія Самаріна, Ніколая Страхова, Ніколая Данілевського та Александра Гільфердінга, авторка доходить висновку, що ідея російської національної винятковості не є випадковою для слов'янофільського вчення. Його суттю є обґрунтування особливості росіян та їхньої переваги над етносами Заходу та іншими слов'янами, що слугує виправданням права керувати цими народами¹⁵.

У площині дослідження політичної винятковості О. Литвиненко зауважує, що погляди слов'янофілів відіграли ключову роль у творенні уявлення про росію

¹¹ Попович М. В. Червоне століття. Київ : АртЕк, 2005. 887 с.

¹² Кучма Л. Д. Україна – не Росія / пер. з рос. І. Пащенко, О. Руденко-Десняк. Москва : Издательский дом «Время», 2004. 560 с.

¹³ Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ : Видавничий дім «KM Academia», 1998. 276 с.

¹⁴ Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі : монографія / авт. кол.: Котигоренко В. О. та ін. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. С.7.

¹⁵ Хамар У. Національна винятковість в російській ідеї слов'янської єдності: ранні слов'янофіли. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 46. С. 196–202

як окрему цивілізацію з самобутніми духовними цінностями, протиставлену Заходу не лише релігійно, а й в політичних, соціальних та культурних аспектах¹⁶

Отже, згадані автори та їхні праці допомагають краще зрозуміти концепцію винятковості в різних контекстах. Звідси розуміння політичної винятковості потребує розгляду цього феномена через такі категорії як «концепт», «поняття», «значення».

Концепт – це більш широке поняття, ніж просто «поняття». Якщо поняття має точне визначення і відноситься до логічної сфери, то концепт включає в себе також емоційну та культурну складову. Важливою рисою концепту є його динамічність – він постійно змінюється під впливом соціальних, культурних, політичних факторів. В політичній царині це не просто слово чи термін, а складне утворення, яке включає сукупність асоціацій, образів, емоцій та знань, пов'язаних з певним політичним явищем¹⁷.

Концепт є потужним інструментом для аналізу політичних явищ. Звернення до історичного підґрунтя дозволяє простежити найбільш ранні взаємодії, моделювати сенс і структуру концепту у далекому минулому.

Однією з найвпливовіших публікацій, присвячених дослідженню концептів політичної науки, є праця американського методолога Г. Гертца «Концепти соціальних наук: посібник з використання»¹⁸. До представників цього підходу він відносить Дж. Сарторі,¹⁹ та Д. Коллієра²⁰ як провідних постатей у дослідженні концептів.

Сутнісна оспорюваність концепту. Британський філософ В. Галлі запропонував поняття «сутнісно оспорюваних концептів» (essentially contested concept), підкреслюючи, що концепти можуть «кочувати» між різними дослідницькими сферами, набуваючи нових значень²¹. Цю дискусію підтримали Дж. Н. Грей²², К. Свонтон²³ та інші.

Політичну винятковість цілком справедливо можна віднести до сутнісно оспорюваного концепту, оскільки навколо неї існують постійні суперечки

¹⁶ Литвиненко О. Політичний і культурний аспекти аналізу сучасної російської цивілізаційної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1. С. 81–94.

¹⁷ Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. №4. С. 215.

¹⁸ Goertz G. *Social Science Concepts. A User's Guide*. Princeton University Press. 2006. 320 p.

¹⁹ Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review*. 1970. № 64(04). P. 1033–1053.

²⁰ Collier D., Mahon J. E. Conceptual «Stretching» Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis. *American Political Science Review*. 1993. № 87(04). P. 845–855.

²¹ Gallie W. Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*. 1956. № 56. P. 167–198.

²² Gray J. On the Contestability of Social and Political Concepts. *Political Theory*. 1977. № 5(3). P. 331–348.

²³ Swanton C. On the «Essential Contestedness» of Political Concepts. *Ethics*. 1985. № 95(4). P. 811–827.

стосовно справжньої природи, значення та застосування. У найзагальнішому розумінні винятковість позначає властивість або стан, що характеризується як щось рідкісне, незвичайне чи особливе. Синонімічний ряд включає поняття «унікальність», «особливість», «неповторність», «оригінальність».

Водночас категорія «винятковість» у політичному контексті є відображенням не тимчасового, а стійкого стану суспільної свідомості, стрижнем якого є постулат про те, що відмінності однієї нації чи держави якісно переважають і є невразливими до історичних, культурних, ментальних, політичних впливів інших націй.

Політичну винятковість часто синонімізують з поняттями «вищість», «велич». Однак ці поняття суттєво відрізняються за змістом. Поняття «велика держава» в міжнародно-політичному аспекті пов'язується зі значним економічним і військово-політичним потенціалом²⁴. Як приклад можна пригадати діяльність Шарля де Голля, який відіграв центральну роль у відновленні величі Франції²⁵.

Поняття величі зазвичай пов'язують із високими досягненнями, значимістю, впливовістю. Велич потребує суспільного визнання, тоді як винятковість може існувати незалежно від зовнішньої оцінки. Винятковість – це властивість бути унікальним, неповторним або відмінним від інших.

Отже, політична винятковість демонструє характеристики сутнісно оспорюваного концепту, оскільки різні політичні суб'єкти трактують її по-різному. Пошуки «особливого шляху», як обґрунтування своєї винятковості, характерні для різних країн, особливо в періоди формування національно-політичної ідентичності або масштабної модернізації систем та самоствердження на світовій арені.

По-перше, *політична винятковість часто ґрунтується на історичних подіях, які трактуються суб'єктивно*. Історичні корені можна знайти у багатьох культурах і цивілізаціях. У середньовіччі ця ідея трансформувалася в релігійну винятковість, коли християнські держави претендували на роль захисників істинної віри.

Н. Жиртуєва підкреслює, що будь-яка релігійна традиція претендує на свою винятковість²⁶. Релігійна винятковість була однією з найхарактерніших рис Середньовіччя. Хрестові походи були представлені як священна війна за звільнення Святої Землі. Папа Урбан II закликав християн до хрестового походу, обіцяючи відпущення гріхів²⁷.

²⁴ Коппель О. Велика держава. *Політична енциклопедія* / Гол. Ред. Ю. Левенець. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 88.

²⁵ Дутчак Г. Особиста реалізованість глави держави Шарля де Голля у творенні величі Франції. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 3. С. 74–79.

²⁶ Жиртуєва Н. Містичне просвітлення як основа релігійної толерантності. *Філософські обрії*. 2012. № 27. С. 177.

²⁷ Забзалюк Д. Є. Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2020. С.6.

У Новий час ідея винятковості отримала поширення в ідеології модерних національних держав. У XX столітті винятковість часто використовувалася в тоталітарних режимах: нацистська Німеччина та СРСР апелювали до власних «особливих місій», щоб виправдати агресію²⁸.

По-друге, *існує конфлікт між універсалістськими і партикуляристськими підходами*. Універсалісти стверджують, що всі держави повинні керуватися загальними принципами міжнародного права, демократії, прав людини. Партикуляризм – це прагнення ставити інтереси своєї групи понад суспільними. Це явище проаналізовано в працях В. Котигоренка²⁹, О. Ляшенка³⁰, О. Майбороди³¹.

По-третє, *концепція винятковості часто використовується як інструмент для досягнення політичних цілей*. Влада може використовувати міф про винятковість для мобілізації населення, виправдання зовнішньополітичних інтервенцій. Власне, це є однією з основ військового протистояння між Україною і російською федерацією.

Для XXI сторіччя очевидним є те, що справжня велич будь-якого народу полягає не в його уявній винятковості, а в здатності до співпраці, толерантності та поваги до інших культур. Розуміння системи взаємозв'язаних факторів, що призводять до подібної поведінки, є ключовим для розробки оптимальних стратегій реагування світової спільноти.

По-четверте, *існує моральна амбівалентність винятковості*. Ця ідея часто використовувалась для виправдання колоніальних практик, коли одна держава намагалась домінувати над іншими під виглядом вищої місії. Концепція політичної винятковості часто суперечить ідеї універсальних прав людини. Надання особливих прав одній групі може призвести до дискримінації інших, що суперечить принципам справедливості.

Наприклад, ідея американської винятковості постійно піддається оспорюванню як усередині США, так і з боку інших країн³². Прихильники вважають, що США мають унікальну місію – бути світовим лідером у просуванні демократії. Проте критики вказують на серйозні проблеми, що підривають ідею винятковості.

²⁸ Лосєв І. Друга світова війна і міфи Кремля. Чи була «визвольна місія»? Радіо «Свобода». 2020. 7 травня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30598937.html>

²⁹ Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. С. 581–582.

³⁰ Ляшенко О. Русинський партикуляризм у сучасній Україні: витоки, ідеологія, прояв. Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2008. Вип. 37. С. 211–232.

³¹ Майборода О. «Політичне русинство». Закарпатська версія периферійного націоналізму. Київ : Києво-Могилянська академія, 1999. С. 18–19.

³² Желєзняк І. С. «Миротворча» місія США в Сомалі: становлення світового лідерства США після «холодної війни». Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Історія. 2012. Т. 198. Вип. 186. С. 37–40.

Ідея «руського міра», яку пропагує сучасна політична еліта росії, також є суттєво оспорюваною. Багато хто бачить у цьому виправдання імперських амбіцій. Китайська народна республіка демонструє елементи політичної винятковості через концепцію «Китайської мрії»³³.

Функціональний аналіз. Оскільки людина є центральним елементом політики, такі поняття, як «винятковість держави» чи «велич нації», мають похідний характер, адже за ними стоять погляди, настрої та діяльність конкретних особистостей. Насамперед, відчуття винятковості є фундаментальною антропологічною характеристикою, притаманною як окремій людині, так і групам людей. Індивід може сприймати себе як винятковий на основі особистих досягнень, талантів чи переконань; група може формувати колективне уявлення про власну унікальність на підставі спільної історії, культури чи цінностей; врешті, цілі суспільства здатні конструювати наратив національної винятковості, що ґрунтується на історичних міфах, культурних традиціях чи геополітичних амбіціях.

Саме у процесі взаємодії індивідуальних та колективних уявлень формується політична свідомість, пов'язана з винятковістю. Це закономірно ставить питання про функції, які виконує концепт політичної винятковості у суспільстві. Чи є вони виключно негативними?

На наш погляд, цей феномен суспільної свідомості може виконувати в суспільстві різні функції, які впливають на політичні, соціальні та економічні процеси. В таблиці 1 розглянемо деякі з них:

Таблиця 1.

Функціональний аналіз політичної винятковості: позитивні та негативні наслідки

Функції	Позитивна роль (в ідеалі)	Негативна роль
1. Мобілізації, мотивації та об'єднання	Винятковість може слугувати потужним інструментом для об'єднання людей навколо спільної мети, надаючи їм відчуття особливості та місії. Відчуття політичної винятковості може бути важливим інструментом для мобілізації громадськості, зокрема під час виборів, соціальних рухів або конфліктів. Політичні еліти часто використовують цей феномен для залучення підтримки населення в кризові моменти або під час реалізації важливих реформ.	

³³ Валігура Н. Ю. Стратегія та доктрина зростання китайського впливу в світі. *Наукові записки студентів та аспірантів*. Серія «Міжнародні відносини». Вип. 5. 2020. С. 45.

2.Збереження ідентичності	Допомагає зберегти культурну спадщину, традиції та цінності, що є важливими для самоідентифікації групи. Це може сприяти посиленню національної ідентичності, підвищує згуртованість населення навколо політичних ідеалів та спільних цінностей. З іншого боку, політична винятковість формує відчуття зверхності певної політичної спільноти чи нації над іншими.	
3.Стійкості перед зовнішніми загрозами	Винятковість може зміцнювати внутрішню згуртованість нації перед обличчям зовнішніх викликів.	
4. Інновації	Ідея винятковості може стимулювати досягнення високих результатів у різних сферах життя, оскільки люди прагнуть підтвердити свою особливість.	
5.Легітимізації влади	Держави або політичні лідери можуть використовувати концепцію винятковості для виправдання своїх рішень та дій на міжнародній або внутрішній арені. З іншого боку, посилення на винятковість дозволяє створювати аргументацію для легітимізації влади, зміцнення внутрішньої підтримки та посилення авторитарних тенденцій у суспільстві. Відчуття політичної винятковості може слугувати підґрунтям для радикальних рухів, які прагнуть досягти своїх цілей будь-якими засобами, ігноруючи законні та демократичні процеси. Це створює загрозу терористичних актів або революційних рухів, які руйнують стабільність суспільства.	
6. Виключення та дискримінація		Концепція винятковості часто призводить до створення «інших», які вважаються менш вартісними або навіть ворожими. Це може сприяти утискам і навіть геноциду. Політична винятковість зазвичай пов'язана з бажанням однієї групи нав'язати свою волю іншим. Це може призвести до дискримінації меншин або їх повного ігнорування в процесах ухвалення рішень. Такий підхід підриває принципи демократії та соціальної справедливості.
7.Легітимізації насильства		Винятковість може використовуватися для виправдання агресивних дій, воєн і тероризму, оскільки група, що вважає себе винятковою, може вважати, що має право на домінування над іншими.

8.Затримка розвитку		Зацикленість на минулих досягненнях або на уявній винятковості може перешкоджати розвитку суспільства, оскільки воно може відмовлятися від необхідних реформ і адаптацій.
9.Конфліктності		Конфлікти між групами, які вважають себе винятковими, є однією з основних причин воєн і нестабільності у світі. Відчуття величч на політичному рівні часто асоціюється з експансіонізмом або агресивною зовнішньою політикою. Коли держава або політичний лідер вважає свою націю винятковою, це може спровокувати міжнародні конфлікти або військові вторгнення під приводом «захисту» своїх інтересів чи «цивілізаційної місії».
10.Зміцнення національної безпеки	У деяких випадках політична винятковість використовується для виправдання політики національної безпеки та оборони. Уряд може пояснювати необхідність суворих заходів оборони або контролю тим, що країна є унікальною і повинна захищатися від зовнішніх загроз.	
11.Поляризації суспільства		Політична винятковість і відчуття величч призводять до розділення суспільства на «своїх» і «чужих». Ці феномени можуть сприяти формуванню політичних та ідеологічних груп, які бачать інших як ворогів або тих, що не гідні участі у спільних процесах. Це викликає соціальну напругу, недовіру та конфлікти між різними сегментами суспільства.
12.Визначення стану критичного мислення		Коли певна політична сила або група вважає себе винятковою та непомильною, це створює умови для культу особистості або ідеології. У такому контексті громадяни часто припиняють

		критично оцінювати дії політичних лідерів або уряду, сліпо довіряючи їм. Це призводить до відсутності перевірки влади та підвищує ризик авторитаризму.
13. Консервації соціальної нерівності		Політична винятковість може використовуватися як інструмент для закріплення привілеїв певних груп, заважаючи соціальним змінам. Наприклад, еліти, що вважають себе винятковими, можуть активно перешкоджати реформам, спрямованим на зменшення економічної чи соціальної нерівності.
14. Формування політичних стратегій	Ідея винятковості впливає на формування політичних стратегій та зовнішньої політики держави. Одночасно, відчуваючи себе винятковою, держава може претендувати на особливу роль на міжнародній арені, формувати альянси, а також встановлювати свої правила і нові геополітичні пріоритети. Країна або група, що вважає себе винятковою, може ігнорувати або навіть уникати міжнародної співпраці, що призводить до ізоляції на світовій арені. Це негативно впливає на економічний розвиток, науковий прогрес та культурний обмін.	

*Складено автором.

Отже, винятковість може слугувати потужним інструментом для об'єднання людей навколо спільної мети, надаючи їм відчуття особливості та місії. Вона допомагає зберегти культурну спадщину, традиції та цінності, мобілізувати громадськість під час виборів, соціальних рухів або конфліктів, зміцнюючи внутрішню згуртованість нації перед обличчям зовнішніх викликів.

Водночас концепція винятковості часто призводить до створення «інших», які вважаються менш вартісними або навіть ворожими, що може сприяти утискам. Політична винятковість зазвичай пов'язана з бажанням однієї групи нав'язати свою волю іншим, що призводить до дискримінації меншин. Вона може використовуватися для виправдання агресивних дій та воєн, оскільки група, що вважає себе винятковою, вважає, що має право на домінування.

Відчуття величчя на політичному рівні часто асоціюється з експансіонізмом або агресивною зовнішньою політикою. Політична винятковість призводить до розділення суспільства на «своїх» і «чужих», викликаючи соціальну напругу та конфлікти. Коли певна політична сила вважає себе винятковою та непомильною, це створює умови для культу особистості, коли громадяни припиняють критично оцінювати дії лідерів.

Таким чином, феномен політичної винятковості характеризується амбівалентною природою, виступаючи одночасно як чинник соціальної

консолідації та як потенційне джерело суспільної поляризації. Він нерозривно пов'язаний з питаннями збереження національної ідентичності та культурної спадщини, але містить ризики дискримінаційних практик, авторитарних тенденцій та соціальних антагонізмів.

Як контрверсійний концепт, феномен винятковості відображає комплексність сучасних політичних процесів. Його змістовне наповнення варіюється залежно від історичного контексту, культурної специфіки та інтересів політичних акторів, що дозволяє глибше досягнути варіативності позиціонування різних держав у глобальній політичній системі та його вплив на міжнародні відносини.

1.2 Генезис феномену політичної винятковості та форми її прояву

В цьому підрозділі в загальних рисах проаналізуємо генезис феномену політичної винятковості, а в наступних підрозділах дослідження більш детально зупинимося на її «крайновій» специфіці. У науковому контексті термін «генезис» позначає походження, виникнення або процес формування явища. «Генезис політичної винятковості» по суті позначає дослідження процесу виникнення і розвитку самої її ідеї, включаючи аналіз історичних, культурних, соціальних та ідеологічних факторів, які сприяли формуванню уявлень про політичну унікальність або місію певної держави чи спільноти.

В сучасному науковому дискурсі термін «політична винятковість» використовується не часто, радше оперують конкретними фактами про те, що якась одна нація чи держава відрізняється від інших характерними ознаками. Зазвичай в центрі наукової уваги стоїть таке поняття як «ментальність». Термінологічний ряд, що включає поняття «ментальність», «менталітет», «дух народу», «психологія поколінь», усе частіше постає як концептуальна протидія глобалізаційним процесам³⁴.

Певні ментальні характеристики нації можуть складати важливу основу для розуміння процесу формування політичної винятковості у її суспільно-політичній свідомості. У контексті міжнародних відносин ментальність визначає не лише самосприйняття нації, але й способи інтерпретації дій інших держав, формуючи основу для зовнішньополітичних стратегій, що базуються на переконанні у власній винятковості.

Власне саме трактування терміну «ментальність» в «Енциклопедії сучасної України» дозволяє говорити про потенційні можливості формування політичної винятковості в межах цієї категорії: «Ментальність (від лат. mens – розум, спосіб мислення, склад душі) – сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів»³⁵.

³⁴ Попов В. Ю. Український господарський менталітет: сутність і трансформація : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2000. 21 с.

³⁵ Ментальність. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-66534> (дата звернення: 31.12.2025).

Ментальність працює як посередник при змінах у суспільній свідомості. Вона створює основні цінності, світогляд і моделі поведінки, які разом формують основу національної ідентичності. Коли політичні лідери розуміють спосіб мислення свого народу, вони можуть створювати стратегії, які відгукуються в серцях людей. Спосіб мислення народу також визначає, як суспільство реагує на зовнішні загрози і захищає своє відчуття особливості.

Історичні витоки: дихотомія «свій-чужий». Передумовою формування досліджуваного феномену є дихотомія «свій-чужий», яка притаманна будь-якому етнічному утворенню³⁶. Вже в період існування первісних культур представники своєї спільноти мислилися як особливі, виняткові, такі, що мають більшу цінність, ніж представники інших спільнот. Ідея винятковості формувалася на основі релігійних, соціальних, економічних і військових факторів, що відображали специфіку життя ранніх людських спільнот.

Фрідріх Енгельс у праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави» зазначає: «союзи між спорідненими племенами укладались то тут, то там в разі тимчасової потреби і розпадались, як тільки потреба минала. Проте в окремих місцевостях первісно споріднені, але пізніше роз'єднані племена знову згуртовувалися в постійні союзи, роблячи, таким чином, перший крок до утворення націй»³⁷.

У цьому фрагменті можна простежити, як дихотомія «свій-чужий» проявлялась через формування союзів між спорідненими племенами. Основа цих союзів будувалась на усвідомленні спільного походження, що створювало розподіл на «своїх» і «чужих». З формуванням націй ця тенденція лише посилювалася, створюючи підґрунтя для розвитку етноцентризму та уявлень про винятковість власної групи.

Ця динаміка має глибоке еволюційне коріння, оскільки здатність розрізняти «своїх» і «чужих» підвищувала шанси групи на виживання. Однак та сама динаміка згодом стала основою для різних форм дискримінації, колоніалізму та утиску.

Багато архаїчних суспільств вважали себе особливою групою, обраною чи благословенною своїми богами. Це формувало уявлення про винятковість свого племені, яке отримувало божественне заступництво. Племена мали тотемічні вірування, що підкріплювало ідею унікальності групи через міфологічний зв'язок із особливими силами природи³⁸.

Військові перемоги у багатьох стародавніх культурах також служили не лише засобом розширення територій, але й мали символічне значення, що підтримувало ідею винятковості. Перемогу сприймали як підтвердження того,

³⁶ Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу : автореф. дис. Київ, 2009. 24 с.

³⁷ Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави. Київ : Політвидав України, 1981. С. 81.

³⁸ Ятченко В. Про тотемічні уявлення в давньоукраїнській міфології. *Українське релігієзнавство*. 2003. № 27–28. С. 66.

що боги обрали саме цей народ для великих досягнень. Наприклад, у давньому Єгипті фараони оголошували, що їхні перемоги є результатом благословення богів³⁹.

Давньогрецька цивілізація як парадигма винятковості. Найбільш системну концептуалізацію ідея винятковості отримала в контексті давньогрецької цивілізації. Її фундаментом слугувало усвідомлення унікальної ролі елліністичної культури у формуванні світової історії, філософської думки та політичних інститутів.

Давньогрецька філософська традиція, репрезентована працями Платона, Аристотеля та Сократа, заклала епістемологічні основи західної інтелектуальної традиції. У сфері мистецтва та літератури греки створили канонічні зразки естетичної досконалості. У науковій сфері внесок Піфагора, Евкліда, Архімеда та Гіппократа заклав методологічні основи раціонального пізнання.

Політична винятковість греків базувалася на унікальній системі полісної демократії, що протиставлялася деспотичним режимам східних імперій. У стародавній Греції битва при Марафоні стала символом демократичного Афінського полісу, який переміг могутню Персію. Афіни стали одним із перших суспільств, яке розвинуло демократичну систему управління.

Перикл у своєму «Надгробному слові» зазначав: «я підтверджую, що вся наша держава – центр просвітництва Еллади; кожна людина пристосується у нас до численних родів діяльності і, виконуючи свою справу з добірністю і спритністю, усього краще може домогтися для себе самодостатнього стану»⁴⁰.

Греки часто протиставляли себе іншим народам, називаючи їх «варварами». Слово «варвар» походить від грецького "βάρβαρος" (barbaros), що означало людину, чия мова звучала як незрозуміле бурмотіння. Народи вважають себе винятковими через історичні, культурні або релігійні особливості. Усвідомлення «цивілізаційної переваги» супроводжується моральним знеціненням інших цивілізацій, перетворюючи варвара на ворога цивілізації з расистським відтінком.

Аристотель, будуючи уяві про ідеальну державу, вважав, що лише елліни мають потенціал для досягнення найвищих рівнів культурного розвитку. Азіатські народи, згідно Аристотелю, не позбавлені розуму, але в них бракує мужності та самостійності. Завдяки гармонії природних якостей, елліни вважалися «єдиною расою, яка найбільш підходить для досягнення ідеального державного устрою»⁴¹.

Трансформація дихотомії «цивілізація – варварство» стала актуальною для обґрунтування поділу держав за ступенем засвоєння «стандарту цивілізації», в якості якого визнається європейська модель розвитку. Пошук нового життєвого

³⁹ Товтун Ю. Військова справа стародавнього Єгипту за правління Рамзеса II. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. 2018. № 2 (39). С. 107–110.

⁴⁰ Корнієнко В. О. Класики античного політичного ідеалу. Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. С. 45.

⁴¹ Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу. Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. С. 107.

простору, натхненний ідеєю винятковості, привів до виникнення античних імперій: еллінської імперії Олександра Македонського, Римської імперії. Ідея винятковості Стародавньої Греції закріпилася в західній культурі через вплив грецьких філософів на Римську імперію, а потім і на Європейське Відродження.

Винятковість у незахідних цивілізаціях. Подібні ідеї були притаманні не лише європейським цивілізаціям. У Китаї формується китайський централізм – світогляд, який ставить найвище китайське. Назва Китаю «Чжунго» перекладається як «Серединна держава» або «Піднебесна»⁴².

На базі синтоїзму розвивалась ідея винятковості Японії. Її назва «Ніппон» перекладається як «Присонячна земля». Синтоїзм стверджує, що японська земля є священною та унікальною, а її народ – божественними нащадками. Японське просвітництво у другій половині XIX століття прагнуло до засвоєння нового типу цивілізації з метою досягти рівності із західними державами⁴³.

Християнство та формування європейської винятковості. Європейська цивілізація сприймалась як спадкоємиця Західної Римської імперії. З моменту прийняття християнства на території Західної римської імперії почали формуватися європейські національні держави⁴⁴. Ототожнення власної історії з величию величезної імперії породжує відчуття власної значущості. При цьому зникає асоціювання себе з тими варварами, якими вважали предків нинішніх європейців римляни.

Християнство відіграло ключову роль у формуванні ідеї національної та політичної винятковості через релігійні, політичні та культурні процеси⁴⁵. Вже сама ідея Завіту, укладеного між Богом та Авраамом на основі обраності, містить у собі концепцію «нерівності». Одна нація отримує від Бога перевагу над іншими⁴⁶.

Спільна християнська церква розділилася на дві конфесії, що призвело до протистояння Православної та Католицької церков. Католицька сторона відкидала теологію Православної Церкви, православна сторона заперечувала ортодоксальність Католицької Церкви⁴⁷. На базі західного християнства поступово формується ідеологія зверхності католицького вчення, що призводить до хрестових походів⁴⁸.

⁴² Китаєцентризм. INFO-CATALOG. URL: <https://www.kti.com.ua/info/kitayecentrizm/> (дата звернення: 30.12.2025).

⁴³ Бесєдіна Н. В. Японське просвітництво – важлива передумова реформ Мейдзі. *Історична пам'ять*. 2014. № 30–31. С. 148.

⁴⁴ Мозговий І. П. Еволюція християнства : навчальний посібник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 570 с.

⁴⁵ Зборовська К. Деконструкція міфу доктрини «русский мір». *Філософія освіти*. 2022. 28 (2). С. 230–239.

⁴⁶ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. УБТ, 1994.

⁴⁷ Яроцький П. Основоположні чинники встановлення католицько-православного єкуменічного діалогу. *Волинський Благовісник*. 2015. № 3. С. 309.

⁴⁸ Хрестові походи — причини, цілі і результати. URL: <https://naukozavr.info/istoriya/hrestovi-rohody/> (дата звернення: 30.12.2025).

Основними догматами католицизму є: «філіюкве» про походження Святого Духа; учення про чистилище; піднесене шанування Богородиці; учення про верховенство Папи Римського та його непомильність. Догмат про непомильність Папи був прийнятий на Першому Ватиканському соборі (1869-1870 рр.)⁴⁹.

Європейська цивілізація сформуvala особливе ставлення до іновірців. Якщо православ'я зосереджувалося на духовних цінностях, то католицизм розвинув теорію виправдання гріховної природи людини. З появою протестантизму у XVI столітті ідея винятковості набула нового виміру. Кальвін створив вчення про зумовленість, де матеріальне благополуччя стало зовнішньою ознакою обраності⁵⁰.

Відвідуючи й освоюючи різні країни в епоху Великих географічних відкриттів, європейці зустрічали народи, що здавалися їм неповноцінними, а їхні культури відсталими. Це зміцнювало європейців у переконанні своєї зверхності та у виправданні грабежів аборигенів, работоргівлі і навіть знищення індіанців.

Ксенофобія як основа феномену винятковості. Ідея винятковості європейських націй проявилася у різних формах: фашизму, націоналізму, шовінізму, нацизму та расизму. Потрібно зазначити, що відчуття власної винятковості не супроводжувалось спочатку потребою принизити інші народи. Визначальною точкою відліку стало таке явище, як ксенофобія.

Ксенофобія – «нав'язливий страх», «ворожість до всього чужого»⁵¹. Її втіленням є переважно іноземці. Еріх Фромм зазначав, що все незнайоме викликає у людини цікавість, але також страх, підозріливість і заперечення⁵².

Ксенофобія і націоналізм є дуже близькими «родичами», так як вони активно підживлюють один одного. Ксенофобія розглядається як поняття, протилежне толерантності, явище, що характеризується нетерпимістю до «іншого». Дослідники виділяють низку видів ксенофобії – етнофобія, гомофобія, антисемітизм, сексизм, ісламофобія, ромофобія, русофобія тощо.

За словами А. Гринчака, страх перед «чужим» є давнім суспільним явищем, що притаманне людству протягом тисячоліть⁵³. Для виживання створювалися замкнуті «ми-групи», які ставилися до «вони-груп» з упередженням. Поділ світу на «ми» та «вони» є базовою рисою людської природи і центральним психологічним механізмом ксенофобії.

Ксенофобія може служити в якості захисної реакції етносу, що може трансформуватися у формування відчуття його винятковості й бути об'єктивним

⁴⁹ Корнієнко В. О. Теократія як втілення теоретичної форми політичного ідеалу. Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. С. 96.

⁵⁰ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Основи, 1994. 261 с.

⁵¹ Явір В. А. Ксенофобія. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 378–379.

⁵² Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. Holt Rinehart & Winston, New York, 1973.

⁵³ Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії, екстремізму: навчальний посібник. Київ, 2018. С. 17.

підґрунтям для формування національної самосвідомості. Основою страху можуть бути стереотипи – спрощені уявлення про представників незнайомих культур.

Інституціоналізовані форми ксенофобії включають: сегрегацію, дискримінацію, геноцид. Крайньою формою є фашистське ставлення до національних меншин під час Другої світової війни. Фашистські режими практикували жорстоке переслідування та геноцид за національною ознакою.

Расизм та його прояви. Расизм – це переконання або ідеологія, згідно з якою одна раса є вищою за інші. Основні аспекти расизму включають: переконання у расовій ієрархії; дискримінацію і привілеї; стереотипи і упередження; інституційні форми расизму.

У період первісного нагромадження капіталу та Великих географічних відкриттів представники європейської цивілізації почали масово стикатися з народами, що відставали технологічно, що впливало на формування уявлень про переваги білої раси. Більшість цих народів потрапляла в колоніальну залежність.

Остаточне оформлення расової теорії відбулося в середині XIX століття в працях європейських та американських мислителів. Расисти вірять, що вроджені біологічні особливості визначають поведінку людини. Расизм завжди був невід'ємною частиною німецького націонал-соціалізму. Нацисти сприймали історію як біологічно зумовлену боротьбу між расами⁵⁴.

Не припиняє свого розвитку расова теорія навіть після Другої світової війни. У XX столітті расову теорію широко застосовували для сегрегації та геноциду в різних куточках земної кулі. Расовий чинник стає основним у дослідженні міжнародних відносин від часу утворення національних держав.

Дискримінація існувала за різними ознаками: етнічними, соціальними, релігійними. Завжди були присутні ксенофобія, ідеї культурної переваги, релігійної вищості. Ці явища спричиняли міжнародні конфлікти.

Таким чином, расизм як ідеологія расової ієрархії становить одну з найнебезпечніших форм політичної винятковості, заснованої на біологічному детермінізмі. Від колоніальної доби до сучасності расові теорії слугували обґрунтуванням експлуатації, дискримінації та геноциду, демонструючи катастрофічні наслідки абсолютизації ідеї винятковості.

Водночас расизм є лише одним із проявів ширшого феномену політичної винятковості, яка може ґрунтуватися на різних основах: етнічних, культурних, релігійних, цивілізаційних. Дискримінація за будь-якою з цих ознак, ксенофобія, ідеї культурної переваги чи релігійної вищості – усі ці явища об'єднує спільна логіка: переконання у власній винятковості та, відповідно, у меншовартості інших. Саме така логіка неодноразово ставала джерелом міжнародних конфліктів і залишається актуальною загрозою у сучасному світі.

Відтак формування політичної винятковості нації може відбуватися на основі різних детермінант – від біологічних (расових) до культурно-

⁵⁴ Гончар Б. Расизм. *Політична енциклопедія*. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 624 с.

цивілізаційних, проте спільним є механізм конструювання образу «іншого» як меншовартісного, що легітимізує панування, експансію чи агресію.

Націоналізм та шовінізм. Величезну роль у формуванні сучасного світу відіграв націоналізм. З точки зору ідейно-політичного руху, він розглядається як суспільне вчення, спрямоване на захист національної незалежності та утвердження винятковості певної нації⁵⁵. Націоналізм має динамічний характер. На базі нацизму розвинулися нові форми геноциду, найжорстокішим проявом якого став голокост.

Націоналізм апелює до глибинних психологічних аспектів особистості. Він може сприяти накопиченню агресивного потенціалу щодо представників інших націй протягом тривалого часу. Гюстав Лебон у роботі «Психологія натовпу» констатував, що спільність почуттів надає психічному складу народу велику силу⁵⁶.

Шовінізм – найбільш радикальна форма націоналізму, яка включає проголошення національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам усіх інших народів. Шовінізм є крайньою формою націоналізму, що полягає у войовничому проповідуванні винятковості своєї нації. В Англії він отримав назву «джингоїзм», у Німеччині проявився через пангерманізм і фашизм.

Отже, націоналізм та його радикальна форма – шовінізм – демонструють іншу основу формування політичної винятковості нації: етнонаціональну ідентичність. На відміну від расизму з його біологічним детермінізмом, націоналізм апелює до культурно-історичної спільності, проте у своїх екстремальних проявах досягає тих самих катастрофічних наслідків – від дискримінації до геноциду.

Особлива небезпека націоналістичної ідеології полягає у її здатності мобілізувати глибинні психологічні механізми колективної ідентичності. За Гюставом Лебоном, спільність почуттів надає психічному складу народу величезну силу, яка може бути спрямована як на творення, так і на руйнування. Націоналізм здатний накопичувати агресивний потенціал щодо «інших» протягом тривалого часу, створюючи підґрунтя для конфліктів.

Відтак етнонаціональна основа політичної винятковості є не менш небезпечною, ніж расова, хоча й оперує іншими категоріями легітимації.

Месіанство як теоретична основа. Поза військовими діями важливим теоретичним аспектом стала ідея «месіанства». Ця концепція створювала теоретичне підґрунтя для поширення ідеології винятковості. Однією з перших месіанських цивілізацій є Єврейська цивілізація з її розумінням богообраності. Під її впливом послідовно з'являються світові монотеїстичні релігії – християнство та іслам.

⁵⁵ В'юнов П. М. Соціокультурні аспекти становлення націоналізму. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_48234893_85279366.pdf (дата звернення: 30.12.2025).

⁵⁶ Лебон Г. Психологія натовпу. Київ : Арій, 2024. 272 с.

З огляду на прийняття Руссю християнства від Візантії, і після її падіння, в росії виникає ідеологема «Москва – III-й Рим», що закладається в основу руської ідеї винятковості від місії збереження істинного православного християнства. Месіанська роль російського народу є свідомим ідеологічним конструктом⁵⁷.

Крім об'єктивних здобутків у європейській культурі, основними передумовами формування концепту європейської винятковості стали:

- у політичній сфері – спадщина Західної Римської імперії;
- у політико-релігійній сфері – протистояння католицької та православної церков, хрестові походи;
- у релігійно-економічній сфері – протестантська культура як духовне підґрунтя капіталізму;
- в економіко-культурній сфері – використання ресурсів колонізованих територій, знищення народів;
- у філософсько-науковій сфері – Епоха Просвітництва, раціоналізація расизму і нацизму;
- в інформаційній сфері – утвердження ілюзії американської винятковості в умовах однополярного світу.

Кожному народу притаманно розглядати себе в дихотомії «свій-чужий», виправдовуючи своє особливе становище. При цьому більшість незахідних народів не культивує свою перевагу шляхом приниження чужинців. Західна цивілізація розвивається за іншим сценарієм.

Основами західної національної винятковості є:

- 1) домінування концепту винятковості в аксіологічній системі;
- 2) раціоналізований характер обґрунтування переваги;
- 3) наявність агресивних форм прояву;
- 4) експансіоністська спрямованість.

На жаль, західна винятковість, на відміну від винятковості інших народів, має екстравертний та агресивний характер. Інструментарієм для утвердження винятковості є ксенофобії різного рівня. Найбільш вираженою ксенофобією, що призвела у XX столітті до геноциду – голокосту – став антисемітизм.

1.3 Соціально-політичні детермінанти та специфіка формування політичної винятковості

Наукове політологічне осмислення феномену «політичної винятковості» зумовлюється тим, що він «пронизує» значні верстви суспільства. Він має надекономічне, наднаціональне підґрунтя, духовні витoki, певні аспекти суспільної психології, форми суспільної свідомості та підкріплюється

⁵⁷ Зборовська Х. Месіанська ідея як осердя доктрини «русский мир». *Мультиверсум*. 2020. № 2(2). С. 106–118.

філософськими поглядами. Сьогодні сенс і зміст феномена винятковості включені у свідомість і діяльність не тільки державних службовців і політиків, а й у позицію, мислення пересічних громадян росії, США, багатьох країн НАТО, Латинської Америки, Австралії, Африки, Близького Сходу. За словами американського дослідника Д. Белла, цей світогляд формує громадську думку, державну політику та інституційні домовленості⁵⁸.

Тому правомірно поставити запитання: яким чином і чому слідування поглядам винятковості стало складовою частиною мислення і практичної дії багатьох людей? Відповіді на це запитання можуть бути знайдені, якщо буде розкрито особливості, духовна природа і сутність цього феномена.

Однак необхідно зробити уточнення. «Винятковість» (англ. «exceptionalism») передбачає інше, ніж унікальність нації. Теорія передбачає розуміння винятковості через перевагу («superiority»). Але в чому полягає ця перевага, щоб можна було говорити, що одна країна чи нація є винятковою порівняно з іншими?

Одним із найбільш очевидних прикладів є Сполучені Штати Америки. Протягом XX і XXI століть США неодноразово втручалися у внутрішні справи інших країн, посиляючись на необхідність захисту демократії, прав людини та глобальної безпеки. Приклади включають військові операції в Перській затоці (1990), Іраку (2003), Афганістані (2001), а також втручання у справи Латинської Америки під час холодної війни⁵⁹.

Російська федерація використовує концепт «русского міра» та захисту російськомовного населення як обґрунтування своїх дій, що включають анексію Криму в 2014 році та широкомасштабну війну проти України. Китай використовує економічний вплив та дипломатичні важелі для втручання в справи інших країн, особливо в контексті програми «Один пояс, один шлях»⁶⁰.

Ці приклади ілюструють тенденцію до того, що сильні держави, які вважають себе винятковими, мають схильність до втручання в справи інших країн, керуючись власними національними інтересами, навіть якщо це суперечить міжнародному праву. Тому актуальність політологічного осмислення феномена «політична винятковість» потребує зупинитися на специфічних особливостях формування цього феномену.

Важливо зауважити, що у сучасному світі державна могутність і політична винятковість проявляється не стільки у військовій силі, скільки в здатності генерувати нові технології, охороняти свою безпеку, відстоювати національні інтереси, забезпечувати високий рівень добробуту народу, підтримувати морально-психологічну єдність громадян.

⁵⁸ Bell D. The End of American Exceptionalism. National Interest. 1975. P. 195.

⁵⁹ Слободян Н. Політика США в Перській затоці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2007. Вип. 91–93. С. 169–172.

⁶⁰ Кіктенко В. О. «Один пояс, один шлях» – глобальний гео економічний проект Китаю. URL: <https://sinologist.com.ua/> (дата звернення: 05.01.2026).

Приклади Німеччини та Японії, які не стали великими військовими державами після Другої світової війни, пояснюються тим, що політичні та соціальні фактори відіграють не меншу роль, ніж економічні та технологічні⁶¹.

У якості загальної гіпотези можна висунути положення про те, що формування політичної винятковості певного суспільства і держави зумовлюється комплексом соціальних і політичних детермінант.

1. Особливості формування історії та становлення суспільства і держави. Взагалі-то неповторними і винятковими є багато країн. Одні відрізняються географічним ландшафтом, багатою природою, розмірами території та населення. Інші пишаються своєю історією і досягненнями культури. Така різноманітність є цілком нормальною, вона підкреслює своєрідність країн, робить світ багатоликим.

Якщо звернутися до світової історії, то потрібно зазначити, що таких країн, які заслужили повагу і довіру, було і є небагато. Люди високо цінують Китай, який протягом п'яти тисячоліть подарував світові багато відкриттів. Своім мистецтвом захоплює Стародавня Греція, люди схилилися перед силою Римської імперії.

Але є й країни, які привласнили собі право бути вищими за інших і диктувати свої умови. У першій половині XX століття на таку роль претендували Німеччина, Італія та Японія. У другій половині XX століття на лідируючі позиції висунулися Сполучені Штати Америки. Сьогодні свою винятковість перед Україною підкреслює росія, розв'язавши широкомасштабні військові дії.

Після Другої світової війни США перетворилися на могутню економічну та військову наддержаву. У цей період змінюються їхні зовнішньополітичні доктрини: відмовляючись від політики ізоляціонізму, США збільшує зовнішньополітичну активність. Такий перехід пов'язувався з ідеями американського лідерства і теорією глобального домінування.

Ставши наддержавою, США протистояли СРСР у ядерному змаганні, зробили ставку на ідеологічне протиборство та економічний тиск. Вони виграли «холодну війну» у СРСР і стали лідером однополярного світу. Така політика «м'якої сили» знайшла вираження у доктрині «мондіалізму», що проголошує неминучу планетарну інтеграцію під американським контролем.

Духовною основою цієї доктрини стало пуританство, пов'язане з релігійним фанатизмом та переконаністю у своїй винятковості й богообраності. Невипадково всі президенти, вступаючи на посаду, клянуться на Біблії. «Американська винятковість» вбирається в релігійну оболонку і претендує на легітимність на пуритансько-протестантській основі.

Кожна країна проходить свій унікальний шлях історичного розвитку, що за певних умов формують у суспільній свідомості переконання у «винятковості».

⁶¹ Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Світ після 2 вересня 1945 р. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 5–15.

2. Поліаспектність етносів, народностей, культур, та особливості їх національного генезису. Кожен етнос виявляє унікальні риси особистості. У 2005 році Роберт Мак-Кро здійснив дослідження, в якому взяли участь понад 12 тисяч студентів з 51 національності. Результати показали, що різні етноси мають відмінності за показниками екстраверсії, відкритості досвіду, нейротизму, сумлінності і доброзичливості⁶².

Доволі унікальним явищем слід вважати так звану «російську ментальність». Її специфіка сприймається як феномен таємничий, невивчений, а тому незрозумілий ні Сходу, ні Заходу. У питанні унікальності російського етнічного мислення йдеться насамперед про афективність мислення: російська людина керується більшою мірою не розумом, а почуттями.

Так звана «широта російської душі» парадоксальна в тому, що вона поєднує непоєднуване. Грубість, невігластво, відсталість – з одного боку; терплячість, покірність, віра в ідеального царя і готовність до стихійних бунтів – з іншого. У національному характері росіян уживаються релігійність із безбожництвом, безкорисливість зі скнарістю, гостинність із людиноненависництвом та шовінізмом, любов до свого з ненавистю до чужого. Саме ця суперечлива суміш породжує відчуття національної винятковості та месіанства.

Цікаво, що нещодавні дослідження, проведені на італійських островах, підтвердили гіпотезу про вплив навколишнього середовища та генетики на риси особистості⁶³. Кліматичні умови та щільність населення можуть впливати на риси особистості. Національний характер також може впливати на політичну систему країни. Дослідники з Вашингтонського університету з'ясували, що нації з більшою відкритістю і екстраверсією мають тенденцію мати більш демократичне суспільство⁶⁴.

3. Значна віддаленість, відчуженість від культурних традицій інших спільнот може сприяти збереженню власної культурної ідентичності, що є важливим для націй, які прагнуть зберегти свої унікальні звичаї, мову, релігію. З іншого боку, самотність нації є важливим чинником формування політичної винятковості.

Згідно з дослідженнями О. Лозової, однією з ключових складових національної самосвідомості є уявлення про місце власного народу серед інших

⁶² Personality profiles of cultures: aggregate personality traits. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16248722/> (дата звернення: 30.12.2025).

⁶³ Джаррет К. Чи існує насправді характер нації? *BBC NEWS Україна*. 2017. 20 квітня.

⁶⁴ Chung J. M., Robins R. W. Exploring cultural differences in the recognition of the self-conscious emotions. *PLoS ONE*, 2015. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0136411> (дата звернення: 30. 12. 2025).

народів⁶⁵. Політична винятковість передбачає переконання у тому, що певна нація має унікальну місію або особливий статус.

Формування національної винятковості базується на кількох елементах. Історичні наративи відіграють першорядну роль, оскільки спільна історія, культура, мова створюють відчуття унікальності. Національні міфи підживлюють ідею політичної винятковості, наголошуючи на особливих правах на міжнародній арені.

Однак ця винятковість може призводити до негативних наслідків: ксенофобії та ізоляціонізму. Така відчуженість обмежує доступ до нових ідей і технологій, що може стримувати розвиток суспільства.

Едвард Саїд у праці «Орієнталізм» (1978) досліджує, як Захід використовував культурні стереотипи для обґрунтування свого домінування⁶⁶. Самюель Хантінгтон у «Зіткненні цивілізацій» (1996) аналізує, як культурні відмінності можуть стати джерелом конфліктів, підкреслюючи, що культурна винятковість може стати основою для політичного протистояння⁶⁷.

Карл Дойч досліджував, як комунікація впливає на формування національної ідентичності. Він підкреслював, що інтенсивність соціальної комунікації всередині нації сприяє формуванню колективної ідентичності, що може посилювати відчуття винятковості. Це відбувається, за Дойчем, коли група сприймає свою комунікаційну мережу як перевагу, що відрізняє її від інших. Це може трансформуватися в націоналізм, якщо додається політична влада, але ризикує конфліктами за відсутності балансу. Теорія вплинула на дослідження інтеграції, як у концепції «спільноти безпеки»⁶⁸.

Культурна ізоляція посилює політичну винятковість через обмежене розуміння інших культур, формування стереотипів, етноцентризм. Брак комунікації між культурами означає відсутність обміну ідеями, що посилює закритість і взаємне нерозуміння.

4. Своєрідність розвитку економіки країни може відігравати важливу роль у формуванні політичної винятковості. Економіка та політика завжди тісно пов'язані, і специфіка економічного розвитку може суттєво вплинути на політичну систему, ідеологію, зовнішньополітичний курс.

Країни, багаті на природні ресурси (наприклад, нафта, газ, мінерали), можуть мати політичні системи, орієнтовані на збереження контролю над цими ресурсами. Значні природні багатства можуть сприяти концентрації економічної та політичної влади в руках вузького кола осіб, що призводить до авторитаризму.

⁶⁵ Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості: проблеми і тенденції розвитку. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО*. 2006. Вип. 12. С. 162–168.

⁶⁶ Саїд Е. Орієнталізм. Київ : Основи, 2001. 511 с.

⁶⁷ Huntington S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. 1996. 410 p.

⁶⁸ Deutsch K. W. *Nationalism and social communication: an inquiry into the foundations of nationality*. 2nd ed. Cambridge (MA) : Technology Press of Massachusetts Institute of Technology, 1966. 292 p.

Наприклад, Саудівська Аравія, росія, Іран, Венесуела – в усіх цих країнах економічна залежність від природних ресурсів посилює тенденції до концентрації влади та гальмує демократичні процеси. Це часто супроводжується корупцією та обмеженням свобод громадян.

Обмежений політичний плюралізм у авторитарних країнах створює умови для формування ідеології винятковості, яка слугує засобом легітимації режиму⁶⁹. В умовах відсутності справжньої політичної конкуренції еліти конструюють унікальну національну ідеологію, яка підкреслює особливий шлях розвитку країни.

5. Високий рівень добробуту країни створює умови для стабільності політичної системи, посилюючи довіру до існуючої влади. В умовах високого добробуту населення частіше підтримує чинний політичний режим. Це може сприяти формуванню ідеології винятковості, коли суспільство вважає свій політичний та економічний шлях особливим у порівнянні з іншими країнами.

Прикладом є Сінгапур. Країна мала дуже складні стартові умови, але досягла успіху практично в усіх сферах. Сьогодні його ВВП на душу населення за ПКС становить 101 000 доларів США, що займає третє місце у світі⁷⁰. Завдяки високому рівню життя багато громадян підтримують авторитарний уряд.

Подібні приклади демонструють, як високий рівень життя може сприяти підтримці політичних режимів незалежно від їхньої форми правління. Високий добробут може зменшувати необхідність у політичній конкуренції, оскільки основні потреби населення задоволені.

6. Відсутність великих збройних конфліктів усередині країни може бути важливим чинником формування політичної винятковості. Відсутність конфліктів дозволяє країні зосередитись на економічному зростанні. Економічний успіх часто призводить до посилення національної гордості та відчуття винятковості.

Коли в країні немає великих конфліктів, уряд має можливість будувати і зміцнювати демократичні інститути, забезпечувати верховенство права. Відсутність конфліктів дозволяє зберігати і розвивати національну ідентичність, що може сприяти формуванню почуття винятковості.

Приклад США: ідея американської винятковості багато в чому побудована на тому, що країна змогла уникнути внутрішніх конфліктів після Громадянської війни і зосередитися на економічному зростанні⁷¹. Багато європейських країн після Другої світової війни зосередилися на мирному розвитку і стали провідниками європейської єдності.

⁶⁹ Тимчук О. Л. Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 49.

⁷⁰ Прядко І. В., Каргашева С. Д. Роль природних ресурсів в економічному зростанні країни. *Modern Economics*. 2021. № 27(2021). С. 145–151.

⁷¹ Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Світ після 2 вересня 1945 р. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 5–15.

7. Отримання значних зисків від війн у сусідніх країнах також може сприяти формуванню політичної винятковості. Економічний зиск від конфліктів у сусідніх державах може використовуватися для зміцнення власної економіки, що підкріплює відчуття винятковості.

Сполучені Штати отримали значні вигоди від обох світових воєн не тільки через економічний зиск, але й через зміцнення глобального впливу. Після Другої світової війни США вийшли як провідна світова держава, що призвело до формування ідеї американської винятковості.

Швейцарія під час світових воєн змогла зберегти нейтралітет, що мало значний вплив на її економіку⁷². Нейтралітет дозволив країні накопичити значні фінансові ресурси. Це не лише сприяло економічному зростанню, але й підкріпило відчуття політичної винятковості.

8. Особливий статус грошової одиниці у світових економічних відносинах. Домінування долара США на міжнародній арені створює декілька суттєвих переваг для Сполучених Штатів. Значна кількість міжнародних транзакцій відбувається з використанням американської валюти, що надає США суттєвий вплив на глобальні фінансові процеси⁷³.

У політичній площині статус долара дозволяє США застосовувати фінансові санкції як механізм дипломатичного тиску⁷⁴. З економічної точки зору підвищений попит на долар сприяє зниженню відсоткових ставок для американських позичальників.

Євро – друга за важливістю резервна валюта у світі. Впровадження євро сприяло політичній та економічній інтеграції країн-членів ЄС, що посилює політичний вплив ЄС на міжнародній арені. Європейський центральний банк відіграє ключову роль у підтримці стабільності євро, що дозволяє ЄС впливати на глобальні фінансові ринки.

9. Особливий статус політичного лобі в країні може значно впливати на формування політичної винятковості⁷⁵. Політичне лобі, яке володіє значним впливом, може формувати політичний курс, що відповідає інтересам певних груп.

Світове єврейське лобі відіграло важливу роль у досягненні утворення держави Ізраїль в 1948 році⁷⁶. Завдяки активному лобіюванню Ізраїль отримує значну підтримку від міжнародних партнерів. Політика пам'яті після Голокосту

⁷² Пивоваров С., Спірін Є. Швейцарія не втручається у війни вже понад 200 років. URL: <https://babel.ua/texts/91596> (дата звернення: 30.12.2025).

⁷³ Eichengreen B. *Exorbitant Privilege: The Rise and Fall of the Dollar*. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 124.

⁷⁴ Blackwill R. D., Harris J. M. *War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft*. Cambridge : Harvard University Press, 2016. P. 156–158.

⁷⁵ Корнієнко В. О., Годний С. П. Лобіювання як засіб реалізації політичних інтересів. *Innovative solutions in modern science*. Dubai, 2017. № 1(10). С. 19–25.

⁷⁶ Busheva S. Theoretical and historical analysis of jewish lobby. *Visnuk of the Lviv University*. Issue 8. P. 189–194.

надають Ізраїлю моральної легітимності, що підсилює відчуття його винятковості.

Політичне лобі може сприяти просуванню інтересів своєї країни в міжнародних організаціях, таких як ООН, НАТО, СОТ. Наприклад, нафтове лобі має значний вплив на зовнішню політику США, що впливає на формування регіональної політики на Близькому Сході⁷⁷.

10. Агресивне використання ЗМІ, інформаційної політики та пропаганди може мати значний вплив на формування політичної винятковості нації⁷⁸. Це відбувається через формування національної ідентичності та патріотизму.

Інформаційна політика та пропаганда можуть активно використовуватися для зміцнення національної ідентичності. ЗМІ можуть висвітлювати успіхи країни, що сприяє гордості та національному єднанню. Пропаганда може створювати образ зовнішнього ворога, що допомагає об'єднати населення.

Г. Лассвелл стверджував: «якщо маса буде вільна від ланцюгів заліза, вона має прийняти ланцюжки із срібла»⁷⁹. В умовах масштабної агресії росії проти України активно здійснюється інформаційно-пропагандистський вплив на населення в самій росії⁸⁰.

Контроль над інформацією дозволяє державам формувати сприйняття реальності, що може посилювати політичну винятковість. Заборона доступу до незалежних ЗМІ може запобігти появі критичних поглядів. Агресивне використання ЗМІ формує міжнародний імідж країни і впливає на її зовнішню політику. Політична пропаганда може допомогти легітимізувати правлячий режим, підвищуючи його популярність. Приклади – Китай і Північна Корея, де високий рівень контролю над інформацією використовується для підтримки влади та формування образу країни як сильної нації.

Перераховані особливості потрібно вважати не лише потужними інструментами в руках політичних лідерів. Вони можуть підсилювати національну єдність, сприяючи формуванню політичної величі та відчуття винятковості, але також можуть слугувати виправданням для агресивних і експансіоністських політик.

Цей список не є вичерпним і його можна доповнити іншими чинниками. Важливо зазначити, що феномен «винятковості» став реальністю життя певної країни, здатною чинити важливий вплив на практичні дії людей, на їхню соціальну і політичну поведінку. Цей феномен становить самосвідомість людей,

⁷⁷ Пархомчук А. Д. Політика США на Близькому Сході за президентства Дональда Трампа. Київ, 2023. С. 35.

⁷⁸ Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації і засоби протидії. Черкаси, 2020. С. 5.

⁷⁹ Lasswell H. D. Propaganda technique in the world war. London, 1927. P. 222.

⁸⁰ Худолій А. О. Інформаційна війна 2014-2022 рр. : монографія. Острог, 2022. С. 193.

що визначає їхню поведінку, ідеали, установки в різних сферах суспільного життя.

Таким чином, виокремивши основні соціальні та економічні детермінанти феномену, можна сформулювати змістовно-функціональне визначення політичної винятковості:

Політична винятковість – це стійке колективне переконання у особливому статусі власної нації чи держави, що легітимізує привілейоване становище у міжнародних відносинах та знімає моральну й політичну відповідальність за втручання у справи інших країн.

Цей феномен має два взаємопов'язані виміри:

По-перше, як соціально-психологічний феномен політична винятковість є внутрішньою переконаністю значної частини громадян у своєму особливому статусі, ролі та правах стосовно громадян інших країн. Ця переконаність поєднує раціональні (історичні досягнення, геополітична потужність) та ірраціональні (міфи, емоції, архетипи) компоненти.

По-друге, як складова державної ідеології політична винятковість є сукупністю ідей, концепцій та практичних дій, що відображають претензію на особливий світовий статус із відповідними «правами», які керівництво країни визначає самостійно, а громадяни сприймають як легітимні, навіть якщо ці «права» суперечать міжнародному праву та нормам.

За результатами проведеного дослідження методологічних основ політичної винятковості встановлено її комплексний характер як феномену, що проявляється одночасно у формах міфологеми, ідеологеми та ідеології.

Методологічним досягненням стало чітке розмежування концептів «політична винятковість» і «національна винятковість». Перший акцентує увагу на специфіці державного устрою та інституційної організації суспільства, тоді як другий зосереджується на унікальності етнокультурних характеристик. Обґрунтування статусу політичної винятковості як сутнісно оспорюваного концепту (за В. Б. Галлі) розкрило множинність його інтерпретацій та пояснило постійні дискусії щодо його природи в науковому дискурсі.

Історична генеза феномену від античних часів до сучасності виявила його глибоку вкоріненість у політичній культурі різних епох та цивілізацій. Дослідження показало, що дихотомія «свій-чужий» є первинною передумовою формування політичної винятковості. Давньогрецька цивілізація запропонувала найбільш системну концептуалізацію ідеї винятковості, протиставивши елліністичну культуру «варварському» світу.

Простежено еволюційний шлях трансформації ідеї винятковості: від релігійних форм (ідея богообраності, месіанство, протистояння католицизму й православ'я) через расизм і колоніалізм (Великі географічні відкриття, расові теорії XIX ст.) до сучасних політичних проявів (націоналізм, шовінізм,

державний експансіонізм). Аналіз історичних прикладів продемонстрував різноманітність моделей реалізації концепції винятковості та дозволив виявити спільні патерни: конструювання образу «іншого» як меншовартісного, легітимізація панування та експансії, використання міфів про особливу місію.

Водночас встановлено, що західна винятковість, на відміну від незахідних варіантів, має екстравертний та агресивний характер, що виражається в експансіоністській спрямованості та раціоналізованому обґрунтуванні переваги.

Систематизація соціально-політичних детермінант дозволила виявити комплекс взаємопов'язаних факторів формування політичної винятковості. Серед ключових: особливості історичного розвитку суспільства і держави; поліаспектність етносів та специфіка національного генезису; географічна віддаленість від інших культурних центрів; своєрідність економічного розвитку (зокрема, ресурсна економіка та високий добробут); відсутність великих збройних конфліктів усередині країни; особливий статус національної валюти у світових економічних відносинах; вплив політичного лобі; агресивне використання ЗМІ, інформаційної політики та пропаганди.

На основі виявлених детермінант сформульовано авторське визначення: політична винятковість – це стійке колективне переконання в особливому статусі власної нації чи держави, що легітимізує привілейоване становище у міжнародних відносинах та знімає моральну й політичну відповідальність за втручання у справи інших країн. Цей феномен має два взаємопов'язані виміри: як соціально-психологічний феномен (внутрішня переконаність значної частини громадян) та як складова державної ідеології (сукупність ідей, концепцій та практичних дій).

Функціональний аналіз політичної винятковості розкрив її амбівалентну природу. Позитивні функції включають мобілізацію, об'єднання та мотивацію суспільства, збереження культурної ідентичності, зміцнення стійкості перед зовнішніми загрозами, стимулювання інновацій. Водночас виявлено деструктивні функції: виключення та дискримінація, легітимізація насильства, поляризація суспільства, затримка розвитку через відмову від реформ, культивування культу особистості, консервація соціальної нерівності.

Дослідження виявило складний зв'язок між концепціями «величч», «вищості» та «винятковості». Велич потребує суспільного визнання і пов'язана з реальними досягненнями, тоді як винятковість може існувати незалежно від зовнішньої оцінки та базуватися на міфологізованих уявленнях. Самоусвідомлення винятковості на практиці часто ставало підґрунтям для експансіоністської політики, що актуалізує питання морального та політичного характеру щодо легітимності таких претензій у сучасному світі.

Окрему увагу приділено аналізу інформаційно-медійного виміру формування політичної винятковості. Встановлено, що сучасні медіа виступають активним інструментом конструювання та закріплення ідей винятковості у масовій свідомості. Спостерігається систематичне використання

маніпулятивних технік: селективний підбір історичних фактів, емоційне забарвлення інформації, створення міфологізованих образів національної величі, формування образу «зовнішнього ворога».

Таким чином, проведене дослідження методологічних основ політичної винятковості створює теоретичну базу для подальшого аналізу її конкретних проявів у сучасній політичній практиці (американський, російський, китайський варіанти) та окреслює напрямки для розробки механізмів запобігання її деструктивним наслідкам.

Розуміння складної природи цього феномену, його історичної еволюції та соціально-політичних детермінант дозволяє більш ефективно аналізувати його вплив на сучасні політичні процеси як на національному, так і на міжнародному рівнях, що особливо актуально в умовах російської агресії проти України, мотивованої ідеями російської винятковості та «русского міра».

РОЗДІЛ 2

СИМВОЛІЧНІ МАРКЕРИ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВOSTІ

2.1 Символічна репрезентація політичної винятковості: аналітичний підхід

Вивчення символічних аспектів ми вважаємо важливим для розуміння того, як формується і підтримується відчуття політичної винятковості у суспільно-політичній свідомості, а також як символи та ритуали мобілізують населення і сприяють легітимації влади. Символи надають конкретне втілення абстрактним уявленням про національну ідентичність, створюючи культурний «код», який легко впізнати і який викликає глибокий емоційний резонанс у членів спільноти⁸¹.

Чому залежність людини від символізації є очевидною? Насамперед, через її фундаментальну роль у мисленні, спілкуванні та соціальній організації. Люди схильні надавати значення символам як способу передавати складні ідеї, почуття і культурні цінності. Слушною видається думка українського науковця І. Філенка: «нездатність до символізації може вести до повного автоматизму особистості на рівні мислення, поведінки, емоційних проявів»⁸².

Потрібно виокремити кілька ключових причин значимості цієї залежності. По-перше, символи допомагають формулювати та передавати абстрактні ідеї, що сприяє розумінню та комунікації. По-друге, символи є основою для формування спільної ідентичності. Національні символи, релігійні ікони, державні герби дозволяють людям об'єднуватися навколо спільних цінностей і традицій. По-третє, завдяки символам мова і культурні коди стають зрозумілими. По-четверте, люди часто використовують символи як джерело надії, безпеки чи стабільності.

Залежність від символізації – це природна потреба, яка впливає з людської здатності до абстрактного мислення, соціальної взаємодії та колективної ідентифікації. Символи допомагають людям інтерпретувати світ, взаємодіяти в ньому та знаходити сенс у складній реальності. На основі символів створюється відчуття особливого статусу нації, її історичної або культурної переваги.

Усвідомлення механізмів взаємодії між процесом символізації і формуванням політичної винятковості допоможе критичніше аналізувати інформацію, протистояти маніпуляціям і відстоювати цінності демократичного суспільства. Самий процес символізації включає конструювання значень, які сприймаються як культурні й історичні маркери унікальності нації.

⁸¹ Дебенко І. Б. Механізми символізації в конструюванні політичної реальності. *Вісник НТУ України «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 3. С. 9–15.

⁸² Філенко І. Символізація та соціально-психологічна адаптація особистості. URL: [file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psykhol_2013_45\(1\)___28.pdf](file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psykhol_2013_45(1)___28.pdf) (дата звернення: 30.12.2025)

Теоретичні основи символічної влади. Цю проблему детально досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці. Серед вітчизняних авторів відзначимо наукові дослідження В. Бушанського⁸³, С. Гаєвської⁸⁴, Г. Ільтьо⁸⁵ та інших. Однак, як зауважує Е. Мамонтова, у переважній більшості дослідницьких праць процес символотворення розглянутий лише з позицій допоміжних історичних дисциплін⁸⁶.

Незважаючи на значну увагу до символізації, питання про її зв'язок із формуванням політичної винятковості залишається здебільшого поза увагою дослідників. Символізація здатна не лише структурувати соціальний простір, але й створювати образи, що підсилюють почуття винятковості у певних групах. Політична винятковість стає інструментом для обґрунтування права на особливі умови або домінування.

Важливими є ідеї французького соціолога П'єра Бурдьє, який розвинув концепцію «символічної влади»⁸⁷. Вона ґрунтується на ідеї, що влада може існувати не тільки в економічній чи політичній формах, але й через символічні механізми впливу на свідомість і сприйняття. Символічна влада – це здатність впливати на уявлення людей, формувати їхні погляди та переконання, змушувати приймати певні соціальні норми як природні і справедливі.

Концепція символічної влади має безпосередній зв'язок із формуванням ідеї політичної винятковості. Через використання історичних постатей, культурних символів та наративів про героїчне минуле держава може створювати образ народу як обраного, що підвищує почуття гордості та легітимізує політичну систему.

Американський філософ Ернст Кассілер доводив, що людина є невід'ємно залежною від символу⁸⁸. Він стверджував, що символи відіграють ключову роль у формуванні людської свідомості та культурної реальності. Ідеї Кассілера про взаємозалежність людини і символу безпосередньо стосуються формування ідеології винятковості. Його концепція подає розуміння того, як національна ідеологія може формуватися і закріплюватися через символи.

Французький філософ П. Рікер визначає символ як смислову структуру, де один зміст також вказує на інший, який стає зрозумілим тільки через

⁸³ Бушанський В. Блиск і злиденність символічної політики. *Віче*. 2008. № 23. С. 20–23.

⁸⁴ Гаєвська С. Р. Людина в парадигмі «символічних форм» Е. Кассілера. *Вісник Черкаського університету*. 2015. № 11 (344). С. 77–83.

⁸⁵ Ільтьо І. Символізація політичної дійсності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 261–268.

⁸⁶ Мамонтова Е. Концепт «євроінтеграція» у геополітичному дискурсі України. *Вісник ОНУ*. 2009. Т. 14. Вип. 13. С. 654–659.

⁸⁷ Bourdieu P. *Habitus and Field: General Sociology*. Volume 2 (1982-1983). Wiley, 2023. 432 p.

⁸⁸ Мінаков М. Поняття прафеноменів та культурного досвіду у філософії Е. Кассілера. *Мультиверсум*. Київ, 2006. Вип. 54. С. 111–116.

звернення до первинного значення⁸⁹. Рікєрова теорія символів пояснює, як політична ідеологія може використовувати символи для створення складної системи значень, яка підтримує ідею винятковості.

Німецький філософ і соціолог Ю. Габермас проаналізував способи взаємодії «сакрального символізму» з комунікаційними процесами⁹⁰. Для Габермаса сакральний символізм відіграє роль у побудові колективної ідентичності та забезпеченні стабільності суспільства. Використовуючи сакральні символи як інструмент політичної комунікації, суспільство зміцнює свою унікальність і винятковий статус.

Американський політолог М. Едельман, описуючи політику як «парад абстрактних символів», детально проаналізував її ритуально-символічні аспекти⁹¹. Едельман підкреслював, що символічне конструювання політичної реальності сприяє створенню унікальних ідеологічних наративів та образів нації. Символи здатні викликати емоції, які часто обходять раціональний аналіз, що важливо для створення і підтримки відчуття винятковості.

К. Касторіадіс вважав, що кожне суспільство вибудовує свої основні інституції на основі колективних уявлень⁹². Ці уявлення часто ґрунтуються на міфах про походження, культурну унікальність або історичну місію. Процес інституціоналізації уявного через символи допомагає зберегти політичну ідеологію та сприяє утвердженню винятковості держави.

Таким чином, символи стають об'єднуючими маркерами, які вказують на спільність досвіду та цінностей, сприяючи почуттю спільності серед громадян. Політична символіка держави допомагає відокремити її від інших націй, наголошуючи на унікальних рисах.

Ритуально-символічні практики. Праксеологічні виміри політичної символізації представлені насамперед «ритуально-символічними практиками», які створюють міцне підґрунтя для розвитку ідеї політичної винятковості.

Ритуали історично є першою формою символічної легітимації авторитету та політичної влади. У контексті політики ритуал можна визначити як стандартизоване повторення політично значущих дій, ідеологічно санкціонованих з метою систематичного утвердження і підтримки соціально-політичного порядку⁹³.

Перший комплексний аналіз соціально-політичних ритуалів здійснив Е. Дюркгейм, чий підхід став основою для розвитку концепцій ритуалу в парадигмах функціоналізму та психоаналізу. Ритуал – це не миттєвий інструмент

⁸⁹ Шевчук Д. Політичне як уявлене та символічне. *Наукові записки НаУОА*. Сер. Філософія. 2011. Вип. 8. С. 419.

⁹⁰ Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства. Київ, 2005. С. 49–70.

⁹¹ Edelman M. The symbolic uses of politics. Urbana, 1964. P. 8.

⁹² Castoriadis C. Gesellschaft als imaginaire Institution. Ffm., 1984. S. 31.

⁹³ Bell C. Ritual: perspective and dimensions. New York : Oxford University Press, 1997. P. 129.

для досягнення політичного ефекту. Ця символічна форма становить основу політичної спільноти і через індивідуальні та колективні дії постійно підтримує прихильність до фундаментально важливих цінностей.

Усі політичні ритуали поділяються на позитивні та негативні. Позитивні ритуали мають на меті наблизити учасників до сфери сакрального. Наприклад, у радянські часи відвідувачі Москви майже завжди здійснювали ритуальне відвідування мавзолею Леніна. Негативні ритуали базуються на системі заборон, що розмежовують сакральне й буденне.

Дюркгейм також класифікує ритуали на кризові та календарні. Кризові ритуали виконуються у виняткових ситуаціях – народження, шлюб, смерть, війна, епідемії. Календарні ритуали є регулярними та структурують соціальний час. Ритуал за кризових умов стає єдиним прийнятним способом поведінки для індивідуума і колективу, це ефективний засіб не лише особистого, але й колективного переживання критичної ситуації.

Від суто вербальних форм комунікації ритуал відрізняється тим, що представляє собою соціальну композицію, в якій існує порядок та ієрархія. Усі ритуали вплетені в реальні взаємозв'язки, становлять основу суспільного життя. Політичні ритуали, на відміну від інших їх типів, мають більш прагматичну природу.

Регулярне проведення ритуалів забезпечує стабільну передачу ідеологічних меседжів через повторювані дії. Повторення створює відчуття норми, поступово перетворюючи ідеологічні концепції на невід'ємну частину соціальної свідомості. Наприклад, регулярні державні свята в багатьох країнах використовуються для підтримки патріотизму та цінностей державної ідеології.

Участь офіційних осіб у ритуалах додає їм авторитетності й сприяє легітимації ідеології. Для пересічних громадян через ритуали складні ідеологічні концепції передаються у формі зрозумілих символів і метафор.

Отже, ритуально-символічні практики виступають фундаментальним механізмом формування політичної винятковості через три ключові аспекти.

По-перше, ритуали створюють сакралізацію політичного простору, відокремлюючи «особливе» від «звичайного». Позитивні ритуали наближують учасників до сфери сакрального, формуючи уявлення про виняткову природу політичної системи. Негативні ритуали через систему заборон підкреслюють унікальність політичної спільноти.

По-друге, через регулярне повторення ритуалів забезпечується стабільна передача ідеологічних меседжів про винятковість. Повторюваність перетворює ідею винятковості на невід'ємну частину соціальної свідомості. Державні свята та церемонії систематично нагадують про особливу історичну місію або виняткове призначення нації.

По-третє, у кризові моменти ритуали мобілізують суспільство навколо ідеї винятковості як захисного механізму. Таким чином, ритуально-символічні практики перетворюють абстрактну ідею політичної винятковості на відчутну,

емоційно пережиту реальність, що глибоко вкорінюється в колективній свідомості через систематичне відтворення символічних дій.

Політика пам'яті та формування винятковості. Політика пам'яті постає як цілеспрямована стратегія держави щодо інституціоналізації та трансляції історичних наративів. Вона виступає потужним інструментом конструювання національної ідентичності, здатним як консолідувати, так і фрагментувати суспільство.

Взаємозв'язок між політикою пам'яті та формуванням політичної винятковості реалізується через механізми селективної актуалізації історичного досвіду та конструювання національних міфів. Політична винятковість легітимізується через апеляцію до історичної пам'яті. При цьому важливо відзначити потенційні ризики інструменталізації політики пам'яті для обґрунтування гегемоністських претензій.

Потрібно зауважити, що політика пам'яті, яка направлена на формування відчуття винятковості, не апелює абсолютно до всіх історичних подій. Ми можемо говорити про те, що політика пам'яті – це політика вибіркової пам'яті. Виділяючи певні історичні події та персоналії, а ігноруючи інші, вона може створювати спрощену та ідеалізовану картину минулого. Це дозволяє створити міф про «золоту добу» нації та виправдати її сучасні дії.

Політика пам'яті часто створює образ зовнішнього ворога, що сприяє консолідації суспільства та зміцненню відчуття спільності, але може призвести до ксенофобії. Вона використовується для легітимізації влади та виправдання політичних рішень. Посилаючись на славне минуле нації, політичні еліти намагаються отримати підтримку населення.

За часів фашистської Німеччини нацистська пропаганда активно використовувала ідею «тисячолітнього Рейху» та «арійської раси» для обґрунтування політики геноциду. Радянська історія була переписана таким чином, щоб показати комуністичну партію як рушійну силу прогресу. У сучасній росії пропаганда активно використовує ідею «руського міра», щоб виправдати анексію Криму та військову агресію проти України.

Теоретичні основи для дослідження різних форм пам'яті закладені в роботах М. Альбвакса, Ф. Анкерсміта, А. Ассман, Я. Ассмана, П. Нора, П. Рікера та інших науковців досліджень у галузі політики пам'яті⁹⁴.

Привертає увагу фундаментальне наукове дослідження колективу авторів за загальною редакцією Ю. Шаповала¹⁶. В контексті дослідження важливим є зауваження: «Упродовж кількох століть конструюванням «колективного минулого» займалися нації-держави. Загальною тенденцією при цьому була політична тенденційність: зведення в абсолют своїх виняткових достоїнств супроводилося претензіями до «інших»¹⁷.

⁹⁴ Темірова Н. Р. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки. Вінниця, 2019. 132 с.

Американський науковець Д. Лоуенталь справедливо стверджує, що саме ми, сучасники, конструємо наше минуле, вибірково і виходячи з безлічі причин і нагальних потреб⁹⁵. М. Хальбвакс стверджував, що формування колективної пам'яті відбувається у згоді з сучасними ідеями та турботами. Минуле реконструюється залежно від проблем і потреб сьогодення⁹⁶.

Колективна пам'ять стосується спогадів про події минулого, що є спільними для всієї спільноти⁹⁷. Вона позначає образ минулого, сформований політичним суб'єктом у сучасному контексті. За словами А. Г'юїссена, колективна пам'ять є «абсолютно необхідною для уявлення майбутнього та надання соціальному життю стабільних основ»⁹⁸.

Формування колективної пам'яті суспільства є важливим елементом процесу націєтворення. Основним інститутом, який передає національні наративи, виступає загальноосвітня школа. Національні держави приділяють значну увагу викладанню власної історії з метою зміцнення зв'язку між громадянами та їхньою батьківщиною.

Колективна пам'ять може посилювати відчуття політичної винятковості через формування спільного історичного наративу, що акцентує на героїчних подіях та унікальності національної культури. Використовуючи історичні епізоди, державні інституції створюють образ єдності, який сприяє ідентифікації громадян з ідеєю «виняткової» національної місії.

Маніпуляції колективною пам'яттю. У процесі конструювання національної ідентичності політичні еліти намагаються перебудувати спільні спогади в такий спосіб, щоб вони максимально відповідали їхнім політичним цілям. Російські політичні еліти активно посилаються на перемогу в Другій світовій війні. Досить часто згадується так звана «Промова Перемоги» Й. Сталіна. Цікаво, що цю «Промову Перемоги» Сталін насправді не виголошував весною 1945 року – це міф, який з'явився згодом⁹⁹.

Радянську символіку, паради на День Перемоги та акцент на «героїчному минулому» використовують для зміцнення патріотизму. Після розпаду СРСР росія не отримала нової країни, а лише скоротила територію колишньої, тому вся велич і слава залишилися позаду.

Натомість В. Путін неодноразово наголошував, що Київ є «матерью городов русских». Він публікує статті, які нібито обґрунтовують факт захоплення українських територій, стверджуючи, що сучасна Україна є цілком і повністю «витвором» росії.

В Іспанії після громадянської війни (1936–1939) режим Франко створив наратив «національного відродження», згідно з яким франкісти вважалися

⁹⁵ Lowenthal D. *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985.

⁹⁶ Halbwachs M. *On Collective Memory*. Chicago : University of Chicago Press, 1992. P. 224.

⁹⁷ Hunt N. *Memory, War and Trauma*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. P. 97.

⁹⁸ Huyssen A. *Present Pasts*. Stanford : Stanford University Press, 2003. P. 6.

⁹⁹ WWII Eastern Front: Stalin's Victory Address. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/stalin-s-victory-address-may-1945> (дата звернення: 30.12. 2025).

захисниками традиційних цінностей від «червоного терору». Лише після смерті Франко ці питання стали предметом відкритих дискусій.

У США події, пов'язані з війною за незалежність і Громадянською війною, часто переосмислюються в контексті національної єдності. Громадянська війна розглядається як вирішальний момент, що підтвердив цілісність Сполучених Штатів і забезпечив відмову від рабства¹⁰⁰.

Турецька політика під керівництвом Ердогана активно звертається до спадщини Османської імперії для посилення націоналістичних настроїв¹⁰¹. Президент неодноразово акцентував на особливій історичній ролі Туреччини, що повинна відновити свій статус потужної держави.

Своєю чергою українська політика пам'яті активно використовує тему Голодомору як геноциду українського народу, підкреслюючи злочини радянського режиму. Визнання Голодомору геноцидом спрямоване на формування національної ідентичності, вільної від імперського минулого.

Таким чином, через селективну інтерпретацію історичних подій, створення нових міфів і замовчування неугодних фактів політичні еліти конструюють наратив про унікальну історичну місію, особливі страждання або виняткові досягнення нації. Це перетворює колективну пам'ять на інструмент легітимації ідеї винятковості, формуючи переконання про особливе призначення політичної спільноти в історії та сучасності.

Національна символіка. Національний герб символізує історію, традиції та культурну спадщину нації. Він може формувати відчуття політичної винятковості, оскільки є втіленням унікальних історичних, культурних і політичних цінностей нації¹⁰². Герб нашої країни (Тризуб) має історичне коріння, яке сягає часів Київської Русі, символізуючи спадщину княжої доби та боротьбу за незалежність¹⁰³.

Наприклад, герб Мексики з орлом, що тримає змію на кактусі, відображає міф про заснування Теночтітлана. Герб США з орлом символізує готовність країни захищати мир і здатність до оборони. Герб Ізраїлю містить менору, стародавній символ єврейського народу, підкреслюючи тисячолітню історію євреїв.

Державний прапор є видимим символом національної ідентичності. Підняття прапора під час офіційних церемоній сприяє формуванню почуття

¹⁰⁰ Який внесок Лінкольн вніс у розвиток Америки? URL: <https://kiyvagrois.com.ua/> (дата звернення: 30.12. 2025).

¹⁰¹ Алієв М. М. Зовнішня політика Туреччини. URL: <http://www.kytmu.edu.ua/vmv/v/09/06.htm> (дата звернення: 30.12. 2025).

¹⁰² Терендій Т. В. Походження та особливості польських шляхетських гербів. Маріуполь, 2016. С. 98.

¹⁰³ Значення та походження українського тризуба. URL: <https://etnoхата.com.ua/> (дата звернення: 10. 01 2026).

гордості та патріотизму. Прапори мають унікальний дизайн, який відрізняє одну націю від іншої.

Національний гімн є музичним символом, який відображає історію та цінності нації. Виконання гімну під час офіційних церемоній викликає сильні емоції та сприяє формуванню національної гордості. Гімн об'єднує різні покоління навколо спільних ідеалів.

Церемонії, такі як державні свята, військові паради, урочисті заходи, структурують час і простір навколо національних символів. В Україні щорічні заходи до Дня пам'яті і примирення допомагають зберігати історичну пам'ять. Хвилина мовчання о 9.00 по всій території України на честь загиблих воїнів підсилює повагу до героїв.

День незалежності США супроводжується парадом та феєрверками, які підкреслюють цінності свободи та демократії. Це створює відчуття спільності, часто спрямоване на вшанування історичних подій.

Гасла часто підкреслюють певні цінності або історичні досягнення. Вони можуть акцентувати увагу на силі, єдності, свободі або культурних особливостях. Гасло «Слава Україні!» стало символом боротьби за незалежність. Гасло «Свобода, рівність, братерство» (Франція) підкреслює основні цінності Революції. Гасла використовуються для мобілізації людей та посилення патріотичних почуттів.

Отже, міфополітичні практики відіграють ключову роль у формуванні феномену політичної винятковості через конструювання колективної ідентичності. Міфи й ритуали слугують засобом для створення єдиної колективної ідентичності. Ця ідентичність зазвичай ґрунтується на ідеях історичного призначення, героїзму або унікальності.

Важливу роль відіграє масова мобілізація через політичні ритуали, які створюють відчуття єдності та солідарності. Політична винятковість часто впливається в ідеологічні системи через міфи, які пояснюють політичні події як частину «особливого шляху». Політичні ритуали та міфи також використовуються для узаконення влади через емоційні та символічні засоби.

Дослідники, які дотримуються конструктивістських стратегій, вважають, що політична ідентичність конструюється, а не виникає сама по собі¹⁰⁴. Віра у винятковість часто призводить до зверхнього ставлення до інших народів, а в випадку сильних держав – до експлуатації природних і людських ресурсів слабших країн.

¹⁰⁴ Hobsbawm E. *Inventing Traditions*. Cambridge, 2002. 320 p.

2.2 Міфологічні наративи та ідеологічні практики конструювання політичної винятковості

Засобом реалізації символічної політики, що знаходить своє відображення у формуванні ідеології винятковості, є міфотворчість. Примітно, що поняття «політична міфологія» та «політична ідеологія» часто використовуються разом для осмислення суспільно-політичних процесів, пов'язаних із формуванням і підтримкою політичних ідеалів та цінностей конкретного суспільства.

Міфологія та ідеологія: діалектика взаємозв'язку. Як влучно зауважує Ю. Шайгородський, перефразовуючи відомого французького соціолога Ж. А. Астра, – «будь-яка міфологія ідеологічна, будь-яка ідеологія міфологічна». Хоча це твердження може здатися дещо категоричним, воно справедливо вказує на глибокий взаємозв'язок цих феноменів суспільної свідомості. Ідеологія потребує міфів для емоційної мобілізації та легітимації, натомість політичні міфи завжди виконують ідеологічну функцію, обслуговуючи певні групові інтереси та цінності¹⁰⁵.

Відносини між політичною ідеологією та політичним міфом є складними. Міфологія – це система безпосередньо неусвідомлюваних образів та символів, що звертаються до емоцій та почуттів людей. Сучасна міфологія та ідеологія мають низку спільних характеристик. Обидві структури є основою для формування колективної свідомості. Міфологія надає символічні наративи та архетипи, що виходять за рамки часу та простору¹⁰⁶. Ці наративи стають потужними інструментами для легітимізації певних ідей, подій або лідерів.

Ідеологія бере елементи міфології та інтегрує їх у систему переконань, що націлена на конкретні політичні цілі. Таким чином, міфологія надає ідеології певний «священний» статус. Можна сказати, що фактично міфотворчість інституціалізується через конкретні ідеології. Кожна держава через панівну в ній ідеологію використовує якийсь міф або комплекс міфів.

Механізм ідеологічного впливу аналогічний механізму впливу міфу. Кінцева мета будь-якої ідеології – заохочувати певні дії. Створена міфом «реальність» дуже схожа на «реальність» політичну. В центрі стоїть вирішення проблеми боротьби добра і зла, «правих» і «неправих», «сильних» і «слабких».

Спільні риси міфологізації та ідеологізації політичної свідомості можна виявити на таких рівнях:

- онтологічному, де міф виступає як первісна основа для ідеології;
- гносеологічному – ідеологія та міф по-різному осмислюють реальність;
- праксеологічному, де обидва феномени мають спонукальний характер;

¹⁰⁵ Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності. *Віче*. 2009. №15. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1574/> (дата звернення: 31.12.2025).

¹⁰⁶ Харченко Л. Міфотворчість як дієвий чинник суспільно-політичного життя. *Вісник Львівського університету*. 2003. Вип. 5. С. 199–207.

— аксіологічному, тому що як міф, так і ідеологія базуються на ціннісних орієнтирах суспільства.

Політична міфологія має більшу «спонтанність» розвитку і менш залежить від контролю окремих осіб. Ідеологія – це свідомо використовувана система ідей та цінностей, тобто передусім раціональна конструкція. Однак генетично ідеологія формується на основі міфології. Найбільш ефективні саме ті ідеології, які експлуатують ірраціональні механізми та глибинні символи.

Ідеологія, посідаючи значне місце в сучасній міфології, фактично визначає зміст «кон'юнктурного» рівня соціальної міфології. З іншого боку, здійснюється немовби використання або експлуатація властивих міфу рис і характеристик. Важливою методологічною основою залишається те, що відомі нам «класичні» політичні ідеології (комунізм, соціалізм, консерватизм, лібералізм, націоналізм), а також відносно нові сучасні (екофашизм, акселераціонізм, локалізм) представляють собою один із результатів соціокультурної міфотворчості, а отже, їх можна вивчати за методологією, схожою на методологію дослідження міфів.

Як показала історія, можна зруйнувати ідеологію як раціональну конструкцію, але її міфологічні корені продовжують існувати сотні років. Можна стверджувати, що міфологічна основа більш фундаментальна, ніж ідеологічна надбудова. Зміст ідеологічної доктрини базується на предметах, запозичених з античної міфології. Аргументом для цієї тези є довгострокове існування міфів «всередині» нових ідеологічних доктрин.

Наприклад, низка дослідників (зокрема, М. Еліаде, К. Мангейм) вказували на те, що комуністична ідеологія ґрунтується на стародавньому міфі про «золотий вік». Парадоксально, але проголошуючи тотальну раціоналізацію всіх сфер людського життя, вона залишається принципово ірраціональною за своєю природою. Язичницьке уявлення про первісну гармонію трансформувалося спершу у християнську есхатологію, а згодом – у комуністичну утопію, демонструючи спадкоємність міфологічних архетипів.

Водночас слід розрізняти міфологічний фундамент комунізму як ідеї та його історичну реалізацію. Як влучно зауважує Кріс Найт, «наше уявлення про комунізм було затьмарене міфом... Ми можемо назвати це «міфічним комунізмом» – або навіть «епічним комунізмом» – історією, яку ми любимо розповідати собі. З часів Французької революції вона надихала мільйони людей, але також завдала величезної шкоди людству»¹⁰⁷.

Таким чином, міфологічність комунізму є подвійною: з одного боку, він спирається на архаїчні міфи про «золотий вік», з іншого – сам перетворюється на сучасний міф, що маскує реальні соціальні механізми влади та експлуатації.

¹⁰⁷ Knight C. Did communism make us human? On the anthropology of David Graeber. URL: <https://brooklynrail.org/2021/06/field-notes/Did-communism-make-us-human/> (дата звернення: 01.01.2026).

Ідеологія пов'язана з міфологією не тільки за змістом. Привабливість ідеї безпосередньо залежить від того, наскільки міфологічною є форма, в якій представлена ідея.

В контексті нашого дослідження потрібно зауважити, що поєднання міфології та ідеології створює міцне підґрунтя для формування феномену політичної винятковості через переконання в унікальній місії, праві на лідерство конкретної соціальної групи чи цілої нації.

Історія дослідження політичного міфу. Ще починаючи з Ксенофана (565-470 р.р. до н.е.), який першим відкинув «міфологічність» богів Гомера і Гесіода, поняття «міфос» утратило в греків релігійну й метафізичну значущість¹⁰⁸. Це дораціональна форма пояснення дійсності, яка використовує образи, символи та метафори для передачі знань.

У середні віки філософи почали писати про соціальну роль міфу, визначаючи його значення як засіб консолідації суспільства. У XIII столітті спробу історико-соціологічної інтерпретації міфу робить італійський філософ Дж. Віко¹⁰⁹.

Постановку проблеми вивчення соціально-політичної міфології було здійснено в другій половині XIX століття. Один із напрямів походить від Ф. Ніцше, який позначив міф як необхідний горизонт людської свідомості¹¹⁰.

Починаючи з XVIII-XIX ст. наукова думка намагалася пояснити міф як функцію культури, як специфічний спосіб соціальної регуляції. Основним принципом стали підходи до розуміння міфу як необхідної реакції колективної свідомості на соціальні потреби.

Від середини XIX-го століття найвидатніші представники різних наукових напрямів – Р. Барт, Д. Белл, П. Бурдьє, Е. Кассіерер, К. Леві-Стросс, К. Мангейм, Ф. Ніцше, З. Фройд, К. Юнг та інші – продовжували працювати над поясненням сутності міфу, намагаючись з'ясувати причини появи цього феномену і ту роль, яку міфологія відіграє у формуванні суспільної свідомості.

Вагомий внесок у розвиток концепції походження міфу зробили представники психоаналітичної школи. Видатний швейцарський психоаналітик К.-Г. Юнг упровадив термін «архетипи» у намаганні відшукати витоки міфологічного розмаїття в фундаментальних темах, що є свого роду інстинктами, сформованими на базі колективного історичного досвіду¹¹¹.

Перша хвиля обговорення міфологічної свідомості у XX столітті була спричинена працями етнологів, друга – літературними опрацюваннями міфу, третя хвиля була зумовлена прагненням зрозуміти, яким чином можливе

¹⁰⁸ Левчук Л. Т. Поняття «естетика». Левчук Л. Т., Панченко В. І. та ін. Естетика: Підручник. Київ, 2010. С. 6.

¹⁰⁹ Бойченко Т. О. Теоретико-методологічні підходи дослідження міфології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. С. 4.

¹¹⁰ Мейзерська Т. Християнство і міф в типологічних концепціях Лесі Українки і Фрідріха Ніцше. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Вип. 1 (29). С. 108.

¹¹¹ Юнг К. Г. Поняття колективного несвідомого. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.

існування міфу в сучасному суспільстві. Напрямок дискусії було задано працею Т. Адорно і М. Горхаймера «Діалектика просвітництва»¹¹². Влада розуму, скасовуючи всі форми міфологічної легітимації, сама перетворюється на новий міф.

Привертає до себе увагу творчість А. Лосєва «Діалектика міфу». У ній автор обґрунтовує вкоріненість міфу в самому людському житті. Лосєв переконаний, що міф – це «трансцендентально-необхідна категорія думки і життя», тобто міф є сутнісною ознакою реальності. Для Лосєва було характерне досить широке тлумачення міфу. Міфом для нього була вся повнота буття людини.

Лосєв підкреслював, що міфологічна образність виконує фундаментальну роль у створенні смислів, які людина сприймає як реальність. У цьому контексті міф може слугувати засобом легітимізації ідеологій, політичних режимів чи національних ідентичностей. Політична винятковість часто конструюється через міфологізацію історичних подій, культурних символів або образу «іншого».

Серед українських авторів, наукові розвідки яких присвячені міфології, необхідно назвати О. Андрієнка, Т. Андрєєву, Д. Арабаджієва, В. Вашкевича, М. Головатого, В. Колотило, Ю. Левенця, О. Поліщука та інших вітчизняних дослідників. Однак ці автори спеціально не вивчали роль міфу як інструменту формування політичної винятковості.

Важливо звернути увагу на статтю Ю. Шайгородського¹¹³, який підкреслює, що сучасні політичні міфи будуються з урахуванням психології натовпу, спрямовані на управління сприйняттям, формування політичної поведінки та легітимацію владних рішень, що відсуває раціональне осмислення фактів на другий план і активізує емоційно-символічне сприйняття політичних процесів.

У контексті формування політичної винятковості це дослідження важливе тим, що показує, як міфи можуть конструювати уявлення про «винятковість» нації чи політичного курсу, створюючи масові знання ідентичності та ціннісного порядку денного, які підтримують особливу роль певних політичних суб'єктів або державних стратегій. Це означає, що міфотворчість виступає інструментом формування політичних фантазій та консенсусу, що здатні посилювати відчуття винятковості суспільства у власній місії чи історичній долі.

Впливовий американський політичний теоретик Г. Лассвелл зазначав, що політична еліта може використовувати масові комунікації для поширення своїх

¹¹² Horkheimer, Max, Adorno, Theodor W., Schmid Noerr, Gunzelin. *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments* / Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ; edited by Gunzelin Schmid Noerr ; translated by Edmund Jephcott. Stanford : Stanford University Press, 2002. — xix, 282 p. : ill. — (Cultural Memory in the Present).

¹¹³ Шайгородський Ю. Міфотворчість в Україні як соціальна технологія. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2008. Вип. 13. С. 27-43.

ідеологій та утримання влади. Політичний міф визначається ним як сукупність соціальних переконань, що включають усталені уявлення про ідеальний тип влади. Лассвелл стверджує, що політичний міф реалізується через політичні доктрини та ідеології, відображаючись у структурі політичної свідомості через поняття «креденда» і «міранда».

«Креденда» (догмати віри) – це сфера раціональної свідомості, що включає статuti, конституції, декларації. «Міранда» виражає ставлення і самоідентифікацію в межах політичного міфу. Її функція полягає у викликанні захоплення і ентузіазму, зміцненні віри та почуття лояльності індивіда до влади¹¹⁴.

«Міранда» та «креденда» сприяють формуванню політичної винятковості нації, створюючи рамки для сприйняття та інтерпретації політичних подій і символів. Така синергія бачення і віри сприяє закріпленню ідеї політичної винятковості на культурному та соціальному рівнях.

В чому полягає конкретний зв'язок між міфом і формуванням відчуття політичної винятковості?

Однією із функціональних особливостей міфу є його можливість відмежовувати від «інших». Політичний міф формує когнітивну основу для ідентичності, відокремлюючи «нас» від «них». В більш радикальному аспекті така відмежованість пов'язана із створюванням образу ворога.

Слушною є думка В. Кириченка: «Образ ворога у засобах масової інформації підтримується за рахунок формування почуття страху»¹¹⁵. Так, трактат «Молот відьом», опублікований ще у 1487 році, є одним із найвідоміших текстів, що сприяв поширенню судових процесів над відьмами¹¹⁶. Це перше в історії керівництво зі знищення собі подібних, ґрунтуючись на інакшості. У плані політичної винятковості трактат є прикладом ідеологічного та нормативного дискурсу, який легітимізує репресивні практики та виключення певних соціальних груп (зокрема, жінок, маргіналізованих осіб) через стратегічні культурні наративи.

Текст не лише трактує чаклунство як загрозу релігійній, соціальній і правовій структурі, а й закріплює за владними інститутами право виключати та карати «виняткових ворогів» суспільства, що можна розглядати як один із історичних механізмів конструювання політичної винятковості ворога/загрози.

У національній свідомості явище переноситься не стільки на окремих індивідів, скільки на цілі національні, політичні, релігійні або професійні групи. Сьогодні у російському середовищі стосовно України виникли і системно підтримуються міфи про ворогів – «бандерівців», «фашистів», що мають нібито історичне підґрунтя.

¹¹⁴ Lasswell H. D. *Language of power*. New York : G. W. Stewart, 1949. P. 10.

¹¹⁵ Кириченко В. В. *Психологія образу ворога у масовій свідомості*. Житомир, 2015. С. 70.

¹¹⁶ Institoris Henricus, Sprenger Jakob. *Malleus maleficarum: the hammer of witches* / translated and edited by Christopher S. Mackay. Cambridge, UK ; New York : Cambridge University Press, 2009. vii, 657 с.

Інший зв'язок міфотворчості з формуванням відчуття політичної винятковості – *уніфікація колективної свідомості*. Це формування спільної системи цінностей, переконань, символів та історичних уявлень, які об'єднують людей у єдину спільноту. Міфи стають основою для єдиного наративу. Відбувається своєрідна культурна трансмісія, коли через освіту, ритуали, мистецтво та літературу ці наративи укорінюються в суспільстві.

Для українського суспільства міф про Київ як «матір міст руських» підкреслює історичне значення України. Міф про козацьку добу як символ боротьби за свободу об'єднує націю навколо ідеї незалежності.

Важливою функцією міфотворчості є мобілізація соціальної енергії. Міфи викликають емоції гордості, натхнення та обраності, що сприяє готовності суспільства до колективних дій. Легенди про героїчних лідерів (Богдан Хмельницький в Україні) формують уявлення про минуле як джерело національної гордості.

Міф про «Американську мрію» посилює уявлення про США як країну можливостей. Міф про «Третій Рим» (росію як спадкоємицю Візантії) має глибокий вплив на її політичну ідеологію, підсилюючи уявлення про росію як «велику державу». Як механізм легітимаційної політики, міф покликаний мобілізувати суспільну активність шляхом впливу на емоції мас¹¹⁷.

Міфи дозволяють владі вигідно упорядковувати соціальні значення. Через це змінюється розподіл влади у суспільстві та формується новий порядок із загальноприйнятими нормами. Регулярне проведення ритуалів забезпечує стабільну передачу ідеологічних меседжів через повторювані дії.

Однак, самий факт існування винятковості у суспільно-політичній свідомості ще не означає її автоматичного домінування. Американська дослідниця Г. Зінн стверджує, що американська винятковість ґрунтується на міфі, і що «зростає кількість відмов від прийняття ідеї винятковості»¹¹⁸.

Деякі критики порівнюють США з іншими країнами, що затверджували свій винятковий характер: Велика Британія часів імперії, СРСР, Франція та нацистська Німеччина. В історії були також інші імперії: Давній Рим, Китай, Іспанська імперія. В кожному випадку існували підстави, за якими держава проголошувалася винятковою.

Теоретичні концепції політичного міфу. Французький соціолог Ж. Сорель продовжив підхід до соціальної міфології як ідеології і засобу соціальної інтеграції¹¹⁹. Теорія політичного міфу Сореля зосереджується на ролі революційного синдикалізму та міфу як потужного інструменту мотивації й мобілізації мас.

¹¹⁷ Макаренко Е. Проблема міфу в системі сучасної політичної науки. 2012. Вип. 4. С. 290.

¹¹⁸ Zinn H. A People's History of the United States. New York : HarperCollins, 2003. 729 p.

¹¹⁹ Stanley J. The sociology of virtue. Berkeley: University of California Press, 2024. 398 p.

Ролан Барт визначає міф як комунікативну систему, конкретне повідомлення¹²⁰. Він не може бути ані речовиною, ані поняттям чи ідеєю; це форма, спосіб позначення. Барт вважав, що людство свідомо керує розвитком мови та усвідомлено ставиться до процесу міфологізації.

Барт запропонував механізм дії міфу в сучасних умовах. Будь-яка ситуація має певний первинний зміст. Проте на цей первинний зміст можна накласти інший – вторинний, якщо ввести цей предмет у незвичну для нього ситуацію. Замість природної мови виникають метамова та метавідносини. Барт називав таку міфічну мову «вкраденою мовою». Барт стверджує, що міф відповідає масці, яка захищає людей від прямого доступу до автентичності. Він зазначав, що міф витісняє життєві факти і сам посідає їхнє місце. Міф розглядається Бартом як ідеологія, тобто він виражає лише «інтереси певної спільноти».

Дж. Армстронг розглядає міф як важливий елемент формування етнічної та національної ідентичності¹²¹. На його думку, міф є культурним кодом, який об'єднує людей через спільну історію, традиції та легенди. У цьому контексті міф може сприяти формуванню відчуття політичної винятковості, створюючи образ держави як унікальних та обраних.

Б. Лінкольн визначає міф як ідеологію в наративній формі¹²². Наративна форма міфу виявляється майже всеохопною. Міф не просто наділяє речі значенням і смислом, а й надає речам значущості, роблячи їх близькими людині.

Критерієм, який визначає відмінність між соціальною міфологією та ідеологією, виступає сам зміст: зміст соціальної міфології володіє глибиною, сягає архайки, а ідеологія намагається лише «наслідувати» міф, використовуючи його потенціал в обслуговуванні поточних інтересів.

Ідеологія та міф: сучасні виміри. Перманентні зміни в суспільному житті ставлять перед ідеологією та політичною міфологією низку питань: яким чином ідеологія може сприяти подальшому розвитку суспільства? Чому в періоди соціальних трансформацій активізується міфотворчість?

Термін «ідеологія» часто вживається в негативному сенсі. Це пояснюється історичними подіями: комунізм, німецький націонал-соціалізм. Як стверджує О. Третяк, ідеологія – це система ідей, що виправдовує чи узаконює підкорення однієї групи людей іншій, слугує рамками для інтерпретації політичного світу¹²³.

Для легітимації будь-якої ідеології бажано прагнути до такого стану, коли основна маса населення вважатиме ідеологію «свою». Найчастіше так

¹²⁰ Divyadharshini R., Thamayanathi P. Myths Credence: Barthes Vs People. Journal of Positive School Psychology. 2022, Vol. 6, No. 9, p. 1630-1634.

¹²¹ Armstrong J. A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian History. Edmonton, 1992. P. 135–136.

¹²² Lincoln B. Theorizing Myth. Chicago : The University of Chicago Press, 1999. 313 p.

¹²³ Третяк О. А. Ідеологія політична. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Політія, 2024. С. 307.

відбувається у разі використання міфів у політичній сфері: політичні суб'єкти виходять з того, що якісь виміри міфів можуть виявитися близькими людині.

Радянська політична ідеологія вважала, що соціалістична держава є унікальним взірцем для світового пролетаріату. У Німеччині націонал-соціалістична ідеологія сприяла створенню винятковості на основі расової переваги. Американська політична ідеологія 19-го століття включала концепцію «Маніфесту долі»¹²⁴.

Сіоністська політична ідеологія опирається на релігійно-культурні обґрунтування винятковості, пов'язані з концепцією «обраного народу». Китайська політична культура відображала ідею Китаю як «Серединного царства»¹²⁵.

Специфіка сьогоденних ідеологій пов'язана з тим, що нині нерідко має місце взаємопроникнення між ідеологіями та різними політичними програмами. У багатьох країнах можна зафіксувати відсутність реального безпосереднього впливу ідеологічних складових на функціонування держави¹²⁶. Проголошуючи розвиток, міфи та ідеології й самі стикаються з суспільством, що швидко змінюється.

Націоналізм як ідеологія винятковості. Однією з найпопулярніших ідеологій сучасності залишається націоналізм. За словами О. Удода, націоналізм – це ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є положення про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності¹²⁷.

Наприкінці ХХ ст. сформувалися сучасні напрями, які відрізняються за основними методами дослідження.

Примордіалізм (від лат. *primordium* – «початок, первісне») виходить із того, що нація – це об'єктивна даність, яка має унікальні якості.

Конструктивізм розглядає націоналізм як створений людьми соціальний конструкт. Функціоналізм пояснює націоналізм як явище, що забезпечує стабільність суспільства.

Ідеологія націоналізму є важливою для дослідження формування політичної винятковості, оскільки вона ґрунтується на ідеях унікальності, величчя та переваги нації. Націоналізм створює міфологеми, які підсилюють відчуття особливого статусу народу. Існують різні його типи: громадянський націоналізм, неонаціоналізм, расизм, цивілізаційний націоналізм і нативізм.

Націоналізм варто розглядати не лише як ідеологію, але і як психологічне явище, що є важливим у контексті нашого дослідження.

¹²⁴ Turner F. J. The Significance of the Frontier in American History. 1893.

¹²⁵ Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю. Маріуполь, 2019. 233 с.

¹²⁶ Корнієнко В. О., Денисюк С. Г., Буряченко О. В. Партійна ідеологія: система цінностей, або синдром «суспільної кататонії»? *Гілея*. 2017. Вип. 117. С. 253–269.

¹²⁷ Удод О. А. Націоналізм. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Політія, 2024. С. 467–468.

Вамік Волкан — відомий американський психоаналітик, розглядає націоналізм саме як психологічний механізм існування «великих груп» – націй, етнічних і релігійних спільнот. Національна ідентичність функціонує як емоційно заряджений колективний конструкт, який забезпечує відчуття безперервності та захищеності групи. Центральним є поняття «обраної травми» – колективно пережитої історичної поразки, що зберігається в груповій пам'яті й актуалізується в умовах кризи. Саме тоді націоналізм переходить до агресивної моделі самозахисту з чітким розмежуванням між «ми» і «вони».

Концепція Волкана пояснює психологічні підвалини формування політичної винятковості. Активація групової ідентичності через апеляцію до обраних травм створює стан колективної мобілізації, за якого звичайні політичні норми сприймаються як недостатні для захисту колективного «Я». Політичні актори отримують можливість легітимізувати виняткові рішення та надзвичайні повноваження. Таким чином, політична винятковість постає як психологічно зумовлений стан суспільства, що переживає загрозу власному існуванню¹²⁸.

Але з огляду на предмет дослідження, особливу увагу слід приділити саме етнічному націоналізму, оскільки основою його ідеології є ідеї національної винятковості та переваги, які часто абсолютизуються. Етнічний націоналізм часто оперує міфами і міфологемами, що негативно впливають на характер соціальних та міжетнічних взаємодій.

Для більш глибокого розуміння нюансів між націоналізмом і етнонаціоналізмом здійснимо їх порівняльний аналіз, результати якого відображено у табл. 2.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика націоналізму та етнонаціоналізму: ідеологічний аспект

Критерії порівняння	Націоналізм	Етнонаціоналізм
Визначення	Ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Просуває інтереси певної нації, особливо з метою здобуття та підтримання суверенітету.	Форма націоналізму, в якому «нація» визначається з погляду етнічної приналежності. Центральна тема – нації визначаються спільною спадщиною, яка зазвичай включає спільну мову, спільну віру і загальне етнічне походження
Типи	Ідеологія державної інтеграції (державотворення), соціальної (націєтворення), антиколоніалізму (національно-визвольний рух), ідеологія етнічно мотивованого	Націонал-анархізм (радикальна, антикапіталістична, антидержавна ідеологія з елементами анархізму і етнічного націоналізму). Етнонаціоналізм (культурна

¹²⁸ Volkan V. D. Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism. New York : Farrar, Straus and Giroux, 1997. 280 p.

	сепаратизму (етнічний сецесіонізм). Євронаціоналізм (світська держава, заснована на ідеології інтеграції)	специфіка, правова і політична юрисдикція за принципом територіальності).
Основні цінності	Вірність і відданість своїй нації, політична незалежність, наявність національної ідеї задля практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. Пріоритет національних цінностей перед особистісними, пріоритет державності перед будь-якими іншими формами соціальної самоорганізації етносу, пріоритет міфологізованого національного минулого і бажаного майбутнього перед сьогоденням	Спільна спадщина (мова, віра, етнічне походження), культура, що розподіляється між членами групи і з їхніми предками, етнічна приналежність. Абсолютизація етнічної замкнутості.
Підґрунтя	Націоналізм базується на перетворенні аморфного етносу на державно структуровану націю та її самобутній розвиток.	Етнічний націоналізм завжди включає в себе деякі елементи походження від попередніх поколінь і припускаються вимоги етнічного есенціалізму, тобто розуміння етнічності як сутності, яка залишається незмінною з плином часу.
Ризики	Радикальний націоналізм у поєднанні з расовою ненавистю абсолютизує етнічну замкнутість, що веде до застою, спрощення й упадку даної національної культури.	
Розуміння ролі держави	Розглядає державу як політичний інструмент для об'єднання громадян різного походження.	Розглядає державу як засіб для захисту й інтересів домінуючої етнічної групи.
Ідея нації	Обидві ідеології виходять із концепції нації як основного суб'єкта політичного життя. Вони прагнуть зміцнити зв'язок між нацією та державою, зосереджуючи увагу на збереженні її автономії, суверенітету унікальності та винятковості.	
Прагнення до єдності	Націоналізм, і етнонаціоналізм вважають важливим об'єднання людей навколо спільних цінностей, культури або історії, щоб забезпечити стабільність і процвітання нації.	
Ставлення до ідентичності	Обидві концепції стверджують необхідність захисту національної ідентичності, яка може бути загрожена глобалізацією, культурною асиміляцією або зовнішніми впливами.	
Основи ідентичності	Орієнтується на ідентичність, яка базується на спільних політичних ідеях, цінностях або громадянських засадах. Він здебільшого інклюзивний і може включати людей різного етнічного походження, якщо вони поділяють спільну політичну культуру та лояльність до держави.	Наголошує на етнічній приналежності, культурі, мові та кровній спорідненості як основі національної ідентичності. Етнічна ексклюзивність обмежувала приналежність до нації тими, хто поділяє спільне етнічне походження. Основна ідея – що лише одна етнічна група є

		«правильною» чи «легітимною» для управління.
Політичний наратив	Може мати більшу схильність до універсальних ідей, таких як демократія, соціальна рівність чи економічний розвиток, незалежно від етнічного контексту.	Зосереджується на захисті культурних традицій, етнічного суверенітету та збереженні «чистоти» етнічної групи. Використання історичних, культурних, чи псевдонаукових аргументів для виправдання винятковості.
Дихотомія «наші – не наші»	Може бути відкритим до інших етнічних груп, якщо вони приймають домінуючу політичну ідентичність. У його громадянській формі може сприяти інтеграції та підтримці державного суверенітету.	Зосереджується на захисті культурних традицій, етнічного суверенітету та збереженні «чистоти» етнічної групи. Його часто пов'язують із зростанням ксенофобії чи ізоляціонізму. Систематичне виключення, маргіналізація або знищення інших етнічних груп.

*Складено автором

Потрібно зазначити, що поділ на громадянський і етнічний націоналізм є певною мірою умовним, оскільки етнічний націоналізм становить радикальну форму загального націоналістичного дискурсу.

Національні міфи мають потужний мобілізаційний потенціал, особливо через міфологізацію й героїзацію історії. Історія знає численні приклади того, як різні народи проголошувалися «найвеличнішими», «богообраними» чи «цивілізаційними лідерами». Саме етнічний націоналізм у найбільш послідовній формі втілює ідеологію винятковості, оскільки приписує особливий статус не громадянській спільноті чи політичній нації, а етнічній групі, визначеній за критеріями походження, крові чи культурної гомогенності.

Поза «класичного» прикладу нацистської Німеччини, пригадаємо сербський етнонаціоналізм під час розпаду Югославії (1990-ті роки)¹²⁹. Режим апартеїду в Південній Африці (1948–1994) ґрунтувався на політичній винятковості білих громадян¹³⁰. Руанда (1994): геноцид тутсі. М'янма: переслідування рохінджа (2010-ті роки) тощо.

Така політика і є етнонаціоналізм у дії, коли найбільші, політично й економічно впливові нації ставлять у ситуацію підпорядкування інших. Однією зі складових ідеології націоналізму є ідея елітизму, яка розділяє людей за принципом «свій-чужий». Елітизм виходить із того, що одні народи являють собою «сад», а інші – «джунглі».

¹²⁹ Subotić M. R., Mitrović M. Hybrid nature of extremism. *Vojno delo*. 2018. Vol. 1/18. P. 22–33.

¹³⁰ Матійців С. Система апартеїду в ПАР. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. С. 291–301.

Останні події, пов'язані з війною в Україні, підтверджують, що практики неоімперіалізму, коли одні нації оголошуються неповноцінними, не перестають бути актуальними. Відбувається фальсифікація об'єктивних процесів, що забезпечує впливовим країнам просувати власні національні інтереси.

Мондіалізм та етнонаціоналізм як поле напруження для політичної винятковості. Особливо динамічним у сучасному світі є співвідношення між мондіалізмом та етнонаціоналізмом, яке створює специфічне середовище для формування та прояву політичної винятковості. Сучасний націоналізм, протиставляючи мондіалістським цінностям консервативні ідеї збереження національної ідентичності, водночас не обов'язково заперечує свободу, демократію чи права людини.

Мондіалізм (від латинського *mundus* – «світ») є ідеологією глобальної інтеграції, яка ставить національні держави у ширший світовий контекст і пропонує узгодження їхніх рішень із міжнародними нормами. На відміну від глобалізації, яка описує фактичний процес економічного, культурного та технологічного зближення держав, мондіалізм акцентує свідоме прагнення до світової інтеграції і формування єдиних цінностей.

Для держав, що культивують ідеологію політичної винятковості, це створює напруження між прагненням до автономії (як підтвердження власної унікальності) та глобальними вимогами мондіалізму. Для суспільства виникає потреба постійно підтверджувати унікальність своєї колективної ідентичності перед обличчям уніфікуючих тенденцій. Таким чином, мондіалізм виступає середовищем, у якому держава змушена постійно демонструвати та обґрунтовувати свою винятковість, балансуючи між самостійністю і нормами світового порядку.

Паралелі між античною міфологією та сучасними ідеологіями політичної винятковості свідчать, що неможливо повністю знищити старий «світ» і побудувати новий. Будь-яка нова ідеологія винятковості базується на образах, символах і мотивах попередніх міфологій. Політична міфологія є невід'ємною частиною політичних систем, адже влада завжди потребує символів для власного представлення та легітимізації претензій на особливий статус у світі.

2.3 Міфологія винятковості в механізмах легітимації політичної влади

Міфологію винятковості потрібно розуміти як сукупність наративів і символів, через які спільнота інтерпретує себе як унікальну та наділену особливою історичною місією. Вона виконує легітимаційну функцію, обґрунтовуючи специфічний політичний шлях і виняткові претензії держави. У такий спосіб міфологія винятковості стає інструментом суспільної консолідації, особливо в умовах кризи та невизначеності.

В цьому підрозділі ми ставимо завдання з'ясувати роль і значення міфології винятковості як важливого засобу легітимації політичної влади та її місце в легітимаційній політиці.

Легітимність (від лат. «legitimus» – згідно із законами, правомірний, законний) – це характеристика, або стан політичної влади, який означає її визнання і прийняття як законної з боку суспільства, громадян або міжнародної спільноти¹³¹. Легітимна влада вважається правомірною, оскільки її дії відповідають встановленим нормам, цінностям або процедурам, прийнятим у даній спільноті.

Термін «легітимність» застосовував ще Г. Гегель в «Основах філософії права, або Природне право і державознавство» (1820 р.) щодо держави та її правителя. Він розумів під цим терміном визнання з боку народу та інших держав¹³². Проте відомо, що вже в I столітті до н. е. цей термін зустрічається у Давньому Римі в юридичному та політичному дискурсах.

Таким чином, легітимність – це стан, до якого прагне будь-яка влада. Вона базується на довірі, підтримці та визнанні з боку суспільства. Процес набуття легітимності називається легітимацією. Доволі точно визначає її розуміння український науковець Є. Бистрицький як «розгорнутий у часі політичний дискурс, процес поширення обговорення, обмірковування, зрештою – доведення колективної правильності й прийнятності соціально/правових норм, які переважно стихійно встановлюються новими політиками»¹³³.

Форми легітимації влади. Відповідно, дослідження легітимаційної політики як окремого явища є ключовим для розуміння логіки процесу легітимації. За словами О. Висоцького, якщо політика в цілому намагається змінити вже визначену реальність, то легітимаційна політика покликана саме визначити, універсалізувати, об'єктивувати реальність так, щоб вироблення та реалізацію певного політичного курсу зробити прийнятною та оптимальною¹³⁴.

Легітимаційна політика виникає з відносин між людьми та спрямована на створення спільних уявлень, норм і цінностей, які допомагають суспільству зберігати порядок. Вона від початку є владною практикою, спрямованою на організацію та управління суспільством. Німецький соціолог М. Вебер розширив поняття легітимності, застосувавши його не лише до політики, а й до всіх соціальних відносин¹³⁵.

¹³¹ Корнієнко В. О. Легітимність. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 386.

¹³² Гегель Г. В. Ф. *Основи філософії права, або Природне право і державознавство*. Київ : Юніверс, 2000. С. 287–288.

¹³³ Бистрицький Є. Проблема легітимації. *Українська державність у XX сторіччі. Історико-політичний аналіз*. Київ : Політична думка, 1996. С. 319.

¹³⁴ Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. №3. С. 13.

¹³⁵ Вебер М. *Господарство і суспільство* / пер. з нім. Микола Кушнір. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2019. XXXVI. 1112 с.

Історичний досвід дозволяє говорити, що сьогодні політика легітимізує себе через різні форми. Насамперед – традиції, які апелюють до історичного минулого. Важливою формою легітимізації є релігія через божественний мандат. Не менш важливим механізмом є ідеологія. У сучасних суспільствах легітимація часто базується на наукових знаннях та експертних думках. Важливим є також значення соціальної легітимації через систему соціального захисту.

Головними «універсалізаторами» є юридичні норми і процедури. Однак за всієї важливості правових механізмів найбільш ранньою, первісною формою легітимаційної політики є саме міф, який зберігає свою актуальність і в сучасному світі. Відповідно, однією з важливих функцій міфу є легітимаційна функція.

Міф як механізм легітимації. Звертаючись до аналізу міфу як інструменту легітимації, потрібно зауважити, що політичні функції міфу мають конструктивний заряд, але це не завжди призводить до позитивних результатів. Має місце подвійність соціальної міфології. Міф як чинник легітимації влади може, досягнувши розквіту в тоталітарних режимах, водночас виявитися некерованим знаряддям.

Міфологія являє собою архаїчну форму легітимації. Міф із самого початку був покликаний встановити легітимаційний порядок. В архаїчних суспільствах найбільш легітимним вважалось сакральне, священне. Як зауважує М. Еліаде, міф стає моделлю для наслідування¹³⁶.

Отже, міф є архаїчним механізмом легітимації, що через символи надає реальності сенс, встановлює правила поведінки, обґрунтовує переконання. Українська науковець І. Костюк справедливо звертає увагу, що поряд з релігійною міфологією поширення має міфологія ідеологічна¹³⁷. Своєю чергою ідеологія винятковості має прихований характер і виявляється у відповідні важливі моменти життєдіяльності суспільства.

Суб'єкти міфотворчості. Розуміння механізмів міфологічної легітимації буде неповним без з'ясування того, хто саме творить і поширює ці міфи. Одним з основних питань є визначення суб'єкта, хто оформлює соціальні відносини за допомогою міфів. Слушно ставить запитання О. Висоцький: «наскільки легітимацією можна управляти? Хто і як нею управляє?»¹³⁸.

В архаїчних суспільствах суб'єктами легітимаційної політики були духовні вожді – маги, старійшини, волхви, священники, шамани. На це вказує К.

¹³⁶ Легеза О. Концепція міфу у працях М. Еліаде. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Вип. 3-4. С. 151.

¹³⁷ Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2010. Вип. 21. С. 369.

¹³⁸ Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. №3. С. 9.

Леві-Строс, коли пише, що за допомогою міфів шамани систематизували реальність¹³⁹.

З часом роль творців міфів перейшла до політичних лідерів. Так, Олександр Македонський, Цезар, Наполеон використовували військову силу, але для закріплення влади їм було необхідно забезпечити легітимність через традиції, пророцтва, культ особистості. О. Давлетов підкреслює, що найбільші тирані ХХ століття – Сталін і Гітлер були саме політичними міфотворцями¹⁴⁰.

У сучасному світі володарів легітимаційного капіталу називають «лідерами думок» – популярні актори, телеведучі, письменники, суспільні діячі, експерти. Л. Чорна зауважує, що складна соціальна ситуація сприяє звертання до міфу. Вона вживає термін «груповий міф», який формує групову ідентичність¹⁴¹. Але саме групові міфи є найпотужнішим інструментом легітимації політичної винятковості.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що групові міфи продовжують відігравати важливу роль у сучасних суспільствах. На це вказують дослідники: Д. Арабаджієв, Р. Барт, П. Бойченко, П. Бурдє, М. Головатий, М. Еліаде, Е. Кассієр, Ю. Шайгородський та інші.

Особливо актуальним це є для України. М. Головатий зауважує: «Україна відчула і нині відчуває величезну потребу у великому національному міфі, який не лише віродив би високі громадянські почуття, а й надихнув українство на побудову кращого суспільства»¹⁴².

Сучасні міфи в легітимаційній політиці виконують ті ж функції, що й сакральні міфи: впорядковують сприйняття реальності, створюють ієрархічну модель світу. Для ефективного функціонування міфи потребують віри, яка виникає через довіру до їхніх трансляторів. Ці якості формують легітимаційний капітал – соціальне визнання, яке дозволяє перерозподіляти владу.

Механізми легітимації через міфи про винятковість. Нарешті, ми підходимо до головного питання: яким чином міфи про винятковість легітимізують політичну владу? Вітчизняний науковець М. Тур вважає, що кожному історичному типу суспільства притаманний свій домінуючий тип легітимації. Архаїчне суспільство базується на міфологічній легітимації через магічні практики і ритуали. Суспільства високих культур використовують релігійну легітимацію. Модерні та постмодерні суспільства спираються на формально-раціональну легітимацію¹⁴³.

¹³⁹ Леві-Строс К. Структурна антропологія. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1997. С. 205.

¹⁴⁰ Давлетов О. Р. Адольф Гітлер у відображенні західнонімецької історіографії 70 – 80-х років ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету ЗДУ*. 2002. Вип. XV. С. 239.

¹⁴¹ Чорна Л. Г. Груповий міф та його функції в складних соціальних ситуаціях. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. Вип. 43 (46). С. 116.

¹⁴² Головатий М. Ф. Політична міфологія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2006. С. 4.

¹⁴³ Тур М. Г. Поняття легітимації: основні парадигми розуміння. *Філософська думка*. Київ, 2009. №5. С. 5.

Релігійна легітимація влади. Звернемося до релігійної легітимації влади, оскільки саме вона особливо яскраво демонструє механізми формування політичної винятковості. Релігійна легітимація – це процес, за якого влада отримує законність через релігійні доктрини, авторитет духовенства або міфи, підкреслюючи унікальний статус правителя як обраного вищими силами.

Важливими «тримачами легітимаційного капіталу» виступають харизматики – пророки, герої, фундатори світових релігій. Кожен з релігійних напрямів претендував на статус виняткового.

Одним з механізмів реалізації релігійної винятковості є релігійні війни. Релігійні війни в середньовічній Європі були пов'язані з ідеєю «виключності» певних вірувань. Хрестові походи, Катарські війни, Гугенотські війни, Тридцятилітня війна – все це конфлікти, що посилювали відчуття політичної й релігійної винятковості переможців.

Ключовим чинником було переконання у винятковості власної релігії. Релігійні догми служили інструментом не лише для мобілізації мас, а й легітимізації військових кампаній. Релігійні розбіжності ставали зручним способом виправдати політичні амбіції монархів.

Відповідно, європейські монархи використовували релігійні розбіжності для зміцнення легітимації. Насамперед, вони спиралися на механізм «божественного мандата» – політичну та релігійну доктрину, міф королівської політичної легітимності. Правитель заявляє, що його влада походить від вищої сили, що робить його позицію винятковою.

Це надавало правителю абсолютну владу. Божественне право легітимізувало владу монархів і забороняло критику, оскільки вважалося, що вони правлять від імені Бога¹⁴⁴.

Наприклад, Джеймс VI Шотландський у своїх творах, зокрема в «The True Law of Free Monarchies» («Вільна монархія: або взаємні та обопільні обов'язки між вільним королем та його природними підданими»), обстоював ідею божественного права королів¹⁴⁵. Людовік XIV у Франції називав себе «Королем-Сонцем» і вважав свою владу абсолютною через її сакральний характер.

Таким чином, міфологічна доктрина «божественного права королів» відігравала важливу роль у становленні монархічних режимів, формуючи винятковість влади через релігійну легітимацію.

Особливо цікавою є своєрідна інтерпретація божественного мандату у вигляді концепції «Мандату Неба» в імператорському Китаї. Небо в епоху Джоу (1045 р. до н. е. по 221 р. до н. е.) було оголошено верховним божеством. Базуючись на дослідженні Р. Хоффмана «Qiu Hua Hu: China. Seine Geschichte von

¹⁴⁴ Kern F. Kingship and Law in Middle Ages II. Law and Constitution in the Middle Ages. New York: Frederick A. Praeger Publishers, 1956. Xxxi. P. 20.

¹⁴⁵ The true law of free monarchies: or the reciproock and mvtvall dvetie betwixt a free king and his naturall subjects. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.03.0071%3Asection%3D4%3Asubsection%3D2> (дата звернення: 22.12.2024).

den Anfängen bis zum Ende der Kaiserzeit», можна побачити, що чжоуські правителі оголошували себе синами Неба й обґрунтовували легітимність своєї влади¹⁴⁶.

Небесний мандат давав право правителю на владу. Правитель управляє всіма, хто проживає під Небом, здійснюючи Волю Неба. Міф про небесний мандат виступав при зміні правлячих династій. Міфологічне вчення про Небо було однією з найзатребуваніших ідеологій правлячих династій Китаю. Ідея мандата вимагала від правителя дотримуватися певних моральних стандартів. Винятковість проявлялася не лише в походженні влади, а й у її якості.

Концепція «Мандата Неба» також підкріплювала ідею про винятковість китайської цивілізації. Варто зазначити, що ця концепція отримала своєрідне друге дихання в сучасних стосунках між Китаєм і росією. Офіційні особи стверджують, що Мао Цзедун отримав від Сталіна «Мандат Неба» – космічне обґрунтування легітимності влади, яке передавалося наступним поколінням керівників КПК¹⁴⁷.

Сьогодні концепція «Мандату Неба» набуває резонансу у контексті політичного лідерства путіна. У сучасній росії легітимність влади підкріплюється риторикою про «особливу місію» та «божественне провидіння». путін представлений як фігура, яка діє за підтримки своєрідного «сакрального мандата»¹⁴⁸.

Моральне обґрунтування рішень політичної влади через міфи. Важливою частиною механізму міфологічної легітимізації є моральне обґрунтування рішень політичної влади. Міфи про винятковість часто пов'язують владу з вищими моральними цінностями, такими як справедливість, добробут, свобода.

Широковідомим є міф про «революцію як порятунок людства», який використовувався для легітимації комуністичної ідеології. Міф про «історичну місію пролетаріату» виправдовував репресії та централізацію влади.

Особливо показовим залишається приклад нацистської Німеччини. Міф про «арійську расу» як обрану для панування відіграв центральну роль у легітимації політики Третього Рейху. Як зауважує М. Култаєва, націонал-соціалізм у Німеччині спирався на концепт унікальності німецької нації¹⁴⁹.

Нова влада здійснювала легітимацію через знищення традиційної культурної спадщини. Було сформульовано нову стратегію мовної політики: повернення до культурних витоків германців та створення нового мислення

¹⁴⁶ Hoffmann R. *Qihua Hu: China. Seine Geschichte von den Anfängen bis zum Ende der Kaiserzeit*. Freiburg, 2015. 44 p.

¹⁴⁷ Мехед Н. У Китаї проходить парад до 70-річчя Перемоги. DW. 3 вересня 2015.

¹⁴⁸ Шандро В. Війна і російська пропаганда. Розбираємо історичні міфи з промови Путіна. *Суспільне. Культура*. 2022. 23 лютого. URL: <https://suspilne.media/culture/209611-vijna-i-rosijska-propaganda-rozbiraemo-istoricni-mifi-z-promovi-putina/> (дата звернення: 29.12.2024).

¹⁴⁹ Култаєва М. Філософія освіти і виховання Третього Рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*. 2018. No 1 (22). С. 29.

«нордичної людини». Книги «Майн кампф» А. Гітлера та «Міф 20-го століття» А. Розенберга стали ключовими елементами легітимації світоглядної трансформації.

У філософії виховання Третього Рейху фізична досконалість використовувалася як показник соціальної ієрархії, що призводило до позбавлення осіб з обмеженими можливостями гідності та створювало ідеологічне підґрунтя для їх знищення.

Відчуття винятковості може бути мотивом для раціоналізації конкретних дій, коли суспільна свідомість, просякнута відчуттям винятковості і величі, служить основою для підтримки конфліктних ситуацій, легітимізуючи рішення політичної влади. Хіба не це ми спостерігаємо сьогодні на прикладі війни між Україною і росією?

Сьогодні російська пропаганда виправдовує агресію проти України міфом про необхідність захисту російськомовного населення від уявного гноблення, представляючи це як моральний імператив справедливості та захисту культури. Цей наратив пов'язує дії влади з вищими цінностями, такими як добробут і свобода для «російськомовних братів», трансформуючи агресію в «захист» і легітимізуючи її через міфологічну винятковість росії як моральної сили¹⁵⁰.

Підсумовуючи, можна констатувати: прагнення тоталітарних режимів утвердити власну унікальність парадоксально перетворювало такі суспільства на виняткові в негативному сенсі. Вони стали історичним нагадуванням про руйнівні наслідки національного нарцисизму.

Сьогодні міфи про винятковість нерідко слугують інструментами для уникнення критики влади та легітимації морально сумнівних дій. Апелюючи до почуттів національної гордості чи віри, вони створюють ілюзію відсутності альтернатив, підсилюючи політичну маніпуляцію.

Міфологема винятковості як інструмент легітимації. Переходячи до більш глибокого аналізу структурних елементів міфу, в цьому підрозділі окрім поняття «міф» ми оперуватимемо також поняттям «міфологема винятковості» й ставимо завдання обґрунтувати цей феномен як ключовий інструмент легітимаційної політики.

На думку українського дослідника Л. Харченка, сучасні концепції значною мірою набувають форми міфологем¹⁵¹. Припускаємо, що у політичній сфері міфологема винятковості використовується для створення ідеологічної бази, яка обґрунтовує особливий статус нації, держави чи політичного режиму. Поняття «міфологема» дозволяє підкреслити, що йдеться не просто про ідеологічну тезу, а про глибоко вкорінений елемент символічного світогляду.

¹⁵⁰ Top Russian Propaganda Myths About Ukraine – And the Truth Behind Them (2025). URL: <https://wartours.in.ua/en/2025/06/12/top-russian-propaganda-myths-about-ukraine-and-the-truth-behind-them-2025/> (дата звернення: 01.01. 2026).

¹⁵¹ Харченко Л. Міфотворчість як дієвий чинник суспільно-політичного життя. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2003. Вип. 5. С. 199–207.

Поняття «міфологема» дозволяє не лише описати феномен винятковості, але й аналізувати його в контексті історичних змін, культурних кодів і політичного використання. Це поняття відображає символічну глибину, яка виходить за межі «ідеї» чи «тези».

Для кращого розуміння взаємозв'язку доцільно з'ясувати: що споріднює міф і міфологему і яка між ними різниця?

Співвідношення міфу та міфологеми. Якщо міф являє собою форму цілісного масового переживання і тлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів, то міфологема є структурною одиницею міфу. За словами Т. Хоменко, це поняття у наукову термінологію ввели К. Г. Юнг та К. Керенї. Книга цих авторів «Вступ у сутність міфології» вийшла друком в Амстердамі у 1941 р.¹⁵².

Міфологема зазвичай відображає ключові культурні, соціальні або психологічні архетипи. Вона є продуктом колективного несвідомого, що зберігається в національній пам'яті етносу й виступає не лише як складова частина міфу, а може слугувати джерелом для створення нових міфів.

Але міфологеми можуть створюватися штучно, швидко поширюватися шляхом мас-медіа і ставати частиною міфологічної концептосфери. В контексті нашого дослідження – це ефективний інструмент у політичній легітимації. Вона допомагає владі та політичним лідерам формувати образ величі, унікальності і винятковості.

Як зауважує Л. Зубрицька, «реальні соціальні та політичні проблеми в міфологізованій масовій свідомості підмінюються спрощеним уявленням про боротьбу двох міфологізованих спільнот («наші – не наші»), яка вкладається у матрицю «ми – вони»¹⁵³.

Міфологема виконує багато функцій: аксіологічну, номінативну, пізнавальну, регуляторну, комунікативну, естетичну. Крім того, міфологема має етнічну й регіональну специфіку. За словами А. Вусатюк, «міфологеми – це стійкі образи, які переходять з одного міфу в інший, зберігаючи свою внутрішню сутність»¹⁵⁴.

Міфологема, як і міф, є носієм важливого загальнолюдського досвіду. Вдало підсумовує юнгівське розуміння терміна Ю. Курята: «міфологема – термін для позначення стійких і повторюваних конструктів народної фантазії, що узагальнено відображають дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій»¹⁵⁵.

¹⁵² Хоменко Т. Міфологеми потойбічного світу в мовній картині світу давніх германців. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 48. Т. 2. 2022. С. 136.

¹⁵³ Зубрицька Л. Й. Активізація міфу у період кризи : особливості міфологем «війни» та «героя». *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2016. Т. 186. С. 73.

¹⁵⁴ Вусатюк А. Соціальна міфологія в умовах глобалізації : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2017. С. 36.

¹⁵⁵ Курята Ю. В. Проблеми загальної та педагогічної психології: *Збірн. наук. праць*. 2010. Т. XII. Ч. 4. С. 229.

Політичну винятковість з погляду міфологеми потрібно розглядати як частину колективної свідомості, що створюється і підтримується шляхом соціального та політичного конструювання реальності. Міфологема політичної винятковості відтворюється через історичні наративи, політичні промови, культурні символи та ритуали, які надають їй видимості природності та самоочевидності.

Для розуміння механізму дії міфологеми важливо розрізнити два рівні аналізу. Міфологема – це глибинний ірраціональний образ або інтуїтивне уявлення про суть буття, архетипна структура, що апелює до емоцій і підсвідомості. Міф же утворюється через з'єднання міфологеми з конкретними історичними фактами, подіями та персонажами. Саме через цю конкретизацію міф сприймається як реальність і безпосередньо впливає на поведінку людей та їхні політичні дії.

Для більш наочного розуміння співвідношення між міфом і міфологемою в контексті легітимації політичної влади доцільно представити їхні характеристики у порівняльній таблиці.

Таблиця 3.

Порівняльні характеристики міфу і міфологеми

Характеристика	Міф	Міфологема
Визначення	Цілісна оповідь	Складова частина міфу
Природа	Конкретний наратив із деталями та сюжетом	Узагальнений символічний образ або мотив
Зв'язок з реальністю	Часто ідеалізований або перебільшений	Абстрактний, універсальний
Функції	Пояснює світ, об'єднує спільноту, утверджує ідеологію винятковості або вірування	«Будівельний матеріал» для міфу, слугує основою для його створення
Приклади	«Тисячолітній Рейх» в Німеччині: Нацистська ідеологія про те, що німецька нація призначена панувати над світом протягом тисячі років.	Арійська раса як вища раса: Ідея про те, що німці належать до арійської раси, яка є біологічно вищою за інші раси. Ця міфологема була використана для обґрунтування антисемітизму, расизму та політики геноциду. Вождь як провідник нації: Фігура Адольфа Гітлера як безпомилкового лідера.
	«Маніфест досягнутої мети»: Американський міф про те, що США має особливу місію поширювати демократію та свободу по всьому світу.	«Маніфест досягнутої мети» – потужна міфологема, яка лежить в основі американської національної ідентичності. Використовується для мобілізації суспільства на вирішення зовнішньополітичних завдань. Часто

		використовується для виправдання експансії.
	«Мандаринова шкірка»: Японський міф про те, що японці є однорідною нацією з довгою історією, яка має право на світове панування.	Міфологема «чистоти раси» – що японці є найчистішою расою. Міфологема «історичної неперервності»: безперервна історія Японії від міфічних часів. Міфологема «імперської місії»: особлива місія Японії у світі. Культ імператора підкреслює духовну єдність народу.
	Ідея «нового світового порядку» як міф про зміни глобальної політики. В публічному дискурсі часто набуває риси змови.	Міфологема «Вашингтонський консенсус» – набір економічних політик, які рекомендувалися країнам, що розвиваються. Позиціювався як безумовне благо, що принесе користь і процвітання будь-якій державі.
	Міфологія політичного лідера: цілісна історія, що надає символічний зміст політичному лідерові, обґрунтовуючи його владу. Наприклад: Імператор Август був представлений як «син божественного Юлія Цезаря».	Міфологема політичного лідера: певний архетип (наприклад, «спаситель», «тиран», «мудрий старець»). Може бути використана для створення різних міфів. Наприклад: архетип «спасителя» втілений у Джорджі Вашингтоні як «батько-засновник» США, Наполеоні як «геніальному воєначальнику», Вінстоні Черчиллі як «захиснику нації».
	Міф про краще європейське майбутнє після вступу України до ЄС: міф пропонує людям певну позитивну модель нового соціального життя.	Міфологема «вступ до Європи» в українському контексті з'являється в дискурсі, спрямованому на подолання пострадянської спадщини. Її символічний зміст базується на ідеї «Європи» як уособлення прогресу, свободи та верховенства права.

*Складено автором

Виділення міфологем дозволяє дослідникам виявити спільні риси в міфах різних культур і краще зрозуміти, як працює міфологічна свідомість. Особливо цікавим для нашого дослідження є аналіз того, як міфологеми політичних лідерів використовуються для легітимації влади та формування відчуття національної винятковості.

Міфологеми політичних лідерів як інструмент легітимації. Сьогодні міфологема «героя-вождя» залишається важливим компонентом міфологічного символізму, зберігаючи стійкість у суспільній свідомості. Існують міфологеми Сталіна, Гітлера, Мазепи. Міфологеми, створені навколо корейських лідерів, особливо в КНДР, відіграють важливу роль у підтримці легітимності їхньої влади.

У Третньому рейху містифікований образ фюрера відігравав центральну роль. На відміну від комуністичних лідерів, його функції визначалися абстрактно та ірраціонально. Він розглядався як медіум, що виражає народну волю.

Т. Ельвайн зазначає, що у конституційному праві Третього рейху повноваження фюрера містили елементи містицизму. Провідний конституційний юрист У. Губер писав: «Фюрер формує у собі справжню волю народу. Він є відданим об'єктивній історичній єдності і цілісності народу»¹⁵⁶. Отже, фюрер – це не просто керманич, а провидець, виконавець історичної місії самоствердження німецької нації.

Не менш показовою є міфологема Й. Сталіна, що демонструє механізми функціонування сучасного «глобального» соціального міфу в росії. Діяльність Сталіна легітимізувалася низкою ідеологічних, політичних і соціальних чинників. Як зауважує О. Удод, «сталінізм передбачав звеличення ролі однієї особи, приписування їй за життя визначального впливу на хід історичного розвитку»¹⁵⁷.

Сталін позиціонував себе як прямого спадкоємця Леніна. Його теоретичні роботи, зокрема «Основи ленінізму» (1924), використовувалися для зміцнення авторитету. Сталін легітимізував свою владу через швидкі темпи індустріалізації. Культ особи Сталіна створював міфологему «великого вождя», «батька народів», «всезнаючого лідера».

Доволі точно висловився М. Попович: «І довго ще не міг я зрозуміти, чому плакали люди, які нічого доброго не бачили від «вождя всіх народів». То не були сльози втрати когось близького. Люди були охоплені тривогою, страхом перед безформним невідомим, вони боялися майбутнього, бо не вміли розпоряджатися своїм життям...»¹⁵⁸.

Міфологема Сталіна як військового лідера і рятівника від фашизму сприяла формуванню його образу як людини, що володіє історичною місією. Вона підкріплювала його винятковість у радянській історії.

Перехід від минулого до сучасності демонструє сталість механізмів міфологічної легітимації. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в росії реалізується традиційно-харизматична модель легітимації влади. Сьогодні представники російських політичних партій намагаються «вхопитися» за образ Сталіна, який усе ще здатний консолідувати певну частину населення.

Це зумовлює прагнення російського політичного істеблішменту формувати імідж «сильної руки» – символічної фігури, здатної об'єднувати суспільство. Центральна роль політичного лідера та його «ореол винятковості»

¹⁵⁶ Ellwein T. Die deutsche Universita#t. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Frankfurt am Main: Hain, 1992. P. 182.

¹⁵⁷ Удод О. Сталінізм. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 680.

¹⁵⁸ Попович М. Сталін. З ним і без нього. *Ініціативна група «Першого грудня»*. 04.03.2013. URL: <http://1-12.org.ua/2013/03/04/1623> (дата звернення: 27.12.2024).

залишаються ключовими у структурі міфологічної свідомості російського суспільства.

Сьогодні значна більшість росіян сприймає рішення путіна як безумовно правильні. Це сприяло формуванню міфологеми путіна як «вічного лідера», «героя нації», ба більше — «президента усього світу» зокрема через амбіції захопити Україну, втілюючи міф про «великого збирача російських земель».

Отже, образ путіна сьогодні є міфологемою, яка ґрунтується на низці наративів і символів, створених державними медіа. Його представляють як лідера, що протистоїть зовнішнім ворогам (НАТО, США, Захід). Анексія Криму в 2014 році була подана як відновлення «історичної справедливості». Образ путіна асоціюється з подоланням «хаосу» 1990-х років.

путін позиціонується як рішучий і непохитний правитель. Він використовує історичні й культурні символи, зокрема звернення до радянського минулого, православ'я і духовних скріп. З поміж іншого, сам путін надає великого значення символам, серед яких для нього важливими є Сталін і «цар-батюшка».

У 2020 році в росії звели «головний храм Збройних сил рф». На мозаїках храму є зображення «зелених чоловічків» і сцени анексії Криму. Під час війни 24 лютого техніка, маркована літерами Z, V, O, увійшла в Україну¹⁵⁹.

Таким чином, міфологема путіна базується на поєднанні історичних, політичних, культурних і сакральних наративів, які підтримують його образ як «вічного лідера». Міфологізація цього образу безпосередньо пов'язана з легітимацією його влади протягом тривалого часу. Російська пропаганда підкреслює унікальність і сакральність його місії, що зміцнює відчуття його винятковості.

Нарешті зауважимо, що часто лідер, навколо якого формується ореол міфологічності, стає втіленням національної ідеї. Його особистість ототожнюється з інтересами нації, його успіхи – з успіхами країни. Таким чином, міфологема особистості слугує інструментом для посилення відчуття національної єдності та гордості.

Історія свідчить – якщо лідера вважають винятковим, то й нація, яку він очолює, автоматично набуває ознак винятковості. Це створює замкнутий круг: винятковість лідера підтверджує винятковість нації, а винятковість нації підсилює міфологему особистості лідера.

Сучасність характеризується свідомим конструюванням ідолів, які кодують і програмують суспільну свідомість. Велика частина цієї свідомості формується через колективно-стандартні способи мислення, що зумовлює зростання ролі у створенні таких кумирів.

¹⁵⁹ Символіка Z і V як інструмент міфологізації російської агресії. Частина 4 – астрологія. *Центр протидії дезінформації*. URL: https://cpd.gov.ua/articles/symbolika-z-i-v-yak-instrument-mifologiza-3/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27. 12. 2024).

У свою чергу, за таких умов ідеї політичної винятковості зазвичай ґрунтуються на певній ідеології – націоналістичній, релігійній або іншій. Вона виправдовує як особливий статус лідера, так і особливе становище нації. Обидва процеси – формування міфологеми особистості і проголошення політичної винятковості – є потужними інструментами маніпуляції свідомістю. Вони дозволяють мобілізувати маси, відволікати увагу від внутрішніх проблем і об'єднувати людей навколо спільної ідеї.

Дослідження символічної репрезентації політичної винятковості виявило її визначальну роль у формуванні колективної ідентичності та політичної свідомості. Символічне мислення створює підґрунтя для сприйняття політичної реальності через систему знаків, ритуалів та церемоній. Державна символіка (герб, прапор, гімн), політичні ритуали та гасла виступають потужними інструментами конструювання відчуття політичної винятковості, забезпечуючи емоційний зв'язок громадян з політичною системою.

Політика пам'яті відіграє ключову роль у формуванні історичної свідомості та відчуття національної унікальності. Через меморіальні практики, святкування історичних подій та вшанування національних героїв відбувається конструювання наративу винятковості. Селективна актуалізація історичного досвіду дозволяє створювати міф про «золоту добу» нації, формувати образ зовнішнього ворога та легітимізувати політичні рішення. Маніпуляції колективною пам'яттю, як показують приклади росії, США, Туреччини та інших держав, перетворюють історію на інструмент обґрунтування політичної винятковості.

Аналіз взаємозв'язку міфології та ідеології виявив їхню глибоку діалектичну єдність. Ідеологія потребує міфів для емоційної мобілізації та легітимації, натомість політичні міфи завжди виконують ідеологічну функцію. Поєднання міфології та ідеології створює міцне підґрунтя для формування феномену політичної винятковості через переконання в унікальній місії та праві на лідерство.

Особливе значення має взаємозв'язок етнонаціоналізму та політичної винятковості. Етнічний націоналізм у найбільш послідовній формі втілює ідеологію винятковості, приписуючи особливий статус етнічній групі за критеріями походження та культурної гомогенності. Національні міфи через міфологізацію та героїзацію історії створюють потужний мобілізаційний потенціал. Протистояння між мондіалізмом та етнонаціоналізмом створює нове поле напруження, в якому трансформуються традиційні концепції винятковості.

Дослідження механізмів легітимації політичної влади через міфологеми винятковості виявило стійкість архаїчних основ цього процесу. Релігійна легітимація через концепції «божественного мандату», «Мандату Неба» та інші сакральні наративи продовжує впливати на формування сучасних політичних

міфів. Міфологічна легітимація через моральне виправдання політичних рішень залишається ефективним інструментом владної практики, що особливо яскраво проявляється в тоталітарних режимах.

Принципова різниця між міфом та міфологемою полягає в тому, що міфологеми виступають універсальними структурними одиницями, «будівельним матеріалом» для створення конкретних міфів. Міфологеми здатні трансформуватися відповідно до соціально-політичного контексту, зберігаючи базову архетипну структуру. Це робить їх особливо ефективним інструментом легітимаційної політики.

Особливу увагу привертає стійкість міфологеми героя-вождя в суспільній свідомості, що демонструє життєздатність традиційних механізмів легітимації політичної влади навіть у сучасному суспільстві. Аналіз міфологем Гітлера, Сталіна, путіна показує, як образ лідера стає втіленням національної ідеї, його особистість ототожнюється з інтересами нації, а винятковість лідера підтверджує винятковість нації. Це яскраво проявляється в російському політичному просторі, де архаїчні форми політичної міфології активно використовуються для підтримки існуючого режиму.

Таким чином, символічні маркери політичної винятковості утворюють складну багаторівневу систему взаємопов'язаних елементів, що забезпечує формування та відтворення уявлень про політичну винятковість на індивідуальному та колективному рівнях свідомості. Ефективність цієї системи базується на глибинних психологічних механізмах сприйняття символічної реальності та здатності міфологічних наративів створювати цілісну картину світу, легітимізувати владу та мобілізувати суспільну підтримку.

РОЗДІЛ 3

НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВOSTІ: ЗАХІДНА ТРАДИЦІЯ ТА ЇЇ АЛЬТЕРНАТИВИ

3.1 Американська винятковість: від пуританської місії до світової доктрини

У цьому підрозділі ми досліджуємо американську винятковість як найбільш розроблений та впливовий історичний приклад досліджуваного нами феномену. Хоча в англomовній літературі цей феномен часто позначають терміном «American Exceptionalism» (американський екцепціоналізм), в контексті нашого дослідження ми використовуватимемо термін «американська винятковість», оскільки він точніше відображає зв'язок з загальною концепцією політичної винятковості. Американський варіант постає не як окреме явище, а як специфічний національний прояв універсального феномену.

Американська винятковість сформувалася на основі західної цивілізаційної традиції – протестантської етики, ідей Просвітництва та британських політичних інститутів, – але набула унікальних рис завдяки специфіці історичного досвіду «Нового Світу».

Концепція «американської винятковості» (American Exceptionalism) – уявлення про те, що американська нація, її держава, культура та ідеологія є унікальними в історичному, політичному чи моральному сенсі. За словами С. Бовкуна, інколи її називають «імперіальний нарцисизм», найчастіше – «вестплейнінг»¹⁶⁰. (Westplaining, від West – Захід і explaining – пояснення) – це термін, який означає зверхнє пояснення західними інтелектуалами, політиками ситуацій у країнах Східної Європи, пострадянського простору чи Глобального Півдня з позиції західного досвіду, без глибокого розуміння локального контексту.

У політичній науці американська винятковість розглядається як класична форма легітимації та використовується для пояснення національних ідентичностей та зовнішньої політики держав. Цей феномен, як ми в подальшому це опишемо, характерний і для росії, Франції, Китаю, але саме американський варіант є найвідомішим та найбільш детально дослідженим. Це впевненість американців в абсолютній перевазі «американської моделі», віра в те, що США в усіх відношеннях «кращі» за будь-яку іншу країну.

Ідею «американської винятковості» потрібно розглядати в кількох площинах: як ідеологічну концепцію, як місію, як філософську ідею. За словами А. Худолій, «американська винятковість зводиться до двох положень: унікальності та місії. Серед американців поширене переконання в тому, що їхнє

¹⁶⁰ Бовкун С. Як західні аналітики підіграють путіну та російській пропаганді? Громадське радіо. 25.03.2022. URL: https://hromadske.radio/publications/yak-zakhidni-analitu-ky-pidihruut-putinu-ta-rosiys-kiy-propahandi?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27. 12. 2024).

призначення полягало у формуванні їх в дикій природі, яка позитивно вплинула на долю самого народу...»¹⁶¹.

Варто звернути увагу на цікаву деталь: низка американських публіцистів пов'язують перше вживання терміна «американська винятковість» з ім'ям Й. Сталіна, хоча немає достовірних доказів. Під час виступу 31 серпня 2016 року на з'їзді Американського легіону в Цинциннаті Гіллари Клінтон наголосила на важливості «американської винятковості» як основи лідерства США у світі. Клінтон стверджувала, що саме Сталін в 1927 р. саркастично застосував цей термін, маючи на меті дискредитувати американські претензії на лідерство. Водночас вона наголосила, що американці перетворили це поняття на гордість, зосередивши увагу на своїй ролі як «маяка свободи»¹⁶².

Різноманіття підходів до трактування поняття породжує необхідність аналізу концепту американської винятковості як з історичного підходу, так і в рамках теоретичного осмислення. Дійсно, зовнішня політика США впродовж усієї історії мала специфічне ідеологічне забарвлення, ґрунтуючись на претензії керівництва щодо «виняткової» ролі у світі.

Ця ідея зародилася понад 200 років тому й виявилася на рідкість живучою. Із загального постулату вона перетворилася на глобальну концепцію, яка використовується не тільки для пояснення історії США (Л. Харц, Д. Бурстін А. М. Шлезінгер-молодший та ін.), а й для обслуговування поточних запитів правлячих кіл країни у сфері зовнішньої політики.

Зміст концепції американської винятковості. Що ж собою являє зміст концепції «американська винятковість»? Формально це можна трактувати як «порядок нової епохи». Цей вислів, латинською – «*Novus Ordo Seclorum*» («Новий Світовий Порядок»), з'явився на зворотній стороні Великої печатки США у 1782 році, а на зворотній стороні односторонньої банкноти – у 1935 році. Фраза символізує початок нової епохи, створення Сполучених Штатів як незалежної держави. Вона підкреслює ідею прогресу, змін та виняткової ролі США у світовій історії.

Ще в 1776 р. у памфлеті «Здоровий глузд» Т. Пейна – видатного англо-американського письменника, філософа і публіциста, якого часто називають «хресним батьком США», – обґрунтовувалась ідея унікальності й винятковості американської нації.

Стверджуючи, що Американська революція надала можливість створити нове, найкраще суспільство, а також обґрунтовуючи право жителів англійських колоній на повстання і розпорядження своєю долею, Т. Пейн підкреслював «обраність» американського народу. Вельми примітним є його висловлювання: «Я не можу не дивуватися хвалебним посиленням на стародавні історії та діяння,

¹⁶¹ Худолій А. О. Публічний дискурс у зовнішньополітичній діяльності президентів США (1945-2012 рр.) : дис... д-ра політ. наук : 23.00.04. Київ, 2013. С. 88.

¹⁶² Шлях війни Гіллари Клінтон «Винятковий». *Consortium news*. 2016. 3 вересня. URL: <https://consortiumnews.com/uk/2016/09/03/hillary-clintons-exceptionalist-warpath/> (дата звернення: 09.01.2025).

які мені довелося бачити і чути... Я не маю наміру поступатися пальмою першості Сполучених Штатів яким би то не було грекам або римлянам. За часів небезпеки ми були рівні найхоробрішим, а у створенні цивільних форм правління перевершили наймудріших»¹⁶³.

«Сполучені Штати, маючи всі підстави, можуть претендувати на звання найпершої нації у світі», – писав у свій час С. Ліпсет¹⁶⁴. Він визначає «американське кредо» таким чином: «свобода, егалітаризм, індивідуалізм, популізм»¹⁶⁵.

Згідно з опитуванням Геллапа ще в грудні 2010 р., принаймні 73% американців поділяли думку про те, що своєрідність історичного розвитку, Конституція надають Америці особливого характеру, виокремлюють її як «найбільшу країну у світі»¹⁶⁶. Згідно з опитуванням Pew Research Center, проведеним у 2011 році, 38% американців вважали, що США є найкращою країною у світі, а 53% вважали, що США є однією з найкращих країн¹⁶⁷.

Відома дослідниця американських студій Дебора Л. Медсен розглядає американську винятковість як культурний міф, який глибоко вкорінений в американській свідомості й вказує, що винятковість – «одне з найважливіших понять, що лежать в основі сучасних теорій американської культурної ідентичності»¹⁶⁸. Її найбільш впливова наукова книга стала важливим внеском у розуміння концепції американської винятковості. Медсен наголошує, що американська винятковість не є просто політичною ідеологією, а являє собою складний культурний феномен, який пронизує всі аспекти американського життя¹⁶⁹.

Видатний американський політолог, один з теоретиків демократії ХХ століття Роберт Даль, аналізуючи «винятковість» становища США, звертав особливу увагу на специфіку американської демократії та її інституційної структури. Його основні праці «Who Governs?» (1961), «Democracy and Its Critics» (1989), «On Democracy» (1998), «How Democratic Is the American Constitution?» (2001) підкреслювали, що американська політична система, попри свою унікальність, має як переваги, так і серйозні недоліки. Даль наголошував,

¹⁶³ Madsen D. L. American Exceptionalism. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998. 192 p.

¹⁶⁴ Lipset S.M. The First New Nation. New York: Random House, 1979. P. 15.

¹⁶⁵ Lipset S.M. American Exceptionalism: A Double-Edged Sword. 1996. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/style/longterm/books/chap1/americanexceptionalism.htm> (дата звернення: 27.08.2024).

¹⁶⁶ Ceaser J.W. The Origins and Character of American Exceptionalism. American Political Thought: A Journal of Ideas, Institutions and Culture. Spring 2012. Vol. 1. P. 4.

¹⁶⁷ American Exceptionalism. Pew Research Center. URL: https://www.pewresearch.org/short-reads/2011/07/12/american-exceptionalism/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.01.2025).

¹⁶⁸ McCrisken Trevor B. Exceptional. Encyclopedia of American Foreign Policy. 2006. URL: <http://www.americanforeignrelations.com/index.html> (дата звернення: 09.01.2025).

¹⁶⁹ Madsen D. L. American Exceptionalism. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998. 192 p.

що «винятковість» не обов'язково означає досконалість, і американська система потребує постійного вдосконалення.

У книзі Джеймса Далла «The Politics of American Foreign Policy» досліджується формування та реалізація зовнішньої політики США. Вказуючи на «винятковість» становища США у світі, автор підкреслює, що вони являють собою «наймогутнішу в міжнародній системі державу з інтересами, що простягаються практично на всі частини земної кулі. Тому все, що де б то не було, часто має велике значення для американців, і все, що роблять самі американці, нерідко глибоко впливає на решту світу»¹⁷⁰.

Нарешті, привертає увагу концептуальні дослідження Гільде Еліассен Рестада – норвезької науковиці, спеціалістки з міжнародних відносин. Авторка уточнює розуміння американської винятковості, стверджуючи, що його слід зберегти як визначення американської ідентичності, пов'язуючи американську винятковість і зовнішню політику США¹⁷¹.

Концепція винятковості стала фундаментом для самосприйняття США як глобального лідера та захисника демократії. Це переконання трансформувалось у ідею про особливе призначення американського народу та його право поширювати демократичні принципи на інші нації.

Передумови формування американської винятковості. Для виявлення політологічних засад «американської винятковості» звернемося до історичних, соціально-економічних і духовних передумов формування цього феномена.

Перша передумова – найбільш значні війни на території США (Війна за незалежність 1775-1783 рр. та Громадянська війна 1861-1865 рр.) не принесли серйозних руйнувань, а створили умови для прискореного розвитку економіки. Військових інтервенцій з боку інших держав проти США і зовсім не було. Поява нової держави ознаменувалася ухваленням Декларації незалежності, яка стала першим доктринальним документом, що закріпив претензії американської політичної еліти на «винятковість».

США досить швидко набули значної переваги в могутності порівняно зі своїми безпосередніми сусідами, що дозволило розширювати територію. Навіть участь у двох світових війнах XX ст. не принесла США руйнувань, навпаки, істотно сприяла зміцненню економіки та збільшенню впливу у світі.

Друга передумова – в США домінувала спадщина епохи Просвітництва, ліберальні ідеї засновників Америки. Ідеї Томаса Гоббса та Жан-Жака Руссо, особливо ліберальна філософія Джона Локка¹⁷² вплинули на формування концепції прав людини. Вона стверджує, що всі люди від природи наділені певними невідчужуваними правами, такими як право на життя, свободу та

¹⁷⁰ Dull D. The Politics of American Foreign Policy. Englewood Cliffs, 1985. P. 3.

¹⁷¹ Restad H. E. Old Paradigms in History Die Hard in Political Science: US Foreign Policy and American Exceptionalism. American Political Thought. Vol. 1, No. 2012. P. 53–76.

¹⁷² Гусев В. І. Ліберальна філософія Джона Локка і американська революція. *Наукові записки*. 2004. Т. 25. Філософія та релігієзнавство. С. 41–47.

власність. Ці ідеї стали базовими для американських документів, таких як Декларація незалежності (1776), яка проголошувала, що всі люди створені рівними та мають право на «життя, свободу і прагнення до щастя».

Ліберальна традиція наголошує на обмеженості влади держави та забезпеченні свободи через систему поділу влади, стримувань і противаг. Американська Конституція (1787) стала інституційним втіленням цих принципів.

Ідеї Адама Сміта про вільний ринок також вплинули на формування американської політичної винятковості. У своїй праці «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations» (1776 р.) («Дослідження про природу і причини багатства народів») він обґрунтував, що індивідуальний егоїзм та прагнення до власної вигоди сприяють загальному добробуту через механізми ринкової конкуренції¹⁷³. США сприймали свій економічний успіх як доказ переваг системи, яка базується на індивідуальній ініціативі, конкуренції та приватній власності.

Попри це слід зауважити, що хоча американські ідеї про свободу та рівність мали поширитися на весь світ, на практиці США стикалися з багатьма проблемами, наприклад, расизмом. Лише через багато років після скасування рабства в США було прийнято закон, який дав рівні права всім громадянам.

Третя передумова – опора на релігійні цінності. Коли США тільки зароджувалися, американці, які переїхали з Європи, хотіли створити щось нове та особливе. Вони вірили, що їхня країна має особливу місію і є прикладом для всього світу.

Тривалий час міф про «американську винятковість» мав саме релігійне тлумачення. Згідно з одним із численних трактувань, «американський Мойсей» – це сам біблійний бог Єгова. Він нібито вивів свій народ із «єгипетського» (європейського) пекла, вирішивши спорудити на Американському континенті свою столицю. У результаті, американці представлялися народом, «обраним богом», а сама Америка – «божественною країною».

Досягнення незалежності значно зміцнило уявлення американців про свою «богообраність». На цю обставину в 1789 р. вказував Дж. Вашингтон у своїй першій інавгураційній промові: «Немає жодного народу, якому варто було б визнати й піднести хвалу невидимій долоні, що керує справами людей, більшою мірою, аніж народу Сполучених Штатів. Кожен крок, здійснений ним на шляху до статусу незалежної держави, бачиться як такий, що несе на собі певний знак Всевишньої волі»¹⁷⁴.

Витоки цієї ідеї лежать у пуританській ідеології, особливо яскраво виражених у проповідях Дж. Вінтропа (1588-1649 рр.) та інших релігійних лідерів. Джон Вінтроп – одна з ключових фігур ранньої американської історії,

¹⁷³ Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London, 1776. 1090 р.

¹⁷⁴ Інавгураційні промови президентів США. Харків : Фоліо, 2009. С. 6.

пуританський релігійний лідер і перший губернатор колонії Массачусетської затоки. Його найвідоміша праця – проповідь «Модель християнського милосердя», написана в 1630 році на борту корабля «Арабелла» під час подорожі до Нового Світу¹⁷⁵. У цій проповіді він використав метафору «місто на пагорбі» («city upon a hill»), яка стала однією з найважливіших концепцій в американській політичній риторичі, посиляючись на біблійний текст з Євангелія від Матвія.

Концепція «міста на пагорбі» стала ключовою для розуміння американської політичної винятковості. Дж. Вінтроп використав яскраву біблійну метафору: так само, як місто на вершині пагорба видно здалека всім навкруги, так і Америка має стати взірцем для інших народів. Усі дивитимуться на неї, судитимуть за її вчинками – і саме тому вона несе особливу відповідальність. Це не просто привілей бути «обраними», а й тягар морального лідерства.

Історія Америки нерозривно пов'язана з протестантизмом. Коли пуритани – переселенці, які втекли від релігійних переслідувань в Англії – освоювали дикі простори Нової Англії, вони несли з собою глибоку віру у свою «правильність». Для них це не була звичайна релігійність. Пуритани вірили в абсолютну гріховність людини, божественне приречення та суверенітет Бога над усім сущим. Водночас вони були переконані: саме їх Бог обрав для особливої місії – поширювати істинне християнство у Новому Світі.

Ідея обраності глибоко вкоренилася в національній самосвідомості американців. Пуритани не просто молилися – вони укладали «ковенанти» (договори) з Богом, у яких людські дії мали значення для спасіння. Переселенці сприймали себе не як звичайних емігрантів, а як особливих представників людства, носіїв божественної місії.

Ці ідеї не виникли на порожньому місці. Ще за півтора століття до цього англійський гуманіст Вільям Тіндейл (1494–1536), перекладаючи Біблію англійською, заклав основи для розуміння народу як обраного Богом. Пуритани підхопили цю ідею і перенесли її на американський ґрунт, де вона розквітла у міф про «богообрану націю»¹⁷⁶.

У вересні 1620 року група пуритан-сепаратистів на кораблі «Мейфлавер» висадилася в Массачусетсі, заснувавши поселення Новий Плімут. Це стало початком регіону Нової Англії, відомого своїми суворими релігійними й соціальними правилами, які суттєво вплинули на розвиток північноамериканських колоній.

Перед висадкою на американський берег переселенці підписали «Мейфлаверську угоду», яку дослідники вважають першим свідченням

¹⁷⁵ Winthrop J. A Model of Christian Charity. 1630. URL: <https://teachingamericanhistory.org/document/a-model-of-christian-charity-2/> (дата звернення: 04.01.2025).

¹⁷⁶ Tyndale W. The First English Bible (Facsimile of the 1526 Edition). British Library, 2023. 720 p.

американської суспільно-політичної думки. «Мейфлаверська угода» (Mayflower Compact) – це документ, підписаний 11 листопада 1620 року на борту корабля «Мейфлавер» групою англійських переселенців. Щоб забезпечити порядок і виживання в нових умовах, 41 чоловік-підписант уклали угоду, яка передбачала створення цивільного політичного тіла для встановлення справедливих законів.

Багато учених відзначають її ключове значення для формування демократичних інститутів США. Наприклад, Фрідріх А. Гаск (1899-1992) – знаний представник англійської ліберальної школи, детально проаналізував її значення для встановлення принципів конституціоналізму. У цьому документі він бачив зародки американського самоврядування, дух добровільного об'єднання, демократії та американської винятковості¹⁷⁷.

Четверта передумова – релігійний плюралізм у вигляді співіснування різних релігійних напрямів, який заклав основу сучасного демократичного суспільства в Америці. Культурний діалог у колоніальному суспільстві розвивався через взаємодію релігійних течій. Спільні труднощі змушували переселенців відсувати релігійні й національні суперечності на другий план. Для мирного співіснування вони шукали консенсус, який сформувався у спільних цінностях: свободи, рівності та незалежності особистості.

Різні протестантські течії діяли в американському суспільстві XVII-XVIII ст., відповідаючи новим умовам колоніальної реальності. Атмосфера в колоніях сприяла адаптації релігії до змін у соціальній практиці, допомагаючи нації розвивати свідомість. В Америці формувалася специфічний тип протестантизму, який відрізнявся від європейського.

До другої половини XVIII століття внаслідок політичної та релігійно-духовної кризи державі та церкві вдалося знайти оптимальні межі співіснування. Було затверджено принцип віротерпимості, проголошений у Конституції США. Конституція США та законодавства окремих штатів поступово скасували фінансову підтримку офіційних церков, що дало змогу вільно розвиватися різним конфесіям.

П'ята передумова – розміри та місце розташування США, що забезпечують їм геополітичну перевагу, а також виникнення сприятливих умов для організації підприємницької діяльності.

Вже в XIX столітті де Токвіль наголошував на особливому географічному положенні Америки. Захищена двома океанами та межуючи зі слабшими сусідами, США змогли зосередити основну увагу на експансії в західному напрямку впродовж XIX століття й уникнути участі в європоцентричних битвах за світове панування.

Протягом XVII і XVIII століть британські північноамериканські колоністи, нарощуючи економічний потенціал, дедалі більше відчували самотійність, усвідомлювали нове становище. Імміграція з різних країн надала

¹⁷⁷ Гаск Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. Львів: Літопис, 2002. С. 183.

суспільству більшої складності та різноманітності. У Новому Світі сконцентрувався величезний європейський досвід¹⁷⁸. Усі ці обставини вимагали створення спільного духовного середовища для Америки, яке об'єднувало б усіх.

Поселенці в Америці вірили в краще майбутнє для своїх дітей. Однак відносини з метрополією були напруженими: колоністи, звиклі до більшої свободи, чинили спротив будь-яким обмеженням своїх прав. Імігранти, які втекли від утисків на батьківщині, прагнули ще більшої свободи, віротерпимості та економічних можливостей, що сприяло формуванню динамічного суспільства.

У XIX столітті ізоляціонізм став відповіддю США на глобальні виклики. У 1823 р. президент країни, Дж. Монро, сформулював доктрину, згідно з якою американський континент проголошувався зоною відповідальності США, закритою від втручання європейських країн. Доктрина закріплювала принцип «Америка для американців», а США фактично оголосили себе «господарями» Західної півкулі.

Поряд з Декларацією про незалежність, Преамбулою до Конституції та Прокламацією про звільнення рабів доктрина Монро, як зауважує Т. Аллман, є наріжним каменем усвідомлення американцями власної свободи, винятковості та ролі носія «світла» цивілізації на противагу «темряві»¹⁷⁹.

На початку XX століття, коли економіка США стала найсильнішою, країна почала діяти як глобальна держава: підтримувала міжнародну торгівлю, свободу морів та створення міжнародних організацій. Важливим моментом став 1917 рік, коли президент Вудро Вільсон направив американські війська до Європи.

Перемога у Другій світовій війні, що призвела до зростання економічної та військової могутності США, збільшення політичного авторитету країни в усьому світі, ще більше зміцнювали віру пересічних американців у вищу мету – врятувати світ від тоталітаризму і захищати демократію.

Шоста передумова – менталітет і особливий характер, притаманний більшості громадян США. Ідея «американської винятковості» глибоко вкорінена в історичній та культурній традиції США, яку поділяє значна частина населення.

Історик Г. С. Коммейджер підкреслював, що феномен американської суспільної свідомості є творінням самого народу. Це були прагнення, інтереси й мрії звичайних людей – фермерів, рибалок, мисливців, вчителів, які сформували основи «суспільної ідеології» країни¹⁸⁰. Американський характер є основою американської винятковості. Американці завжди прагнуть досягти більшого, працюють віддано, серйозно ставляться до обов'язків, зберігаючи дружелюбність і відкритість до нових ідей.

Отже, незалежно від того, наскільки концепція «американської винятковості» є обґрунтованою, ці ідеї глибоко укорінені як у свідомості самих

¹⁷⁸ Kirk R. America's British Culture. New Brunswick.London, 1993. P. 5.

¹⁷⁹ Allman T. D. Unmanifest Destiny : Mayhem and Illusion in American foreign Policy – from the Monroe Doctrine to Reagan's War in El Salvador.New York : The Dial Press, 1984. P. 103.

¹⁸⁰ Commager H. The American Mind. New York, 1950. P. 54.

американців, так і в уявленнях інших країн про США. Це пояснює великі економічні та політичні успіхи Америки.

Еволюція доктрини американської винятковості. Після Першої світової війни президент Вудро Вільсон представив мирний проєкт «14 пунктів»¹⁸¹. Чотирнадцятий пункт Вільсона проголошував ідею створення об'єднання держав для гарантії політичної незалежності та територіальної цілісності, що стало основою Ліги Націй. Однак США, не зумівши отримати контроль над Лігою, повернулися до ізоляціонізму.

Друга світова війна стала для США можливістю повернутися на світову арену як лідер. Після війни США стали наддержавою поряд з СРСР. Принцип «американської винятковості» став орієнтований на стримування комунізму і просування демократії. Це було закріплено в Доктринах Трумена та Ейзенхауера.

У 1960-1980-х роках важливими стали документи, що підтримували «американську винятковість», зокрема «принцип доміно» і доктрина Рейгана, спрямовані на боротьбу з соціалізмом. «Принцип доміно» – це концепція, згідно з якою поширення комунізму в одній країні може призвести до його поширення в сусідніх державах. Цю ідею активно використовували під час Холодної війни для обґрунтування інтервенцій у різних регіонах світу¹⁸².

Після розпаду СРСР у 1991 р. США змістили фокус на побудову однополярного світу. Ідея «винятковості», що виникла ще у XVII столітті, супроводжувала США протягом XX і на початку XXI століття. Америка вважалася «осередком демократії» та «лідером вільного світу», відповідальною за мир і просування демократичних цінностей.

Демократія як інструмент винятковості. В контексті розуміння американської винятковості значне місце посідає ідея демократії та її концептуальне обґрунтування з американської точки зору. Джиммі Картер (1977-1981) основний акцент у необхідності поширення демократії робив на правозахисну складову, а Рональд Рейган (1981-1989) – на економічний добробут країн і народів.

Джиммі Картер був переконаний, що мир у найпроблемніших регіонах може бути забезпечено лише через співробітництво уряду з народом: «Ось чому наша підтримка прав людини в інших країнах відповідає нашим власним національним інтересам»¹⁸³.

Рональд Рейган у 1982 р., виступаючи в британському парламенті, заявив, що демократичні держави мають заохочувати розвиток демократії в країнах з

¹⁸¹ President Woodrow Wilson's Fourteen Points . URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (accessed: 10.09.2019).

¹⁸² Іщенко О. «Ефект доміно»: політичні ланцюгові реакції від минулого до сьогодення. *ФАКТ*. 06.08.2024.

¹⁸³ Carter J. The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress. January 23, 1980. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-state-the-union-address-delivered-before-joint-session-the-congress> (дата звернення: 08.01.2025).

авторитарним і тоталітарним режимами. «Демократія – це не тендітна квітка. Проте, вона потребує культивування»¹⁸⁴, – заявляв президент США.

14 січня 1983 р. було підписано директиву «Управління публічною дипломатією щодо національної безпеки». У ній просування демократії розглядалося як низка заходів, що включають фінансову допомогу та організаційну підтримку іноземним урядам і групам з метою заохочення зростання демократичних політичних інститутів¹⁸⁵.

Зміни у світі, такі як завершення радянсько-американського протистояння, розпад соціалістичного блоку та розвиток демократії у Східній Європі, американці сприймали як перемогу демократії над тоталітаризмом. Джордж Буш-старший зазначив, що після Другої світової війни США взяли на себе відповідальність захищати вільні нації, ставши «щитом демократії». Побудова демократичного світу стала новою метою зовнішньої політики.

Цю ідею взяв на озброєння президент-демократ Білл Клінтон (1993-2001). У другій половині 1993 року була розроблена доктрина «Залучення і розширення». Президент Білл Клінтон, натхненний ідеалами ліберальної демократії, поклав просування демократії в основу зовнішньої політики своєї адміністрації.

За президентства Джорджа Буша-молодшого (2001–2009) акцент змістився через посилення радикальних ідеологій в Азії та Африці, «лівий поворот» у Латинській Америці та авторитарні тенденції в пострадянських країнах. Інавгураційна промова 20 січня 2005 р. стала обіцянкою: «Політика Сполучених Штатів полягає в тому, щоби шукати і підтримувати демократичні інститути в кожній країні і в кожній культурі, маючи на меті покласти край тиранії в усьому світі»¹⁸⁶.

За президентства Обама, Трампа і Байдена концепція просування демократії та ідея американської винятковості залишалися важливими, але не домінували, через відсутність нової хвилі демократизації.

Президент Джо Байден і більшість демократів прагнуть зберегти існуючий порядок, тоді як Дональд Трамп і прихильники «Америка насамперед» намагаються його змінити. Трамп пропонував інший варіант винятковості, орієнтований на ізоляцію США від зовнішніх загроз і мінімізацію міжнародного впливу. Для Трампа «зробити Америку знову великою» означало повернення до більш однорідних США минулого, що виявлялося у обмеженні імміграції та посиленні уваги до національного суверенітету.

¹⁸⁴ Reagan R. Address to Members of the British Parliament. June 8, 1982. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-members-british-parliament> (дата звернення: 08.01.2025).

¹⁸⁵ National Security Decision Directive 77. January 1983. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/public/archives/reference/scanned-nsdds/nsdd77.pdf> (дата звернення: 08.01.2025).

¹⁸⁶ Інавгураційні промови президентів США. Харків : Фоліо, 2009. С. 324.

Сучасний стан та виклики. Отже, США завжди розвивала концепцію своєї винятковості, яка має як позитивні, так і проблемні наслідки. Одним із загальних наслідків поняття винятковості, на якому Гіллари Клінтон наголошувала у своїй промові 2016 р., була незамінність. «Ми – незамінна нація», – сказала вона. «Тож як би важко це не було, яким би великим викликом не було, Америка повинна бути лідером»¹⁸⁷.

Сьогодні США формують свою могутність через кілька ключових інструментів: долар США як головний глобальний актив; «торгівля демократією» – звинувачення країн у браку демократії як привід для санкцій; продаж військових гарантій; фінансові гарантії через контроль над міжнародними організаціями; високотехнологічна зброя тощо.

Френсіс Фукуяма у своїй праці «Кінець історії та остання людина» (1992) стверджував, що зі зникненням біполярного світового порядку найважливіші ідеологічні конфлікти завершаться¹⁸⁸. Проте його ідеї викликали чимало критики, особливо в контексті нових глобальних викликів – зростання авторитаризму, тероризму та економічної нерівності. Інші аналітики звертають увагу на культурні конфлікти в контексті «зіткнення цивілізацій», про що Семюель Хантінгтон писав у 1993 році¹⁸⁹.

«Американська винятковість», концепція, що історично еволюціонувала від унікальності державності до обґрунтування глобального лідерства, залишається впливовою в політичному дискурсі США. Сучасні лідери продовжують підтримувати цю ідею, що відображає прагнення зберегти провідну роль США на світовій арені. Однак важливо визнати, що концепція винятковості може призводити до поляризації, розділяючи світ на «своїх» і «чужих», і таким чином, спотворювати демократичні цінності, які передбачають компроміс і співпрацю.

Особливо яскраво ідея американської винятковості проявилася у контексті російсько-української війни та посередницької ролі, яку взяв на себе президент Дональд Трамп. Повернувшись до Білого дому у 2025 році, Трамп активно позиціонував себе як «великого регулятора» міжнародних конфліктів, посиляючись на своє уявне завершення «восьми воєн» та унікальну здатність вирішувати складні геополітичні кризи. Така риторика відображає класичну логіку американської винятковості: переконання у тому, що лише США мають моральний авторитет, політичну силу та стратегічну мудрість для встановлення світового порядку.

Під час зустрічі президента США Дональда Трампа та президента України Володимира Зеленського в Білому домі 28 лютого 2025 року особливо яскраво проявилися риси американської національної винятковості. Трамп демонстрував патерналістське ставлення до України, фактично вимагаючи від

¹⁸⁷ Суперечка навколо «американської винятковості». *Consortium news*. 2016. 3 вересня.

¹⁸⁸ Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. N. Y.: Free Press, 1992.

¹⁸⁹ Huntington S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. 1996. 410 p.

Зеленського поступок росії заради «швидкого миру», який би задовольнив американські геополітичні інтереси. Така позиція відображає глибоко вкорінене переконання у праві США диктувати умови іншим націям, навіть коли йдеться про їхнє виживання та територіальну цілісність.

Риторика Трампа про «занадто велику вартість» підтримки України, його тиск на європейських союзників щодо збільшення власних витрат на оборону та публічні натяки на можливість зменшення американської військової допомоги – усе це демонструє транзакційний підхід до міжнародних відносин, що ґрунтується на ідеї винятковості. США сприймаються не як рівноправний партнер у глобальній безпеці, а як «благодійник», що має право визначати, хто заслуговує на підтримку та на яких умовах.

Водночас Трамп активно використовував образ «миротворця», стверджуючи, що лише він здатний завершити війну в Україні. Ця риторика є класичним проявом месіанського аспекту американської винятковості – переконання у тому, що США мають особливу місію «нести мир» у світ, навіть якщо цей «мир» досягається ціною принесення в жертву інтересів менших націй. Історично подібна логіка виправдовувала американські інтервенції в різних регіонах світу, від В'єтнаму до Близького Сходу.

Небезпека такого підходу полягає у тому, що ідея американської винятковості може призвести до ігнорування реальних потреб та позицій інших націй. Якщо США, керуючись почуттям власної винятковості, тиснуть на Україну заради швидкого «врегулювання», ігноруючи при цьому українську суверенність та принципи міжнародного права, це може призвести до катастрофічних наслідків. По-перше, це підірве довіру союзників до американських гарантій безпеки. По-друге, це може заохотити інші авторитарні режими до подібних дій, демонструючи, що агресія може бути винагороджена, якщо агресор достатньо терплячий. По-третє, це дестабілізує міжнародний порядок, заснований на принципі непорушності кордонів та права націй на самовизначення.

Позиція Трампа щодо України також відображає внутрішні суперечності американської винятковості. З одного боку, США проголошують себе захисниками демократії та міжнародного права. З іншого – готові пожертвувати цими принципами заради прагматичних інтересів або особистих амбіцій лідера.

Події січня 2025 року яскраво ілюструють цю суперечність. Заяви Трампа про намір «придбати» Гренландію та посилення санкційного тиску на Венесуелу під гаслом «відновлення демократії» демонструють класичну логіку американської винятковості: переконаність у праві США визначати геополітичну карту світу та політичні режими в інших державах. Водночас ця сама адміністрація виявляє готовність до прагматичних «угод» щодо України, фактично ставлячи під сумнів принципи територіальної цілісності та права націй на самовизначення. Ця суперечність була властива американській зовнішній політиці протягом усієї її історії, але в контексті російської агресії проти України вона набула особливої гостроти.

У сучасному світі, де глобалізація та транснаціоналізація ставлять під сумнів одноосібне лідерство, США стикаються з необхідністю переосмислення своєї ролі. Замість наполягання на винятковості та праві диктувати умови іншим, більш конструктивним підходом було б визнання багатополлярності світу та зосередження на справжній співпраці для вирішення глобальних проблем.

США мають унікальні можливості для об'єднання масштабних коаліцій та впливу на світові події. Проте замість використання цих можливостей для просування виключно власних інтересів чи задоволення амбіцій окремих лідерів, США могли б стати справжнім лідером у підтримці міжнародного права, прав людини та принципу, що жодна нація не має права нав'язувати свою волю іншій силою.

Випадок російсько-української війни та позиція Трампа демонструють критичну необхідність переосмислення концепції американської винятковості. Справжнє лідерство полягає не у здатності диктувати умови слабшим, а у відстоюванні принципів, які роблять світ більш справедливим і безпечним для всіх. Усвідомлення попередніх помилок, відмова від патерналізму та месіанства, використання уроків історії можуть допомогти США прокласти новий шлях, де лідерство базується не на винятковості, а на відповідальності, послідовності та справжній повазі до інших націй.

3.2 Історичний та політичний виміри концепції французької винятковості

Концепція французької винятковості є предметом широкого наукового аналізу. Вона охоплює різні аспекти життя французького суспільства, включаючи політику, культуру та національну ідентичність. Ідея французької винятковості ґрунтується на її історії та унікальних культурних рисах, проявляючись у промислових відносинах, зовнішній політиці та культурному виробництві¹⁹⁰. Однак в останні роки обґрунтованість і стійкість французької винятковості була поставлена під сумнів, особливо в контексті європейської інтеграції та глобалізації¹⁹¹.

Філософсько-культурологічне підґрунтя цієї ідеї пов'язано з особливостями географічного положення Франції, сприятливими умовами господарювання, високим рівнем впливу цієї країни на перебіг європейської історії.

¹⁹⁰ Godin E., Chafer, T. The end of the French exception? Decline and revival of the 'French model'. Palgrave Macmillan. 2005. URL: <https://doi.org/10.1057/9780230281394> (дата звернення: 02.01.2026).

¹⁹¹ Chafer T., Godin E. French exceptionalism and the Sarkozy presidency. In T. Chafer & E. Godin (Eds.), The end of the French exception? Decline and revival of the 'French model' 2010. P. 239–250. Palgrave Macmillan. URL: https://doi.org/10.1057/9780230281394_14 (дата звернення: 02.01.2026).

Історичні передумови формування французької винятковості. Французька нація сформувалася із західноєвропейських народів змішаного кельтсько-романсько-германського етногенезу. Франкський король Хлодвіг (481–511) із династії Меровінгів завершив завоювання Галлії та заснував франкську державу¹⁹².

Тривалий час Франція являла собою конгломерат строкатих етнокультурних груп. Навіть у XVII столітті, коли територіальні межі були вже сформовані, значна частина підданих Людовика XIV продовжувала використовувати місцеві діалекти або мови сусідніх країн. Ця історична строкатість сприяла формуванню унікальної політичної ідентичності Франції.

Протягом тривалого часу Франція була найбільш густонаселеною країною Європи завдяки значній території, сприятливому клімату та родючим землям. Після завоювання Галлії Юлієм Цезарем населення становило 6,7 мільйонів – більше, ніж у будь-якій іншій провінції Римської імперії. За правління Людовика IX Святого (1228) чисельність зросла до 16 мільйонів, за Людовика XIV (1700) – до 21 мільйона, що в 1,5-2 рази перевищувало кількість населення Німеччини, Англії чи Італії¹⁹³.

Така демографічна перевага сприяла формуванню у французів почуття національної переваги¹⁹⁴. У середині XVII століття частка Франції в населенні Європи досягла 24,4% – кожен четвертий європейець був французом. Оскільки сила держави тоді визначалася насамперед кількістю підданих, здатних платити податки і постачати солдатів, французькі монархи – від Бурбонів до Бонапартів – неодноразово претендували на європейську перевагу.

Президент Франції В. Жискар д'Естен відзначав вплив географічного чинника на формування сприйняття власної винятковості: «три сторони шестикутника французької території – це моря або океани, а півтори сторони – високі гори... Звідси спокуса повірити, що наша країна дійсно є центром світу»¹⁹⁵.

Французи, глибоко переконані у власній винятковості, часто вважають себе взірцем цивілізованості, наділеним місією вести за собою інші народи. У сприйнятті французів вони є експертами у всіх важливих сферах життя. Ключовим є відчуття «центральності», що сягає корінням у часи, коли Франція викликала захоплення всього світу – протягом XVII-XIX століть, епохи розквіту французької цивілізації та культури¹⁹⁶.

¹⁹² Карманова Н. І. Політико-історичні засади становлення французької політичної нації. *Юридична наука*. 2020. №7 (109). С. 13–19.

¹⁹³ Франція 1789—1871 pp. Жан Батист Сей. URL: <https://buklib.net/books/24175/> (дата звернення: 02.01.2026).

¹⁹⁴ Voltaire. The History of Charles XII, King of Sweden / Translated from the French. London: Printed for J. and P. Knapton, 1734. P. 30.

¹⁹⁵ Giscard d'Estaing, V. Les Français: Réflexions sur le destin d'un peuple. Paris : Compagnie 12, 2000. P. 50.

¹⁹⁶ Єремїца В. Французи шукають свою ідентичність і в себе, і серед іммігрантів. *Радіо Свобода*. 2009. 4 листопада.

Французька революція та формування республіканських цінностей.

До середини XVIII століття Французьке королівство розвивалося в умовах абсолютизму та періодичних релігійних конфліктів. Французький абсолютизм характеризувався концентрацією влади в руках монарха, що обмежувало вплив інших політичних інституцій. У 1762 році з'явився трактат Жана-Жака Руссо «Про суспільний договір, або принципи політичного права»¹⁹⁷, який здійснив значний вплив на майбутніх революціонерів. Головна ідея полягала в суспільному договорі, за яким індивідуальні інтереси підпорядковувалися загальному громадянському благу.

Витоки французької політичної винятковості сягають Французької революції 1789–1799 років, яка стала переломним моментом в історії західної демократії. Вона ознаменувала перехід від абсолютизму та аристократичної домінації до демократичного устрою з активною участю громадян. Саме звернення «громадянин» у Франції – це не формальність, а нерідко заклик до громадянської дії.

Французька революція заклала фундамент демократичних і республіканських цінностей, що стали визначальними для політичної культури країни та сприяли формуванню її політичної винятковості. З часів революції у Франції існує традиція, що проголошує «свободу, рівність, братерство» та однакове ставлення до всіх громадян¹⁹⁸. Французька модель, на відміну від британської, спрямована на зменшення привілеїв та забезпечення рівності перед законом. Французька ідея є життєздатною для сучасного суспільства, що ґрунтується на громадянстві та універсальних політичних цінностях, які поділяють представники різних культур.

Релігійні трансформації та становлення світськості. Період 1789-1799 років у Франції був відзначений не лише соціально-політичними зрушеннями, а й релігійними експериментами, включно з націоналізацією церковного майна та спробами запровадження нових культів.

Упродовж століть релігійні чвари виливалися у Франції в криваві громадянські війни із втручанням іноземців, що ставили країну на межу національної катастрофи. Одним із наслідків революції став дуже важливий документ – Цивільна конституція духовенства (1790), яка перетворювала духовенство на державних чиновників, що викликало обурення католицького Риму. Водночас політичний контекст, позначений війною та терором, сприяв запровадженню у 1793 році революційних культів (культ богині Розуму, богині Свободи). Відокремлення церкви від держави було проголошено у 1795 році. У

¹⁹⁷ Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Переклад з французької та коментарі Олега Хоми. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.

¹⁹⁸ Варварцев М. М. Франція, Французька Республіка. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2013. 688 с.

першій половині 1790-х років свобода релігії у Франції існувала лише у вигляді обмежувальних заходів.

Наполеон Бонапарт зупинив як антирелігійні репресії, так і підтримку революційних культів. Він забезпечив відносну стабілізацію процесів утвердження світськості. Наполеон, укладаючи конкордат з Римом у 1801 році, прагнув нормалізувати релігійну політику та зміцнити владу. Конкордат Наполеона та Папи Пія VII (1801) скасував наслідки Цивільної конституції духовенства та надав публічний статус католицизму¹⁹⁹. Однак католицька церква ніколи не повернула статус офіційної релігії. Вона була змушена погодитися з існуванням плюралістичної системи «визнаних культів», що включала католицизм, дві протестантські конфесії (лютеранство і реформатство) та іудаїзм.

Французький Цивільний кодекс (1804), також відомий як Кодекс Наполеона, взагалі не торкався релігійних питань, демонструючи, що держава у своїх фундаментальних основах є світською. Громадянський стан і громадянський шлюб стали загальновизнаними реаліями.

Протягом XIX століття у Франції відбувалася поступова секуляризація суспільного життя. З одного боку, держава зберігала контроль над релігійними культами, а з іншого – зростала роль світських інститутів, зокрема освіти. Це створювало напругу між прихильниками традиційної релігійності та прибічниками світського суспільства, що стало однією з характерних рис французької політичної культури.

Важливим кроком стало прийняття закону 1905 року про відокремлення церкви від держави. Цей закон проголосив нейтралітет держави щодо релігії, гарантував свободу совісті та віросповідання, заборонив фінансування релігійних організацій з державного бюджету²⁰⁰. Закон 1905 року став кульмінацією тривалого процесу секуляризації та закріпив принципи світської держави у Франції, підкреслюючи її унікальний шлях розвитку.

Світськість як основа політичної винятковості. Саме принципи світськості та свободи совісті лежать в основі розуміння французької винятковості, яка базується на політичних цінностях, а не на етнічній чи релігійній ідентичності²⁰¹. Французька модель світськості, або «laïcité», є унікальною та відрізняється від моделей, що існують в інших країнах. Вона передбачає не лише відокремлення церкви від держави, але й нейтральність

¹⁹⁹ Шевченко Т. Пій VII — бранець Бонапарта. URL : <https://www.religion.in.ua/main/history/10666-pij-vii-branec-bonaparta.html> (дата звернення: 02.01.2026).

²⁰⁰ Mayeur, Jean-Marie. La séparation des Églises et de l'État. Nouvelle édition. Paris: Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières, 2005. Collection «Patrimoine». 256 p.

²⁰¹ Боберо Ж. Світськість: французька винятковість чи універсальна цінність? *Дзеркало тижня*. 2002. 26 липня.

держави у релігійних питаннях, а також свободу совісті та віросповідання для всіх громадян.

Ця модель стала важливим елементом національної ідентичності та сприяла формуванню особливого політичного клімату, де релігійні переконання є особистою справою кожного громадянина, а держава гарантує рівне ставлення незалежно від релігійних поглядів. Цей принцип рівності та нейтралітету є ключовим для розуміння французької винятковості.

Французький енциклопедист Еміль Літрє визначав світськість як характеристику держави, що «нейтрально ставиться до всіх культів, є незалежною від духовенства і вільною від будь-якої теологічної концепції»²⁰². У XVIII столітті бути світською людиною означало бути антиклерикальною особою, тобто протистояти церкві та духовенству. Проте світськість не обмежується лише антиклерикальною боротьбою, а пов'язана з формуванням світської моралі та впровадженням республіканських ідей у важливі соціальні інституції, насамперед школу.

У 1881-1882 роках були запроваджені так звані закони Феррі, які визначили принципи побудови світської школи та викладання в ній моралі на світських засадах. Концепція світської моралі наголошувала на понятті людської гідності, яке постулює фундаментальну рівність людських істот, та на понятті солідарності, яке акцентує увагу на зв'язках між людьми в часі та просторі.

Показове визначення світськості 2 жовтня 2020 року дав президент Еммануель Макрон у декларації «Про боротьбу проти сепаратизму»: «Це свобода вірити й не вірити, можливість дотримуватися свого культу за умови забезпечення громадського порядку. Світськість – це нейтральність держави, а не стирання релігій у суспільстві. Світськість – цемент Франції. Якщо духовність є особистою справою, світськість – спільною. Таким чином, принципами Республіки є свобода, рівність, братерство та світськість»²⁰³.

Національна ідентичність та мовна політика. Французька національна ідентичність, за істориком Фернаном Броделем, є багатошаровим історичним процесом, сформованим поєднанням географічних, економічних, соціальних і культурних чинників. Франція не є єдиною нацією, а скоріше мозаїкою регіональних відмінностей, об'єднаних спільною історичною пам'яттю, мовою та централізованою державою²⁰⁴.

Французька національна ідентичність значною мірою зобов'язана французькій мові, яка фактично є основою для французького громадянства. Указ

²⁰² Лаухіна І. С. Релігійнознавчий компонент змісту загальної середньої освіти Франції : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. С. 15–24.

²⁰³ Сипко Б. Франція XXI століття: на роздоріжжі принципів і викликів. URL : <https://islam.in.ua/ua/analiz/franciya-xxi-stolittya-na-rozdorizhzh-pryncypiv-i-vyklykiv>(дата звернення: 02.01.2026).

²⁰⁴ Бродель Ф. Ідентичність Франції. Книга 1: Простір та історія / пер. Світлана Глухова. Київ : Видавництво Жупанського, 2013. 368 с.

із Вілле-Котре 1539 року закріпив домінування французької мови в юридичних та адміністративних документах, замінивши латину й інші мови, що стало одним із чинників формування мовної винятковості Франції. Цей указ увійшов в історію як перший, що запровадив зверхність і винятковість французької мови в юридичних і адміністративних документах²⁰⁵.

Французи активно захищають свою мову. Влада в регіоні Іль-де-Франс поступово об'єднувала людей з різними мовами та звичаями, залучаючи нові території. Це вимагало значної політичної волі для створення держави зі спільним урядом, мовою та культурою. Проте навіть за наявності єдиної державної мови зберігаються відмінності між різними регіонами, зумовлені історичною прив'язаністю населення до певних територій²⁰⁶.

Сучасна політична система та інституційна специфіка. З політичної точки зору, сьогодні французька політична винятковість характеризується низкою ключових аспектів.

По-перше, інституційна специфіка. Франція має напівпрезидентську форму правління, у якій важливі функції розподілені між президентом і прем'єр-міністром. Президент призначає прем'єр-міністра та уряд, а також має право відправляти його у відставку. Водночас, у випадку політичної коаліції, коли парламент контролюється опозиційними силами, повноваження президента можуть бути суттєво обмежені.

По-друге, державний устрій. Франція є унітарною державою, проте її адміністративно-територіальні одиниці (регіони, департаменти, комуни) володіють певною автономією, що обмежує можливість центрального уряду безпосередньо втручатися в їхню діяльність.

По-третє, зовнішньополітична стратегія. Франція декларує прихильність до багатосторонньої дипломатії, проте її стратегічна культура базується на концепції ієрархічної багатосторонності, що проявляється у її ролі в Раді Безпеки ООН та системі нерозповсюдження ядерної зброї. Франція прагне до провідної ролі в європейському інтеграційному процесі, виступаючи за багатополярний світовий порядок, у якому Європа, очолювана Парижем, відігравала б центральну роль у гарантуванні міжнародної безпеки.

По-четверте, безпекова доктрина. Французька стратегічна культура ґрунтується на принципі незалежного ухвалення рішень у сфері національної

²⁰⁵ Чередниченко О. І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/183767/05-Cherednychenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 02.01.2026).

²⁰⁶ Варварцев М. М. Франція, Французька Республіка. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2013. 688 с.

безпеки та спрямована на формування «могутньої Європи» (Europe puissante), що посилює її автономність у світовій політиці²⁰⁷.

Роль Франції на міжнародній арені. Франція сьогодні є однією з ключових країн Європейського Союзу, маючи шосту за величиною економіку в світі. Вона також є постійним членом Ради Безпеки ООН, входить до клубу ядерних держав, G-7 та G-20. Франція відіграє важливу роль у вирішенні глобальних проблем, таких як міжнародний тероризм, міграція та зміна клімату.

Зовнішня політика Франції з часів правління генерала де Голля ставила своєю головною метою закріпити статус на світовій арені²⁰⁸. Президент Еммануель Макрон активно працює над зміцненням позицій своєї країни на міжнародній арені та підвищенням її обороноздатності у відповідь на сучасні виклики. Він демонструє голлістський підхід до зовнішньої політики Франції, повертаючись до цінностей суверенітету, незалежності, стратегічної автономії²⁰⁹.

Французька винятковість та європейська безпекова політика. Французька політична винятковість суттєво впливає на європейську безпекову політику через кілька аспектів. Країна надає великого значення підтримці та оновленню свого потенціалу ядерного стримування, що дозволяє їй самостійно приймати рішення щодо захисту національних інтересів²¹⁰.

Франція поступово відмовляється від терміна «європейська автономія» на користь «європейського суверенітету», що має значення для східноєвропейських держав, які сприймали «автономію» як віддалення від США чи НАТО. Вона підтримує зміцнення механізмів ЄС та спільної безпекової політики, зокрема через постійну структуральну співпрацю. Париж прагне створити нові механізми, такі як європейська інтервенційна ініціатива, для досягнення спільної доктрини та можливості проведення спільних воєнних операцій.

Франція відіграє провідну роль у розробці стратегії щодо космосу з точки зору безпеки та оборони в ЄС²¹¹. Вона прагне тіснішої співпраці між арміями країн ЄС, що розглядається як крок до створення незалежної військової сили.

²⁰⁷ Вовоч А. Безпекова культура Франції: квінтесенція амбіцій та ілюзій. URL :<https://adastra.org.ua/blog/bezpekova-kultura-franciyi-kvintesenciya-ambicij-ta-ilyuzij> (дата звернення: 02.01.2026).

²⁰⁸ Рудько С. Зовнішня політика та політичні системи Французької Республіки та Федеративної Республіки Німеччини : підручник із курсу. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 298 с.

²⁰⁹ Балабанов К. В., Рабчевська О. С. Африканський вектор зовнішньої політики Франції за президентства Е. Макрона – спадкоємність чи новаторство? *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2019. Вип. 26. С. 83–91.

²¹⁰ Колесник Д. Париж переосмислює загрози: як зміниться безпекова політика Франції. *Європейська правда*. 2017. 28 листопада.

²¹¹ Браїлян Є. Особливості зовнішньої політики Франції та військова допомога Україні. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/01/12/osoblyvosti-zovnishnoyi-polityky-francziyi-ta-vijskova-dopomoga-ukrayini/> (дата звернення: 03.01.2026).

Відносини з НАТО. Відносини Франції з НАТО мають складну динаміку. За часів президента Шарля де Голля Франція вийшла з військового командування НАТО в 1966 році, прагнучи продемонструвати незалежність від США у військових питаннях. У 2009 році вона повернулася до військових структур НАТО, але це не означало повного відходу від голлістської доктрини.

Президент Ніколя Саркозі наголошував, що зближення з НАТО зміцнює національну незалежність Франції. Сьогодні Франція повноцінно бере участь в усіх військових структурах Альянсу, за винятком Групи ядерного планування НАТО, щоб відстоювати незалежність французьких ядерних сил. Франція розглядає НАТО як можливість закріпити свій політичний вплив.

Франція була одним з основних союзників Сполучених Штатів у війні за незалежність, надаючи як військову, так і фінансову підтримку американським колоніям. 6 лютого 1778 року між Францією та США було підписано Договір про дружбу і торгівлю, а також Договір про альянс²¹².

Основні виклики для французької політичної винятковості в контексті НАТО включають кілька аспектів.

По-перше, збереження незалежності та суверенітету: Франція прагне зберегти незалежність у прийнятті рішень щодо безпеки, що іноді може суперечити колективним рішенням НАТО.

По-друге, французький уряд історично висловлював занепокоєння щодо домінування США у командуванні силами НАТО.

По-третє, Франція стикається з викликом адаптації до змін у глобальній політиці, де старі багатосторонні механізми стають менш ефективними²¹³.

Відносини з США. Стосунки між Францією та США характеризуються як співпраця, так і періодичними розбіжностями. Франція прагне бути самостійним світовим гравцем на чолі коаліції Західної Європи, що не завжди відповідає інтересам США. Еммануель Макрон активно формує ідею «самостійності Європи», висловлюючи певну недовіру до Вашингтона.

Певною мірою можна стверджувати, що антиамериканізм став частиною стратегічної культури Франції, що бере свій початок з часів де Голля, коли зовнішня політика використовувалася для критики дій США²¹⁴. Політичні відносини між Францією та США були напруженими через опозицію Франції щодо вторгнення США в Ірак у 2003 році.

З іншого боку, США і Франція тісно співпрацюють у багатьох питаннях, зокрема в боротьбі з тероризмом, розповсюдженню зброї масового знищення, а

²¹² Kennett Lee. *The French Forces in America, 1780–1783*. Westport, CT: Greenwood Press, 1977. 188 p.

²¹³ Скачко І. А. Теміров Ю. Т. Пріоритети зовнішньої політики Франції за часів Е. Макрона. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. Т.2. №12. С. 124–129.

²¹⁴ Бессонова М. Основні риси сучасного антиамериканізму: регіональний вимір. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. №4. С. 16–29.

також у вирішенні регіональних проблем в Африці, на Близькому Сході, на Балканах і в Центральній Азії. Франція намагається посилити свої позиції в Європі, зберігаючи при цьому стратегічні відносини з США.

Відносини з європейськими країнами. Франція прагне до лідерства в Європі. Французько-німецьке замирення стало символом єдиного європейського майбутнього. ТанDEM Франції та Німеччини вже понад 60 років визначає майбутній розвиток Європи. Франція розглядає Європейський Союз як інструмент для реалізації своїх зовнішньополітичних амбіцій. Париж активно просуває ідеї більшої безпекової інтеграції, необхідні для збільшення впливу Франції в Європі та зростання ЄС як незалежної сили на міжнародній арені²¹⁵.

Країна виступає за зміцнення спільної безпекової політики ЄС, що передбачає розробку спільної європейської військової доктрини та тіснішу співпрацю між арміями країн-членів²¹⁶. Франція проводить активну політику щодо колишніх колоній в Африці, що також впливає на її відносини з іншими європейськими країнами. Вона є одним із засновників Середземноморського союзу і відіграє ключову роль як в регіональній, так і в глобальній світовій політиці.

Вплив на європейську інтеграцію. Французька політична винятковість має значний вплив на європейську інтеграцію, визначаючи її напрямок та динаміку. Франція поступово відмовляється від терміна «європейська автономія» на користь «європейського суверенітету», що передбачає більшу незалежність ЄС на міжнародній арені.

Країна прагне відігравати провідну роль в ЄС, розглядаючи його як інструмент для реалізації своїх зовнішньополітичних амбіцій, виступає за поглиблення співпраці у сфері безпеки та оборони, пропонуючи створення спільної європейської військової доктрини. Франція ініціює реформу Європейського договору, що має стати відправною точкою для модернізації об'єднання. Вона пропонує створення «Європейської політичної спільноти» як альтернативу повноцінній євроінтеграції для країн, що прагнуть членства в ЄС²¹⁷.

«М'яка сила» як інструмент французької винятковості. Франція посідає провідні позиції у сфері реалізації «м'якої сили», що ґрунтується на синергії її багатовікових традицій, історичної спадщини, культурного потенціалу та інноваційних підходів у зовнішньополітичній діяльності. Особливістю французької моделі є гармонійне поєднання економічної відкритості до

²¹⁵ Барбашина К. Становлення та трансформація геополітичного вектора французької республіки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. No 1. С.6–16.

²¹⁶ Авраменко В. В. Євроатлантична політика Франції в контексті Європейської доктрини безпеки та оборони. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 102(1). С. 229–234.

²¹⁷ Орлик В. «Європейська політична спільнота» як вияв європейської політики Франції. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. 19 травня.

глобалізаційних процесів із послідовним збереженням та просуванням власної культурної ідентичності через різноманітні форми її прояву²¹⁸.

Політична винятковість Франції полягає в її здатності ефективно використовувати «м'яку силу» для досягнення своїх національних інтересів на світовій арені. Завдяки великій дипломатичній мережі, багатій культурно-історичній спадщині, лідерству в галузі культури, науки та технологій, Франція з 2017 року очолює рейтинги країн по «м'якій силі», що дозволяє їй зберігати свою національну ідентичність та відігравати значну роль у міжнародних відносинах.

Основні характеристики французької політичної винятковості. Підсумовуючи, можна виділити кілька ключових рис французької політичної винятковості:

Республіканський універсалізм. Франція сприймає себе як країну прав людини і сприяє їх захисту по всьому світу, обґрунтовуючи це своїм республіканським спадком.

Баланс між континентальним мисленням і глобальним масштабом, що проявляється у виклику американській гегемонії та усвідомленні необхідності досягнення самостійності європейського проекту.

Прагнення до незалежності у прийнятті рішень щодо безпеки, що базується на принципі недоторканності самостійного прийняття рішень. Франція вважає, що багатополарний світ є запорукою міжнародної безпеки за умови провідної ролі Європи на чолі з Парижем.

Світськість (laïcité) як фундаментальний принцип, що відрізняє Францію від інших західних демократій. Французька модель світськості стала основою для формування унікальної політичної ідентичності, заснованої на громадянстві, а не на етнічній чи релігійній приналежності.

Мовна та культурна винятковість. Захист французької мови та культури від глобалізаційних впливів залишається важливою складовою національної політики.

Переоцінка власної значущості. Франція іноді схильна до переоцінки своєї значущості на міжнародній арені. Зростання впливу західних культурних цінностей та крах європоцентризму змушує Францію шукати способи збереження власної культурної ідентичності та мовної винятковості в умовах глобалізації та поширення англійської мови.

Таким чином, французька політична винятковість являє собою складний феномен, що поєднує історичну спадщину, республіканські цінності, унікальну модель світськості та прагнення до збереження культурної ідентичності в умовах глобалізації. Ця винятковість продовжує визначати як внутрішню політику Франції, так і її роль на міжнародній арені.

²¹⁸ Барбашина К. Становлення та трансформація геополітичного вектора французької республіки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. No 1. С.6–16.

Французька винятковість у контексті російсько-української війни.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року стало критичним випробуванням для французької політичної винятковості, виявивши як її сильні, так і проблемні сторони. Позиція президента Еммануеля Макрона та Франції загалом демонструвала характерні риси французького підходу до міжнародної політики – прагнення до медіації, «стратегічної автономії» та збереження діалогу навіть в умовах явної агресії.

Макрон неодноразово підкреслював, що Франція має особливу роль у підтриманні діалогу між Заходом та росією. Проте ці спроби виявилися марними – Путін розпочав повномасштабну війну незважаючи на всі дипломатичні зусилля.

Це яскраво продемонструвало конфлікт між французьким баченням себе як «незалежного медіатора» та реальністю війни, де одна сторона є явним агресором. Французька винятковість, що передбачає особливу роль у підтриманні «балансу» та «діалогу», зіткнулася з моральною очевидністю ситуації, де такий підхід сприймався як моральна еквівокація.

Французька ідея «стратегічної автономії» Європи, яка довгий час була центральною у французькій зовнішній політиці, зіткнулася з реальністю: без США та НАТО Європа не здатна ефективно протистояти російській агресії. Це ставить під питання традиційне французьке прагнення до «незалежності» від Вашингтона та створення «європейської оборони» як альтернативи трансатлантичному союзу.

Еволюція французької позиції. Франція була особливо стриманою щодо своєї військової допомоги, на відміну від таких великих європейських спонсорів, як Німеччина, Нідерланди чи Данія. Протягом 2023-2024 років французька позиція поступово еволюціонувала у бік більшої підтримки України. Франція також почала нараховувати військову допомогу Україні. У червні 2024 року було оголошено про передачу винищувачів Mirage 2000-5 та навчання українських льотчиків²¹⁹.

Згідно з доповіддю за 2025 рік, загальна вартість французького військового обладнання, поставленого Україні, досягла 5,9 млрд євро, порівняно з 3 млрд євро у травні 2024 року. Ще 2,3 млрд євро було внесено до Європейського фонду миру, хоча 1,4 млрд євро з цієї суми залишаються заблокованими Угорщиною²²⁰. Макрон також активно виступав за використання заморожених російських активів для підтримки України.

Ця еволюція відображала визнання Францією того, що її традиційний підхід – балансування між різними сторонами, збереження діалогу з усіма, позиціонування себе як незамінного посередника – не працює в умовах війни на знищення, яку веде росія проти України. Французька винятковість зіткнулася з

²¹⁹ Chikhachev A. Why Does France Support Ukraine? URL: <https://valdaiclub.com/a/highlights/why-does-france-support-ukraine/> (дата звернення: 03.01.2026).

²²⁰ France more than doubled its military aid to Ukraine in 2024. URL: <https://odessa-journal.com/france-more-than-doubled-its-military-aid-to-ukraine-in-2024> (дата звернення: 03.01.2026).

реальністю, де моральна ясність та рішуча підтримка жертви агресії виявилися важливішими за збереження «стратегічної автономії» та діалогу з усіма сторонами.

Водночас війна дала Франції можливість продемонструвати свою роль європейського лідера через підтримку України, координацію європейської відповіді та пропозицію нових ініціатив. Еволюція французької позиції протягом війни показує здатність Парижа адаптуватися до нових реалій, навіть якщо це вимагає відходу від деяких традиційних постулатів французької винятковості.

3.3 Ідея особливого шляху Німеччини як фактор формування європейської політичної архітектури

Ідея особливого шляху Німеччини (Sonderweg) мала значний вплив на німецьку суспільно-політичну думку. Термін має специфічний історичний контекст і означає не просто «особливий шлях» у буквальному сенсі, а цілу концепцію особливого історичного, культурного та політичного розвитку Німеччини. Її формування припадає на XIX століття, а основними розробниками були німецькі історики та філософи.

Поняття Sonderweg було розроблено Білефельдською історичною школою на чолі з професором Г.-У. Веллером. Основна його робота «Особливий шлях німецької історії» (1981) зосередилася на вивченні інституційної обґрунтованості ідеї особливого шляху, що полягала в наявності соціальних, політичних і культурних інститутів, які ґрунтовно вирізняли Німецьку імперію з-поміж інших держав. За словами Веллера, у процесі активного пошуку цінностей, альтернативних західним, у німецькому суспільстві злилися воєдино специфічні для інтелігенції ідеї національного призначення, агресивна офіційна ідеологія молодого держави і готовність до місіонерства²²¹.

Економічна унікальність як основа винятковості. Однією з основних тез концепції Sonderweg було положення про унікальність німецького економічного розвитку. Стверджувалося, що промислова революція в Німеччині настала пізніше, але пройшла швидше, ніж у Великій Британії та Франції. На відміну від цих країн німецький економічний підйом був заслугою не дрібної та середньої буржуазії, а великих компаній, наближених до держави. Ця теза певною мірою підтверджується тим, що в останній чверті XIX ст. такі впливові промисловці, як А. Крупп і К. Штумм-Гальберг, були прихильниками найбільш лояльної до уряду О. Бісмарка Імперської партії.

Друга засаднича теза Sonderweg безпосередньо стосувалася суспільства, культури та майбутнього німецького народу. У свідомості німців того часу їхня

²²¹ Wehler H.-U. Deutsche Gesellschaftsgeschichte: 4 Bde. München : C. H. Beck, 2003. P. 17–18.

країна поставала могутньою імперією з філософами світового рівня, найвищими темпами промислового розвитку (після Великої Британії) та найкращою армією, що підтверджувалося численними перемогами. Ці успіхи вели до логічного, на думку сучасників, висновку: німецькій нації не потрібні західні ідеали й норми.

Цінності та спадок уже застарілої Французької революції сприймалися як чужорідні. Німеччині був визначений інший історичний шлях – через розбудову імперії на чолі з імператором.

Отже, ця концепція стверджувала, що Німеччина розвивалася унікально, відмінно від решти західноєвропейських країн. Це тісно переплітається з ідеєю політичної винятковості, оскільки постулює особливу долю німецької нації, що не вписується в стандартні західні моделі розвитку, такі як британська парламентська традиція чи французька революційна демократія.

Теорія *Sonderweg* ґрунтується на вірі в унікальні національні риси. У німецькому контексті це виражалося в особливій взаємодії держави та суспільства: сильна бюрократична машина тут поєднувалася з обмеженим розвитком демократії. Протягом історії значення цієї ідеї змінювалося. У ХІХ столітті вона слугувала аргументом на користь особливої місії Німеччини в Європі. Проте у ХХ столітті ставлення до неї стало критичним: чимало істориків почали вбачати в цьому «особливому шляху» причину відходу Німеччини від демократії та подальшого приходу нацистів до влади.

Філософські та культурні корені німецької винятковості. Ідея особливого призначення Німеччини тісно пов'язана з концепцією націєбудівництва та історизму, що їх активно розробляли німецькі історики та політичні філософи впродовж ХІХ-ХХ ст. Чимало класиків німецької політичної та філософської думки, як-от А. Шопенгауер, розмірковували про долю свого народу в рамках утворення єдиної Німеччини та набуття національної ідентичності.

Дослідженням розвитку націоналізму в Німецькій імперії та зведення його в ранг ідеології присвячено праці німецьких істориків і політологів, серед яких можна виокремити К. Брагера²²², О. Данна²²³ і Т. Ніпперді²²⁴. Зв'язок між концепцією німецького месіанства і проблемою смислу історії докладно представлений у працях дослідників Г.-У. Веллера.

Йоганн Готфрід Гердер – один із перших, хто почав розвивати ідею про унікальність німецького народного духу. Гердер не розглядав німецьку націю як політично виняткову, а радше як культурно унікальну. Проте його концепція народного духу вплинула на пізніші теорії німецького націоналізму, які вже в ХІХ столітті отримали більш політизоване забарвлення.

²²² Bracher K. D. Zusammenbruch des Versailler Systems und zweiter Weltkrieg. Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte. 1960. No 9. P. 389–458.

²²³ Dann O. Nation und Nationalismus in Deutschland: 1770-1990. München: C. H. Beck, 1996. 438 p.

²²⁴ Nipperdey Th. Deutsche Geschichte 1866-1918: 2 Bde. München : C. H. Beck, 1998. 948 p.

Гердер у своїй праці «Ідеї до філософії історії людства» (1784–1791)²²⁵ заклав основи концепції національного духу (Volksgeist), яка стала центральною для розуміння німецької унікальності. Гердер вважав, що кожен народ має власний неповторний дух, який формується під впливом історії, мови, культури та природного середовища. Німецький народ, на його думку, має особливий шлях розвитку, що відрізняє його від інших. Особливо він наголошував на унікальності німецької мови як носія народного духу.

У цьому контексті Гердер протиставляв німецьку культуру латинізованій традиції Західної Європи, підкреслюючи її самобутність і внутрішню гармонію. Гердер виступав проти універсальних моделей історичного розвитку (наприклад, французького Просвітництва), стверджуючи, що кожен народ має свій унікальний шлях. Це стало важливою основою для німецької політичної філософії XIX століття, зокрема ідеї культурного націоналізму.

Національна концепція історії поширювалась у масовій свідомості насамперед через систему освіти, наукову та художню літературу. Тим самим ідея об'єктивного історичного наукового знання поступово підмінялася ідеологією «особливого шляху».

Історики мали величезний вплив на освічені верстви суспільства, на їхню самосвідомість і ставлення до держави як виразника «істинних» інтересів нації. Ранке, Дальман, Дройзен, Зібель, Зомбарт, Трейчке виступили в ролі не тільки вчителів німецької нації, а й її пророків. Вони розробили історичну теорію, що парадоксальним чином поєднала сучасні завдання з традиціями німецько-пруської національної монархічної держави і фактично освячувала дедалі агресивнішу зовнішню політику кайзерівської Німеччини.

Генріх фон Трейчке (1834–1896) – видатний німецький історик, літературний критик і політик, відомий своєю працею «Історія Німеччини в XIX столітті»²²⁶. Цей п'ятитомний твір, опублікований у 1879 році, зосереджується переважно на історії Пруссії та її ролі в об'єднанні німецьких земель. Трейчке підкреслював особливу місію Пруссії як лідера в процесі об'єднання, що відображає його переконання у винятковості німецької нації та її політичній місії в Європі.

Трейчке обґрунтовував ідею, що Німеччина має особливий шлях розвитку, відмінний від інших європейських країн. Він вважав, що Пруссія, завдяки своїй дисципліні та сильній державній структурі, покликана об'єднати німецькі землі та забезпечити їхнє домінування в Європі. Це відображає концепцію політичної винятковості, де німецька нація розглядається як особлива та призначена для виконання унікальної історичної місії.

Фрідріх Ліст (1789–1846) – німецький економіст і теоретик економічного націоналізму, відомий своєю працею «Національна система політичної

²²⁵ Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784–1791. T. 3. Paris, 1828. 547 p.

²²⁶ Treitschke H. Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert. Bände 1–5. Leipzig : S. Hirzel, 1879–1894.

економії»²²⁷. У цій книзі він обґрунтовує необхідність для Німеччини розробити власну модель економічного розвитку, відмінну від британського лібералізму. Ліст вважав, що для досягнення економічної могутності нація повинна захищати та розвивати власну промисловість через протекціоністські заходи, такі як митні тарифи та державна підтримка.

Хоча Ліст не акцентував увагу безпосередньо на політичній винятковості німецької нації, його ідеї тісно пов'язані з цим поняттям. Він підкреслював унікальність історичного та економічного шляху Німеччини, наголошуючи на важливості національної єдності та самостійності в економічній політиці.

Генріх фон Зібель – німецький історик і політичний діяч, ідеолог великої буржуазії під час революції 1848–1849 років, пізніше прихильник політики Пруссії – так висловив свій захват із приводу утворення Німецької імперії: «І чому ми зобов'язані найбільшою Божою благодаттю бути сучасниками такої грандіозної події? Як нам жити тепер, після того, як вона відбулася? Те, що було предметом наших мрій і прагнень протягом двадцяти років, втілюється в життя настільки дивовижним чином і стало реальністю»²²⁸.

Було б безумовним перебільшенням вважати, що всі німці оцінювали свою історію однаково. Але створення історичної науки було справою груп істориків, які володіли відносною згуртованістю, що полегшувала їхній «патріотичний консенсус».

Німецькі історики були єдині у своєму неухильному прагненні виявити й поглибити засадничі відмінності між німецьким розумінням держави, нації та культури й уявленнями, поширеними в країнах Європи та США. Практичним наслідком зусиль інтелектуалів стала легітимація неминучості світової війни як в уявленнях влади, так і в суспільній свідомості Німеччини²²⁹.

Відмінності між Німеччиною, з одного боку, і Францією та Англією, з іншого боку, виражалися в несумісності просвітницьких, ліберальних, природничо-правових, гуманістичних принципів із німецьким духом і традиціями.

Наполеонівські війни та становлення німецького націоналізму. Ідея політичної винятковості німецької нації тісно пов'язана з націоналізмом, що проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність та наявність національної ідеї. Коли конкретно мова заходить про «особливий шлях» і «месіанство» Німеччини, мається на увазі, як правило, режим А. Гітлера та ідеологія націонал-соціалізму, однак сама ідея про унікальну долю і перевагу німецького народу має набагато глибше коріння.

²²⁷ Ліст Ф. Національна система політичної економії. Переклад з німецької М. Гавриша. Київ : Наш Формат, 2021. 368 с.

²²⁸ Thimme A. Hans Delbrück als Kritiker der wilhelminischen Epoche. Düsseldorf, 1955. P. 43.

²²⁹ Mommsen W. J. Die kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg. Bürgerliche Kultur und politische Ordnung. Künstler, Schriftsteller und Intellektuelle in der deutschen Geschichte 1830-1933. Fr.a.M., 2000. P. 178.

Початок утвердження націоналізму як універсального явища припадає на англійську (XVII ст.) і французьку (XVIII ст.) революції. Французька імперія (1804–1814 рр.) сприяла піднесенню німецького націоналізму, оскільки спільний досвід, хоч і під французьким пануванням, породив аргументи на користь визнання «Німеччини» як єдиної держави. Після поразки Пруссії у війні з Наполеоном (1806) німецький філософ Йоганн Готліб Фіхте закликав німців до національного відродження та встановлення культурного лідерства у світі.

Він розвинув ідею політичної винятковості німецької нації у своїх знаменитих «Промовах до німецької нації» (*Reden an die deutsche Nation*)²³⁰. Ця праця стала ідеологічною основою німецького національного відродження та містила концепцію особливої місії німецького народу. Фіхте наголошував, що німці, завдяки своїй мові, культурі та духовному розвитку, мають виняткове покликання оновити Європу й поширювати ідеї справжньої свободи. Він розглядав німецьку націю як носія чистої, «оригінальної» культури, протиставляючи її іншим народам, що, за його твердженням, перебували під зовнішнім впливом або втратили свою автентичність.

Об'єднання Німеччини та формування політичної винятковості. Формальне об'єднання Німеччини в політично та адміністративно єдину національну державу відбулося 18 січня 1871 року. У XIX ст. Німеччина перетворилася на могутню й агресивну державу, з якою були змушені рахуватися найсильніші країни світу. Початок процесу об'єднання Німеччини в першій половині XIX ст. супроводжувався активною полемікою серед німецької громадськості з приводу того, якими мають бути нація і держава, що формуються.

Після наполеонівських воєн Віденський конгрес 1814-1815 років створив Німецький союз, конфедерацію без центральних органів влади. Це рішення не задовольнило багатьох німців, які прагнули до єдиної національної держави. У німецьких землях сформувалося два шляхи об'єднання: малонімецький (навколо Пруссії) та великонімецький (навколо Австрії). Це призвело до розколу в німецькому суспільстві та активної дискусії щодо того, який шлях є кращим для Німеччини.

Формування усвідомлення політичної винятковості німецької нації у XIX столітті стало результатом поєднання кількох ключових факторів: романтичного націоналізму, який підкреслював унікальність німецької культури та мови, та успішного об'єднання «згори» під проводом Пруссії, що продемонструвало військову та економічну міць нової держави. Економічна інтеграція, завдяки Митному союзу, також сприяла посиленню національної єдності та віри у здатність Німеччини до лідерства.

Спільна історія, культура та успіхи у державному будівництві заклали міцний фундамент для формування унікальної німецької ідентичності. Оскільки

²³⁰ Fichte J. G. *Reden an die deutsche Nation*. Berlin, 1892. 216 p.

в країні не було єдиного загальнонаціонального центру руху, ідеї лібералізму не змогли захопити маси – вони залишалися популярними переважно серед університетської професури.

Крім того, німецьке розуміння свободи та індивідуалізму суттєво відрізнялося від англійської ліберальної традиції чи французької тріади «свобода, рівність, братерство». Німецька ідентичність будувалася не на особистих правах, а на колективних цінностях, що виокремлювало місцеву політичну культуру із загальнозахідного контексту. Водночас таке протиставлення себе Заходу можна розглядати як своєрідний «комплекс меншовартості», спричинений тодішньою економічною та політичною перевагою Британії та Франції. За таких умов саме консерватизм став найбільш сприятливим ґрунтом для розвитку національної ідеї.

Консерватори XIX століття вважали монархію наріжним каменем суспільної стабільності та порядку. Ця концепція ідеально співпадала з традиціями прусського «освіченого абсолютизму», де всі ключові реформи впроваджувалися державою «згори», а не через народні революції. Вірили, що саме монархія здатна захистити націю від впливу західного індивідуалізму, який вважався чужим для німців. Наприклад, Артур Шопенгауер безпосередньо пов'язував майбутнє Німеччини з імператорською владою, вбачаючи в монархії єдиний спосіб об'єднати націю²³¹.

Політичне ж мислення в теорії консерватизму набуває історичного виміру, тобто історія стає не просто політикою минулих років, а й чинником, що впливає на сучасні політичні перетворення. Що ж до уявлень консерваторів про розум, то вони впливають з ідей романтизму, ірраціоналізму та історизму, що стало реакцією на ідеї Просвітництва.

Політичний романтизм багато в чому став антитезою раціоналістичної філософії Просвітництва, описуючи розум не індивідуалістичний, але колективний, що ґрунтується на історичному досвіді, традиціях, звичаях та інтуїції. Таким чином, ірраціоналізм романтизму став частиною німецького протесту проти французького та англійського досвіду.

Найбільш важливим компонентом консервативної доктрини можна вважати тезу про необхідність збереження традицій, історичної пам'яті та культури загалом. Для німецьких консерваторів саме поняття культури включало в себе уявлення про високі історичні цінності, а також уявлення про особливу місію німецького народу. Як уже зазначалося, протиставляючи свою культуру західному світові, німецькі мислителі уявляли її як щось високе, духовне, унікальне, що якісно відрізняється від усієї західної цивілізації, яка базується на утилітаризмі та індивідуальному розрахунку.

²³¹ Термінологія Артура Шопенгауера у творі «Світ як воля і уявлення» / А. Богачов, Н. Ваховська, І. Іващенко, В. Кебуладзе (модератор). Філософська думка. 2020. No 3. С. 128–132.

Таким чином, концепт «культура проти цивілізації» став частиною німецької національної ідентичності та ліг в основу ідеї месіанства Німеччини. Після об'єднання Німеччини в 1871 році під впливом супутніх даному процесу військових та економічних успіхів комплекс неповноцінності трансформується в почуття винятковості німецької нації. На емоційному рівні в німецькому суспільстві поєдналися воєдино «страхи, почуття сили, потреба в самоствердженні та престижі»²³². Політична та інтелектуальна еліта Німеччини беззастережно увірувала в німецьку культурну місію, яку було фактично введено в ранг ідеології та яка стала чи не основним фактором, що впливав на внутрішню і зовнішню політику країни.

Роль академічної еліти у формуванні винятковості. Німецький націоналізм, що переріс в імперіалізм, став основоположним чинником політичної діяльності Другого рейху. Агресивна націоналістична риторика призвела до політичної ізоляції Німеччини та зростання антинімецьких настроїв у Європі на початку ХХ ст. Єдність народу та політичної еліти, яка прагнула перетворити країну на світову державу, зрештою призвела до того, що Німецька імперія зіграла одну з головних ролей у розв'язанні Першої світової війни.

Експансіоністську політику імперії всебічно підтримувала академічна спільнота. Доктрина «світової політики» (Weltpolitik) канцлера фон Бюлова заволоділа умами німецького суспільства на рубежі століть²³³. Його концепція передбачала значну роль Німеччини на міжнародній арені та розширення впливу в колоніальних справах, що відображало національний нарцисизм як частину ідеї про політичну винятковість.

Думка про те, що Німеччина користується меншим впливом у світі, ніж заслуговує, міцно влаштувалася у свідомості більшості німців. Макс Вебер 1885 року наголошував: «Ми маємо усвідомлювати, що об'єднання Німеччини було дитячою забавою, і цінність цієї події означала б удвічі менше, якби вона була фіналом, а не початком німецької світової політики»²³⁴. Ця теза стала обґрунтуванням експансіоністської політики.

Ідеї поширення німецької винятковості та «германства» знайшли широку підтримку серед професури ще до Першої світової війни. Лідерство німецької науки визнавалося більшістю зарубіжних колег²³⁵. Величезну роль відігравало «освічене бюргерство» (Bildungsbürgertum), яке включало вчителів, лікарів, суддів та університетських професорів.

1887 року було створено Німецьке колоніальне товариство для поширення німецьких цінностей. Його членами були промисловці (Крупп, Сіменс) та відомі історики (Трейчке, Зібель, Шмоллер). Історик Карл Лампрехт

²³² Nipperdey Th. Deutsche Geschichte 1866-1918: 2 Bde. München : C. H. Beck, 1998. P. 447.

²³³ Bülow L. von. Im Banne des Weltkrieges. Berlin: Verlag der Deutschen Verlagsgesellschaft, 1896. 328 p.

²³⁴ Weber M. Die Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik. Freiburg, 1885. 160 p.

²³⁵ Fichte J. G. Reden an die deutsche Nation. Berlin, 1892. 216 p.

1908 року заявив про необхідність надати культурній політиці автономного характеру, що означало визнання значущості поширення німецької науки.

Професор прирівнювався до таємного радника і мав статус державного чиновника. Призначення на професорську посаду здійснювалося на державному рівні, що пояснює політичну лояльність викладацького складу. На рубежі XIX–XX століть професорсько-викладацький склад відігравав ключову роль у поширенні ідеї політичної винятковості. Університети перетворилися на ідеологічні центри, що легітимізували концепцію особливої історичної місії Німеччини.

Таким чином, залучення академічної еліти в політичне життя не лише посилювало легітимізацію державної політики, але й сприяло укоріненню ідеї німецької політичної винятковості як невід'ємної складової національної ідентичності.

Перша світова війна та «боротьба духу». Перша світова війна кардинально змінила настрої і перетворила німецьких професорів на активних учасників масштабної «боротьби духу». Шовіністичні настрої охопили навіть соціал-демократів, які раніше були налаштовані інтернаціонально. Німецькі професори, як частина інтелектуальної еліти, активно просували ідеї національної величі та винятковості, формуючи відповідний світогляд у суспільстві. На початковому етапі війни ці шовіністичні настрої охопили навіть соціал-демократів, які до того часу були налаштовані інтернаціонально. Домінантною ідеєю було відновлення «національної самосвідомості» як передумови відродження зовнішньої могутності й внутрішньої стабільності німецької держави ²³⁶.

Конфлікт 1914-1918 років вирізнявся небаченим раніше ступенем «націоналізації» і став справжнім втіленням антагонізму між німецьким і західноєвропейським суспільствами. Протиставлялися не лише армії, а й цілі народи, конституційні системи та світогляди. «Німецька культура проти західної цивілізації, німецький ідеалізм проти західного раціоналізму» ²³⁷. Німеччина була готова зброєю довести вірність ідеї німецького месіанства.

У середовищі німецьких інтелектуалів війна розглядалася як наближення тріумфу німецького особливого шляху, унаслідок якого буде зруйновано чужу західну цивілізацію та сформовано нове суспільство, засноване на німецьких національних цінностях – порядку, обов'язку, справедливості.

Однак війна закінчилася поразкою Німеччини і насадженням західної моделі державного устрою у вигляді Веймарської республіки.

Веймарська республіка: криза винятковості. Віра в національну винятковість була невіддільною частиною ідеології особливого німецького

²³⁶ Мартинов А. Перша світова війна в сучасній німецькомовній історіографії: теми й концептуальні ідеї досліджень. URL: <file:///Users/valeriy/Downloads/23.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).

²³⁷ Bülow L. von. Im Banne des Weltkrieges. Berlin: Verlag der Deutschen Verlagsgesellschaft, 1896. 328 p.

шляху²³⁸. Цей імператив ліг в основу суспільно-політичних дискусій Веймарської республіки. Підґрунтя уявлень про «особливий шлях» можна пояснити через апеляцію до історичної традиції та ситуації національного приниження, пов'язаного з поразкою у війні та розпадом імперії.

Вся історія Веймарської Німеччини повниться суперечками, урядовими кризами, розбіжностями. Імітація згоди замість самої згоди була характерною рисою нової держави, в якій так і не змогли сформуватися міцні коаліції. Нова держава не влаштовувала ні політичний істеблішмент, ні академічні кола, ні простих громадян. Республіка стала міцно асоціюватися з «ганебним» Версальським миром, заворушеннями і зрадою національних інтересів.

Навіть після поразки у війні Німеччина продовжувала використовувати націоналістичну аргументацію²³⁹. У німецькому суспільстві простежувався антагонізм щодо Франції та Великої Британії і нав'язаних ними парламентсько-демократичних цінностей. Тому ідея особливого шляху не була забута після проголошення Веймарської республіки.

Націонал-соціалізм як радикалізація винятковості. Ідеологія націонал-соціалізму стала логічним продовженням ідеї німецького особливого шляху, культивуючи культурну і расову перевагу німецької нації. Торжество цієї ідеї слід пов'язувати не тільки з економічним становищем Веймарської республіки, а й із народним почуттям месіанства, яке активно розвивалося протягом десятиліть. Наступність ідеології німецької винятковості простежується впродовж усієї першої половини ХХ ст., аж до падіння нацистської диктатури в 1945 році.

Лише з розгромом у Другій світовій війні для Німеччини настав момент «години нуль». Після цього німецьке суспільство відкидає ідеї месіанства і винятковості. Концепція націонал-соціалізму мала глибокий вплив на літературу, економіку та суспільство. Виховання молоді здійснювалося через організації, такі як Гітлерюгенд і Союз німецьких дівчат. Нацистська ідеологія також вплинула на виховання зокрема жінок, від яких очікували відповідності традиційним ролям, що узагальнюються принципом «3 К» — Kinder, Küche, Kirche (діти, кухня, церква). Цей принцип, на думку О. Давлєтова, відображав основні очікування щодо жінок у нацистському суспільстві: вони мали бути матерями, домогосподарками та підтримувати традиційні цінності²⁴⁰. Після

²³⁸ Kalz W. Die Ideologie des «deutschen Sonderwegs». Künzler, 2004. 321 p.

²³⁹ Lepsius M. R. Bürgertum als Gegenstand der Sozialgeschichte. Demokratie in Deutschland: soziologisch-historische Konstellationsanalysen. Göttingen, 1993. P. 289–303.

²⁴⁰ Давлєтов О. Від маленької дівчинки до справжньої фрау: етапи становлення німецької жінки в тоталітарному суспільстві третього райху (антисемітський аспект). *Проблеми історії Голокосту: Український вимір*. Вип. 12. 15 грудня 2020. С. 35–55.

Другої світової війни Західна Німеччина зазнала реконструкції на основі концепції «соціальної ринкової економіки»²⁴¹.

Післявоєнна трансформація: відмова від винятковості. «Особливий шлях» призвів до того, що німці втратили свою державу і на кілька десятиліть знову стали роздробленим народом. Після поразки у Другій світовій війні у Німеччині було два шляхи для подальшого державного розвитку, кожен з яких, водночас, відводив німецький народ якомога далі від домагань на особливе місце в історії людства.

Концепція *Sonderweg* стверджувала, що Німеччина має особливий шлях розвитку, власні цінності та культуру, які відрізняють її від інших держав. Це припускає наявність певного «звичайного» шляху, яким ідуть усі інші нації, хоча насправді кожна країна формувалася під впливом власних унікальних обставин. Попри те, що базові принципи розвитку народів часто схожі, саме поєднання історичних та політичних характеристик робить шлях кожної держави індивідуальним. Національна ідея, побудована на таких унікальних елементах, відіграє важливу роль у згуртуванні суспільства та розвитку патріотизму. Проте трагічний досвід Німеччини у XX столітті довів, що надмірне вихваляння своєї винятковості разом із расизмом та ворожістю до інших призводить до катастрофічних наслідків, особливо для самої нації, що обрала таку ідеологію.

У сучасній Німеччині ідея «особливого шляху» міцно асоціюється з нацистською диктатурою, тому політична еліта сприймає її вкрай негативно. Водночас представники правої партії «Альтернатива для Німеччини» намагаються повернути цю тему в політичні дискусії. Наприклад, співголова партії А. Гауланд заявляє, що німцям час перестати ототожнювати свою ідентичність із періодом нацизму і повернути собі право пишатися власною історією, включаючи досягнення солдатів у двох світових війнах. Ця заява А. Гауланда була широко висвітлена в німецьких ЗМІ. Його оригінальна промова на конференції «Альтернативи для Німеччини» (AfD) у 2017 році, була опублікована в газеті «Die Zeit» під назвою «AfD-Chef Alexander Gauland provoziert mit Äußerungen zur Nazi-Zeit» («Голова АдН Александр Гауланд викликає провокацію висловлюваннями про часи нацизму»)(02.09.2017).

Такі висловлювання викликали серйозний резонанс і спровокували широку дискусію про те, як саме сучасне німецьке суспільство має ставитися до свого минулого та зберігати пам'ять про нього.

Сучасна німецька ідентичність та переосмислення винятковості. Отже, концепція *Sonderweg* – особливого призначення Німеччини є результатом історичного розвитку німецького націоналізму, прагнення до об'єднання та визначення ролі країни на міжнародній арені. Сучасні німці здебільшого

²⁴¹ Боднарчук, Т. Л., Свідер, О. П. Політико-економічна доктрина формування національної економіки: з історії розвитку німецької держави. Економіка та суспільство 2023. № 50. С. 4–10.

відкидають ідею національної винятковості через її зв'язок з нацистською ідеологією на користь європейської інтеграції, міжнародного співробітництва, демократичних цінностей, федералізму та децентралізації влади. Сьогодні німецька політична культура характеризується особливою увагою до консенсусу, соціального партнерства та уникнення радикальних політичних рішень, що можна розглядати як своєрідну реакцію на історичний досвід політичного екстремізму.

Сучасна німецька політична винятковість проявляється не в традиційному націоналістичному розумінні, а через особливу історичну відповідальність, економічну потужність при свідомому уникненні політичного домінування. Нарешті, через розвинену культуру пам'яті та критичного осмислення минулого.

У німецькій національній ідентичності можна виокремити низку характерних рис, що формувалися протягом століть. Німці традиційно відзначаються особливим ставленням до порядку (Ordnung) та дисципліни, що проявляється як у суспільному житті, так і в особистій поведінці.

Важливою складовою німецького менталітету є концепція Gründlichkeit – ретельність та скрупульозність у виконанні будь-якої роботи. Це тісно пов'язано з відомою німецькою пунктуальністю та педантичністю, які стали своєрідними національними символами.

Німецька культура праці характеризується поняттям Pflichtbewusstsein – високим почуттям обов'язку та відповідальності. Це проявляється у професійній етиці, де цінується якість виконання роботи та відданість справі. Особливе місце в німецькому суспільстві займає концепція Bildung – всебічної освіти та самовдосконалення, що виходить за межі простого навчання і включає культурний та духовний розвиток особистості. Також варто згадати дослідження Томаса Манна «Роздуми аполітичного» (Mann, T. «Betrachtungen eines Unpolitischen»), де розглядаються особливості німецького національного характеру.

Сучасні німці також відзначаються сильною екологічною свідомістю, що проявляється у понятті Umweltbewusstsein, та особливим ставленням до приватності та особистого простору – Privatsphäre. У діловій культурі характерним є чітке розмежування професійного та особистого життя, що відображається у формальності спілкування та дотриманні ієрархії.

Німецька винятковість у контексті російсько-української війни.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року стало критичним випробуванням для сучасної німецької політичної ідентичності, виявивши глибокі суперечності між економічними інтересами, історичною відповідальністю та прагненням до морального лідерства в Європі.

27 лютого 2022 року канцлер Олаф Шольц виголосив в Бундестазі історичну промову, оголосивши «Zeitenwende» – «поворотний момент» у німецькій політиці. Він проголосив про виділення 100 мільярдів євро на модернізацію Бундесверу та зобов'язався витратити понад 2% ВВП на оборону.

Шольц також заявив про постачання зброї Україні, що стало радикальним відходом від традиційної німецької політики²⁴².

Ця промова була сприйнята як історичний перелом, кінець післявоєнного пацифізму та відмова від «культури стриманості». Однак наступні місяці показали, що реальність набагато складніша за риторiku. Німеччина продовжувала демонструвати глибоку обережність у питаннях військової допомоги Україні.

Історична відповідальність як виправдання бездіяльності. Німецький підхід до росії до 2022 року базувався на концепції «Wandel durch Handel» (зміна через торгівлю) – ідеї, що економічна інтеграція призведе до політичних змін. Перед війною Німеччина була найбільшим європейським партнером росії. У 2021 році обсяг торгівлі становив близько 60 мільярдів євро. Німеччина імпортувала 55% природного газу з росії²⁴³.

Ця залежність не була випадковою – вона була свідомим стратегічним вибором, що відображав німецьке переконання у власній здатності трансформувати міжнародні відносини через економічну взаємозалежність. Проєкт «Північний потік-2» мав стати символом цієї особливої економічної залежності.

Парадоксально, але Німеччина іноді використовувала свою історичну відповідальність за злочини нацизму як аргумент проти надання більшої допомоги Україні. Німецькі політики, зокрема представники СДПН та екологів, посилялися на історичну відповідальність перед росією через жертви Другої світової війни на її території (понад 27 млн загиблих у СРСР), що нібито обмежувало постачання летальної зброї. Ця аргументація ґрунтувалася на пацифістській традиції після 1945 року та сприйнятті росії як головної жертви Вермахту²⁴⁴. Ця суперечність виявила глибшу проблему німецької культури пам'яті: вона зосереджена на власній провині, а не на солідарності з жертвами агресії.

Німеччина довго відмовлялася постачати важке озброєння Україні. Спочатку Берлін пропонував лише 5000 шоломів, що викликало обурення²⁴⁵. Навіть після оголошення *Zeitenwende* Німеччина продовжувала затягувати з постачанням танків Leopard 2. Перелом настав лише в січні 2023 року, коли після інтенсивного міжнародного тиску Німеччина нарешті погодилася надати танки.

²⁴² Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356> (дата звернення: 13.01.2026).

²⁴³ Facts on trade with Russia. Press release No. N 010 of 24 February 2022. URL: https://www.destatis.de/EN/Press/2022/02/PE22_N010_51.html (дата звернення: 13.01.2026).

²⁴⁴ Сидоренко С. Німеччина любить Росію. Є також корупція, але не обов'язково йдеться про гроші. *Європейська правда*. 2022. 10 лютого.

²⁴⁵ 'A joke': Germany mocked over plan to send helmets to Ukraine. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/27/a-joke-germany-mocked-over-plan-to-send-helmets-to-ukraine> (дата звернення: 13.01.2026).

Загалом Німеччина надала чи зобов'язалася на майбутні роки військової допомоги на суму приблизно 28 мільярдів євро, йдеться на офіційному сайті німецького уряду²⁴⁶. Це викликало питання: чи справді Німеччина взяла на себе лідерську роль?

Німецьке суспільство також виявилось глибоко розділеним щодо підтримки України. В січні 2023 року 46% німців підтримували, наприклад, передачу танків, а 43% – були проти. Але в лютому того ж року Польща передала Україні перші танки Leopard, і кількість німців, що схвалила такий крок, навіть зросла – до 54%.

На передачу ракет Taurus німці дивилися ще критичніше – в серпні 2023 року 52% громадян були проти і лише 36% підтримували такий крок. При цьому 66% німців загалом вважали, що зовнішня політика Німеччини має бути близькою до зовнішньої політики США та Заходу загалом²⁴⁷.

Уроки для німецької винятковості. Війна в Україні виявила межі німецької політичної винятковості та призвела до краху концепції «Wandel durch Handel»: економічна інтеграція не спричинила політичної трансформації росії. Традиційна «культура стриманості» та фокус на власній історичній провінці часто ставали виправданням бездіяльності, виявившись недостатніми для активної солідарності з жертвами агресії. Водночас цей конфлікт може дати поштовх новій формі німецької ідентичності. Модернізація Бундесверу та постачання зброї Україні свідчать про поступове формування відповідального лідерства, яке поєднує економічну міць із готовністю захищати демократичні цінності.

Однак ця трансформація залишається незавершеною. Німецьке суспільство продовжує болісний пошук балансу між історичною відповідальністю, економічними інтересами та моральними зобов'язаннями. Війна стала дзеркалом, що відобразило не лише здобутки, а й обмеження німецького прагматизму та обережності, яка часом перетворюється на нерішучість.

Сьогодні перед Берліном стоїть фундаментальний вибір: залишатися політичним карликом чи стати справжнім лідером XXI століття. Досвід демонструє, що відмова від старої винятковості є лише першим кроком; справжні зміни вимагають активного формування нових принципів, які визначать майбутнє не лише Німеччини, а й усієї Європи.

²⁴⁶ The arms and military equipment Germany is sending to Ukraine. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/military-support-ukraine-2054992> (дата звернення: 13.01.2026).

²⁴⁷ Раєвський Д., Скібіцька Ю. Кажуть, світ відвертається від України і підтримка падає. А як насправді? Що говорять опитування? URL: <https://babel.ua/texts/104141-kazhut-svit-vidvertayetsya-vid-ukrajini-i-pidtrimka-padaye-a-yak-naspravdi-shcho-govoryat-opituvannya-rozbit> (дата звернення: 13.01.2026).

3.4 Російський ексклюзивізм: теоретична генеза та практична реалізація

Сучасна росія будувала свою політичну сутність на ідеї «величі». Ця ідея стала об'єднуючим фактором для різних політичних сил всередині росії та основою для легітимації влади. Вона «дозволяє» виправдовувати як внутрішні проблеми (як «тимчасові труднощі на шляху до величі»), так і агресивну зовнішню політику (як «відновлення історичної справедливості»). Як визначають зарубіжні дослідники, російська ідея – це «переконавання, що росія має власну незалежну, самодостатню і надзвичайно гідну культурну та історичну традицію, яка і відрізняє її від Заходу, і гарантує їй майбутнє процвітання»²⁴⁸. Як зауважує Р. Саква, російська ідея так чи інакше передбачає унікальний шлях для росії²⁴⁹.

У сучасній російській державній моделі концепція політичної «унікальності» і «величі» виступає не просто як риторичний конструкт, а як фундаментальний елемент державної ідеології, що визначає вектори внутрішньої та зовнішньої політики. Цей ідеологічний базис проявляється в експансіоністській політиці росії через прагнення до домінування над сусідніми державами та деструктивний вплив на світовий порядок²⁵⁰. Такий підхід має глибоке історичне коріння, обумовлене специфікою культурного розвитку та геополітичного положення країни.

Історична еволюція цієї концепції демонструє послідовну трансформацію від ідеї військово-територіальної експансії до претензій на культурно-цивілізаційну місію. При цьому незмінним залишалося прагнення до особливої ролі у світовій історії та претензії на право визначати долі інших народів. Сучасним практичним втіленням цієї ідеологічної парадигми стала російсько-українська війна, яка демонструє реалізацію неоімперських амбіцій через порушення міжнародного права та нехтування правами людини.

Духовною основою підтримки цієї агресивної політики є своєрідний стан політичної культури і свідомості російського суспільства. На початку російсько-української війни реакція російських громадян була досить показовою. Згідно з опитуваннями, лише 4% респондентів поклали відповідальність за розв'язання війни на росію, тоді як понад 60% звинуватили в цьому США та НАТО²⁵¹.

Важливою особливістю політичної свідомості сучасних росіян є наявність суб'єктів з різними ціннісними орієнтаціями, сформованими в різних історичних умовах. У цьому контексті ідея політичної винятковості виступає як

²⁴⁸ McDaniel T. *The Agony of the Russian Idea*. Princeton: Princeton University Press, 1996. P. 10–11.

²⁴⁹ Sakwa R. *Russia, Communism, Democracy. Developments in Russian and Post-Soviet Politics*. 3rd ed. Durham, NC: Duke University Press, 1994. P. 292.

²⁵⁰ Головченко В. Витоки агресивної зовнішньої політики Росії. *Київські історичні студії*. 2016. No 2. С. 68–75.

²⁵¹ Kirby B. Is Russia going to invade Ukraine and what does Putin want? BBC News. Feb. 15, 2022.

механізм нівелювання міжгенераційних відмінностей через створення штучного консенсусу навколо концепції «особливого шляху». Концепція «величі» створює ілюзію історичної спадкоємності, набуваючи різноманітних форм.

Аналітичний Центр Юрія Левади провів опитування 12–18 грудня 2019 року на тему «Велика держава». На запитання «Як ви думаєте, чи є росія сьогодні великою державою?», «безумовно – так» і «скоріше – так» відповіло 71% респондентів²⁵². Доволі показовим є те, що традиційні показники державної «величі», такі як військова могутність, наявність сфер впливу, роль у вирішенні глобальних світових проблем, як правило, відкрито використовуються лише маргінальними політичними силами.

У цьому сенсі привертає увагу стаття Філіпса Пейсон О'Браєна «Немає такого поняття, як велика держава». Зокрема автор зазначає: «погляд на російську могутність був широко поширений у США і Західній Європі, і це спонукало багатьох аналітиків стверджувати, що США і НАТО повинні або триматися подалі від конфлікту між росією і Україною, або суворо обмежити військову допомогу Києву. Але як тільки президент росії владімір путін розгорнув свою військову машину, цей наратив про російську могутність швидко розвіявся. Українська армія дала відсіч з розумом і жорстокістю... Це приголомшливе одкровення російської слабкості ставить під сумнів не лише статус Москви як великої держави, але й саму концепцію великої держави»²⁵³.

Сучасні дослідження російської винятковості. Сучасні зарубіжні дослідження ідеології російської винятковості в основному фокусуються на аналізі джерел російського шовінізму та вивченні окремих концепцій національної винятковості. М. Ларюель²⁵⁴ глибоко досліджує трансформацію євразійської ідеології та її вплив на формування сучасної російської ідентичності. Р. Саква²⁵⁵ розглядає російську винятковість крізь призму взаємодії внутрішньополітичних процесів та міжнародних відносин. Р. Суні²⁵⁶ аналізує спадкоємність імперської та радянської концепцій особливої місії росії.

Згідно з тезою З. Бжезінського, тривале перебування російського суспільства під деспотичним пануванням (царським чи монгольським) зумовило відсутність внутрішнього запиту на свободу та демократію²⁵⁷. М. Вайгл

²⁵² Левада-центр. URL: <https://www.levada.ru/2020/01/28/velikaya-derzhava/> (дата звернення: 15.01 2026).

²⁵³ О'Браєн Ф. П. Немає такого поняття, як «велика держава». URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/nemaye-takogo-ponyattya-yak-velika-derzhava-jKaEy> (дата звернення: 15.01 2026).

²⁵⁴ Laruelle M. Russian Eurasianism: An Ideology of Empire. Washington, DC : Woodrow Wilson Center Press, 2008. 280 p.

²⁵⁵ Sakwa R. Russia's Identity: Globalization and Fragmentation. Cambridge : Polity Press, 2012. 240 p.

²⁵⁶ Suny R. G. The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2011. 608 p.

²⁵⁷ «Війна для Росії – шлях поразки і самоізоляції». Що говорив Бжезінський про Путіна. *Радіо Свобода*. 27 травня 2017.

зауважує, що за часів Горбачова та Єльцина російські науковці обговорювали різні моделі політичного лібералізму²⁵⁸. Проте перші два займають консервативну позицію і виступають за сильну російську державу, яка тісно пов'язана з імперіалізмом.

Серед українських дослідників варто виділити С. Плохія²⁵⁹, який досліджує історичні витoki концепції «русского міра». М. Рябчук²⁶⁰ аналізує вплив російського імперіалізму на формування української ідентичності. Г. Перепелиця²⁶¹ здійснив ґрунтовне дослідження російської імперської політики. Є. Магда аналізує механізми використання російської імперської ідеології в сучасній війні проти України²⁶².

Термінологічне уточнення: від винятковості до ексклюзивізму. В назві цього підрозділу не випадково замість терміну «винятковість» ми використовуємо термін «ексклюзивізм». З одного боку, його можна розглядати як один із проявів політичної винятковості, коли він застосовується у політичній сфері. З іншого боку, використання терміну «ексклюзивізм» (від лат. *exclusivus* – виключний) дозволяє точніше описати специфіку російської політичної свідомості. Ця специфіка полягає не просто в усвідомленні своєї особливості, а в претензії на виключне право визначати «правильність» політичного, культурного та духовного розвитку як власної, так і інших держав.

Російський політичний ексклюзивізм характеризується такими ключовими особливостями: заперечення альтернативних шляхів розвитку; претензія на монопольне володіння «істиною» в політичному, культурному та духовному вимірах; активне протиставлення себе іншим політичним системам через конфронтацію; формування закритої системи політичних цінностей; яскраво виражений месіанський характер з наполяганням на обов'язку «рятувати» інші народи; патерналістське ставлення до інших народів, особливо тих, що входили до складу російської імперії чи СРСР.

Концепція «особливого шляху». Концепція «особливого шляху» росії фокусується на цивілізаційній унікальності російської держави. В її основі лежить ідея, що базується на кількох ключових постулатах. Концепція стверджує фундаментальну відмінність російської цивілізаційної моделі від західної. Ця відмінність артикулюється через протиставлення «колективістської» російської культури – «індивідуалістичному» Заходу, «духовності» російського світогляду

²⁵⁸ Weigle M. A. Political Liberalism in Postcommunist Russia. *The Review of Politics*. 1996. No 3. P. 469–504.

²⁵⁹ Плохій С. Загублене царство. Історія «русского міра» з 1470 року до сьогодні. Харків : Фоліо, 2019. 308 с.

²⁶⁰ Рябчук М. Ю. Долання амбівалентності. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.

²⁶¹ Перепелиця Г. М. Україна-Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2017. 880 с.

²⁶² Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи. Київ : Каламар, 2017. 268 с.

– «матеріалізму» західної цивілізації, «соборності» російського суспільного устрою – «атомізованому» західному суспільству.

Згідно з цією парадигмою, централізована влада виступає не просто політичним інститутом, а системотворчим елементом російської цивілізаційної моделі. Ця теоретична конструкція легітимізує авторитаризм як іманентну характеристику російської політичної системи. Концепція також постулює унікальний синтез європейських та азійських елементів у російській політичній традиції, що породжує претензії на роль цивілізаційного медіатора.

У сучасному російському політичному дискурсі концепція трансформувалась у доктрину «суверенної демократії», теоретично обґрунтовану В. Сурковим в програмній статті «Націоналізація майбутнього» (2006). Ця ідеологічна конструкція легітимізує альтернативне західним стандартам трактування демократичних принципів.

Незважаючи на конституційну заборону державної ідеології (стаття 13), сучасна російська політична система фактично вибудована навколо жорсткої ідеологічної доктрини, що поєднує в собі ідеї месіанства, державного патерналізму та винятковості. В країні сформовано квазіідеологічну парадигму, що базується на персоналізованому світогляді керівника держави. Вона структурується навколо трьох засадничих концептів: необмеженого суверенітету з виразними імперськими амбіціями, консервативного традиціоналізму з антиліберальною риторикою та етатистського патріотизму²⁶³.

В іншій публікації – «Довга держава путіна» (2019) В. Сурков представляє системний аналіз російської політичної моделі, артикулюючи її як четверту історичну форму російської державності²⁶⁴. Відповідно до його періодизації, еволюція включає: Московське царство Івана III (XV-XVII ст.), Російську імперію Петра I (XVIII-XIX ст.), Радянський Союз під керівництвом Леніна (XX ст.) та сучасну Російську Федерацію під керівництвом Путіна (XXI ст.).

Отже, концепція «особливого шляху» росії сьогодні служить комплексним ідеологічним інструментом, що виправдовує внутрішній авторитаризм, зовнішньополітичну агресію та претензії на особливий статус у світовій політиці. Вона створює теоретичне підґрунтя для російського політичного ексклюзивізму, який заперечує універсальність демократичних цінностей та міжнародного права.

Месіанська концепція. Месіанство має універсальніший характер, оскільки воно присутнє в різних культурах та релігіях. Як культурно-філософський феномен вона інтегрує філософські, релігійні та політичні аспекти суспільної свідомості. В системі міжнародних відносин місія держави виступає проекцією її національно-державної ідентичності.

²⁶³ Петренко Д. Проект нової ідеології Кремля. *NEWSUA*. 4 квітня 2023.

²⁶⁴ Сурков оголосив Росію XXI століття «державою Путіна». *LB.ua*. 2019. 11 лютого.

Як комплекс переконань про винятковість та особливе призначення, місія держави характеризується трьома компонентами: вірою в особливу історичну долю, відчуттям моральної переваги та переконанням у вищій меті. При цьому месіанізм, еволюціонувавши від релігійного феномену до політичного, створює складну теоретичну проблему розмежування цих вимірів.

Ізраїльський історик Я. Тальмон досліджуючи політичний месіанізм, розумів його як ідеалістичну структуру, яка впливає на політичне мислення. Тальмон підкреслив роль месіанського розуміння історії як лінійного цілеспрямованого процесу²⁶⁵.

Канадський політолог К. Холсті концептуалізував месіанську політику як специфічний тип зовнішньополітичної діяльності держави²⁶⁶. Він назвав його «винятковим» (exceptionalist). За К. Холсті, держави з винятковою зовнішньою політикою характеризуються п'ятьма ключовими ознаками: претензією на виконання визвольної місії; переконанням у праві діяти поза загальновизнаними нормами; самосприйняттям як невинної жертви; схильністю до бачення світу ворожим; потребою в зовнішніх ворогах.

Альтернативний підхід полягає в аналізі ролі месіанізму у процесі національної самоідентифікації. Цей феномен, що визначається як «національний месіанізм», концентрується на усвідомленні особливої місії нації. Наприклад, Р. Нібур стверджує, що справжня імперія визначається не територією чи населенням, а універсальним покликанням²⁶⁷. Девід Роулі доводить, що відчуття місії є невід'ємним елементом імперської ідентичності²⁶⁸.

Доктрина «Москва – Третій Рим». Особливе місце посідає доктрина «Москва – Третій Рим». Хоча сучасні геополітики не використовують її активно, вона заслуговує на увагу як важливе культурне явище. Концепція «Москва – Третій Рим» належить саме до месіанської концепції, оскільки її основна ідея полягає в особливій духовно-релігійній місії росії як хранительки істинного православ'я та спадкоємиці великих імперій минулого.

Авторство концепції приписують старцю псковського Єлизарова монастиря Філофею, хоча Митрополит Зосима ще в 1492 році згадував про «третій Рим». Філофей писав царю: «Зберігай і слухай благочестивий цар тому, що всі християнські царства зійшлися в одне твоє, що два Рими впали, а третій стоїть, четвертому ж не бувати»²⁶⁹. Ідеологія «Москва – третій Рим» сприяла

²⁶⁵ Talmon J. Political Messianism. The Romantic Phase. London : Secker&Warburg, 1960. 607 p.

²⁶⁶ Holsti K.J. Exceptionalism in American foreign Policy. European Journal of International Relations. 2010. Vol. 17, No 3. P. 381–404.

²⁶⁷ Niebuhr R. The Structure of Nations and Empires. New York : Charles Scribner's Sons, 1959. 306 p.

²⁶⁸ Rowley D.G. «Redeemer Empire»: Russian Millenarism. American Historical Review. 1999. Vol. 104. No 5. P. 1582-1602.

²⁶⁹ «Русский мир»: від концепту «Москва – третій Рим» до рашизму. URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=russkij-mir-vid-kontseptu-moskva-tretij-rym-do-rashyzmu> (дата звернення: 15.01.2026).

експансіоністським цілям держави. Під виглядом захисту православ'я велась боротьба із іновірцями, розширювались межі московського царства.

Український науковець М. Самардак доводить, що доктрина витікає з московсько-російських традицій православності, самодержавності, общинності, експансивності і, в свою чергу, ідеологічно їх обґрунтовує²⁷⁰. Концепція еволюціонувала від теологічної доктрини до політичної ідеології державної величі. Початкова ідея про росію як притулок «істинного християнства» трансформувалась у концепцію держави як берегині православ'я та вселенського царства.

Месіанська політика була характерною рисою Радянського Союзу, проявляючись через ідеологічну експансію та прагнення до глобального поширення комунізму. Внутрішня політика СРСР також характеризувалася месіанськими амбіціями, що виражалось в русифікації та придушенні культурної ідентичності національних меншин. Хоча деякі аналітики вважають, що саме месіанська політика стала однією з причин краху СРСР, більшість росіян продовжує сприймати росію як провідну державу.

Сучасна росія також демонструє месіанські амбіції. Відновлення імперських прагнень проявляється через військові конфлікти, такі як анексія Криму та повномасштабна війна проти України, а також через підтримку проросійських режимів у пострадянських країнах. Пропаганда «особливої місії» росії як захисника традиційних цінностей стала ключовою частиною державної ідеології.

Польська дослідниця А. Цуранович у книзі «The Sense of Mission in Russian Foreign Policy. Destined for Greatness!» («Почуття місії в російській зовнішній політиці. Приречені на велич!»)²⁷¹ досліджує феномен місіонерства у зовнішній політиці росії. Вона зауважує, що це місіонерство має глибокі історичні корені. У пострадянський період ця традиція продовжилася, набувши форми «русского міра» та концепції захисту «традиційних цінностей» у протиставленні західному ліберальному порядку.

Слов'янофіли і західники. Концепції слов'янофілів і західників, що сформувалися в 30-40-х роках XIX століття, представляють собою дві протилежні інтерпретації російської винятковості. Незважаючи на принципові розбіжності, обидві течії парадоксальним чином обґрунтовували особливу роль росії у світовому розвитку.

Слов'янофіли (О. Хом'яков, І. Киреевський, брати Аксакови) обґрунтовували винятковість росії через її духовно-релігійні та соціальні особливості. Вони вважали, що росія, завдяки православ'ю та общинному

²⁷⁰ Самардак М. М. Доктрина «третього Риму» на тлі московсько-російської соціокультурної реальності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004 (18). Р. 59–63.

²⁷¹ Curanovic A. *The Sense of Mission in Russian Foreign Policy: Destined for Greatness!* London : Routledge, 2021. 240 p.

устрою, зберегла істинні християнські цінності. Слов'янофіли критикували західну цивілізацію за її раціоналізм, індивідуалізм та матеріалізм, протиставляючи їй російську соборність, духовність та цілісність суспільного життя.

Західники (П. Чаадаєв, Т. Грановський, В. Белінський) бачили винятковість росії в її потенційній здатності синтезувати та перевершити досягнення європейської цивілізації. Вони вважали відсталість росії тимчасовою перевагою, яка дозволяє їй вчитися на помилках Європи. У їхньому розумінні, росія, засвоївши європейський досвід, могла б створити більш досконалу соціально-політичну систему.

Обидві течії, попри їхнє протистояння, сходилися в одному – у визнанні особливої історичної місії росії. Якщо слов'янофіли бачили цю місію у збереженні істинних християнських цінностей, то західники – у створенні нового синтезу європейської та російської культур.

В сучасному контексті ідеї обох течій продовжують впливати на російську політичну свідомість. Від слов'янофілів успадковано ідею особливого «духовного шляху» росії та критику західних цінностей, від західників – прагнення до модернізації при збереженні національної специфіки. Полеміка слов'янофілів і західників заклала фундаментальні основи розуміння російської винятковості, які продовжують впливати на формування сучасного російського ексклюзивізму.

Панславізм. Панславізм як ідейно-політична течія сформувався в першій половині XIX століття, спочатку серед західних та південних слов'ян, насамперед у чеських та словацьких інтелектуальних колах. Основоположниками вважаються Ян Коллар та Павел Йозеф Шафарик, які розвинули ідею культурної єдності слов'янських народів.

У росії панславізм сформувався наприкінці 1830-х років як частина теорії офіційної народності. На той час росіяни залишалися єдиним слов'янським народом, що мав власну державність, що сприяло утвердженню росії як центру об'єднання слов'ян. У працях Михайла Погодіна висувалася ідея про перевагу слов'ян над іншими народами та особливу місію росії як гегемона слов'янського світу.

Російський панславізм отримав розвиток у працях М. Данилевського – «Росія і Європа» (1871), І. Аксакова, М. Каткова. На відміну від західнослов'янського варіанту, російський панславізм базувався на ідеї месіанської ролі росії як природного лідера та захисника всіх слов'янських народів.

М. Данилевський «обґрунтовує необхідність злиття слов'ян в одну державу. Він вважає, що експансивна сила росії значно потужніша, ніж у країнах

Європи, а умовою реалізації ідеї панславізму є створення могутньої федерації слов'янських народів на основі завоювання Константинополя»²⁷².

Ключовими положеннями російського панславізму стали: утвердження особливої цивілізаційної місії росії, протиставлення слов'янського світу західноєвропейському, обґрунтування необхідності об'єднання всіх слов'ян під егідою російської імперії. Важливу роль відігравало православ'я як духовна основа слов'янської єдності.

Російський панславізм набув особливого значення після Кримської війни (1853-1856), коли він трансформувався в ідеологічне обґрунтування експансіоністської політики російської імперії на Балканах. На відміну від західнослов'янського панславізму, російський варіант став інструментом виправдання територіальної експансії.

У сучасному контексті панславістські ідеї трансформувалися в концепцію «руського міра» – модернізовану версію панславізму, що здійснила перехід від етнічного панславізму до цивілізаційного месіанства. Практична реалізація цієї політики відбувається через інформаційний вплив, економічний тиск, підтримку проросійських сил та військове втручання, що демонструють анексія Криму та агресія проти України.

Євразійство. Євразійство, що виникло на початку ХХ століття, представляє ідеологічну концепцію особливого шляху росії через інтеграцію з центральноазіатськими країнами. Його ключова ідея полягає у баченні Євразії як самодостатньої культурно-геополітичної системи, незалежної від Сходу і Заходу. М. Трубецькой обґрунтовував це історично сформованим симбіозом слов'янського і туранського елементів.

На відміну від слов'янофільства, євразійці заперечували існування слов'янського культурно-історичного типу, вважаючи культури туранських народів ближчими до російської. Після занепаду в радянські часи євразійство відродилося у працях Л. Гумільова в 60-х роках, а після розпаду СРСР трансформувалося в концепцію «третього шляху» розвитку пострадянських держав.

Євразійство є особливою формою російського ексклюзивізму, що трансформує ідею «винятковості» з етнослов'янського у цивілізаційний вимір. При цьому зберігається ключова риса – претензія на особливу місію та лідерство в масштабах євразійського простору.

Вєховська концепція. Вєховська концепція, що отримала свою назву від збірника «Вєхи» (1909), стала важливим етапом у розвитку російської філософської думки. Її основними представниками були Микола Бердяєв, Сергій Булгаков, Петро Струве, Семен Франк. Вони виступили з критикою російської інтелігенції та її захоплення західними ліберальними ідеями.

²⁷² Гордієнко М. Г. Фетиш панславізму на тлі російського месіанства. Освіта регіону. 2011. №3. С. 52.

Основною тезою вєховцїв було твердження про особливий шлях росїї, який має ґрунтуватися на православних духовних цїнностях. Вони вважали, що захїдна цивїлізація переживає глибоку духовну кризу через надмірний раціоналізм та індивідуалїзм. Натомість росїйська культура зберегла живий зв'язок з релїґійною традицією та соборністю.

М. Бердяєв у роботі «Фїлософїя нерівності» обґрунтовував ідею про особливу місію росїї у світовій історії. У сучасній росїї вєховські ідеї активно використовуються для обґрунтування антизахїдної політики та великодержавних амбіцій. Вони знаходять відображення в концепції «русского міра», в ідеології євразійства та в офіційній риторикі про традиційні цїнності.

Вєховська концепція справила визначальний вплив на формування сучасної росїйської національної ідентичності, що характеризується антагоністичним ставленням до західних ліберально-демократичних цїнностей.

Концепція «триєдиного братнього народу». Системного ідеологічного оформлення в радянський період набула концепція «триєдиного братнього народу». Її фундаментальний постулат про нерозривну єдність українського, росїйського та білоруського народів апелює до спільної спадщини земель Київської Русі. Радянська влада використала цей історичний конструкт як ідеологічний механізм легітимізації територіальної цілісності СРСР.

За теорією О. Лосєва про афективну природу міфу, ця концепція демонструє характерну здатність апелювати до колективної пам'яті та емоційного сприйняття, що забезпечує її стійке закріплення в масовій свідомості.

«Русский мір». «Русский мір» – це концепція, що виникла в росїйському інтелектуальному середовищі та набула популярності в 1990-х роках. Вона передбачає об'єднання росїйськомовного населення по всьому світу на основі спільної мови, культури та православної релїгії. Сьогодні доктрина «русского міра» постає як ідеологічний фундамент росїйської експансіоністської політики, що маніфестувалася в анексії Криму та окупації східних територій України у 2014 році, а згодом трансформувалася у повномасштабну військову агресію 24 лютого 2022 року.

Концепт «русского міра» являє собою еклектичну ідеологію, яка поєднує в собі елементи різних епох росїйської історії. Ключова сутність цієї ідеології полягає не у конкретному політичному устрої, а в концепції «особливої цивїлізації» та «великої держави» з месіанським призначенням. Найважливішим є наявність потужної держави, що втілює свою «священну місію» – поширення «особливої руської цивїлізації» у світі.

Сучасне розуміння «русского міра» формувалося під впливом інтелектуалів, пов'язаних з Московським методологічним кружком, зокрема Петра Щєдровицького та Сергія Градіровського. У 1997 році Щєдровицький та Островський опублікували маніфест «1111 знаків 1111 днів до тисячелеття», де описали «русский мір» як «острови росїйськомовного населення за кордоном».

В умовах військового конфлікту особливої актуальності набуває проблема релїґійної безпеки, оскільки релїґія може слугувати інструментом

маніпулятивного впливу з боку ворожої пропаганди. Російська православна церква (РПЦ) відіграє ключову роль у просуванні ідеології «руського міра».

27 березня 2024 року у Храмі Христа Спасителя в Москві під керівництвом патріарха Кирила (Гундяєва) було офіційно затверджено «Наказ XXV Всесвітнього Російського Народного Собору» з промовистою назвою «Теперішнє та майбутнє Русского міра». Кіріл Гундяєв так охарактеризував його значення: «Накази стосуються Спеціальної військової операції, Російського світу [Русского міра], зовнішньої політики... Головне завдання – це захист і зміцнення «руського міра»²⁷³.

Патріарх РПЦ неодноразово підкреслював, що «русский мір» – це особлива цивілізація, яка об'єднує росіян, українців та білорусів. РПЦ співпрацює з політичним керівництвом росії для зміцнення духовних та культурних зв'язків між цими народами.

В. Лукьяненко зауважує, що в рамках цієї парадигми путінська війна проти України інтерпретується як інструмент «відновлення історичної справедливості»²⁷⁴, що легітимізує геополітичну експансію через призму квазірелігійного дискурсу. Таким чином, відбувається свідомо сакралізація військової агресії, де геополітичні амбіції маскуються під відновлення «божественного порядку».

Ідеологеми «руського міра» та «святої русі» постають як потенційні детермінанти деструкції державного суверенітету України через їх фундаментальне заперечення легітимності її державницької автономії. Головною ідеєю цієї ідеології є концепція «триєдиного руського народу», яка стверджує, що українці, росіяни та білоруси – це один спільний народ. Ця теорія має чіткі ознаки нового імперіалізму.

Прихильники цієї теорії проводять релігійну паралель: як не можна розділити християнську Трійцю, так і три народи не можна розділяти. Вони вважають, що ці народи обов'язково мають бути об'єднані в одну державу²⁷⁵. Всі, хто намагаються порушити цю єдність, за їхніми переконаннями, понесуть покарання.

Згідно з теоретичними розробками К. Говоруна, «політичні ортодоксії» постають як квазітеологічні ідеологічні конструкти, що трансформують соціально-політичні цілі в релігійні імперативи²⁷⁶. У контексті геополітичної парадигми апологети концепції «руського міра» позиціонують російську

²⁷³ Шумило С. «Звичайний фашизм», або «Рускій мір» московського патріарха Кіріла. *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 148.

²⁷⁴ Лук'яненко О. В. Коді «священної війни» у концепції «руського міра». *Культурологічний альманах* 2023. (1). С. 45.

²⁷⁵ Харьковщенко Є., Пілецький Є., Скоклук Ю. Релігійна віра як чинник релігійної безпеки. *Культурологічний альманах*. Вип. 3 (11). 2024. С. 30.

²⁷⁶ Говорун К. Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву. Київ : Дух і Літера, 2019. 152 с.

цивілізацію як носія сакральної істини та християнських аксіологічних принципів.

Таким чином, у сучасному політологічному дискурсі концепція «русского міра» трансформувалася в потужний інструмент легітимації російського ексклюзивізму та експансіоністської політики. В рамках цієї парадигми російська федерація позиціонує себе як унікальний цивілізаційний актор, що має ексклюзивне право на втручання у внутрішні справи сусідніх держав.

Російський кейс демонструє комплексну взаємодію між міфологічним наративом, геополітичними амбіціями, ідеологічними конструктами та практичною політикою. Культурно-міфологічний базис виступає детермінантом у формуванні сучасних політичних рухів та артикуляції геополітичних претензій, де міф слугує ефективним інструментом легітимації експансіоністських устремлінь.

Особливої уваги заслуговує те, як російський ексклюзивізм, артикульований через концепцію «русского міра», формує специфічну форму політичної свідомості, що виправдовує порушення міжнародного права та територіальної цілісності інших держав. Це створює прецедент для подальшого теоретичного осмислення взаємозв'язку між міфологічними наративами та геополітичними доктринами в глобальному історичному контексті.

Дослідження американської, французької, німецької та російської моделей винятковості засвідчило, що цей феномен є фундаментальним елементом національної ідентичності, що суттєво впливає як на внутрішню політику держав, так і на їхню поведінку на міжнародній арені.

Американська винятковість постає як найбільш розроблений та впливовий приклад. Її витoki сягають пуританської ідеології XVII століття з концепцією «міста на пагорбі», що згодом еволюціонувала до глобальної політичної доктрини. Ключові елементи: віра в особливе призначення як носія демократичних цінностей, переконання у праві поширювати ці цінності у світі, самосприйняття як «незамінної нації». Водночас російсько-українська війна виявила проблемні аспекти: позиція президента Трампа щодо України у 2025 році продемонструвала небезпеку патерналістського підходу, коли США готові жертвувати суверенітетом союзників заради прагматичних інтересів.

Французька винятковість має принципово інший характер, ґрунтуючись на республіканському універсалізмі та концепції світськості (laïcité). Ключові елементи: принцип світськості як основа національної ідентичності, прагнення до «стратегічної автономії», використання «м'якої сили» через культурний вплив та дипломатію. Позиція у російсько-українській війні виявила як сильні, так і слабкі сторони: прагнення Макрона до медіації призвело до марних спроб дипломатії напередодні війни та повільної еволюції у бік рішучої підтримки України.

Німецька винятковість (концепція *Sonderweg*) являє собою найбільш драматичний приклад трансформації. Від романтичного націоналізму через катастрофу нацизму до сучасної моделі «відповідального лідерства» німецький шлях демонструє як конструктивний, так і деструктивний потенціал винятковості. Сучасна ідентичність характеризується усвідомленням історичної відповідальності, економічною потужністю при уникненні політичного домінування, розвиненою культурою пам'яті. Проте німецька «культура стриманості» перетворювалася на виправдання бездіяльності, а провал концепції «*Wandel durch Handel*» засвідчив, що економічна інтеграція не гарантує політичної трансформації авторитарних режимів.

Російський ексклюзивізм постає як найбільш проблемний варіант, що базується на запереченні альтернативних шляхів розвитку. На відміну від інших моделей, він характеризується: месіанською ідеєю особливої духовної місії (від «Москви – Третього Риму» до «руського міра»), патерналістським ставленням до сусідніх народів як «молодших братів», використанням православ'я як інструменту геополітичної експансії, запереченням універсальності демократичних цінностей. Російсько-українська війна стала практичним втіленням цієї ідеології, де геополітичні амбіції маскуються під «захист духовних цінностей».

Порівняльний аналіз виявляє принципові відмінності. За характером легітимації: американська та французька моделі апелюють до універсальних цінностей, тоді як німецька та російська історично базувалися на партикулярних культурних особливостях. За ставленням до інших націй: західні моделі визнають суверенітет інших держав, тоді як російська заперечує право сусідніх народів на самостійний вибір. За здатністю до самокритики: німецький досвід переосмислення після 1945 року контрастує з російським небажанням критично оцінювати імперську спадщину.

Російсько-українська війна стала лакмусовим папірцем для всіх моделей винятковості. Вона виявила: концепція винятковості може призводити до ігнорування потреб інших націй (американський кейс); прагнення до медіації має межі у ситуації явної агресії (французький кейс); економічна взаємозалежність не гарантує безпеки (німецький кейс); месіанська винятковість неминуче веде до експансії та війни (російський кейс).

Дослідження дозволяє сформулювати кілька принципових висновків. По-перше, політична винятковість є універсальним феноменом, що набуває специфічних форм залежно від національних традицій та історичного досвіду. По-друге, винятковість може бути як конструктивною (стимулюючи національний розвиток та захист демократичних цінностей), так і деструктивною (виправдовуючи агресію). По-третє, найбільш проблемною є винятковість, що заперечує право інших націй на власний шлях розвитку.

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВостІ В СХІДНОАЗІЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

4.1 Філософія китайської політичної окремішності

Витоки китаєцентризму: географія і історія. Політична винятковість глибоко вкорінена в східноазійській політичній традиції. Цей регіон породив кілька визначних моделей, що обґрунтовували особливий статус держав та їхні претензії на регіональне чи глобальне лідерство. Ці моделі демонструють, як різні цивілізації створювали власне бачення світоустрою, легітимізували свою унікальну роль та вибудовували взаємини із сусідніми державами.

Формування політичної винятковості Китаю має тисячолітню історію і глибоко вкорінена у традиційній китайській філософії та політичній думці, отримавши концептуальне оформлення в працях давніх філософів, особливо конфуціанської традиції. Географічне розташування Китаю суттєво вплинуло на формування його винятковості. Природна ізоляція – Китай оточений значними природними бар'єрами: Тибетське нагір'я та Гімалаї на заході, пустелі Гобі та Такла-Макан на півночі, Тихий океан на сході. Ця ізоляція дозволила Китаю розвиватися незалежно від зовнішніх впливів протягом тисячоліть. Центральна рівнина Чжун'юань стала не лише географічним, але й культурно-ідеологічним поняттям. Сама назва Китаю – «Чжонго» (Серединна держава) – відображає самосприйняття як центру всього відомого світу.

Протягом тисячоліть Китай був центром самодостатнього світу, впливаючи на культуру Східної Азії. Ця самодостатність, підкріплена географічною ізоляцією, дозволила сформувати стійку ідентичність, основу на відчутті унікальності та центральності.

Протягом чотирьох тисячоліть у Китаї формувався власний історичний дискурс з численних ідеологічних шкіл, насамперед конфуціанства і легізму²⁷⁷. Самодостатність ресурсів – родючі ґрунти Центральної рівнини, достатня кількість водних ресурсів (річки Хуанхе та Янцзи), різноманітність корисних копалин та кліматичних зон дозволяли Китаю сформувати уявлення про економічну незалежність і перевагу. Протягом тисячоліть Китай був центром самодостатнього світу, впливаючи на всі аспекти культури Східної Азії – від мистецтва до державного устрою. Ця самодостатність, підкріплена географічною ізоляцією, дозволила сформувати стійку ідентичність, основу на відчутті унікальності та центральності. Це дозволило створити імперію, що проіснувала більше двох тисячоліть з порівняно однорідною культурою, мовою та державним устроєм.

²⁷⁷ Кіктенко В. О. Історичний дискурс у традиційному та сучасному Китаї. *Східний світ*. 2016. № 4. С. 52–64.

Протягом близько чотирьох тисячоліть у Китаї формувалася власний історичний дискурс, що складається з численних ідеологічних шкіл і напрямків, насамперед, таких як конфуціанство і легізм²⁷⁸. Політична винятковість Китаю у конфуціанстві та легізмі проявлялась через принципово різні, але взаємодоповнюючі концепції державності.

Конфуціанство: ритуал, мораль і винятковість. Конфуцій (551-479 рр. до н.е.) у своєму трактаті «Лунь юй» («Аналекти») сформулював ключові концепції соціальної ієрархії, які пізніше стали фундаментом для розуміння місця Китаю у світі²⁷⁹. Конфуціанський текст «Лунь юй» сприяв формуванню політичної винятковості китайської нації через встановлення концепції «лі» (ритуалу) як основи цивілізованості. Конфуцій представив ритуал як вираження внутрішньої моральної досконалості, що стало фундаментом китайської політичної системи. Завдяки цьому сформувалася система трибуту та концепція Піднебесної, що базувалася на культурній гегемонії.

Конфуціанський ідеал державного управління призвів до створення меритократичної системи державних іспитів, заснованих на конфуціанських текстах. Саме Китай став першою країною у світі, де чиновників обирали шляхом іспитів, дозволяючи претендентам отримати високу державну посаду за рівень освіти та кваліфікацію, а не за родовими чи клановими зв'язками. Це забезпечило стабільність і тяглість китайської цивілізації²⁸⁰. «Лунь юй» заклав ідеологічне підґрунтя для китайського культуроцентризму, що визначав стосунки Китаю з іншими державами протягом тисячоліть і залишається впливовим до сьогодні.

Винятковість китайської нації, сформована під впливом конфуціанських ідеалів, проявлялась в переконанні, що китайська цивілізація є унікальною моделлю впорядкованого суспільства, найвищим проявом людського розвитку. Ця винятковість виражалася в самоназві Китаю як «Серединного царства», що імплікувало центральне положення Китаю в географічному, культурному та моральному вимірах світу.

Конфуціанський принцип «джен» – гуманності – створив підставу для сприйняття китайської моделі державності як універсально застосовної. Це породило систему, в якій зовнішньополітичні відносини будувалися не на основі рівності, а на визнанні морально-культурної вищості Китаю, що проявлялося через церемоніал «коутоу» – традиційний китайський уклін перед імператором, що виражав найвищий ступінь поваги та підпорядкування. Ритуал полягав у тому, що людина ставала на коліна і тричі вклонялася, кожного разу торкаючись

²⁷⁸ Сунь Ч. Роль та вплив історичних та філософських традицій Китаю на сучасне освітнє середовище та соціум. *Інклюзія і суспільство*. Вип. 2. 2023. С. 45–51.

²⁷⁹ Конфуцій. *Лунь юй* (Бесіди і судження)/ Переклад з давньокитайської мови Тетяни Рожко. Київ : Арії, 2015. 240 с.

²⁸⁰ Маслова А. Імператорська система іспитів у Стародавньому Китаї як метод запобігання корупції. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2019. № 3. С. 181–188.

чолом землі (всього дев'ять поклонів)*. Така винятковість забезпечила неймовірну історичну стійкість китайської цивілізації та її здатність асимілювати впливи ззовні, водночас зберігаючи власну сутність.

Мандат Неба: божественна легітимність влади. Розвиток цієї концепції продовжив філософ Менцій (372-289 рр. до н.е.). У трактаті «Мен-цзи» він обґрунтував доктрину «Мандата Неба» (Тяньмін), згідно з якою легітимність імператорської влади походить від божественного схвалення. Менцій пов'язав цю концепцію з моральними якостями правителя, стверджуючи, що Небо надає право правління лише найбільш гідним. Цим він заклав основу для розуміння китайської винятковості як моральної та культурної переваги китайської цивілізації.

У праці Менція виражена думка: «Я чув про використання китайських принципів для перетворення варварів, але ніколи не чув про перетворення китайців варварськими принципами» — фраза, що демонструє ієрархічний погляд на відносини Китаю з іншими народами²⁸¹. Мандат Неба служив основним джерелом легітимності для правлячих династій, починаючи з епохи Чжоу (XI ст. до н. е.). Це означало, що правитель володів монопольним зв'язком з Небом, заслуженим шляхом накопичення добродетелі («де»). Втрата добродетелі вважалася причиною втрати влади, що підкреслювало важливість моральної поведінки правителя для підтримки легітимності²⁸².

Мандат Неба також передбачав моральну відповідальність правителя перед Небом і народом, забезпечуючи механізм контролю над правителями. Мандат Неба став частиною культурної і політичної спадщини Китаю, залишаючись важливим елементом історичної і культурної ідентичності країни. Він був ключовим елементом формування політичної винятковості Китаю, підкреслюючи унікальність китайської монархії і моральну відповідальність правителів.

З Мандатом Неба тісно пов'язана концепція «Сина Неба», яка підкреслювала унікальність китайської монархії. Правитель Китаю вважався не просто земним правителем, а представником Неба на землі. Це підкреслювало винятковість Китаю як центру цивілізації, де правитель мав особливу роль у підтриманні космічного порядку. Дун Чжуншу (179-104 рр. до н.е.), філософ династії Хань, у своєму трактаті «Чуньцю фаньлу» розвинув цю концепцію²⁸³ синтезував конфуціанство з космологічними теоріями, створивши цілісну картину світу, де Китай займав центральне положення не тільки географічно,

* Відмова іноземних дипломатів виконувати «коутоу» часто призводила до дипломатичних конфліктів, оскільки китайська сторона розглядала це як заперечення встановленого світового порядку з Китаєм у центрі. Яскравим прикладом є місія лорда Макартні 1793 року, коли британський посол відмовився виконувати «коутоу» перед імператором династії Цін Цяньлуном, що стало символічним зіткненням двох світоглядів — китайського культуроцентризму та європейського принципу суверенної рівності держав.

²⁸¹ Legge J. The Works of Mencius / transl. James Legge. London: Trübner & Co., 1875. P. 123.

²⁸² Harris N. Mandate Of Heaven: Marx and Mao in Modern China. London: Pluto Press, 2017. 342 p.

²⁸³ Zhongshu D. Chunqiu Fanlu. Beijing: Zhonghua Shuju, 1990. 580 p.

але й космологічно. Дун Чжуншу розвинув концепцію «Тянься» як універсального світопорядку під керівництвом Китаю. Він стверджував, що імператор є не просто політичним лідером, а «Сином Неба», посередником між небесним та земним світами, відповідальним за підтримання космічної гармонії. Така концепція надавала китайському імператору унікальний статус, що стояв вище за всіх інших правителів

Неоконфуціанство: філософське обґрунтування винятковості. В епоху династій Тан і Сун (7-13 століття) філософи неоконфуціанської школи, такі як Чжу Сі (1130-1200), розвинули ці ідеї далі, поглиблюючи філософське обґрунтування виняткового статусу Китаю. У своїх коментарях до конфуціанських класичних текстів Чжу Сі підкреслював, що лише китайська цивілізація володіє правильним розумінням моральних принципів та ритуалів, що робить її вищою за інші культури

284

Головною опозицією конфуціанства в політиці завжди були легісти. Поняття легізму, його теоретичні положення повністю суперечили конфуціанським вченням. Легісти відкинули уряд, заснований на ритуалах і традиціях, і виступали за концепцію правління, засновану на законах. Вони висміювали міркування конфуціанців про людяність, обов'язок, справедливість, братерську любов, називаючи їх «грою слів». Вчення легістів настільки ж важливі для Китаю, як і погляди Томаса Гоббса для Заходу. У «Шан Цзюнь Шу» («Книга держави Шань») ²⁸⁵, основоположника легізму Шан Яна, необхідність управління на основі закону виправдовує те, що людина природно зла. Злий принцип у ньому неможливо змінити освітою, але його проявам можна запобігти суворими законами.

Синтез конфуціанства і легізму: система данництва. Протистояння конфуціанству і легізму – боротьба всередині єдиної системи, яка сприяє єдності, а не розпаду. Подібно до того, як Республіканська і Демократична партії США борються, не ставлячи під сумнів святість демократії, протиріччя між цими китайськими традиціями вирішуються національним чином. Симбіоз конфуціанства і легізму сформував унікальну політичну модель, де моральний авторитет поєднувався з бюрократичною ефективністю, утвердивши статус Китаю як самодостатньої «Піднебесної імперії». Практичне втілення ці концепції знаходили в системі данництва (чаогун), що регулювала відносини між Китаєм та сусідніми державами. Опис цієї системи збережений в династичних історіях «Ши цзі» Сима Цяня та «Хань шу» Бань Гу ²⁸⁶.

Ці історичні хроніки документували дипломатичні контакти Китаю з іншими державами, підкреслюючи їх васальний характер. У системі данництва сусідні держави визнавали верховенство китайського імператора, регулярно відправляючи посольства з даниною та отримуючи натомість щедрі дари та торговельні привілеї.

²⁸⁴ Zhu Xi. Collected Works of Zhu Xi. Beijing: Zhonghua Shuju, 2010. 1500 p.

²⁸⁵ Shang Jun Shu. Beijing: Zhonghua Shuju, 2006. 350 p.

²⁸⁶ Бань Гу. Книга Хань / пер. з кит. Бань Гу. Харків : Фоліо, 2005. 640 с.

Така система була не стільки економічною, скільки символічною, підтверджуючи статус Китаю як центру цивілізованого світу.

Сучасна наука про китайську винятковість. У сучасній науці дослідження китайської моделі політичної винятковості пов'язане з іменами видатних вчених. Американський історик Джон Фейрбенк (1907-1991) у своїй фундаментальній праці «Китайський світовий порядок: традиційні китайські зовнішні відносини» (1968)²⁸⁷ ввів поняття «китаєцентричної системи» міжнародних відносин. Фейрбенк продемонстрував, як традиційна китайська дипломатія базувалася на уявленні про унікальність китайської цивілізації та природну підпорядкованість інших народів. Він аналізував, як концепція «Тянься» визначала зовнішню політику Китаю протягом століть і як вона впливала на сприйняття західних держав під час перших контактів з ними.

Сінгапурський історик Ван Гунву у низці праць, зокрема «Китайський світ в епоху змін» (2018)²⁸⁸ досліджував традиційні китайські уявлення про світовий порядок та їх вплив на сучасну політику. Особливу увагу Ван Гунву приділяв тому, як концепція китайської винятковості адаптувалася до викликів модерності та західного впливу. Він показав, що навіть після краху імперської системи ідея культурної переваги Китаю продовжувала визначати китайську національну самосвідомість та зовнішньополітичні амбіції.

Особливої уваги заслуговують роботи сучасного китайського філософа Чжао Тіняна, зокрема його праця «Система Тянься: вступ до філософії світової інституції» (2005)²⁸⁹. Чжао пропонує переосмислення давньої концепції «Тянься» як альтернативи західним моделям міжнародних відносин. На його думку, традиційна китайська концепція світового порядку, що базується на гармонії та взаємовигідних відносинах, може слугувати основою для нової глобальної системи у 21 столітті. Хоча Чжао не відстоює безпосередньо ідею китайської винятковості, його реінтерпретація «Тянься» фактично наділяє Китай особливою роллю у формуванні нового світового порядку.

Ізраїльський дослідник Юрій Пінес детально аналізує еволюцію китайських уявлень про навколишній світ та своє місце в ньому. Він показує, як формувалася уявлення про культурну винятковість Китаю та його цивілізаційну місію щодо сусідніх «варварських» народів, простежуючи трансформацію ідеї культурної переваги у систему ідеологічних концепцій, що обґрунтовували універсальні претензії китайських імператорів.²⁹⁰

²⁸⁷ Fairbank, J. K. The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968. 440 p.

²⁸⁸ Gungwu W. The Chinese World Order in Transition. Singapore: World Scientific Publishing, 2018. 350 p.

²⁸⁹ Tingyang Z. The Tianxia System: An Introduction to the Philosophy of a World Institution. Beijing: China Renmin University Press, 2005. 320 p.

²⁹⁰ Pines Y. Envisioning Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Era. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009. 320 p.

Нещодавні дослідження українських науковців вивчають еволюцію зовнішньополітичної стратегії Китаю та його глобальний вплив. За словами А. Комліченко, національні інтереси Китаю трансформуються, виходячи за межі територіального суверенітету, оскільки він прагне стати глобальною економічною потугою під керівництвом Сі Цзіньпіна ²⁹¹. Пекін використовує різні дипломатичні підходи, включаючи «дипломатію стадіонів», для розширення свого геополітичного впливу ²⁹². Система міжнародних відносин Китаю значно зросла, привертаючи увагу науковців завдяки своїй впливовій ролі у світовій політиці ²⁹³. Ці дослідження висвітлюють багатогранний підхід Китаю до розширення своєї глобальної присутності та впливу за допомогою різних дипломатичних та економічних стратегій.

Сіноцентризм: концентричні кола світу. Особливість китайської моделі політичної винятковості полягає в її культурному характері. Китайські мислителі вважали, що будь-який народ може стати частиною китайської цивілізації, якщо прийме її культурні норми та цінності. Це створювало універсалізм, де культурна ідентичність була важливішою за етнічну приналежність – відмінність від західних моделей, що часто базувалися на расових чи релігійних критеріях.

Китаєцентризм (Сіноцентризм) – світогляд, що визначає Китай центром світу. У китайській політичній традиції відсутнє чітке розмежування понять «світ» і «держава». Китайський світ сприймається як універсальний простір під небом з центром (Китай) і периферією (інші народи). Міжнародні відносини будуються не на основі рівноправ'я, а за принципом ієрархічного васалітету, де культурна перевага Китаю вважається безперечною, а взаємодія з «варварами» відбувається через їхнє «окитаєння».

Концепція розвивалася поступово, починаючи з династії Чжоу (1046-256 рр. до н.е.) і особливо поширилася під час династій Цін (221–207 рр. до н.е.), Хань (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.) та Мін (1368-1644 рр.), коли Китай був одним із найрозвиненіших держав світу.

Сутність китаєцентризму: Китай (Чжунго – «Серединна держава») розташований у центрі світобудови як осередок цивілізації, оточений варварськими народами. Китайський emperor – «Син Неба» (Тяньцзи), що отримав «Мандат Неба» (Тяньмін) на управління «Піднебесним світом» (Тянься). Сіноцентризм проявлявся в політичних, економічних та культурних відносинах, де Китай займав центральну позицію, інші держави – периферійну.

Світ поділявся на концентричні кола: центр (Китай), прилеглі держави, віддалені держави та найвіддаленіші держави – ієрархічний підхід до міжнародних

²⁹¹ Комліченко А. Зовнішньополітична стратегія КНР. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках* 2021. № 4(1). С. 95-104.

²⁹² Шуляк А., Кулик С. «Стадіонна дипломатія» Китайської Народної Республіки в контексті її геополітичних інтересів. *Регіональні студії*. 2023. № 1 (15). С.124–158.

²⁹³ Сергієнко Т. І. Особливості сучасної політики Китайської Народної Республіки на міжнародній арені. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*, 2022. № 3 (63). С. 106–112.

відносин. У сучасному контексті китайський центризм може включати пошук зовнішнього ворога, часто у вигляді імперіалізму, що служить консолідації внутрішньої та зовнішньої політики.

Спираючись на дослідження О. Лукаш²⁹⁴, потрібно зазначити, що у сучасній китайській зовнішній політиці елементи традиційного китаєцентризму трансформуються та адаптуються до нових умов.

«Один пояс, один шлях» як сучасний китаєцентризм. Концепцію «Один пояс, один шлях» можна розглядати як сучасний прояв оновленого китаєцентризму, де політична винятковість виражається через прагнення сформувати альтернативний світовий порядок з китайською специфікою. Хоча офіційна риторика уникає прямих посилань на китайську винятковість, ідея особливої ролі Китаю у формуванні нового світового порядку залишається важливим елементом китайського геополітичного мислення.

Сучасне китайське керівництво прийняло основні принципи конфуціанства, зокрема побудову цілісної єдності. На практиці вона проявляється у поєднанні різних форм власності і політичних систем в рамках єдиної конфуціанської цивілізації. Прикладом є принцип «одна країна – дві системи» для Гонконгу та Макао.

Зовнішня політика Китаю зазнала суттєвих змін після приходу до влади Сі Цзіньпіна наприкінці 2012 року. Відбувся відхід від стратегії Ден Сяопіна, яка закликала «приховувати можливості та чекати свого часу; триматися в тіні, не показувати себе». Замість цього у 2014 році Сі Цзіньпін запропонував новий курс – «прагнути досягнень».

Ключовим проявом цієї нової стратегії стала ініціатива «Один пояс, один шлях», що є сучасним відродженням історичного Шовкового шляху в глобальному масштабі²⁹⁵.

Третій форум «Пояс та шлях» 2023 року та восьмикрокова програма співробітництва Сі Цзіньпіна відображають сучасну трансформацію китайської політичної винятковості. Ініціюючи «Пояс та шлях», Китай позиціонує себе як центр нової системи міжнародних відносин, де всі економічні та інфраструктурні шляхи ведуть до Пекіна – сучасне втілення традиційної моделі концентричних кіл. Пропонуючи альтернативу західним моделям глобалізації, Китай підкреслює винятковість свого розвитку.

Ієрархія замість партнерства. Хоча риторика форуму акцентує рівноправне партнерство, фактична реалізація проєктів часто відбувається за ієрархічним принципом, де Китай визначає умови співпраці – модернізована форма історичної системи васальних відносин. Акцент на «контактах між людьми» відображає традиційний аспект китайської винятковості: поширення

²⁹⁴ Лукаш О. І. Індія і Китай у глобальних еволюційних процесах. *Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми*: зб. наук. праць / Відп. наук. ред. О. І. Лукаш. Київ, 2016. С. 59–81.

²⁹⁵ Фесенко М. В. Роль ініціативи «один пояс, один шлях» у трансформації міжнародного порядку. *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. № 2(26). С.137–154.

культурного впливу та «м'якої сили» на партнерів. Згідно з міністром закордонних справ Італії Антоніо Таяні, участь Італії в ініціативі «Один пояс, один шлях» не принесла очікуваних результатів, оскільки торгівля між країнами не покращилася²⁹⁶.

Згадані «системи оцінки» свідчать про намір Китаю встановлювати власні критерії успішності міжнародних проєктів, що також підкреслює його претензію на винятковість. Таким чином, хоча ініціатива представлена як взаємовигідне співробітництво, в її структурі та реалізації чітко прослідковуються елементи традиційного китаєцентризму, адаптовані до умов 21 століття, де політична винятковість Китаю проявляється через економічні, інфраструктурні та культурні механізми впливу.

За словами В. Кіктенка, ця грандіозна ініціатива демонструє перехід Китаю від політики стриманості до активного просування своїх геоекономічних інтересів, що відображає сучасний прояв традиційного китаєцентризму в міжнародних відносинах²⁹⁷.

Конфуціанські принципи в сучасній політиці. Конфуціанська теза про «об'єднання без об'єднання» стала основою державної ідеології «мирного підняття», сформульованої наприкінці 2003 року. Ідея полягає в тому, що Китай може бути сильним без шкоди для сусідніх країн та світової спільноти. У сучасному контексті це означає прагнення Китаю зміцнити мир і співпрацю з Заходом без змін у позиції та визнання його цінностей.

Сучасна китайська система правління легітимізована на конфуціанські принципи. Її «м'яка сила» визначається поєднанням конфуціанських принципів доброчесного правління з законними засобами влади.

Китайська модель політичної винятковості має глибоке історичне коріння, розвивалася тисячоліттями в працях філософів і отримала сучасну реінтерпретацію. Її ключові елементи – концепція «Тянься», доктрина Мандата Неба, культурна перевага та система данництва – формували унікальний підхід Китаю до міжнародних відносин і продовжують впливати на сучасну китайську політику та дипломатію.

Менталітет китайської нації. Однією з головних джерел привабливості держави в очах інших країн є менталітет її народу. Німецький філософ Йохан Готфрід Гердер вважав, що різниці між народами походять з різних природних, історичних, соціальних та психологічних умов. Підкреслюючи цінність національних особливостей, він порівнював народи зі струнами арфи, на яких грає Бог²⁹⁸.

²⁹⁶ Участь Італії в ініціативі Китаю «Шовковий шлях» не принесла очікуваних результатів. *Укрінформ*. 02.09.2023.

²⁹⁷ Кіктенко В. О. «Один пояс, один шлях» – глобальний геоекономічний проєкт Китаю. URL: <https://sinologist.com.ua/odin-poyas-odin-shlyah-globalnij-geoeconomichnij-proekt-kitayu/> (дата звернення: 06.06.2024).

²⁹⁸ Herder J. G. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* [Ідеї до філософії історії людства]. Leipzig : Verlag von Johann Gottfried Herder, 1784–1791. 5 Vols.

Дослідники виділяють такі основні риси китайського національного характеру, як егоїзм і егоцентризм, аскетизм, спільність, прагматизм, китайський центрзм. Синологи відзначають такі характерні риси жителів Китаю: терплячість, організованість, колективізм, висока сугестивність, патріотизм, дисциплінованість, завищена самооцінка, наполегливість і згуртованість. Саме на ці риси національного характеру спираються китайські політтехнологи під час реалізації пропагандистської діяльності всередині країни.

Менталітет китайців суттєво відрізняється від європейського. У традиційній китайській географії компас вказує на Південь, а не Північ. Китайська музична система базується на п'ятитоновій шкалі, на відміну від європейської семитонові. Космологія Піднебесної визнає п'ять першоелементів (вогонь, земля, вода, метал, дерево), тоді як європейська оперує чотирма стихіями. Простір структурується через п'ятичленну модель – чотири сторони світу та центр. Символіка також різниться: білий колір у Китаї асоціюється з жалобою, на противагу чорному на Заході. Навіть лінгвістична структура китайської мови контрастує з іншими системами.

Уряд зробив ставку на характерний для китайців патріотизм, формалізм і підпорядкування владі. Історично населення Китаю було зобов'язане до букви виконувати розпорядження влади без можливості вибору чи критичного підходу. Це сформувало звичку до беззастережного послуху.

Для китайців також характерний дух колективізму – вони прагнуть підпорядкувати особисті інтереси групі, будь то держава, трудовий колектив чи сім'я. Люди в колективі більш сприйнятливі до ідеологічного впливу та пропаганди.

Основні риси національного характеру. Основні якості китайської нації формувалися тисячоліттями під впливом природних умов та побуту. Терпіння, наполегливість, організованість і згуртованість розвивалися в умовах щільного проживання, що сприяло придушенню індивідуалізму та формуванню колективізму. Сучасний Китай засвоює західний світогляд і технології вибірково, приймаючи лише те, що відповідає його менталітету, утворюючи симбіотичний конгломерат традиційного та модерного.

Егоїзм і егоцентризм — дві основні риси більшості китайського населення, які висвітлені в їх найвідомішій книзі «Сільський Китай» всесвітньо відомого соціолога Фей Сяотуна (1910-2005)²⁹⁹. Він пов'язав ці риси з сільським способом життя звичайного китайця, його орієнтацією на себе і свою сім'ю. Проблема егоїзму залежить від того, як провести межу між групою і індивідом, між «собою» і «іншими».

Аскетизм проявляється в китайців на різних рівнях, від особистого до державного. Конфуціанська ідеологія також вплинула на формування цієї якості, орієнтуючи свідомість людей не на «принади загробного життя», а на

²⁹⁹ Fei X. Peasant Life in China: A Field Study of Country Life in the Yangtze Valley. London : Routledge, 1939. 320 p.

задоволення мінімуму в повсякденному житті. Вона навчила їх бачити соціальний ідеал, не в задоволенні потреб, які виникають, а в досягненні щастя з тим, що було доступно. Звичайні китайці звикли вважати, що щастя залежить не від зовнішніх обставин, а від самих себе. В результаті невибагливість, помірність і адаптивність стали комплексом взаємопов'язаних рис їх національного характеру. Конфуцій сказав: «Рис і овочі для їжі, вода для пиття і голова на моїх плечах – ось що мені потрібно для щастя»³⁰⁰.

Спільність. Складні кліматичні та природні умови країни, особливо необхідність будівництва зрошувальних споруд для захисту від стихійних лих, а також подальша потреба в каторжній праці призвели до виняткової ролі, яку завжди відігравала громада та громада. В результаті жителі Піднебесної розвивалися і завжди дуже яскраво проявляють такі національно-психологічні якості, як сувора дисципліна, високий ступінь залежності індивіда від групи, специфічна згуртованість, заснована на чіткому розподілі ролей, високому ступені довіри до думки групи, а також особливий характер емпатії і досвіду, що проявляються в міжособистісних відносинах.

Прагматизм. Обмежені ресурси в їжі, мінералах і землі зробили китайців гіпертрофованими і ощадливими. Прагматичний китаєць очікує найбільш економного способу досягнення своєї мети. При хронічному недоїданні підросли покоління і важливо було не витратити енергію даремно.

Морально-етичний максималізм. Особливо важливим аспектом китайської політичної винятковості є переконання, що китайські цінності, особливо конфуціанська етика, мають універсальний характер і повинні поширюватися на весь світ. Місце Китаю як своєрідного центру глобалізації за давніх часів (тобто «Серединної держави») обґрунтовувалося, зокрема, етично і навіть космологічно: саме на нього, згідно з легендою, спустилася небесна благодать, або моральна сила Де.

Традиційна риса китайського світогляду — вміння мислити тривалими часовими відрізками, вибудовувати багатоетапну стратегію взаємодії з навколишнім світом.

У ній залишалося місце для бездіяльності, вичікування і навіть тимчасових відступів і поразок, оскільки в Піднебесній зберігалася впевненість у кінцевій спроможності асимілювати супротивника, який вторгся, силою морально-етичної та культурної переваги, а не тільки збройним шляхом. Зауважимо, що в результаті такої асиміляції нерідко відбувалося територіальне розширення Китаю — за рахунок земель поглиненого агресора. Але загалом хліборобська цивілізація сповідувала оборону і, зокрема, доклала тривалих титанічних зусиль до створення найбільшої у світі фортифікаційної споруди - Великого китайського муру. У новому Китаї звичним є висування планів і завдань із строками виконання, що в інших країнах видалися б дивовижними.

³⁰⁰ Конфуцій. Лунь юй (Бесіди і судження)/ Переклад з давньокитайської мови Тетяни Рожко. Київ : Арій, 2015. С. 123.

Так, у 1955 р. Мао Цзедун поставив завдання наздогнати США за 50-70 років; на середину ХХІ ст. у 80-ті роки було заплановано вихід Китаю до числа провідних держав світу, і т.п.

Мовні особливості ідентичності Китаю. Осягнення культурної спадщини більшості суспільств неможливе без опанування їхніх мовних систем, які функціонують як когнітивні коди для розшифрування ширших культурних матриць. Це зумовлено тим, що автохтонні мови еволюціонували як оптимальні інструменти для кодифікації, репродукції та трансляції специфічних культурних патернів, виконуючи функцію ідентифікаційного маркера національно-культурної приналежності. Мовні структури, таким чином, не просто відображають, але й формують особливості національного світосприйняття, слугуючи символічним кордоном між різними культурними парадигмами та забезпечуючи збереження унікальних аспектів колективного досвіду певної спільноти.

Ключова особливість китайської цивілізації полягає в ідеографічній системі письма. Китайські ієрогліфи функціонують як візуальні носії значень, відображаючи морфеми – базові смислові одиниці. Саме цей спосіб письма став першоосновою просторового світосприйняття китайського суспільства.

У Китаї наявні дев'ять діалектних груп, диференціація між якими співмірна з відмінностями між англійською та голландською мовами. Однак на відміну від Римської імперії, чия розпад призвів до окремих національних держав, китайська цивілізаційна єдність збереглася завдяки літературній мові «веньянь», що забезпечувала єдиний письмовий стандарт попри фонетичні регіональні відмінності.

Ієрогліфічне письмо зумовило формування конкретно-символічного типу мислення. Китайській інтелектуальній традиції характерні прецизійність у датуванні, ідентифікації осіб та описі подій, а також точні позиційні співвідношення замість абстрактних напрямків. Водночас китайська література розвинула витончені методи непрямой комунікації через алюзії та імпліцитні посилання.

Ієрогліфіка разом з географічними та соціальними чинниками створила когнітивну дистанцію між Китаєм і цивілізаціями за межами Східної Азії. Вона функціонує як символічний бар'єр, трансформуючи запозичені концепти відповідно до власної логіки та зменшуючи потенціал звукової комунікації як засобу культурного впливу. Подібно до Великої китайської стіни, письмова система обмежує проникнення зовнішніх впливів на китайське суспільство.

Персоніфікація політики. Китайські уявлення про зовнішню політику зарубіжних держав, зокрема щодо Китаю, нерідко персоніфікуються — подібно до того, як у минулі часи ті чи інші події пов'язувалися з іменами монархів, імператорів або полководців. Фактично на зарубіжні країни переноситься власна модель державного устрою, в якій найважливіші зовнішньополітичні рішення ухвалює лідер країни. Так, із негативною конотацією сприймалася політика М. Хрущова та Рональда Рейгана, із позитивною — Й. Сталіна та Р. Ніксона.

Насамкінець, додамо, що перелічені та деякі інші компоненти традиційного погляду на світ тісно переплетені між собою, цілісність цієї конструкції сприяла її відтворенню в тому чи іншому вигляді на сучасному етапі - після утворення КНР у 1949 р.

Отже, політична винятковість Китаю полягає в здатності зберігати цивілізаційну ідентичність, адаптувати зовнішні впливи та реалізовувати власний шлях розвитку, проектуючи вплив на глобальні процеси через економічні, інфраструктурні та культурні механізми. Сучасний Китай – держава світового значення, постійний член Ради Безпеки ООН, ядерна держава й найбільша за населенням країна світу, що зміцнилася завдяки значним економічним успіхам.

Позиція Китаю щодо російсько-української війни. Щодо російсько-української війни, Китай демонструє амбівалентну позицію, намагаючись зберігати «стратегічну двозначність». Він формально дотримується принципу територіальної цілісності, але уникає прямого засудження російської агресії, що відображає традиційний китайський прагматизм та прагнення збереження власних стратегічних інтересів.³⁰¹

Китайські офіційні особи послідовно уникають терміну «війна» або «вторгнення», натомість використовуючи евфемізми на кшталт «українська криза» або «конфлікт», що відповідає китайській дипломатичній традиції непрямой комунікації. Важливим елементом китайської позиції є просування власної «мирної ініціативи», де Китай позиціонує себе як потенційного миротворця, пропонуючи власні плани врегулювання, які, однак, часто відображають проросійські позиції, демонструючи прагнення Китаю до посилення власної глобальної ролі.

Не менш характерним є економічний прагматизм, коли попри політичну «дружбу без обмежень» з росією, Китай обережно дотримується міжнародних санкцій у ключових секторах, щоб захистити власні економічні інтереси, особливо на ринках ЄС та США. У китайському медіапросторі спостерігається інформаційна підтримка російських наративів щодо війни крізь призму тез про «розширення НАТО» та «легітимні безпекові інтереси», що відображає прагнення Китаю протистояти західному впливу. Ця багатовимірна позиція відображає традиційну китайську стратегічну культуру з її акцентом на непрямій комунікації, уникненні прямих конфронтацій та прагненні до досягнення власних цілей через поступове маневрування, що випливає з глибинних історико-культурних особливостей китайського мислення.

Таким чином, ключовими компонентами політичної винятковості Китаю потрібно вважати:

³⁰¹ Олійник О. М. Позиція Китаю щодо російської воєнної агресії проти України. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-protu-ukrainy/pozytsiia-kytaiu-shchodo-rosiiskoi-voiennoi-ahresii-protu-ukrainy.html> (дата звернення: 03.03.2025).

1. Концепцію «Серединної держави» — історичне самосприйняття Китаю як центру цивілізованого світу, навколо якого розташовуються менш розвинені культури.

2. «Мандат Неба» — традиційну ідею божественної легітимності правителя, що створює особливу систему політичної відповідальності.

3. Конфуціанську політичну традицію — унікальну систему державного управління, заснована на меритократії, патерналізмі та гармонії суспільних відносин.

4. «Соціалізм з китайською специфікою» — сучасну доктрину, що поєднує марксистську ідеологію з ринковою економікою та китайськими традиціями.

5. «Китайська мрія» — сучасну концепцію національного відродження і повернення Китаю до статусу світової держави.

6. «Гармонійне суспільство» — ідею особливого шляху розвитку, що забезпечує стабільність і єдність при збереженні культурної специфіки.

7. Економічна модель «соціалістичної ринкової економіки» — специфічне поєднання державного планування з ринковими механізмами.

8. «Нову епоху» — сучасну ідеологічну концепцію, що наголошує на унікальному китайському шляху досягнення глобального лідерства.

4.2 Японський політичний виняток: історичний контекст

Історична траєкторія та наздоганяюча модернізація. Політична траєкторія Японії також є унікальною серед світових націй. Її винятковість впливає з особливої комбінації історичних, географічних, культурних та соціальних факторів. Вона полягає насамперед у здатності поєднувати традиційні цінності з модерними політичними інститутами.

Японія має самобутню історію політичного розвитку. На відміну від багатьох інших азійських країн, Японія ніколи не була колонізована західними державами. Навіть коли країна відкрилася для світу після періоду Едо (1603-1868), вона зробила це на власних умовах через Реставрацію Мейдзі, що дозволило їй вибірково адаптувати західні політичні, економічні та соціальні інститути, зберігаючи при цьому своє культурне ядро. Реставрація Мейдзі є чудовим прикладом успішної «наздоганяючої модернізації» та демонструє здатність суспільства до глибокої трансформації при збереженні культурної основи. Девізом періоду Мейдзі став лозунг «фукоку кьохей» — «багата країна, сильна армія», що відображало прагнення Японії наздогнати західні держави і стати рівноправним гравцем на міжнародній арені. Цей період заклав основи для перетворення Японії на одну з провідних світових держав на початку ХХ століття ³⁰².

³⁰² Hellyer R., Fuess H. (Eds.) *The Meiji Restoration: Japan as a Global Nation*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 284 p.

Імператорська система Японії є унікальною – династія, яка вважається найстарішою безперервною спадковою монархією у світі, зберегла символічну владу, навіть коли реальна політична влада переходила від військових правителів (сьогунів) до демократично обраних урядів. Сучасні дослідження ілюструють складну взаємодію культурних, політичних та економічних чинників у формуванні унікальних рис Японії.

Дослідження японської винятковості: критична антропологічна перспектива. Еміко Онукі-Тірні – японсько-американська антропологиня – досліджує культурні механізми, що створюють і підтримують дискурс японської винятковості. Вона розкриває роль імператора як божества, спочатку розгляданого як шаман, відповідальний за сільськогосподарські ритуали, чия політична влада зменшилася за часів військових урядів³⁰³. У її працях питання японської винятковості піднімаються з позиції критичної антропологічної перспективи.

У книзі «Rice as Self: Japanese Identities through Time» («Рис як самість: японські ідентичності крізь час»)³⁰⁴. Онукі-Тірні аналізує, як рис став центральним символом японської ідентичності та винятковості. Вона показує, як через символіку рису японці визначали свою унікальність і відмінність від інших, особливо від «Заходу» та сусідніх азійських країн. Рис розглядається не просто як продукт харчування, а як метафора «японськості», що нібито відображає особливу гармонію японців з природою та їхню унікальну соціальну організацію. Онукі-Тірні критично аналізує цей наратив, показуючи його конструйований характер і політичне використання для утвердження ідеї про культурну винятковість Японії.

У роботі «Kamikaze, Cherry Blossoms, and Nationalisms» («Камікадзе, цвіт вишні та націоналізми: мілітаризація естетики в японській історії»)³⁰⁵ вона досліджує, як естетичні символи, особливо сакура (цвіт вишні), були мілітаризовані та інкорпоровані в ідеологію японської винятковості під час війни. Онукі-Тірні аналізує, як класичні естетичні символи були трансформовані для легітимації ідеї про унікальну місію Японії та особливий «дух Ямато» (термін походить від назви давньої японської держави Ямато (250-710 рр., що вважається колискою японської цивілізації). Він начебто відрізняв японців від інших народів і виправдовував імперські амбіції. Дослідниця демонструє, як пілоти-камікадзе, яких часто порівнювали з опадаючими пелюстками сакури, стали символом винятковості та «духовної переваги» Японії над іншими націями.

³⁰³ Ohnuki-Tierney E. The Emperor of Japan as Deity (Kami). *Ethnology*. 1991. Vol. 30, No. 3. P. 199–215.

³⁰⁴ Ohnuki-Tierney E. *Rice as Self: Japanese Identities Through Time*. Princeton : Princeton University Press, 1993. 184 p.

³⁰⁵ Ohnuki-Tierney E. *Kamikaze, Cherry Blossoms, and Nationalisms: The Militarization of Aesthetics in Japanese History*. Chicago : University of Chicago Press, 2002. 411 p.

У дослідженні «The Monkey as Mirror: Symbolic Transformations in Japanese History and Ritual» («Мавпа як дзеркало: символічні трансформації в японській історії та ритуалі»)³⁰⁶. Онукі-Тірні показує, як символ мавпи в японській культурі використовувався для проведення меж між «своїми» і «чужими» – важливий компонент дискурсу винятковості. Аналізуючи образ мавпи як засіб самовизначення японців в опозиції до «інших», вона розкриває механізми формування уявлень про унікальність японської культури.

Онукі-Тірні не просто описує ці символи та дискурси, а розкриває їхню історичну конструйованість і політичне використання. Вона показує, як ідеї про винятковість японської нації створювалися елітами, поширювалися через державні інститути та стали частиною масової свідомості. Її дослідження пропонують критичний погляд на японську винятковість як на ідеологічний конструкт, а не об'єктивну реальність. Японська винятковість – це складна ідеологічна система, сформована під впливом конкретних історичних і політичних факторів, що часто використовувалася для легітимації влади та мобілізації населення.

Українські науковці також зробили внесок у дослідження Японії. В. Рубель (1997) досліджував окремі питання Середньовічної, Нової та Новітньої історії Японії³⁰⁷. Стрільчук і Шеремета (2023) обговорюють політичні та соціальні трансформації сьогунату Токугава з 1603 по 1868 рік, підкреслюючи встановлення суворої соціальної ієрархії та ізоляціоністську політику Японії, яка сформувала її культурну ідентичність³⁰⁸. С. Капранов розглядає дві головні релігії Японії — синто і буддизм, а також їх вплив на японську культуру. Автор пояснює, що в Японії люди часто є послідовниками обох релігій одночасно, що призводить до цікавого феномену, коли загальна кількість віруючих перевищує населення країни³⁰⁹.

Особливо цікавим аспектом є те, як Японія змогла трансформувати поразку у Другій світовій війні у можливість для оновлення своєї політичної системи, зберігаючи при цьому національну ідентичність. Це свідчить про надзвичайну адаптивність японської політичної культури. Конституція 1947 року відмовилася від війни як суверенного права нації – положення, унікальне у світі на той час.

«Залізний трикутник»: система взаємодії влади, бюрократії та бізнесу. Японська політична система характеризується високим рівнем консенсусу та прагненням до гармонії («ва»). Це проявляється у довготривалому

³⁰⁶ Ohnuki-Tierney E. The Monkey as Mirror: Symbolic Transformations in Japanese History and Ritual. – Princeton: Princeton University Press, 1987. 272 p.

³⁰⁷ Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ : Аквілон-Прес, 1997. 256 с.

³⁰⁸ Стрільчук Л., Шеремета А. Політичні та соціальні трансформації Японії в епоху сьогунату Токугава. *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 240–244.

³⁰⁹ Капранов С. В. Релігії Японії в контексті культури. Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018. 236 с.

домінуванні Ліберально-демократичної партії Японії (ЛДПЯ), яка керувала майже безперервно з 1955 року, системі прийняття рішень, що базується на досягненні згоди («рингі-сейдо»). Це так звана *система «залізного трикутника»*.

Його концепція була предметом досліджень багатьох науковців: Ч. Джонсона³¹⁰, Е. Фогеля³¹¹, Р. Пекканена, Е. Крауза³¹² та інших. Їх праці надають глибокий аналіз структури та функціонування «залізного трикутника» в японській політичній системі. Цей феномен описує унікальну систему взаємодії між правлячою партією (Ліберально-демократичною партією Японії – ЛДПЯ), державним бюрократичним апаратом та великим бізнесом. Ці три елементи діють у тісній координації, забезпечуючи стабільність, довготривале планування розвитку та узгоджене формування політичного курсу.

Політична винятковість Японії виявляється в кількох аспектах.

По-перше, ця модель сприяє довготривалому правлінню однієї партії: ЛДПЯ з 1955 року майже безперервно утримує владу – унікальний випадок серед демократичних країн. Це стало можливим завдяки тісному зв'язку з бюрократією та корпораціями, що дозволяє зберігати політичну стабільність.

По-друге, державні чиновники в японській системі відіграють ключову роль у прийнятті рішень, часто навіть незалежно від політичного керівництва. Високий професіоналізм бюрократії сприяє ефективному управлінню, але ускладнює прозорість політичного процесу.

По-третє, «залізний трикутник» підтримує модель корпоративного капіталізму, де бізнес має тісні зв'язки з урядом, що координує державну промислову політику. Це стимулює економічний розвиток, але створює високий протекціонізм та ускладнює доступ для нових гравців.

Нарешті, винятковість проявляється у поєднанні традицій та модернізації: хоча Японія є демократією, політичний процес спирається на неформальні правила та негласні домовленості між політиками, бюрократами та бізнесменами. Це створює модель «керованої демократії», де формальні вибори існують, але реальний вплив зосереджений у закритих елітних групах. Таким чином, «залізний трикутник» робить японську систему стабільною, але закритою, що відрізняє її від західних демократій.

Формальні та неформальні інститути. З політологічної точки зору, Японія представляє цікавий випадок взаємодії формальних та неформальних інститутів. Хоча формально має всі атрибути ліберальної демократії, неформальні практики та культурні норми (гармонія, ієрархія, групова лояльність) суттєво впливають на їхнє функціонування. Японська модель піднімає важливе питання про універсальність західних демократичних моделей

³¹⁰ Johnson C. MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975. Stanford: Stanford University Press, 1982. 393 p.

³¹¹ Vogel E. F. Japan as Number One: Lessons for America. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. 324 p.

³¹² Krauss E. S., Pekkanen R. The Rise and Fall of Japan's LDP: Political Party Organizations as Historical Institutions. Ithaca: Cornell University Press, 2010. 320 p.

та можливість різних шляхів до демократії, що відповідають культурним особливостям суспільств. Політична винятковість Японії демонструє важливість культурного контексту у політичному розвитку та нагадує, що успішні системи повинні відображати цінності та історичний досвід конкретного суспільства, а не просто імітувати зовнішні моделі.

Отже, політична винятковість японської нації формувалася під впливом складного комплексу історичних, географічних, культурних та ідеологічних факторів. Серед них особливе місце займає *японський націоналізм*, який став фундаментальною ідеологією, що допомогла сформувати та підтримувати особливий політичний шлях Японії.

Японський націоналізм: ідеологічна основа винятковості. Японський націоналізм має глибоке історичне коріння, що відрізняє його від багатьох інших форм. Він формувався в умовах відносної ізоляції та базувався на ключових концепціях. Міф про божественне походження імператорської династії від богині сонця Аматарасу створив потужний символ національної єдності та винятковості. Географічна ізоляція посилювала уявлення про Японію як окремий світ. Концепція кокутай («національна сутність») об'єднала імператора та народ в єдине ціле, стаючи центральним елементом довоєнного японського націоналізму.

Протягом історії японський націоналізм пройшов кілька трансформацій. У період Мейдзі (1868-1912) він став інструментом модернізації під гаслом «фукоку кьохей» («багата країна, сильна армія»). Державний синтоїзм перетворився на офіційну ідеологію, що зміцнювала культ імператора. У міжвоєнний та воєнний періоди (1912-1945) набув ультраправих та мілітаристських рис, виражаючись в ідеях «хакко ічіу» («вісім кутів світу під одним дахом»), що виправдовували експансіонізм. Після Другої світової війни радикально трансформувався у «м'яку» форму, зосереджену на економічному розвитку та культурній унікальності – «ніхондзінрон» (комплекс уявлень про унікальність японської нації, менталітету та культури).

Вплив націоналізму на політичну винятковість проявляється в кількох аспектах. По-перше, він сформував особливу модель взаємодії зі світом: селективне запозичення за принципом «вакон йосай» («японський дух, західні знання»), адаптація зовнішніх впливів до японського контексту та збереження культурної ідентичності.

По-друге, забезпечив унікальну роль імператора як символу нації, що забезпечує безперервність та легітимність політичної системи, об'єднуючи традиційні та модерні елементи.

По-третє, вплинув на формування специфічного розуміння національних інтересів, що проявилось у економічному націоналізмі, особливих відносинах зі США та «Доктрині Йошіда» (1947–1951), яка передбачала фокус на економічному розвитку при обмеженій участі у глобальній політиці.

У сучасній Японії націоналізм продовжує впливати на політичну систему у трансформованих формах: дебати щодо перегляду статті 9 Конституції,

історичні суперечки про визнання військових злочинів Другої світової війни, територіальні конфлікти з сусідами та культурний націоналізм як протистояння глобалізаційним викликам³¹³.

Діалектика між націоналізмом та винятковістю. Взаємодія між японським націоналізмом та політичною винятковістю має діалектичний характер. З одного боку, націоналізм служить ідеологічним обґрунтуванням винятковості, створюючи наратив про особливий японський шлях. З іншого боку, унікальна конституційна система, особлива демократична модель та специфічні відносини зі США підживлюють уявлення про унікальність.

Японія демонструє, що демократизація не означає вестернізацію, і що країна може створити функціональну демократію, яка відображає культурні особливості. Це піднімає важливе питання про універсальність західних моделей та можливість різних шляхів до демократії, адаптованих до культурних особливостей суспільств. Феномен японського націоналізму та його вплив на формування політичної винятковості дає цінний матеріал для порівняльної політології, показуючи як ідеологія взаємодіє з політичними інститутами, формуючи унікальний національний шлях.

Японська політична система, сформована під впливом націоналізму, залишається об'єктом наукових дискусій. З одного боку, стабільність й ефективність у забезпеченні економічного розвитку та соціальної гармонії – очевидні переваги. З іншого боку, ця інституційна стабільність створює проблеми для адаптації до глобальних викликів, а націоналістичні елементи ускладнюють відносини з сусідами, насамперед Китаєм та Кореєю. Утім, саме завдяки взаємодії між націоналізмом та системою Японія створила унікальну модель модерної держави, що поєднує економічну ефективність, соціальну стабільність та культурну самобутність.

Феномен «ніхондзінрон» як культурний націоналізм. Феномен «ніхондзінрон»: комплекс теорій про унікальність японської національної ідентичності, культури та менталітету. Його компонентами є: загострене усвідомлення національної ідентичності, шанування традицій та критичне ставлення до іноземних (насамперед американських) впливів, а також тенденції до культурного та мовного ізоляціонізму. Найбільшого поширення набув у 1970-1980-х роках, у період максимального економічного зростання, відображаючи прагнення нації подолати комплекс переможеної та окупованої країни.

Однією з праць, де осмислюється феномен «ніхондзінрон» у його зв'язку з історичним минулим, є дослідження американського вченого Харумі Бефу. У його статті «Символи націоналізму та ніхондзінрон» досліджується зв'язок національних символів Японії (національний прапор, гімн, емблема та ритуали) з популярністю ідей ніхондзінрон у другій половині XX століття³¹⁴. На думку

³¹³ Конституційні акти Японії. Суми : Сумський державний університет, 2022. 78 с.

³¹⁴ Befu H. Symbols of Nationalism and Nihonjinron. *European Journal of Japanese Studies*. 2001. Vol. 1, No. 1. P. 1–33.

Бефу, саме заборона активного використання цих національних символів у післявоєнній Японії могла призвести до популярності ідей ніхондзінрон. Тому протягом 1960-1980-х років концепції ніхондзінрон про унікальність японської нації стали основним проявом культурного націоналізму. Фактично, ніхондзінрон став своєрідною заміною символам, що втілюють почуття спільної приналежності та національної єдності. Таким чином, автор розглядає одну з традиційних тем досліджень про націоналізм – національну символіку та період окупації – у зіставленні з ідеологією ніхондзінрон, у новому історичному контексті.

Косаку Йосіно, професор соціології Токійського університету, є автором низки праць про націоналізм та національну ідентичність в Азії. Японська національна ідентичність тісно взаємопов'язана з повсякденним життям і виражається в дихотомії «свій–чужий». Йосіно характеризує дискурс ніхондзінрон як культуралізм або культурний детермінізм: культуру розглядають як системоутворювальний елемент, а події в економічній, політичній та соціальній сферах пояснюють унікальними особливостями японської культури та етосу.

Йосіно виокремлює два ключові концепти японської унікальності. По-перше, унікальна модель міжособистісної комунікації, в основі якої лежать замовчування, двозначність, ситуаційна етика та емоційність – протиставляється західній логічній, раціональній моделі. По-друге, соціальна структура японського суспільства з його груповою орієнтацією – протиставляється західному індивідуалізму.

«Дискусії про японську унікальність – пише Йосіно – є дискусіями про інакшість, але інакшість особливого виду. Японська ідентичність являє собою анти-образ чужого, тому підкріплюється тільки формуванням образу «іншого» – Заходу (а в попередні епохи – Китаю). Етнічність можна розуміти як символічний процес організації відмінностей між «ними» і «нами». У теоріях ніхондзінрон для зміцнення японської ідентичності активно підкреслюється не інакшість «інших», а інакшість «себе» – самої японської нації. Японська культура, яка тривалий час перебувала на периферії стосовно «центральної» культур, розуміється японцями як «виняток» із загальноприйнятої «норми»³¹⁵.

Таким чином, ідея унікальності Японії ґрунтується на визнанні культурної гомогенності та ізоморфізму географії, народу, мови й культури – прояву генетичного детермінізму. Це приписує японцям певний стиль поведінки як «істинно японський».

Конфуціанські цінності у японській політичній практиці — яскравий приклад унікальної здатності Японії адаптувати іноземні ідеї до власного культурного контексту – ключовий аспект її політичної винятковості. На відміну від інших країн під впливом конфуціанства, Японія не просто запозичила цю

³¹⁵ Yoshino K. Cultural Nationalism in Contemporary Japan: A Sociological Enquiry. L. : Routledge, 1991. 267 p.

систему, а суттєво трансформувала її, створивши синтез, що відповідає японському суспільству.

Запозичення конфуціанських ідей під час реформ Тайка* (645-649 рр.) та їхнє утвердження за сьогунату Токугава (1603-1868) відбувалося принципом селективної адаптації – характерна риса японської винятковості. Якщо в Китаї конфуціанство становило основу державності, то в Японії воно співіснувало з синтоїзмом та самурайським етосом, створюючи унікальний культурний сплав.

Ієрархічність і соціальний порядок конфуціанської етики набули в Японії особливих рис, пов'язаних із концепцією «вертикального суспільства». Цю теорію запропонувала соціальна антропологиня Чіе Накане, підкреслюючи, що японське суспільство відзначається вертикальною стратифікацією, де основними одиницями є групи, організовані вертикально ³¹⁶.

Вертикальна структура японського суспільства. Політична винятковість концепції «вертикального суспільства» пов'язана з тим, що вертикальні зв'язки (ієрархічні відносини «семпай-кохай») пронизують всі сфери японського суспільства. Це створює соціальну стабільність, але обмежує горизонтальну політичну мобілізацію.

У книзі «Japanese Society» Чіе Накане аналізує «вертикальний принцип», що визначає відносини між старшими і молодшими. Соціальні групи формуються на основі «рамок» (спільне місце, як компанія чи село), а не атрибутів. Люди ідентифікують себе через приналежність до групи, а не особисті характеристики. Відносини цілісні, емоційні та відчутні. Група функціонує як неподільна соціальна одиниця, лідери мають священну якість і зв'язують групу з божественним. Така вертикальна структура сприяє сильній згуртованості, гармонії та однорідності.

Групова лояльність цінується вище індивідуальної ініціативи, консенсус переважає конфронтацію, рішення приймаються через узгодження між рівнями влади. Опозиційні рухи слабкі, бо суперечать нормам гармонії. Це забезпечило домінування Ліберально-демократичної партії та сформувало модель демократії, де стабільність важливіша за конкуренцію.

Правові звичаї та мораль: гірі та бусідо. Японська правова система являє собою поєднання західного права й традиційного японського. Історичним розвитком обумовлена важливіша роль правового звичаю. Право творити закони належало придворним, регентам, бакуфу та «дайме». Зі встановленням сьогуна на перший план виходять морально-правові звичаї («гірі»), що регулювали норми поведінки та відносини. За О. Стрельченком, «гірі» були головним

* Основна мета реформ полягала у зміцненні влади імператора та централізації управління. Ключовим елементом стало впровадження надзвичайно важливого принципу – всі землі оголошувалися власністю держави в особі імператора. Родові володіння аристократичних кланів підлягали конфіскації та перерозподілу.

³¹⁶ Nakane T. Japanese Society. Tokyo : University of Tokyo Press, 1970. 276 p.

джерелом права в середньовіччі й збереглися донині – норми поступливості, примирення, доброзичливості.

Принцип обов'язку і відповідальності («гірі»), хоч має конфуціанське коріння, в японському контексті набув особливого значення через поєднання з самурайським кодексом бусідо. Це породило специфічно японську етику політичної відповідальності, де відставка посадовця в разі провалу розглядається як моральний імператив, а не просто управлінське рішення – відмінність від інших демократій.

Гармонія: японська інтерпретація консенсусу. Концепція гармонії («ва») – найяскравіший приклад японської трансформації конфуціанських ідей. Принцип «ва» вимагає ухилятися від критики (допускається лише завуальована форма) і припускає мирне розв'язання суперечок у сфері управління³¹⁷. Якщо в класичному конфуціанстві гармонія досягається через дотримання ієрархічних ролей, то в японській інтерпретації акцент зміщується на груповий консенсус. Це проявляється в унікальних практиках: «немаваші» (попередні консультації) та «рингі-сейдо» (колективне схвалення), що не мають аналогів в інших системах.

Така адаптація конфуціанства простягається й на меритократичні принципи. На відміну від китайської системи іспитів, японська завжди зберігала статусну ієрархію. У сучасній Японії це проявляється в селективній системі елітних університетів та кар'єрних траєкторіях, що поєднують меритократію з корпоративною лояльністю.

На макроекономічному рівні японська трансформація виявляється в концепції «державницького капіталізму», де уряд, бізнес і суспільство співпрацюють у рамках єдиної стратегії. Модель «Японія Інк.» демонструє унікальність японського підходу до взаємодії держави й ринку, що не вписується ні в ліберальну, ні в соціалістичну парадигми.

На політичному рівні ця ж логіка виявляється в системі фракцій Ліберально-демократичної партії. Поєднуючи конфуціанський принцип ієрархії з традиційними кланами («іе»), фракційна система створює механізм циркуляції еліт, що забезпечив домінування ЛДП протягом післявоєнного періоду.

Все це – від методів управління до економічної організації та партійної структури – складає картину японської політичної винятковості: здатність інтегрувати конфуціанську етику з демократичними інститутами. Після Другої світової війни Японія адаптувала традиційні цінності до нових реалій, створивши модель «консервативної демократії», що поєднує конституціоналізм із неформальними практиками.

На відміну від Південної Кореї й Тайваню, японська модель характеризується вищим ступенем інституційної стабільності та безперервності розвитку. Це демонструє японську здатність до поступової еволюції без радикальних розривів.

³¹⁷ Стрельченко О. Г. Організація публічної влади в Японії: адміністративно-правовий аспект. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С.105.

Електоральна поведінка відображає глибші закономірності політичної культури. Японські виборці демонструють сильну лояльність до патронажних мереж (*koenkai*), заснованих на особистих зв'язках. Стабільність традиційно характеризувалася домінуванням ЛДП, хоча останніми десятиліттями зростає волатильність серед міських та молодих виборців.

Явка поступово знижується, що пояснюється розчаруванням виборців. Локальні та регіональні фактори залишаються впливовими – виборці голосують за кандидатів, здатних принести вигоди громадам. Помітний віковий розрив: старше покоління демонструє вищу явку та більшу підтримку консервативних сил, молодь відходить від традиційних патернів.

Виборча система та її вплив на політичні моделі. Річард С. Сіммонс³¹⁸ аналізує, як виборча система Японії сприяє формуванню унікальних політичних моделей та поведінки громадян. Він відзначає кілька важливих аспектів.

Японська виборча система поєднує мажоритарний та пропорційний принципи, що дозволяє партіям маневрувати в стратегії та впливати на політичні уподобання громадян. Така система, як зауважує Сіммонс, забезпечує стабільність політичного ландшафту.

Традиційно японці мають високу лояльність до політичних партій, що підтримується через соціальні мережі і тісно пов'язана з соціальною структурою. Ця лояльність є ключовим фактором стабільності японського політичного процесу.

Оскільки японське суспільство має глибокі корені в традиціях та локальних спільнотах, політичні кандидати часто будують кампанії на підтримці місцевих інтересів. Це відображає існування «клієнтелістської демократії», де підтримка забезпечується через особисті зв'язки та взаємодію. Виборці підтримують партії та кандидатів через їхню здатність відповідати місцевим і соціальним вимогам – відмінна риса японської політичної культури.

Таким чином, виборча система демонструє як важливість стабільності в політичних процесах, так і глибокий взаємозв'язок між політичною поведінкою громадян та соціальною структурою.

Конфуціанські цінності в японській політичній практиці є не просто історичною спадщиною, а живим елементом політичної винятковості. Вони забезпечують унікальне поєднання традиції й модерності, стабільності й адаптивності, ієрархії й консенсусу, що дозволило Японії створити альтернативну модель політичного розвитку в глобалізованому світі.

Ключові компоненти політичної винятковості Японії:

Імператорська система – безперервна лінія з божественним походженням від богині сонця Аматерасу створює унікальну легітимність влади.

Ямато-дамасії («японський дух») – концепція особливого національного характеру: самовідданість, лояльність та вірність традиціям.

³¹⁸ Simmons, R. S. The Japanese Electoral System and Its Effects on Political Behavior. *Asian Survey*. 1982. 22(5). P. 465–479.

Культурна гомогенність – уявлення про Японію як етнічно й культурно однорідну націю з унікальною ідентичністю.

Острівна ізоляція – географічне розташування, що історично сприяло формуванню окремого цивілізаційного простору та вибіркового засвоєнню впливів.

Економічне диво – модель післявоєнного відродження, що поєднує капіталізм з традиціями корпоративного управління.

Пацифістська конституція – унікальний конституційний устрій з відмовою від війни як засобу вирішення спорів.

Баланс традицій і модернізації – здатність зберігати культурну самобутність при запозиченні передових технологій.

Адаптивність – історична спроможність трансформувати зовнішні впливи, пристосовуючи їх до національного контексту.

Ставлення Японії до російсько-української війни. Японія активно підтримала Україну в російсько-українській війні з моменту повномасштабного вторгнення росії у лютому 2022 року. Незважаючи на географічну віддаленість, вона активно підтримала економічні санкції, надала фінансову та гуманітарну допомогу, а також відійшла від традиційно обережної позиції щодо відправки оборонного обладнання в зони конфлікту – безпрецедентне рішення для післявоєнної Японії. За прем'єрства Фуміо Кішіди українсько-японські відносини значно зміцнилися та набули стратегічного характеру³¹⁹.

Японія та Україна поділяють спільні цінності, такі як свобода, демократія та верховенство права. Підтримуючи Україну, Японія солідаризується з державою, яка має подібний погляд на міжнародні відносини. Через правові обмеження Японія не може надати Україні військової допомоги, але активно інвестує в соціальні проекти та проекти з відновлення, постачає різноманітну продукцію для ЗСУ.

Однією з важливих причин підтримки України є прагнення Японії зміцнити свій статус як глобальної держави, яка активно підтримує норми міжнародного права та заснований на правилах порядок. Також важливим є ставлення до потенційних загроз у власному регіоні. Японія обстоює необхідність покарання агресора для забезпечення стримуючого ефекту у Східній Азії. Прем'єр-міністр Японії Фуміо Кішіда заявив про «переломний момент» на тлі війни росії проти України, що підштовхує країну до рішучих дій щодо зміцнення оборонного потенціалу та зміни політики безпеки³²⁰. Японія стала єдиною азійською країною, яка з 2014 року активно підтримує Україну та запровадила численні санкції проти росії та Білорусі. Посол Японії в Україні

³¹⁹ Позиція Японії щодо російсько-української війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2024. 24 січня.

³²⁰ Прем'єр Японії заявив про «переломний момент» на тлі війни Росії проти України. *РБК–Україна*. 2024. 8 квітня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/prem-er-poniyi-zayaviv-perelomniy-moment-1712565251.html> (дата звернення: 18.03.2025).

заявив, що країна стоятиме на боці України та виступатиме проти спроб змінити статус-кво силою ³²¹.

Ставлення Японії до російсько-української війни підкреслює винятковий характер японської національної свідомості через принциповість щодо поваги до міжнародного права, що пов'язано:

1. З історичним досвідом країни.
2. Стратегічним мисленням, яке дозволило швидко усвідомити глобальні наслідки конфлікту для міжнародного порядку в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.
3. Послідовністю в питаннях безпеки, що резонує з японським посттравматичним досвідом єдиної країни, яка пережила ядерне бомбардування.
4. Консенсусним підходом, що демонструє здатність японського суспільства об'єднуватися навколо фундаментальних питань міжнародного порядку.
5. Поєднанням прагматизму та ідеалізму, характерне для японської свідомості, що виявляється у поєднанні практичних міркувань щодо збереження міжнародного порядку з ідеалістичними цінностями підтримки демократичних прагнень.

Позиція Японії демонструє, що вона, незважаючи на географічну віддаленість і власні територіальні суперечки з росією щодо Курильських островів, готова відстоювати принципи міжнародного порядку, на яких базується її власна безпека та процвітання.

4.3 Політична архітектура та системні особливості північнокорейського режиму

Корейська Народна Демократична Республіка (КНДР) являє собою унікальний політичний феномен у сучасному світі, чия система управління та ідеологія характеризуються глибокою винятковістю, що не має прямих аналогів серед інших держав. Політична модель КНДР сформувалася під впливом складного переплетіння історичних обставин, геополітичних викликів, ідеологічних трансформацій та особистісного фактора керівництва країни, що створило безпрецедентну форму державного устрою, яка викликає значний науковий інтерес серед дослідників авторитарних режимів, міжнародних відносин та порівняльної політології.

Японська колонізація та визволення. Корейська політична винятковість має глибоке історичне коріння, що сягає періоду японської колонізації (1910-1945), який сформував у корейському суспільстві прагнення до національної незалежності та опір зовнішньому втручання. Визволення Кореї

³²¹ Японія стоятиме на боці України та виступатиме проти спроб змінити статус-кво силою. *УКРІНФОРМ*. 2025. 3 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3967037-aponia-stoatime-na-boci-ukraini-ta-vistupatime-proti-sprob-zminiti-statuskvo-silou-posol.html> (дата звернення: 18.03.2025).

від японського панування силами СРСР та США, з подальшим розділенням півострова по 38 паралелі, а також руйнівна громадянська війна 1950-1953 років заклали підвалини геополітичної ізоляції та мілітаризації північнокорейської держави. Ці травматичні історичні події стали основою для формування особливої політичної культури, що характеризується підвищеною увагою до питань безпеки, сильним націоналізмом та глибокою недовірою до зовнішнього світу.

Політична винятковість КНДР, за дослідженням Х. Сміт, полягає в її унікальному поєднанні військової диктатури, ринкової анархії та ідеологічного контролю, що дозволяє їй підтримувати стабільність у складних умовах. Одночасно авторка стверджує, що КНДР не є статичною системою. Вона постійно змінюється, пристосовуючись до глобальних умов: розширює тіньові ринки, використовує нелегальну торгівлю та зовнішні зв'язки, щоб вижити в умовах санкцій ³²².

Чучхе: від марксизму до національного самовизначення. Основоположник КНДР Кім Ір Сен, який керував країною з 1948 по 1994 роки, поступово відійшов від класичного марксизму-ленінізму на користь розробки власної ідеологічної системи – чучхе. Чучхе підкреслює особливий шлях розвитку Кореї, переосмислює традиційні соціалістичні концепції та надає виняткове значення ролі лідера. Вона поєднує елементи марксизму-ленінізму з націоналістичними ідеями та культурними традиціями конфуціанства, створюючи унікальний ідеологічний конструкт.

Режим утримує владу за допомогою монолітної системи, заснованої на ідеології чучхе та політиці пріоритету військової сили, яка обмежує політичний вибір і нав'язує залежність від обраного шляху. Незабаром після смерті Кім Чен Іра 17 грудня 2011 року його молодший і раніше найменш відомий син Кім Чен Ін був оголошений наступним лідером Північної Кореї. Як зауважує Ю. Парк, є очевидним, що режим Кім Чен Ина сповнений рішучості підтримувати встановлену політику та ідеологію свого попередника.

Унікальна монолітна система Північної Кореї, що складається з ідеології чучхе, яка була побудована за часів режимів Кім Ір Сена та Кім Чен Іра, протягом десятиліть всебічно впливала на процеси політичного та соціально-економічного розвитку країни, і очевидно, що існуюча політика та заснована на ній інституційна структура мають потужний вплив на сучасні політичні процеси. Це значно обмежує автономію та спектр вибору нового президента, що свідчить про те, що залежність від обраного шляху є актуальною у випадку з північнокорейським режимом ³²³. Ця ідеологія згодом була доповнена концепцією сонгун (пріоритет армії), яка підкреслює особливу роль збройних сил у захисті революції та розбудові держави. Ця доктрина інституціоналізувала

³²² Smith H. North Korea: Markets and Military Rule / H. Smith. – Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 394 с.

³²³ Park Y. S. Policies and ideologies of the Kim Jong-un regime in North Korea: Theoretical implications. *Asian Studies Review*. 2014. 38(1), 1–14.

пріоритет Корейської народної армії у розподілі національних ресурсів і прийнятті політичних рішень, що призвело до безпрецедентної мілітаризації суспільства.

У 1990-х роках, після смерті Кім Ір Сена, ідеологію було ще раз модифіковано та інкорпоровано до системи кімірсенізму-кімчонілізму, що підкреслювало континуїтет політичного курсу та легітимізувало спадкове керівництво.

Чарльз К. Армстронг аналізуючі міжнародні відносини Північної Кореї та її унікальну зовнішньополітичну стратегію у другій половині ХХ століття відзначає, що доктрина чучхе (самостійність) була не лише внутрішньою ідеологією, а й основою зовнішньої політики КНДР. Влада активно експортувала ідею національного самовизначення в країни, що розвиваються, намагаючись впливати на антиколоніальні рухи ³²⁴.

Чучхе проголошує три основні принципи: політична незалежність («чаджу»), економічна самостійність («чарип»), військова самооборона («чавісон»). Ця система перетворилася на посткомуністичну тоталітарну державу, що нагадує родову феодальну династію. Як стверджує М. Ноланд, у міру того, як військові посилюються, а прихильність до соціалізму слабшає, Північна Корея, схоже, еволюціонує в бік якоїсь унікальної посткомуністичної тоталітарної держави — не класично фашистського режиму, який вихваляє її пропаганда, а радше дивного відродження династичного феодалізму у формі несоціалістичної, патримоніальної держави, але з більш ефективним державним апаратом, ніж, наприклад, в Іраку за часів Саддама Хуссейна ³²⁵.

Династичний континуїтет: кімірсенізм-кімчонілізм. Династична система передачі влади є унікальною рисою північнокорейської політичної системи, що не має аналогів у соціалістичному світі. Після смерті Кім Ір Сена владу успадкував його син Кім Чен Ір, а після його смерті у 2011 році – онук, Кім Чен Ін. Така система спадкової передачі влади не має прецедентів серед соціалістичних держав і більше нагадує традиційні монархії. Для легітимізації цієї практики було розроблено складну міфологію про особливі якості родини Кім, їхню революційну спадщину та визначну роль у національно-визвольній боротьбі. Ця система поєднує елементи конфуціанських традицій шанування предків, культу особистості в соціалістичній традиції та квазірелігійної легітимації правлячої династії.

Культ особистості як всеохоплюючий феномен. Всеохоплюючий культ особистості пронизує всі виміри суспільного життя КНДР – мистецтво, освіту, економіку та щоденні соціальні взаємодії. Створення такої синкретичної системи спадкової передачі влади не має аналогів у сучасному політичному просторі та становить основу політичної унікальності Північної Кореї. За своєю глибиною

³²⁴ Armstrong C. K. *Tyranny of the Weak: North Korea and the World, 1950–1992*. Ithaca : Cornell University Press, 2013. 307 p.

³²⁵ Noland M. North Korea in transition. *Korean Journal of Defense Analysis*. 2015 № 17(1). С. 55–78.

та інтенсивністю культ особистості в КНДР значно перевищує подібні феномени в інших авторитарних державах, що додатково підкреслює винятковість північнокорейської політичної моделі.

Освітні заклади КНДР впроваджують спеціальні навчальні дисципліни, присвячені осмисленню феномену вождя та його історичної ролі, де докладно вивчається його трансформація від звичайної людини до видатного державного керівника. У країні функціонують особливі граматичні форми для звертання до високопоставлених осіб, більшість яких були спеціально відновлені та використовуються виключно щодо найвищих очільників держави.

Почесні титули та сакральна поведінка. Кожен північнокорейський лідер має власний набір почесних титулів – Кім Ір Сена величають «Великим Вождем» та «Легендарним Героєм-сонцем нації», Кім Чен Іра називають «Блискучим керівником» та «Улюбленим Керівником, який досконало втілює ідеальний образ лідера», а Кім Чен Ина шанують як «Великого Наступника». Кім Ір Сен, його син Кім Чен Ір та онук Кім Чен Ин фактично набули статусу сучасних богів-героїв Північної Кореї. Примітно, що процес сакралізації поширюється й на наступне покоління династії – дочка Кім Чен Ина, Чжу Е, вже зображується на державних поштових марках поруч зі своїм батьком ³²⁶.

Забальзовані тіла перших двох правителів спочивають у монументальних пірамідальних спорудах, розташованих у центрі столиці. Доступ до мумій Героїв нації суворо обмежений – його отримують лише найкращі працівники виробництва, особливо віддані військовослужбовці або нечисленні іноземні туристи, які погоджуються взяти участь у складному церемоніалі поклоніння. Цей ритуал передбачає трикратний поклон перед кожною мумією згідно з детально розробленим та відшліфованим протоколом відвідування ³²⁷.

Політична архітектура та централізація влади. Політичний устрій КНДР формально має ознаки соціалістичної республіки, але фактично функціонує як високоцентралізована авторитарна система. Конституція країни затверджує провідну роль Трудової партії Кореї (ТПК), яка контролює всі аспекти державного та суспільного життя. Формальна структура влади включає Верховні народні збори як вищий орган законодавчої влади, Державну раду як вищий адміністративний орган та систему народних комітетів різних рівнів. Однак фактично вся повнота влади зосереджена в руках Верховного Лідера, який одночасно є Головою ТПК, Головою Державної ради та Верховним головнокомандувачем.

³²⁶ Корнієнко В. Культ особи. *Енциклопедія політики і права. Наукове видання*. За ред. д.політ. н., проф. В. П. Горбатенка і д.політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 379–380.

³²⁷ Андреев А. Таємниці Північної Кореї: моя подорож у сучасний тоталітаризм. URL: https://24tv.ua/tayemnitsi_pivnichnoyi_koreyi_moya_podorozh_u_suchasniy_totalitarizm__fotoreportazh_n1335115 (дата звернення: 28.05.2024).

Режим надає пріоритет політичній стабільності над економічним розвитком, інвестуючи значні кошти у військові програми і приймаючи економічні наслідки політики самоізоляції³²⁸. Ці фактори в сукупності сприяють виживанню режиму, незважаючи на триваючі кризи та міжнародну ізоляцію.

Економічна політика КНДР реалізується через п'ятирічні плани, а її орієнтація на самозабезпечення та опір глобалізації є рідкісним явищем у сучасному світі. Особливістю північнокорейського режиму є практично повний контроль держави над економікою, що реалізується через систему централізованого планування та колективну власність. КНДР є однією з небагатьох країн, де зберігається практично недоторканною командно-адміністративна економічна модель, хоча в останні роки спостерігаються певні елементи ринкових відносин на низовому рівні, переважно в формі напівлегальних ринків. Ця модель представляє собою унікальний феномен – спробу збереження класичної командно-адміністративної системи соціалістичного типу в умовах глобалізації XXI століття. Його унікальні характеристики і довговічність зумовлені кількома факторами:

- централізованим плануванням;
- домінуванням державної власності;
- обмеженими зовнішньоекономічними зв'язками;
- високим ступенем мілітаризації економіки;
- паралельним існуванням тіньової економіки.

Ця модель є унікальним анахронізмом у сучасному світі, що підкреслює політичну винятковість КНДР.

Соціальна стратифікація: система сонбун. Досить специфічною є також *соціальна структура північнокорейського суспільства*, що базується на системі сонбун – офіційній класифікації громадян за їхнім соціальним походженням та політичною благонадійністю. Ця система створює безпрецедентно жорстку соціальну ієрархію, що глибоко вкорінена в політичні механізми контролю над суспільством і не має прямих аналогів у сучасному світі. Згідно дослідження Р. Коллінса, система ділить населення на три широкі групи з подальшим поділом на десятки дрібніших категорій, визначаючи доступ громадян до освіти, працевлаштування, місця проживання та інших важливих соціальних ресурсів.

1. Лояльний клас («haeksim kyechung») – приблизно 25% населення.
2. Коливний клас («tongyo kyechung») – приблизно 55% населення.
3. Ворожий клас (choktae kyechung) – приблизно 20% населення³²⁹.

Сонбун є ключовим механізмом соціального контролю та підтримки політичної стабільності режиму.

³²⁸ Lankov A. North Korean Miracle: 30 Years of Surviving Crisis and Isolation. *Journal of International Analytics*. 2021. № 12(2) P. 31–48.

³²⁹ Collins R. Marked for Life: Songbun North Korea's Social Classification System URL: https://www.hrnk.org/wp-content/uploads/pdfs/publications/eng/HRNK_Songbun_Web.pdf (дата звернення: 04.03.2025).

Міжнародна взаємодія: парадокси ізоляціонізму. Однією з найбільш характерних рис північнокорейського режиму є парадокси міжнародної взаємодії. Північнокорейська модель міжнародної взаємодії демонструє унікальну комбінацію ізоляціонізму та вибіркової міжнародної активності. КНДР одночасно дотримується курсу на самоізоляцію відповідно до ідеології чучхе й активно використовує дипломатичні канали для отримання економічних преференцій. Підтримує обмежені, але стратегічно важливі міжнародні зв'язки й одночасно застосовує провокативну риторику та дії як інструмент зовнішньої політики.

КНДР має жорсткі обмеження на в'їзд іноземців, контролює доступ своїх громадян до зовнішньої інформації та суворо обмежує міжнародну торгівлю. Дж. Пірсон описуючи реальне повсякденне життя Північної Кореї, стверджує, що, незважаючи на тоталітарний режим, у Північній Кореї все ж таки існує невидимий рівень протесту – люди дедалі більше покладаються на приватні ринки, контрабандні товари та нелегальні джерела інформації³³⁰. Ця ізоляціоністська політика посилюється міжнародними санкціями, введеними у відповідь на ядерну програму КНДР. Така дуалістична модель міжнародної поведінки становить унікальний феномен у сучасних міжнародних відносинах.

Винятковість у ядерній сфері. Ядерна програма є ще одним елементом північнокорейської винятковості, адже КНДР – єдина країна, що вийшла з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та проводить ядерні випробування всупереч рішенням Ради Безпеки ООН. Політичне керівництво Північної Кореї розглядає ядерну зброю як ключовий елемент національної безпеки та важіль впливу в міжнародних відносинах. На думку А. Ланькова, режим протидіє потенційним загрозам за допомогою суворого інформаційного контролю, адміністративного нагляду та ядерного стримування. Екзистенційна загроза з боку Південної Кореї парадоксальним чином зміцнює єдність еліти, оскільки вона боїться втратити владу за сценарієм возз'єднання. Цей страх «об'єднання шляхом поглинання» зменшує ймовірність переворотів і змов³³¹.

Ядерний статус виконує кілька функцій у контексті політичної винятковості КНДР:

- підвищує міжнародний статус та переговорні позиції країни;
- забезпечує режим безпеки від зовнішнього втручання;
- підтримує внутрішню легітимність режиму;
- посилює ідеологічний наратив про національну самодостатність.

Здатність малої країни з обмеженими ресурсами розвивати та підтримувати ядерну програму всупереч міжнародному тиску є унікальним явищем у світовій політиці.

³³⁰ Tudor D., Pearson, J. North Korea Confidential : Private Markets, Fashion Trends, Prison Camps, Dissenters and Defectors. 2015. 224 p.

³³¹ Lankov A. North Korean Miracle: 30 Years of Surviving Crisis and Isolation. *Journal of International Analytics*. 2021. № 12(2) P. 31–48.

Роль армії та мілітаризація суспільства. Особливу роль у політичній системі КНДР відіграють збройні сили. Політика сонгун, проголошена за Кім Чен Іра, офіційно визначила армію як «серце партії, держави та народу». Корейська народна армія налічує близько мільйона військовослужбовців при населенні країни близько 25 мільйонів, що робить КНДР однією з найбільш мілітаризованих країн світу за відношенням чисельності збройних сил до населення. Але роль армії виходить за межі суто військової сфери – вона активно залучається до економічної діяльності, інфраструктурних проєктів та навіть сільськогосподарських робіт.

Система контролю: пропаганда, інформація та репресії. Північнокорейська пропаганда посідає особливе місце в системі політичного контролю, вирізняючись інтенсивністю, всеохоплюючим характером та специфічною естетикою. Засоби масової інформації повністю контролюються державою і використовуються для поширення офіційної ідеології, культу особи лідерів та формування специфічного світогляду населення.

У книзі «Повсякденне життя в Північній Кореї» Барбара Демік описує реальність життя звичайних громадян КНДР, спираючись на інтерв'ю з перебіжчиками. Населення КНДР живе у стані повної підпорядкованості державі, де будь-яке відхилення від норм може призвести до репресій. Це створює суспільство, в якому люди змушені постійно симулювати лояльність³³².

Мешканцям Північної Кореї заборонено багато речей, які в інших країнах вважаються звичайними. Слухати іноземну музику та переглядати іноземні фільми і серіали заборонено, а радіо, телебачення та інтернет під суворим контролем влади. Перегляд південнокорейських серіалів може призвести до страти або тривалого ув'язнення. Громадянам заборонено вільно переміщатися всередині країни та виїжджати за кордон без спеціального дозволу. За порушення можуть застосовувати покарання, включаючи ув'язнення.

Хоча Конституція проголошує свободу релігії, насправді будь-яка релігійна діяльність заборонена. За читання Біблії або Корану можуть кинути до в'язниці або навіть стратити. Фотографування без дозволу заборонено, а користування іноземними CD та іншими носіями інформації контролюється владою. Квартيري розподіляються державою, а купівля автомобіля доступна лише дуже багатим людям. Власність на машину вважається привілеєм.

Носіння джинсів та іноземного одягу заборонено. За порушення можуть застосовувати покарання, включаючи ув'язнення в таборах перевиховання. Тримати собак як домашніх тварин заборонено; їх можна тримати лише для м'яса та хутра. У певні періоди заборонено проявляти щастя, сміятися або плакати. За порушення можуть застосовувати покарання, включаючи ув'язнення.

Заборони реалізуються через суворий контроль влади над усіма аспектами життя громадян. ЗМІ, інтернет та мобільний зв'язок під контролем спецслужб. Влада активно використовує систему інформаторів та донощиків для

³³² Демік Б. Повсякденне життя в Північній Кореї. Київ : Україна ТД, 2017. 359 с.

моніторингу населення. За порушення правил можуть застосовувати покарання від штрафів до ув'язнення та страти. Крім того, у країні діє система трудових таборів, де ув'язнені піддаються примусовій праці та тортурам³³³.

Пропаганда проникає в усі сфери життя – від дитячих садків до робочих місць, від мистецтва до спорту, створюючи всеохоплюючу інформаційну бульбашку. За Б. Майєрсом, центральним наративом північнокорейської пропаганди є образ Кореї як вічної жертви імперіалістичних змов (особливо з боку США та Японії). Це виправдовує мілітаризацію та контроль над суспільством³³⁴. Північнокорейська пропаганда поєднує елементи соціалістичної риторики з традиційними корейськими культурними мотивами та войовничим націоналізмом, створюючи унікальний наратив, що обґрунтовує легітимність режиму.

Управління історичною пам'яттю. Особливе місце в системі політичного контролю посідає управління історичною пам'яттю. Офіційна історіографія КНДР створила нову, міфологізовану версію корейської історії, центральне місце в якій займають революційна боротьба Кім Ір Сена, протистояння імперіалізму та особлива місія корейського народу. Ця версія історії активно популяризується через освіту, культуру та меморіальні практики, формуючи специфічне історичне самоусвідомлення у громадян.

Варто відзначити, що політичний режим КНДР демонструє виняткову стійкість в умовах міжнародної ізоляції, економічних санкцій та внутрішніх труднощів. Ця стійкість пояснюється комплексом факторів: ефективністю репресивного апарату, потужною ідеологічною індоктринацією, контролем над інформаційним простором, геополітичною підтримкою з боку Китаю та росії, а також прагматичною адаптацією режиму до мінливих умов.

За часів правління Кім Чен Ина режим продемонстрував певну гнучкість, допускаючи обмежені економічні реформи на мікрорівні при збереженні жорсткого політичного контролю.

Отже, політична винятковість Корейської Народної Демократичної Республіки є комплексним феноменом, що формується через унікальну комбінацію ідеологічних, інституційних, соціальних та міжнародно-політичних факторів. Північнокорейська політична система демонструє безпрецедентну стійкість перед викликами глобалізації, зберігаючи основні характеристики тоталітарного режиму в епоху інформаційного суспільства.

Ключовими компонентами політичної винятковості КНДР є:

1. Синкретична ідеологія чучхе та сонгун.
2. Династична передача влади в контексті соціалістичної держави.
3. Жорстка соціальна стратифікація через систему сонбун.

³³³ Не можна ні плакати, ні сміятися: найабсурдніші правила у КНДР, за які можуть навіть стратити. РБК–Україна. 15 жовтня 2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylar/mozhna-ni-plakati-ni-smiyatisya-nayabsurdnishi-1728944912.html> (дата звернення: 05.03.2025).

³³⁴ Myers B. R. *The Cleanest Race: How North Koreans See Themselves and Why It Matters*. Brooklyn: Melville House, 2010. 200 p.

4. Безпрецедентна інформаційна ізоляція населення.
5. Анахронічна економічна модель.
6. Ядерний статус як гарант режиму.
7. Дуалістична модель міжнародної взаємодії.
8. Квазірелігійний культ особистості.

Дослідження цього феномену має значну теоретичну та практичну цінність для розуміння меж стійкості авторитарних режимів, механізмів ізоляціонізму та особливостей функціонування закритих суспільств у глобалізованому світі.

Стійкість режиму: факти та механізми. Північнокорейський режим не вкладається в класичні типології політичних систем, становлячи особливий випадок, що потребує комплексного міждисциплінарного аналізу. Вивчення політичної винятковості КНДР має не лише теоретичне значення для розвитку політичної науки, але й практичну цінність для розуміння динаміки міжнародних відносин у Східній Азії та розробки ефективних стратегій взаємодії з цією країною.

Феномен КНДР демонструє, що в умовах глобалізації та інформаційної відкритості можливе існування альтернативних моделей політичного устрою, які, попри всі економічні труднощі та міжнародну ізоляцію, здатні зберігати внутрішню стабільність та демонструвати опір зовнішньому тиску.

Північна Корея щодо російсько-української війни. Унікальність політичної позиції КНДР щодо російсько-української війни проявляється у кількох ключових аспектах. КНДР є однією з небагатьох країн, яка відкрито та рішуче підтримує російські дії, включно з офіційним визнанням російської анексії українських територій (так званих «ДНР» і «ЛНР»). Розвідувальні дані вказують на постачання Північною Кореєю значних обсягів боєприпасів і ракет росії для використання у війні проти України.

КНДР використовує конфлікт для посилення своєї антизахідної риторики, представляючи війну як боротьбу проти «американського імперіалізму» та НАТО. Підтримка росії дозволила КНДР частково вийти з міжнародної ізоляції, зміцнивши відносини з однією з постійних членів Ради Безпеки ООН. КНДР отримує від росії критично важливу економічну підтримку (паливо, продовольство, технології) в обмін на військову допомогу, попри міжнародні санкції.

Щодо ставлення до України, КНДР демонструє відверто ворожу позицію: офіційно розірвала дипломатичні відносини з Україною після того, як Україна засудила визнання Північною Кореєю «незалежності» окупованих українських територій, регулярно випускає агресивні заяви, звинувачуючи Україну в «провокуванні конфлікту» та «служінні інтересам США». На відміну від більшості країн світу, які або засуджують російську агресію, або займають нейтральну позицію, КНДР обрала шлях відкритої військової та політичної підтримки росії, що відповідає її загальній антизахідній позиції та пошуку стратегічних союзників серед противників США.

4.4 Діалектика винятковості та особливий шлях політичного розвитку Соціалістичної Республіки В'єтнам

Історичне підґрунтя: довгобої за національну незалежність. Політична винятковість Соціалістичної Республіки В'єтнам є унікальним феноменом у сучасному світі, що характеризується складним поєднанням соціалістичних принципів управління, ринкових механізмів в економіці та прагматичної зовнішньої політики, створюючи самобутню модель розвитку, яка привертає увагу дослідників міжнародних відносин, транзитології та порівняльної політології. У сучасному політичному ландшафті Соціалістична Республіка В'єтнам являє собою переконливий приклад політичної стабільності в рамках однопартійної системи. Шлях цієї країни від зруйнованої війною країни до економіки, що швидко розвивається, заслуговує на пильне вивчення.

Історичне підґрунтя в'єтнамської політичної винятковості формувалося протягом століть боротьби за незалежність від зовнішніх загроз, починаючи від давнього опору китайській імперській експансії, через протистояння французькому колоніалізму в XIX-XX століттях, до національно-визвольної боротьби проти японської окупації та американського втручання. Ця історична траєкторія породила сильну національну самосвідомість та прагнення до суверенності, що стали основою легітимації соціалістичної держави.

Три фундаментальні періоди розвитку. Аналізуючи унікальну політичну траєкторію В'єтнаму, можна відзначити три фундаментальні періоди, що сформували його виняткову модель розвитку: визволення від колоніального ярма, героїчне протистояння американській агресії та революційні економічні реформи «Дой Мой»³³⁵. В'єтнамський досвід демонструє безпрецедентний шлях перетворення – від колоніальної залежності через народно-визвольну боротьбу та централізоване соціалістичне планування до далекоглядної економічної лібералізації під керівництвом Комуністичної партії. Цей самобутній шлях «пропонує» світові альтернативну, суверенну модель модернізації та інтеграції до глобальної економіки, що зберігає національні інтереси та ідентичність.

Початковий етап формування суверенної політичної системи В'єтнаму ознаменувався історичною Женевською угодою 1954 року, яка, попри наміри західних держав, призвела до тимчасового поділу країни на соціалістичну Північ та режим на Півдні. Подальше втручання США, обґрунтоване «теорією доміно» та одержимістю стримуванням соціалізму, створило унікальний історичний прецедент, який яскраво демонструє здатність в'єтнамського народу відстоювати свій суверенітет перед обличчям наймогутнішої держави світу. «Теорія доміно» – це зовнішньополітична концепція, яку розвивали та застосовували Сполучені Штати Америки під час Холодної війни, особливо в 1950-1960-х роках. Ця теорія стверджувала, що якщо одна країна в регіоні потрапить під комуністичний

³³⁵ Curry R.L., Boothroyd P., Nam P.X. Socioeconomic renovation in Viet Nam: The Origin, Evolution, and Impact of Doi Moi. *Pacific Affairs*. 2001. No. 1 (74). P. 134.

вплив, сусідні країни також швидко почнуть «падати» одна за одною, подібно до ефекту доміно. Вперше публічно цю концепцію сформулював президент США Дуайт Ейзенхауер у 1954 році, пояснюючи важливість недопущення комуністичного режиму у В'єтнамі. За його словами, падіння однієї країни могло б призвести до «падіння» всього Індокитаю, а потім вплинути на Бірму, Таїланд, Індонезію та навіть Японію, Австралію та Нову Зеландію ³³⁶.

Особливо важливим для розуміння політичної специфіки В'єтнаму є період Індокитайських воєн (1946-1975), який не лише призвів до об'єднання країни під керівництвом Комуністичної партії, але й сформував особливу політичну культуру, що характеризується високою цінністю національної єдності, соціальної солідарності та колективного добробуту.

Унікальність політичної системи В'єтнаму полягає в тому, що при збереженні монополії Комуністичної партії на владу, вона демонструє значну адаптивність до мінливих умов та здатність до інкрементальних реформ.

Формально структура влади включає Національні збори як вищий орган законодавчої влади, Президента як главу держави, Прем'єр-міністра як главу уряду та систему народних рад різних рівнів. Однак ключову роль у політичному процесі відіграє Комуністична партія В'єтнаму (КПВ), яка через систему паралельних структур – від Політбюро та Центрального Комітету до низових партійних осередків – забезпечує єдність державної політики та контроль над суспільними процесами. При цьому системі притаманні елементи внутрішньопартійної демократії, колективного керівництва та регулярної ротації кадрів, що відрізняє її від персоналістських авторитарних режимів.

Сучасна політична архітектура В'єтнаму представляє собою блискучий синтез глибинних історичних традицій з інноваційними адаптаціями, спроектованими для управління багатограним соціально-економічним ландшафтом нації ³³⁷. Ґрунтуючись на фундаменті культурної спадщини та ідеологічній відданості «революційним ідеалам», ця виняткова система втілює оригінальну модель соціалістично орієнтованої ринкової економіки, що гармонізує соціалістичні принципи з динамікою ринкового розвитку. Під керівництвом Комуністичної партії В'єтнаму, ця система демонструє світу альтернативний шлях розвитку.

Національні збори як символ народного суверенітету. «Вершиною» державної архітектури В'єтнаму постають Національні збори – верховний законодавчий орган, що втілює справжню народну волю та суверенітет. Цей демократично обраний орган, що оновлюється кожні п'ять років, відіграє вирішальну роль у формуванні прогресивного законодавства, прийнятті стратегічних політичних рішень та забезпеченні повної підзвітності державних інституцій. Саме Національні збори обирають президента – символ національної

³³⁶ Lawrence M. A. The Vietnam War: A Concise International History. New York : Oxford University Press, 2008. 224 p.

³³⁷ London J., Morris-Jung J. Politics in contemporary Vietnam: party, state and authority relations *Contemporary Southeast Asia*. 2014. No. 3 (36). P. 473–476.

єдності, та прем'єр-міністра, який очолює уряд, що забезпечує ефективне повсякденне управління державними справами. Гармонійне поєднання централізованого державного керівництва з широкою народною мобілізацією є яскравим проявом унікальної політичної спадщини В'єтнаму ³³⁸, де колективна гармонія та національна єдність визначають шлях розвитку країни.

Правова система: синтез соціалізму та традиційного права. Шанування колективних цінностей глибоко відображається і в правовій системі В'єтнаму, яка, хоча й базується на соціалістичній правовій теорії, також інтегрує цінні елементи традиційного звичаєвого права, що сприяє зміцненню суспільних норм і забезпечує непорушну національну згуртованість, ставлячи загальне благо понад індивідуалістичними інтересами. Правова система функціонує в рамках директив КППВ, але зазнає поступових реформ, спрямованих на підвищення прозорості, передбачуваності та відповідності міжнародним нормам, особливо у сферах, що стосуються економічної діяльності та прав людини ³³⁹.

Політична система В'єтнаму характеризується унікальним поєднанням централізованої влади та локалізованого управління. Провінційним і муніципальним органам влади доручено адаптувати національну політику до місцевих умов, що являє собою децентралізований підхід, спрямований на використання місцевих знань і ресурсів для національного розвитку. Така тонка взаємодія місцевої та національної влади покликана сприяти оперативності та адаптивності управління.

Ідеологічна основа системи. Політична ідеологія В'єтнаму, хоча й базується на марксизмі-ленінізмі та ідеях Хо Ші Міна, проте характеризується значною гнучкістю та прагматизмом у порівнянні з більш догматичними соціалістичними режимами. Ідеї Хо Ші Міна відіграли ключову роль у формуванні сучасного В'єтнаму, поєднуючи марксизм-ленінізм із в'єтнамськими національними особливостями. Він прагнув до незалежності країни від колоніального панування та побудови соціалістичного суспільства. Його стратегія об'єднання національно-визвольної боротьби з соціальними реформами забезпечила широку підтримку серед населення. Після здобуття незалежності ці ідеї лягли в основу політики Комуністичної партії В'єтнаму, сприяючи економічному розвитку та модернізації країни ³⁴⁰.

Ідеологічна система не є статичною – вона еволюціонувала від класичних революційних концепцій через період жорсткого централізованого планування до політики «Дой Мой» (Оновлення), яка з кінця 1980-х років легітимізувала ринкові реформи при збереженні соціалістичної орієнтації.

Важливою особливістю в'єтнамської ідеології є її здатність інкорпорувати елементи традиційної конфуціанської етики, національного патріотизму та прагматичного підходу до економічного розвитку в рамках соціалістичної

³³⁸ Gueorguiev D.D., Schuler P. J. Collective charisma: elite-mass relations in China and Vietnam. *Problems of Post-Communism*. 2021. No. 3 (68). P. 190–201.

³³⁹ Там само.

³⁴⁰ Duiker W. J. Ho Chi Minh: A Life. New York : Hyperion, 2000. 695 p.

доктрини, створюючи самобутню синкретичну систему цінностей. Поєднання необхідності підтримувати суворий політичний контроль і забезпечувати зростання динамічної економіки привело В'єтнам на роздоріжжя. З одного боку, уряд прагне створити фасад відкритості, щоб забезпечити іноземні інвестиції та міжнародний авторитет. З іншого боку, він чинить опір реформам, які можуть послабити його авторитарну владу. Цей баланс нестійкий, і на тлі зростаючих закликів до політичних реформ стратегії та політика уряду щодо корупції, прав людини та свободи слова залишаються вирішальними чинниками в його прагненні до політичної стабільності та економічного зростання ³⁴¹.

Економічні реформи та політична стабільність є найбільш виразною ознакою в'єтнамської винятковості. Це, насамперед, успішне поєднання соціалістичної політичної системи з ринково-орієнтованими економічними реформами. Політика «Дой Мой», започаткована на VI з'їзді КПВ у 1986 році, ознаменувала перехід від командно-адміністративної економіки до того, що офіційно називається «соціалістично-орієнтованою ринковою економікою». Ця модель передбачає лібералізацію цін, розвиток приватного підприємництва, залучення іноземних інвестицій та інтеграцію у світові ринки при збереженні державного контролю над стратегічними галузями та плануванні загальних напрямків розвитку.

Ставши на шлях ринкової економіки, в'єтнамський уряд визнав необхідність стимулювати продуктивність праці, приборкати інфляцію і підняти рівень життя, який за колишньої системи був маргіналізований. Під час цієї серії реформ було впроваджено такі елементи капіталістичної економіки, як деколективізація сільського господарства, створення приватних підприємств і залучення прямих іноземних інвестицій, причому все це відбувалося під керівною рукою держави. В результаті В'єтнам перетворився з однієї з найбідніших країн світу на динамічну економіку з середньорічними темпами зростання ВВП понад 6% протягом двох десятиліть, різким скороченням бідності та значним підвищенням рівня життя населення. Ця економічна успішність стала важливим джерелом легітимації політичної системи та обґрунтування особливого «в'єтнамського шляху» розвитку ³⁴².

«Дой Мой»: революційна економічна стратегія. Економічні реформи В'єтнаму в рамках політики «Дой Мой» відіграли важливу роль у забезпеченні значної політичної стабільності, що спостерігалася в останні десятиліття. Однак складний взаємозв'язок економічних показників і політичної стабільності не є статичним і розвиватиметься, що вимагатиме від КПВ ретельного управління для підтримання балансу, який досі добре слугував інтересам В'єтнаму.

Загалом, хоча «Дой Мой» посідає центральне місце в економічному успіху В'єтнаму і, як наслідок, у його політичній стабільності, залишається відкритим

³⁴¹ Thi Thoa T. Problems of ensuring democracy under one-party rule in modern vietnam. *Territory Development*. 2023. No. 3. P. 66–73.

³⁴² Zhu Y. Economic reform and human resource management in Vietnam. *Asia Pacific Business Review*. 2002. No. 3 (8). P. 115–135.

питання про те, як розвиватимуться взаємозалежні стосунки між цими сферами в міру того, як В'єтнам зіштовхуватиметься з тиском модернізації та подальшої інтеграції у світову економіку. Здатність КПВ адаптуватися до цього тиску, зберігаючи контроль, імовірно, стане визначальним фактором для майбутньої політичної та економічної траєкторії В'єтнаму.

Зовнішня політика: прагматизм та балансування. Зовнішня політика В'єтнаму також демонструє виняткову гнучкість та прагматизм. Після десятиліть міжнародної ізоляції, пов'язаної з в'єтنامо-американською війною та інтервенцією в Камбоджі, країна здійснила успішну реінтеграцію у світове співтовариство. В'єтнам підтримує багатовекторну зовнішню політику, балансуючи між різними центрами сили в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Особливо примітним є трансформація відносин зі Сполученими Штатами – від запеклого військового протистояння до стратегічного партнерства. Водночас В'єтнам зберігає традиційні зв'язки з соціалістичними країнами, особливо з Китаєм, хоча з останнім характеризуються непростими відносинами.

Китайсько-в'єтнамська війна 1979 року стала значущим військово-політичним конфліктом у Південно-Східній Азії, що мав комплексні причини та наслідки. Ця «Війна покарання», як її називали в Китаї, виникла внаслідок накладання кількох ключових факторів: загострення геополітичного протистояння між СРСР і КНР, де В'єтнам став ареною боротьби за вплив; реакція Китаю на в'єтнамське вторгнення в Камбоджу 1978 року і повалення прокитайського режиму Червоних кхмерів; довготривалі територіальні суперечки на спільному кордоні; проблеми, пов'язані з етнічними китайцями (хоа) у В'єтнамі після серії соціалістичних реформ; потреба китайського керівництва продемонструвати військову міць після складного внутрішньополітичного періоду «Культурної революції».

Тривалість війни була відносно короткою – приблизно один місяць (17 лютого–16 березня 1979 року), проте її наслідки вплинули на регіональну політику та двосторонні відносини на десятиліття вперед. Попри амбітні плани, китайські війська досягли лише обмежених тактичних успіхів, зустрівши запеклий опір в'єтнамських сил, і зрештою були змушені відступити, залишивши після себе довготривалу напруженість у відносинах між сусідніми країнами ³⁴³.

Геополітичні виклики: море і велика влада. На зовнішньому рівні В'єтнам стикається з дипломатичними та стратегічними викликами, особливо у відносинах із наддержавами та сусідніми країнами. Геополітична загроза у вигляді територіальних суперечок у Південно-Китайському морі має наслідки для національної безпеки та зовнішньої політики В'єтнаму. Прагнення в'єтнамського уряду збалансувати інтереси національної безпеки, беручи участь у міжнародній торгівлі, є визначальним аспектом його зовнішньої політики. Підхід держави до зовнішнього виклику геополітичної напруженості, особливо

³⁴³ The Encyclopedia of the Vietnam War. A Political, Social, and Military History. ABC-CLIO, 2011. P.199.

у спірних морських кордонах із Китаєм, вимагає дипломатичної тонкощі та стратегічної співпраці з іншими країнами регіону.

Крім того, зростаюча інтеграція В'єтнаму у світову економіку наражає його на міжнародний тиск і ретельне вивчення з точки зору дотримання прав людини, що впливає на його відносини з іншими країнами, особливо із західними демократіями, які приділяють цим питанням особливу увагу. Крім геополітичних проблем, економічна залежність В'єтнаму від світових ринків означає, що міжнародні економічні коливання можуть дестабілізувати його економіку, побічно впливаючи на його політичну стабільність. Перед В'єтнамом стоїть завдання подолати цей зовнішній тиск, зберігаючи суверенітет і домагаючись стійкого економічного зростання ³⁴⁴.

Регіональне позиціонування та АСЕАН. Зміцнення зв'язків з АСЕАН і участь у багатосторонніх діалогах слугують потенційними засобами для захисту територіальної цілісності та зміцнення регіональної стабільності. Участь В'єтнаму в міжнародних організаціях і дотримання правил глобальної торгівлі відображають його стратегію щодо пом'якшення цих зовнішніх викликів. Відповідаючи міжнародним нормам, В'єтнам прагне створити сприятливі умови для іноземних інвестицій і торгівлі, які мають життєво важливе значення для його подальшого економічного розвитку. Навігація в глобальному економічному середовищі, особливо в умовах торговельних війн та протекціонізму, є постійним випробуванням для економічної дипломатії та адаптації В'єтнаму до внутрішніх реформ.

Громадянське суспільство, права людини та цифровий контроль. Важливою ознакою в'єтнамської винятковості є специфічний підхід до громадянського суспільства та прав людини. На відміну від ліберально-демократичних систем, В'єтнам не дозволяє політичній опозиції та обмежує незалежну діяльність громадських організацій. Однак, на відміну від більш репресивних режимів, в'єтнамська система допускає певний ступінь громадянського діалогу, особливо щодо соціально-економічних питань. Офіційні профспілки, молодіжні організації та інші асоціації, хоча й контролюються партією, все ж виконують функцію артикуляції інтересів різних соціальних груп.

У сфері прав людини і громадянських свобод прагнення В'єтнаму до збалансованих відносин із західними країнами часто залежить від його прогресу в цих сферах. КППВ стикається із зовнішнім тиском, що вимагає дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, що позначається на двосторонніх партнерських відносинах і потенційних торгових санкціях. Цей зовнішній виклик змушує В'єтнам розглядати реформи, які можуть вирішити ці проблеми з правами людини без шкоди для політичної стабільності та однопартійного правління.

³⁴⁴ Nguyen N.A. Understanding the socialist-market economy in Vietnam. *Emerging Science Journal*. 2022. No. 5 (6). P. 952966.

Західні уряди і міжнародні організації часто пов'язують дані про дотримання прав людини з торговельними переговорами, що може поставити В'єтнаму у складне становище, коли він прагне стимулювати економічне зростання, але водночас стикається з потенційними санкціями або покараннями. Обнадіює те, що є проблиски позитивних змін, про що свідчить участь В'єтнаму в міжнародних договорах з прав людини та його готовність до діалогу з цих найважливіших питань. Співпраця з міжнародними правозахисними механізмами може прокласти шлях до більш істотних поліпшень всередині країни.

Цифровий контроль: безпека чи цензура? У цифровій сфері уряд В'єтнаму продовжує посилювати контроль над онлайн-контентом, ухвалюючи закони про кібербезпеку, що передбачають локалізацію даних і надають державним органам широкі повноваження з контролю та нагляду за інформацією. Водночас можна стверджувати, що ці заходи необхідні для забезпечення національної безпеки та захисту громадян від потенційних загроз. З розвитком інтернету та соціальних мереж виникає новий простір для громадської дискусії, яка, хоча й обмежується державою, проте створює механізми зворотного зв'язку між суспільством і владою. Ба більше, глобалізація передбачає обмін ідеями і технологіями, які можуть поставити під сумнів контроль держави над інформацією. Поява Інтернету і цифрових комунікацій ускладнила завдання влади з управління інформаційним потоком і стримування поширення інакомислення.

Релігійна політика: від атеїзму до прагматичного регулювання. У сфері релігійної політики В'єтнаму також демонструє своєрідний підхід, відходячи від класичного марксистського атеїзму до більш прагматичного регулювання релігійної діяльності. Держава офіційно визнає кілька релігійних організацій, хоча й піддає їх суворому контролю. Важливо відзначити, що традиційні в'єтнамські вірування, буддизм, католицизм та нові релігійні рухи співіснують у в'єтнамському суспільстві, створюючи складну релігійну мозаїку, що є частиною національної ідентичності.

Отже, політична система В'єтнаму не статична. Вона являє собою утворення, що розвивається і формується як внутрішніми устремліннями, так і зовнішніми умовами. Вона прагне залишатися стійкою й актуальною в умовах мінливих соціально-економічних реалій, ідучи обережним, але прагматичним шляхом між збереженням ідеологічної послідовності та проведенням необхідних реформ. Стабільність цієї системи постійно перевіряється і підтверджується її здатністю долати потрясіння, чи то економічні спади, чи то вимоги суспільства до більшої відкритості та участі ³⁴⁵. Стабільність і подальша інтеграція В'єтнаму у світову економіку багато в чому залежатимуть від того, як він буде лавірувати між авторитарними політичними імпульсами та лібералізаційним тиском як

³⁴⁵ Huong P.T.L. Reforming law on administrative procedures towards a rule-of-law state in Vietnam. *Gdanskie Studia Azji Wschodniej*. 2019. No. 16. P. 152–163.

усередині країни, так і за її межами. Внутрішні проблеми політичної стабільності В'єтнаму здебільшого пов'язані з питаннями управління, що впливають з однопартійної системи.

Корупція — це серйозна внутрішня проблема, яка становить загрозу для управління і рейтингу схвалення Комуністичної партії В'єтнаму. Вона може проявлятися в різних формах у різних секторах і на різних рівнях влади, потенційно підриваючи довіру суспільства і цілісність держави [344]. Керівництво В'єтнаму визнало наявність цієї повсюдної проблеми та ініціювало різні антикорупційні кампанії. Незважаючи на ці зусилля, для боротьби з глибоко вкоріненими корупційними мережами в уряді та військовому секторі потрібне ефективне правозастосування.

Модернізація та глобалізація: можливість чи загроза? Політична винятковість В'єтнаму проявляється також в особливому ставленні до модернізації та глобалізації. На відміну від деяких інших країн, що розвиваються, В'єтнам не сприймає глобалізацію як загрозу національному суверенітету, а розглядає її як можливість для розвитку, активно використовуючи переваги міжнародної торгівлі та інвестицій. Водночас цей процес відбувається під пильним контролем держави, яка намагається стримувати негативні соціальні наслідки глобалізації та зберігати культурну самобутність.

В'єтнам докладас зусиль для участі в регіональних і міжнародних економічних угодах, таких як Всеосяжна і прогресивна угода про транстихоокеанське партнерство та Регіональне всеосяжне економічне партнерство, що сприяють розвитку торгівлі та інвестицій, але також вимагають дотримання міжнародних стандартів і практики. Це вимагає тонкого балансування, оскільки В'єтнам повинен реформувати деякі аспекти своєї економіки та управління, не порушуючи при цьому контроль КППВ і соціально-економічний баланс. Швидкі темпи індустріалізації В'єтнаму, викликані глобалізацією, породжують серйозні екологічні проблеми, які можуть вплинути на соціальну стабільність. Наслідки зміни клімату, такі як підвищення рівня моря, також становлять пряму загрозу для економічних центрів В'єтнаму і його сільськогосподарського сектору, в якому зайнята велика частина населення.

У протистоянні цим багатогранним впливам глобалізації підхід В'єтнаму до міжнародних відносин є невід'ємною частиною. Відносини з такими великими державами, як Китай і Сполучені Штати, баланс між інтересами безпеки та економічними інтересами, а також використання багатосторонніх форумів залишаються життєво важливими для підтримки політичної стабільності В'єтнаму³⁴⁶. Ці міжнародні відносини справляють значний вплив на внутрішню політику і здатність КППВ ефективно управляти як внутрішніми, так і зовнішніми справами.

³⁴⁶ Thai T.V. The evolving regional order in East Asia: a view from Vietnam. *Asia Policy*. 2018. No. 2 (13). P. 64–68.

Адаптивність та самокорекція. Важливим виміром винятковості в'єтнамської моделі є її здатність до адаптації та самокорекції. Політичне керівництво країни демонструє готовність до критичного аналізу власних помилок та коригування курсу без радикального зламу системи. Це проявляється в періодичних кампаніях боротьби з корупцією, адміністративних реформах та оновленні партійних кадрів. При цьому, на відміну від східноєвропейських соціалістичних країн, процес реформ у В'єтнамі не призвів до колапсу системи, а навпаки, сприяв її зміцненню та легітимації.

Перспективи сучасної в'єтнамської політичної системи полягають у її здатності адаптуватися до швидко мінливого світу, зберігаючи при цьому свою сутність. Ця динамічна рівновага вимагає постійних політичних інновацій, активної участі громадян та ефективного управління, здатного протистояти викликам, спричиненим технологічним прогресом, мінливим геополітичним контекстом, а також демографічними та екологічними змінами в країні. Стійкість політичної системи В'єтнаму перевірятиметься її здатністю використовувати сильні сторони свого минулого та сміливо будувати майбутнє.

Позиція щодо російсько-української війни: «бамбукова дипломатія». У міжнародних справах В'єтнам зайняв нейтральну позицію щодо війни росії з Україною, збалансовуючи свої відносини з різними країнами, щоб уникнути негативного впливу на свої міжнародні зв'язки та внутрішню стабільність (І. Брітов, 2022). За останні роки позиція В'єтнаму щодо російсько-українського конфлікту залишилася практично незмінною. Незважаючи на виражену стурбованість ситуацією, В'єтнам вважає за краще не ставати на чийсь бік і приділяти увагу гармонійному розв'язанню конфлікту з урахуванням інтересів усіх сторін у рамках міжнародного права та принципів Статуту ООН. Офіційна позиція влади В'єтнаму ґрунтується на прагненні мінімізувати можливий негативний вплив подій в Україні на їхню країну. В'єтнам при описі своєї зовнішньої політики використовує термін «бамбукова дипломатія», вперше введений генеральним секретарем ЦК КПВ в одному з його виступів у 2016 р. Цей термін відсилає до унікальних рис бамбука, оспіваних у багатьох в'єтнамських віршах, народних піснях і легендах.

Бамбук символізує міцне коріння і гнучкі стебла, і в'єтнамці використовують цю метафору, щоб наголосити на тому, що вони міцно вкорінені у своїх цінностях, проте готові адаптуватися і проявляти гнучкість у міжнародних відносинах. Наочним прикладом «бамбукової дипломатії» В'єтнаму є травнева зустріч прем'єр-міністра Фам Мінь Тьїня з президентом України В. Зеленським на полях саміту G7 в Японії (травень 2023), однією з ключових тем якого була ізоляція росії. І вже через 10 днів після цієї події привітний прийом в'єтнамським керівництвом було надано заступнику голови Ради безпеки РФ, лідеру партії «Єдина росія» Д. Медведєву. Це демонструє прихильність Ханоя до багатовекторності та незалежності в зовнішній політиці (В. А. Сербін, 2023).

Такий підхід відображає прагматичну зовнішню політику В'єтнаму, яка має на меті підтримувати вигідні відносини з багатьма світовими державами, зберігаючи при цьому свою унікальну політичну систему.

Отже, ключовими компонентами політичної винятковості Соціалістичної Республіки В'єтнам потрібно вважати:

1. Політична модель «соціалізму з в'єтнамською специфікою» – збереження однопартійної системи під керівництвом Комуністичної партії В'єтнаму при впровадженні ринкових економічних реформ.

2. Політика «Дой Мой» (Оновлення) – економічні реформи, започатковані в 1986 році, що трансформували планову економіку в «соціалістично орієнтовану ринкову економіку».

3. Стратегічний прагматизм у зовнішній політиці – збалансовані відносини з великими державами (США, Китай, росія) без приєднання до військових блоків.

4. Економічна інтеграція при політичній незалежності – активна участь у глобальній торгівлі та інвестиційних потоках без компромісів щодо внутрішнього політичного контролю.

5. Централізоване управління з елементами децентралізації – чітка ієрархія державного управління при наданні певної автономії провінціям у виконанні економічних планів.

6. Поступовість реформ – обережний підхід до економічних та політичних змін, уникнення «шокової терапії».

7. Суворий контроль інформаційного простору одночасно з технологічною модернізацією – розвиток ІТ-сектору при збереженні цензури в медіа та інтернеті.

8. Активна роль у регіональних структурах – використання членства в АСЕАН та інших організаціях для просування національних інтересів.

9. Національна ідентичність і опір зовнішньому домінуванню – історичний досвід боротьби за незалежність як ключовий елемент політичної легітимності.

10. Державний капіталізм – стратегічний контроль над ключовими секторами економіки через державні підприємства при підтримці розвитку приватного сектора.

Дослідження концепцій політичної винятковості в східноазійській традиції виявляє унікальність політичних систем регіону, сформованих під впливом складних історичних, культурних та геополітичних факторів. Розглянуті моделі Китаю, Японії, КНДР та В'єтнаму демонструють, що політична винятковість у Східній Азії є основоположним елементом національної ідентичності та державотворення.

Китайський політичний виняток, що бере початок у концепції «Серединної держави», продовжує впливати на сучасну політику КНР. Філософсько-політичний фундамент китаєцентризму, сформований конфуціанською традицією, забезпечив безпрецедентну історичну тяглисть. «Мандат Неба», система державних іспитів, концепція «Тянься» (Піднебесної) трансформувалися, але не зникли в сучасному Китаї. Ініціатива «Один пояс, один шлях» є сучасним втіленням традиційної моделі з Китаєм у центрі. Унікальність моделі – здатність адаптувати західні економічні принципи до власного культурного контексту, зберігаючи політичну централізацію та монополію Комуністичної партії.

Японська політична винятковість вирізняється безпрецедентною здатністю до синтезу традиційних елементів з інноваційними практиками. Імператорська система – найстаріша безперервна спадкова монархія у світі – органічно співіснує з демократичними інститутами. Унікальність моделі проявляється в особливих механізмах консенсусу: «залізний трикутник» (взаємодія партії, бюрократії та бізнесу), системи «немаваші» та «рингі-сейдо». Націоналістична ідеологія («ніхондзінрон», «Ямато-дамасія») забезпечує культурне підґрунтя винятковості. Післявоєнна трансформація продемонструвала нечуваний приклад перетворення мілітаристської держави на країну з пацифістською конституцією, яка водночас захищає національні інтереси через економічну потужність та союз із США.

Північнокорейська модель становить унікальний феномен, де поєднуються марксизм-ленінізм, традиційний корейський націоналізм та династична передача влади. Ідеологія чучхе (самостійність) та політика сонгун (пріоритет армії) створили систему без аналогів. Система сонбун (соціальна класифікація за політичною надійністю) та всеохоплюючий культ особистості забезпечують безпрецедентний соціальний контроль. Унікальною є стійкість режиму перед глобалізаційними викликами через інформаційну ізоляцію, мілітаризацію та вибірккову міжнародну взаємодію.

В'єтнамська модель демонструє адаптивність, що дозволила поєднати соціалістичну однопартійну систему з ринковими реформами. Політика «Дой Мой» (1986) трансформувала економіку без послаблення політичного контролю. Історичний досвід боротьби за незалежність сформував стійку національну ідентичність та легітимність режиму. Зовнішньополітична лінія вирізняється прагматизмом та багатовекторністю. «Бамбукова дипломатія» з її гнучкістю та стійкістю є прикладом вдалої адаптації традиційних цінностей до сучасних міжнародних відносин.

Спільні риси східноазійських концепцій: акцент на колективізмі, пріоритет стабільності над індивідуальними свободами, меритократичні традиції, здатність до синтезу давніх культурних елементів з модернізацією. Важлива роль історичної пам'яті та національних наративів. На відміну від західних моделей, східноазійські концепції акцентують не на універсальності цінностей, а на їхній унікальності.

У сучасному геополітичному контексті ці концепції зазнають трансформації. Китай реалізує проєкт «спільноти єдиної долі людства» – модернізовану версію традиційного універсального порядку. Японія шукає шляхи перегляду пацифістської конституції для активнішої участі в регіональній безпеці. КНДР використовує ядерну програму як гарантію суверенітету. В'єтнам поглиблює економічну інтеграцію, зберігаючи політичний контроль.

Важливим є ставлення до російсько-української війни. Китай дотримується стратегічної двозначності, формально наголошуючи на територіальній цілісності, але фактично підтримуючи російську позицію. Японія рішуче засуджує агресію, солідаризуючись із Заходом. КНДР є відкритим союзником росії, надаючи їй військову підтримку. В'єтнам дотримується нейтралітету, демонструючи «бамбукову дипломатію».

Дослідження має не лише теоретичне, але й практичне значення для розуміння сучасних геополітичних процесів. Воно демонструє, що навіть в умовах глобалізації національні політичні культури зберігають специфіку, адаптуючись до нових викликів. Майбутнє світового порядку визначатиметься складним діалогом різних політичних традицій, в якому східноазійські концепції винятковості відіграватимуть все значнішу роль.

РОЗДІЛ 5

ПОЛІТИЧНА УНІКАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБЛИВОГО ШЛЯХУ НАЦІЇ

5.1 Формування політичної ідентичності України: від традицій до унікальної моделі

Унікальність vs. винятковість: критична диференціація концепцій. У дослідженні самобутності української нації критично важливо розрізняти два сутнісно відмінні поняття – «унікальність» (uniqueness) та «винятковість» (exceptionalism). Попри семантичну спорідненість, у політологічному аналізі вони втілюють принципово різні світоглядні парадигми. Політична винятковість характеризується переконанням у особливій історичній місії нації. Вона стає ідеологічним обґрунтуванням втручання у справи інших держав, територіальних претензій та геополітичної експансії, підкріплюється наративом про зовнішні загрози та легалізує імперіалістичні практики, підриваючи універсалізм міжнародного права.

Якщо політична винятковість веде до самоізоляції та експансіонізму, то українська унікальність є шляхом до органічної інтеграції в глобальні демократичні процеси зі збереженням власної ідентичності.

Політична ідентичність є фундаментальною характеристикою для розуміння політичної унікальності нації з кількох ключових причин.

По-перше, вона забезпечує легітимність державного проєкту, формуючи відчуття приналежності громадян до політичної спільноти та створюючи основу для стабільності політичної системи.

По-друге, політична ідентичність визначає унікальну політичну культуру нації – специфічні моделі взаємодії з владою, розуміння справедливості, свободи та інших базових цінностей, що формує особливий стиль політичного життя.

По-третє, в глобалізованому світі чітка політична ідентичність дозволяє державі зберігати суб'єктність у міжнародних відносинах та артикулювати власні інтереси на світовій арені. Нарешті, політична унікальність стає ресурсом «м'якої сили» держави, формуючи її привабливий образ і здатність впливати через цінності та ідеї.

Вітчизняна науковиця Л. Нагорна, вважає, що ідентичність слід сприймати як результат самовизначення людини чи групи у соціальному контексті, «тобто віднесення себе до тих чи інших спільнот...»³⁴⁷. І хоча за словами американського політолога Б. Андерсона, «представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників... в уяві кожного житиме

³⁴⁷ Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. №2. С. 16.

образ їх співпричетності»³⁴⁸. Ця співпричетність набуває особливої актуальності в контексті воєнного протистояння між Україною і російською федерацією.

Нині українці різного етнічного походження пліч-о-пліч боронять рідну землю. Водночас існують і ті, хто заплямував себе зрадницькою співпрацею з агресором. Такі особи не можуть вважатися частиною української нації – спільноти, що ґрунтується на єдності світоглядних переконань, моральних засад та вірності Батьківщині.

М. Степико підтверджує цю позицію: «національна ідентичність не є результатом розвитку етнічних спільнот, оскільки перестає бути назавжди фіксованою реальністю. Вона має власні засади в конструюванні індивідом своєї тотожності з певною надетнічною спільнотою, способом життя, цінностями. Жодна із сучасних націй на момент свого виникнення не володіла усталеністю ультурних ознак – мовою, спільними традиціями, звичаями. Спільним тут є політична ідентифікація громадян суверенної держави»³⁴⁹.

В. Котигоренко розглядає унікальність української нації через призму її формування як політичної спільноти, що інтегрує різні етнічні групи на основі спільної території та громадянства. Дослідник підкреслює, що українська нація є яскравим прикладом сучасної політичної нації, сформованої в умовах складних етнополітичних процесів, яка зберегла здатність до ефективної інтеграції різноманітних етнокультурних елементів у єдину національну спільноту³⁵⁰. За словами П. Бевза, сучасна українська політична ідентичність розвивається як унікальний синтез європейських демократичних цінностей та власних історичних традицій, що творить самобутню модель національного буття на перехресті цивілізаційних впливів³⁵¹.

Взаємовплив культури та ідентичності. Особливої уваги заслуговує український досвід державотворення в умовах постійних геополітичних викликів. Політична ідентичність України сформувалася як феномен опору імперським впливам та асиміляційному тиску, що породило особливу стійкість національного духу та здатність до відродження навіть після найтяжчих історичних випробувань. Цей процес безпосередньо пов'язаний з формуванням політичної культури українців, адже політична культура та ідентичність утворюють складну систему взаємовпливів.

За визначенням А. Шуліки, політична культура «включає в себе досвід суспільства, соціальних груп, трудових колективів, індивідуумів, рівень їх

³⁴⁸ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика., 2001. С. 9.

³⁴⁹ Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: [монографія]. Київ : НІСД, 2011. С. 177.

³⁵⁰ Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. С. 581–582.

³⁵¹ Бевза П. Б. Ідентичність національна. *Енциклопедія політики і права*. Наукове видання. За ред. д. політ. н., проф. В. П. Горбатенка і д. політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 307.

уявлень про політичну владу та політичні відносини»³⁵². Політична ідентичність є формою колективного та індивідуального самовизначення у політичному просторі, що відображає усвідомлення приналежності до певної політичної спільноти. Ці два феномени перебувають у постійній взаємодії: політична культура забезпечує ціннісний контекст для формування ідентичності, тоді як ідентичність стає механізмом відтворення та трансформації політичної культури.

На цей діалектичний зв'язок вказують у своїх дослідженнях Л. Тіхонова³⁵³ та В. Дмитрієв, який зауважує, що політична ідентичність, на відміну від національно-культурної ідентичності, характеризується мінливістю, новаціями та динамізмом розвитку у сучасному світі³⁵⁴.

Ціннісні орієнтації українського суспільства. Центральним елементом ціннісних орієнтацій українців є *індивідуалізм*, який, однак, відрізняється від західного індивідуалізму. Якщо західна модель акцентує увагу на особистій свободі та відокремленості, то український індивідуалізм характеризується тим, що О. Кульчицький називає «кордоцентризмом» — «ділянкою душі і почуттів»³⁵⁵. С. Кримський зауважує, що ця концепція допомагає пояснити унікальність української політичної культури, її гнучкість та здатність до трансформацій без втрати сутнісних національних характеристик³⁵⁶.

Архетип свободи посідає особливе місце у системі цінностей українців. М. Попович у праці «Червоне століття»³⁵⁷ простежує еволюцію розуміння свободи в українській політичній думці від козацької доби до сучасності. На його думку, українська концепція свободи поєднує індивідуальну автономію з ідеєю національного самовизначення. Сучасним втіленням цієї традиції є феномен волонтерського руху, який активно розвинувся після 2014 року.

Наприклад, діяльність волонтерської організації «Повернись живим», яка почалася з ініціативи кількох людей, переросла в масштабний рух, що суттєво вплинув на обороноздатність країни. Це демонструє, як традиційна для української політичної культури ідея самоорганізації та особистої відповідальності реалізується в сучасних умовах.

Українська письменниця О. Забужко зауважує, що українська ідея свободи має глибоке коріння у козацькій традиції, де особиста воля та право на

³⁵² Шуліка А. А. Політична культура. *Енциклопедія політики і права*. Наукове видання. За ред. д.політ. н., проф. В. П. Горбатенка і д.політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С.551–552.

³⁵³ Тіхонова Л. А. Політична ідентичність сучасного українського суспільства. URL: <file:///Users/valeriy/Documents/2211-Article%20Text-4295-1-10-20150501.pdf> (дата звернення: 11.03.2025).

³⁵⁴ Дмитрієв В. В. Політична ідентичність: від партійних ідеологій до медіатизованих електоральних кампаній. *Політикус*. 2022. Вип. 1. С.44–48.

³⁵⁵ Кульчицький О. Світовідчуття українця. *Українська душа*. К., 1994. С. 48–65.

³⁵⁶ Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.

³⁵⁷ Попович М. В. Червоне століття. Київ : АртЕк, 2005. 887 с.

самовизначення були фундаментальними цінностями³⁵⁸. Цей архетип свободи проявляється у стійкому несприйнятті авторитаризму та патерналістських моделей влади, хоча історичні обставини часто змушували українське суспільство адаптуватися до них.

Феномен малоросійства та постколоніальне самовизначення. У науковій праці М. Рябчука «Креолізація малоросійства: ідеологічний аспект»³⁵⁹ автор аналізує феномен «малоросійства» – специфічної соціально-політичної та культурної ідентичності, що сформувалася в Україні під впливом тривалого колоніального статусу в російській імперії та СРСР. Рябчук розглядає «малоросійство» як форму адаптації української еліти до імперських умов через прийняття колоніальних наративів та відмову від власної національної ідентичності. Ця праця є частиною його книги «Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення»³⁶⁰, де автор детально досліджує процеси формування української національної ідентичності та виклики, з якими стикається українське суспільство на шляху до самовизначення.

Характерною рисою української політичної культури є *амбівалентність геополітичних орієнтацій*. Як зазначає М. Рябчук, «українська ідентичність формувалася на перехресті цивілізацій, що створило складну систему культурних референцій та орієнтирів»³⁶¹. Це призвело до формування політичного архетипу «серединного шляху» – прагнення знайти власну модель розвитку, яка б інтегрувала різні культурні впливи, але зберігала національну самобутність.

Дослідження Є. Головахи та Н. Паніної демонструють, що в українській політичній культурі поряд з індивідуалізмом та прагненням свободи існує також *архетип справедливості*, який має специфічне тлумачення³⁶².

Архетип справедливості в українській політичній культурі. Наскільки українці вважають своє суспільство справедливим? Соціологічне дослідження Центру Разумкова (2024) показало, що за шкалою від 0 («вкрай несправедливе») до 10 («повністю справедливе») середній бал у червні 2024 року становив 5,8³⁶³.

³⁵⁸ Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ : Факт, 2017. 156 с.

³⁵⁹ Рябчук М. «Креолізація» малоросійства: ідеологічний аспект URL: <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r09.html> (дата звернення: 10.03.2025).

³⁶⁰ Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 304 с.

³⁶¹ Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ : К.І.С., 2011. 240 с.

³⁶² Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 4. С. 5–22.

³⁶³ Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 10.03.2025).

Результати соціологічного дослідження Центру Разумкова свідчать про неоднозначне сприйняття рівня справедливості в українському суспільстві. Водночас бал нижче 6 вказує, що значна частина суспільства відчуває проблеми у сфері справедливості, пов'язані з корупцією, нерівномірним розподілом ресурсів, недосконалістю правової системи та наслідками війни.

Українці також оцінюють політичні події та діячів не лише з точки зору формального дотримання закону, але й з позиції морально-етичних принципів. Під час виборів виборці часто керуються не стільки програмами кандидатів, скільки їхніми особистими якостями та «чесністю».

Показовим є протистояння 2004 року між Віктором Ющенком і Віктором Януковичем, що вилилось у Помаранчеву революцію через масові фальсифікації. Проте на виборах 2010 року Януковича було обрано президентом. Обрання Януковича відображало регіональний розподіл політичних преференцій та ціннісну амбівалентність української політичної культури. Частина виборців надала перевагу образу «сильного господарника» та стабільності над демократичними цінностями, що демонструвало конфлікт між патерналістською ідентичністю, орієнтованою на сильного лідера, та громадянською, що цінує демократичні свободи.

Релігійний фактор у формуванні політичної ідентичності відіграє значну роль у формуванні політичної поведінки. А. Колодний відзначає, що поліконфесійність українського суспільства сприяла розвитку релігійної толерантності та плюралізму, які екстраполюються й на політичну сферу³⁶⁴.

Отримання Томосу про автокефалію Православної Церкви України 6 січня 2019 року стало завершенням багатовікового процесу руху українського православ'я до незалежності. Відокремлення від московського релігійного центру підкреслило окремішність української релігійної традиції від російської, що надзвичайно важливо в контексті постколоніального самовизначення нації. Томос став символічним утвердженням не лише церковної, але й національної незалежності, особливо в умовах російської агресії. Створення ПЦУ змінило баланс впливів у православному світі, зменшивши роль Московського патріархату. Цей процес відбувся без примусу та із збереженням права українців на вибір релігійної приналежності, що формує культуру діалогу та поваги до різноманіття в українському суспільстві.

Культура як простір творення нових політичних наративів. У сфері культури особливо помітне становлення нових політичних наративів. Фільм «Кіборги. Герої не вмирають» Ахтема Сеїтаблаєва (2017) став знаковим явищем у формуванні новітньої української політичної ідентичності. Стрічка розповідає історію захисників Донецького аеропорту в 2014-2015 роках, які отримали прізвисько «кіборги» через нелюдську стійкість в умовах постійних обстрілів та штурмів. Через долі героїв режисер розкриває процес кристалізації нової української ідентичності, де абстрактні поняття патріотизму та обов'язку

³⁶⁴ Колодний А. Україна в її релігійних виявах: монографія. Львів : Сполом, 2005. 336 с.

набувають конкретного, трагічного змісту. Фільм став важливим інструментом політики національної пам'яті та відображає трансформацію політичної культури українців – від пострадянської амбівалентності до чіткого усвідомлення національної суб'єктності через спротив зовнішній агресії.

Наратив про Революцію Гідності трансформувався з політичного протесту в основоположний міф сучасної української державності. Показовим є використання фрази «Небесна сотня» в повсякденному спілкуванні без додаткових пояснень та перетворення відзначення річниці на щорічний ритуал з усталеними практиками вшанування.

Мовно-культурні чинники справляють особливий вплив на політичну поведінку в умовах регіональної різноманітності України. Дослідження В. Кулика показують, що мовна ідентичність часто корелює з політичними преференціями, хоча ця кореляція не є жорсткою та змінюється з часом³⁶⁵. Це частково пояснює коливання політичних настроїв залежно від економічної ситуації.

Громадянська свідомість українців характеризується динамічними трансформаціями, особливо відчутними після здобуття незалежності та під час суспільно-політичних криз. Дослідження В. Степаненка показують, що в українському суспільстві відбувається поступовий перехід від підданської до учасницької політичної культури, хоча цей процес є нерівномірним і має свої особливості³⁶⁶. Одним із ключових аспектів трансформації громадянської свідомості є подолання патерналістських установок.

Патерналізм як елемент політичної культури поступово здає позиції, особливо серед молодших поколінь, які демонструють більшу готовність до громадянської активності. Водночас в українському суспільстві зберігаються патерналістські очікування щодо держави, особливо у сфері соціального захисту.

Як приклад, після обрання Володимира Зеленського президентом у 2019 році багато українців сподівалися, що він швидко вирішить проблему високих комунальних тарифів. Це яскравий приклад патерналістських настроїв, коли громадяни очікують «ручного» вирішення проблем, не враховуючи складність економічних механізмів. Такі очікування демонструють патерналізм, коли громадяни приписують главі держави надширокі повноваження незалежно від реального розподілу влади.

Громадянське суспільство як агент змін. Важливою характеристикою трансформації громадянської свідомості є зростання значущості громадянського суспільства. Як відзначає А. Колодій, громадянське суспільство в Україні стало

³⁶⁵ Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. 184 с.

³⁶⁶ Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.

не лише медіатором між державою та громадянами, але й потужним агентом змін в політичній системі³⁶⁷.

Саме революційні події 2004 та 2013-2014 років продемонстрували здатність українського суспільства до самоорганізації та колективної дії, що свідчить про формування нової якості громадянської свідомості. Помаранчева революція та Революція Гідності стали справжніми соціальними зламами, що засвідчили зрілість громадянської свідомості українців.

Ця зрілість виражається у колективному відчутті справедливості, готовності відстоювати свої права навіть ціною власного комфорту та безпеки. Українці неодноразово доводили здатність самоорганізовуватись у критичні моменти, формувати горизонтальні зв'язки та спільноти довіри – фундаментальні елементи розвиненого громадянського суспільства. Особливо яскраво це проявилось з початком повномасштабного вторгнення, коли українці продемонстрували безпрецедентну солідарність та здатність до самоорганізації.

Зміна ставлення громадян до держави. Вагомим фактором трансформації є зміна ставлення до держави. Якщо у радянський та ранній пострадянський період держава сприймалася як чужа сила, то події останніх років сприяли формуванню почуття співвласності держави.

Соціологічне опитування Центру Разумкова (19-25 січня 2024) засвідчило, що громадяни позитивно оцінюють роботу влади у таких сферах: ліквідація наслідків ударів по енергетичних об'єктах (78,5% відповіли «дуже добре» або «скоріше добре»), забезпечення функціонування інфраструктури (78%), забезпечення зовнішньополітичної підтримки (68%), допомога біженцям (63%), забезпечення обороноздатності (62%)³⁶⁸.

Розвиток інформаційного суспільства та глобалізаційні процеси суттєво впливають на трансформацію громадянської свідомості українців. Н. Костенко досліджує трансформації ідентичності в умовах війни та глобалізації, доходючи висновку, що технологічний прогрес і глобальні процеси впливають на зміну людської сутності та соціальних структур³⁶⁹. Водночас зберігається певна напруга між космополітичними та національно орієнтованими установками, що відображає загальносвітові тенденції.

Крізова ситуація як катализатор трансформації. Особливу роль у трансформації громадянської свідомості відіграють кризові ситуації.

³⁶⁷ Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. №4. С.9–16.

³⁶⁸ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024р.). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r> (дата звернення: 11.03.2025).

³⁶⁹ Костенко Н. Ідентичності у «posthuman» стані: локальність війни та глобальний світ. Ідентичність часів війни: трансформації та практики визнання [В. Бурлачук, Н. Костенко, М. Наумова М. та ін.] / за ред. Н. Костенко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. С. 24–40.

О. Симончук з'ясував, як під час війни змінюється характер соціальних можливостей та відносин, утворюється багато нових соціальних груп, специфічних для суспільства у воєнному стані, зокрема: «внутрішньо переміщені особи», «біженці за кордоном», «мешканці окупованих територій», «ветерани війни», «військовополонені», «особи з інвалідністю» тощо ³⁷⁰.

Отже, події російської агресії проти України сприяли консолідації суспільства навколо цінностей свободи, незалежності та демократії, що свідчить про формування більш цілісної громадянської ідентичності.

Унікальна модель політичної культури України. Політична культура українців характеризується унікальним поєднанням традиційних і модерних елементів, високим адаптивним потенціалом та здатністю до інновацій у критичні моменти. Ціннісні орієнтації, соціокультурні чинники та трансформації громадянської свідомості формують особливу модель політичної культури, яка продовжує розвиватися в умовах складних викликів.

Феномен «адаптивного опору», сформований в умовах тривалої бездержавності, проявляється у здатності формально приймати нав'язані правила, але знаходити шляхи їх обходу або переосмислення. Ця стратегія дозволила зберегти національну ідентичність в умовах зовнішнього тиску. Під час Майдану 2013–2014 рр. громадянське суспільство використовувало адаптивний опір у формі самоорганізованої медичної, юридичної та інформаційної допомоги.

Українська нація прагне інтегрувати різні культурні впливи, зберігаючи національну самобутність. Ця здатність до синтезу протилежних цінностей створює унікальну політичну культуру, яка відрізняється гнучкістю та адаптивністю, але має чітке ядро національної ідентичності, центроване навколо цінності свободи.

Козацька спадщина як історичний фундамент. Українська політична культура є результатом синтезу різних історичних традицій, серед яких особливе місце посідає козацька спадщина з її республіканськими ідеалами. У нашій традиції витoki українства пов'язують із Козацькою епохою, вирішальною роллю запорізького козацтва у формуванні самостійного українського етносу та власної державності у формі специфічної військово-політичної самоорганізації. У цю епоху вперше виразно виявляється своя особлива культурна та політична традиція, яка відрізняє українців від інших східнослов'янських народів. ³⁷¹

Яскравим прикладом церемоніального втілення демократичних процесів постає Запорозька Січ. Обрання військового очільника – гетьмана чи отамана – перетворювалося на вишуканий ритуал глибокого символізму: кандидат,

³⁷⁰ Симончук О. Соціальна структура українського суспільства під впливом повномасштабної війни: концептуальні та емпіричні пошуки. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. №1. С. 26.

³⁷¹ Корнієнко В., Яценко О. Винятковість політична. *Енциклопедія політики і права*. Наукове видання. За ред. д.політ. н., проф. В.П. Горбатенка і д.політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 126–128.

удостоєний цієї честі, мав двічі відхилити пропозицію, і лише після третього запрошення, супроводжуваного палкими переконаннями, колоритними прокльонами та погрозами, давав згоду прийняти керівництво. Вінчав це священнодійство промовистий жест – досвідчені козаки покладали на голову новообраного жменю рідної землі, закарбовуючи в цьому символічному акті його непохитну відданість козацькому братству³⁷².

Дослідник С. Плохій слушно підкреслює, що «образ козацтва як символу свободи, рівності та демократії став потужним інструментом мобілізації під час Помаранчевої революції та Революції гідності»³⁷³.

Концепція «козацької демократії» з її наголосом на виборності керівництва, колегіальності прийняття рішень та підзвітності очільників перед громадою знаходить своє відображення в політичних вимогах українського суспільства до влади. Важливо відзначити, що історична пам'ять про козацьку демократію не лише впливає на громадську свідомість, але й знаходить своє відображення в державних інститутах. Н. Яковенко вказує на присутність елементів козацького республіканізму в конституційному устрої сучасної України, зокрема в розподілі влади та принципах місцевого самоврядування³⁷⁴. О. Субтельний також відзначав, описуючи у своїй книзі «Козацьку еру», що українці розвинули риси які суттєво відрізняють їх від сусідніх народів³⁷⁵.

Як зазначає політолог О. Гарань, українці демонструють стійку прихильність до демократичних цінностей, які мають глибоке історичне коріння в традиціях козацького самоврядування³⁷⁶.

Ця історична традиція проявляється в сучасній політичній культурі через високий рівень громадянської активності, вимоги прозорості від влади та готовність до протестів у разі порушення демократичних принципів.

Визвольні рухи як компонент політичної свідомості. Відгомін визвольних рухів у політичній свідомості українців становить другий важливий компонент, що впливає на сучасні політичні процеси. Досвід національно-визвольних змагань 1917-1921 років, діяльність ОУН-УПА, дисидентський рух радянської доби та народний рух кінця 1980-х – початку 1990-х років формують потужний історичний наратив, що слугує основою для сучасних політичних практик. Г. Касьянов, досліджуючи процеси конструювання історії, розглядає їх як засоби маніпуляції свідомістю громадян. Він підкреслює роль різних акторів історичної політики – держави, громадських організацій, міжнародних

³⁷² Корнієнко В. Політична етика. *Політологія: підручник*. Вид.3-є, перероблене, доповнене / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. С. 355.

³⁷³ Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. С. 412.

³⁷⁴ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2006. 586 с.

³⁷⁵ Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1991. С. 114.

³⁷⁶ Гарань О., Майборода О. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. С. 87.

інститутів, ЗМІ та істориків. Через дослідження конфліктів щодо історії в Україні та відносин з сусідніми країнами автор розкриває конфліктогенний потенціал історичної політики³⁷⁷.

Автор звертає увагу на роль політичних, соціальних та культурних чинників у формуванні історичної свідомості суспільства. Така інструменталізація історії відбувається через символічну політику, яка включає перейменування вулиць, встановлення пам'ятників та відзначення історичних дат, пов'язаних із боротьбою за незалежність.

Переосмислення історичного досвіду державотворення є третім ключовим аспектом впливу на сучасні політичні процеси в Україні. Цей процес характеризується критичним переглядом як успіхів, так і поразок попередніх спроб створення незалежної держави з метою вилучення уроків для сьогодення.

Досвід державотворення УНР та ЗУНР став важливим джерелом для формування конституційних засад незалежної України. Принципи парламентаризму, поділу влади та місцевого самоврядування, закладені в конституційних документах УНР, знайшли своє відображення в Конституції України 1996 року.

Важливим елементом є критичний аналіз причин поразок попередніх спроб створення незалежної держави. Це переосмислення має безпосередній вплив на сучасну політичну практику, особливо в контексті подолання регіональних розбіжностей та формування єдиної національної ідентичності.

Як зауважує Т. Андрусак³⁷⁸, свого часу М. Драгоманов вважав права людини фундаментом для національного та політичного визволення українського народу, підкреслюючи важливість дотримання загальнолюдських прав як основи для розвитку національної ідентичності. Його конституційний проєкт «Вільна Спілка» передбачав закріплення прав і свобод людини, а також гарантії їх реалізації та захисту, що свідчить про прагнення інтегрувати загальнолюдські цінності у національний контекст.

Таким чином, можна говорити про певну спадкоємність ідей драгоманівського бачення громадського устрою та сучасних реформ, спрямованих на зміцнення локальної демократії.

Аналізуючи розпад імперій, О. Мотиль, наголошує, що незалежність України слід розглядати як продовження історичного процесу державотворення, який неодноразово переривався зовнішніми силами. Це узгоджується з підходами багатьох істориків і політологів, які вказують на Київську Русь, Козацьку державу, УНР, а також інші етапи боротьби за суверенітет як частини довгого шляху до сучасної незалежності³⁷⁹.

³⁷⁷ Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х - 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, 2018. 420 с.

³⁷⁸ Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. 192 с.

³⁷⁹ Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. Київ: Критика, 2009. 198 с.

У контексті сучасних викликів, зокрема збройного конфлікту на сході України та анексії Криму, особливої ваги набуває історичний досвід захисту державного суверенітету. С. Єскельчик у книзі «Історія України: народження модерної нації» (2011) аналізує формування української національної ідентичності та державності, зазначаючи, що формування модерної української нації було результатом інтелектуальних зусиль політиків, письменників та громадських діячів, які прагнули прищепити українцям національну ідентичність та створити власну державу. Цей процес включав переосмислення історичних подій та боротьби за незалежність, що сприяло мобілізації суспільства у критичні моменти історії, підкреслюючи важливість історичних наративів у зміцненні національної свідомості в умовах зовнішніх загроз³⁸⁰.

Трансформація історичної пам'яті та критичне мислення. Історична пам'ять не є монолітною – вона постійно трансформується під впливом суспільно-політичних процесів та наукових досліджень. Науковиця Н. Яковенко підкреслює необхідність відмови від надмірної націоцентричності в українських підручниках історії та включення інформації про інші народи й етноси, які здавна проживають на території України. Вона вважає, що державний підхід до історії перетворився на анахронізм, оскільки головним героєм історії є суспільство, а не держава, що сприяє формуванню більш критичного та рефлексивного ставлення до історичного досвіду державотворення³⁸¹ він зазначає, що критичний погляд на історичну політику є необхідним для адекватного сприйняття історичних подій. Тому важливим завданням як для академічної спільноти, так і для суспільства в цілому залишається розвиток критичного мислення та здатності до рефлексивного осмислення історичного досвіду в контексті сучасних викликів державотворення.

Чинники формування унікальної моделі політичної ідентичності. Які чинники лежать в основі формування української унікальної моделі політичної ідентичності? Ця унікальність полягає в її багатшаровості та здатності інтегрувати різноманітні впливи при збереженні власної самобутності.

Регіональна диференціація політичної ідентифікації громадян України виступає ключовим чинником формування унікальної моделі національної ідентичності. Я. Грицак зауважує, що регіональні відмінності слід розглядати не як перешкоду для національної єдності, а як підґрунтя для створення плюралістичної моделі громадянської нації. Таке бачення дозволяє інтерпретувати регіональні особливості як джерело взаємозбагачення, а не дезінтеграції³⁸².

³⁸⁰ Єскельчик С. Історія України: народження модерної нації. Київ : Laurus, 2011. 376 с.

³⁸¹ Касьянов Г. Розрита могила: Голод 1932-1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ні). Харків : Фоліо, 2019. 298 с.

³⁸² Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

Дослідження Центру Разумкова «Ідентичність громадян України: тенденції змін» (2024) демонструє, що регіональні відмінності у політичних перевагах та ціннісних орієнтаціях українців поступово втрачають свою гостроту. Якщо у 2006 р. переважала локальна ідентичність, то зараз – загальнонаціональна. Респонденти, які у першу чергу ототожнюють себе з Україною, становлять більшість у Західному і Центральному регіонах (відповідно 58% і 56%). Разом з тим, сукупна частка тих, хто пов’язує себе насамперед зі своїм поселенням або регіоном, становить більше половини (53%) у Південному регіоні (при 45% тих, хто пов’язує себе з Україною). У Східному регіоні частки перших і других приблизно рівні (відповідно 45% і 44%)³⁸³.

Ця тенденція помітна навіть у повсякденному житті. Під час футбольних матчів збірної України стадіони заповнюються вболівальниками з усіх регіонів, які співають національний гімн єдиним голосом, незалежно від міста – Львова, Харкова чи Одеси. Особливістю української моделі є те, що регіональні ідентичності не заперечують загальнонаціональну, а доповнюють її, формуючи багаторівневу структуру політичної самоідентифікації. М. Рябчук відзначає, що множинність регіональних ідентичностей створює передумови для формування громадянської нації західного типу, де етнічна приналежність не є визначальним критерієм національної ідентифікації³⁸⁴.

О. Забужко в есе «Мова і влада» (1990) зазначає, що українська політична ідентичність формується в умовах «постколоніальної амбівалентності», що передбачає одночасне відторгнення і критичне переосмислення імперського досвіду. Ця амбівалентність простежується навіть у буденних ситуаціях, як-от мовний вибір у публічній сфері. Наприклад, молодий підприємець із Києва може вести документацію українською, спілкуватися з друзями обома мовами, слухати російськомовну музику українських гуртів і пишатися своєю українською ідентичністю. Подібні «суперечності» повсякденного життя відображають ширші процеси постколоніального переосмислення ідентичності в щоденних практиках.

Тарас Кузьо у праці «Ukraine: State and Nation Building» (1998) відзначає, що українська модель націєтворення відрізняється від класичних постколоніальних сценаріїв тим, що процеси деколонізації та демократичної трансформації відбуваються одночасно, створюючи унікальну динаміку політичної ідентифікації³⁸⁵.

Розташування між Європою та росією створило умови для формування особливого типу політичної культури, що поєднує різні цивілізаційні елементи.

³⁸³ Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 10.03.2025).

³⁸⁴ Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 304 с.

³⁸⁵ Kuzio T. Ukraine: State and nation-building. London-NY, 1998. 298 p.

Геополітичне становище України, яке часто розглядалося як слабкість, у сучасних умовах перетворюється на перевагу, формуючи особливу здатність до культурного та політичного діалогу. Українська політична ідентичність вирізняється високим адаптаційним потенціалом та здатністю до синтезу різних політичних традицій.

Синтез як основа унікальності. Таким чином, унікальність української моделі політичної ідентичності полягає в її багатовимірній здатності інтегрувати регіональні особливості в рамках єдиної громадянської нації, не применшуючи їх автентичності, а визнаючи як джерело культурного багатства. Це досягається через органічне поєднання деколонізаційних процесів з демократичною трансформацією, які відбуваються паралельно та взаємозумовлюють одне одного, створюючи безпрецедентну динаміку національного самовизначення. Водночас українське суспільство демонструє виняткову здатність синтезувати різні цивілізаційні впливи в рамках оригінальної політичної традиції, що набуває особливого значення в контексті геополітичних перипетій.

Ця модель далеко не статична – вона характеризується високою адаптивністю до викликів глобалізованого світу, виявляючи спроможність зберігати національну сутність при одночасній інтеграції в глобальні процеси. Українці продемонстрували здатність трансформувати зовнішній тиск та геополітичні загрози у фактори консолідації та переосмислення національної ідентичності. Архетипи свободи, справедливості та достоїнства, укорінені в козацькій спадщині та історичному досвіді опору, набули нового звучання в умовах сучасних викликів, особливо під час мобілізуючого впливу російської агресії.

Особливо показовим є те, що формування цієї унікальної моделі не є результатом зовнішнього навіювання чи запозичення готових схем, а органічним розвитком громадянської свідомості через критичне переосмислення власної історичної спадщини. Громадянське суспільство України активно конструює нову матрицю національної ідентичності, де традиція діалектично взаємодіє з інновацією, де локальне не суперечить національному, а глобальне не стирає особливості регіонального. Це створює передумови для формування стійкої, гнучкої та адаптивної політичної культури, здатної відповідати викликам XXI століття.

Вважаємо, що перспективи розвитку цієї моделі залежатимуть від здатності українського суспільства зберегти баланс між мобілізуючою функцією національної ідентичності та інклюзивністю політичного простору, між захистом національних інтересів та відкритістю до міжкультурного діалогу. Таким чином, українська політична ідентичність як феномен має потенціал для того, щоб стати унікальним внеском у сучасну політичну теорію та практику, демонструючи, що демократична трансформація, національна консолідація та культурна плюральність не лише сумісні, але й взаємозумовлюють одна одну в процесі будівництва справедливої, відкритої та суверенної держави.

5.2 Євроатлантична інтеграція як реалізація української політичної унікальності

Історичні передумови європейської орієнтації України. Європейська орієнтація України не є випадковим сучасним політичним вибором чи лише реакцією на геополітичні реалії після розпаду СРСР. Вона має глибоке історичне коріння, що сягає самих початків формування української державності та національної ідентичності.

Вже на етапі формування першої української держави – Київської Русі – виявилось її особливе геополітичне становище на перехресті цивілізацій. Вибір князя Володимира Великого на користь християнства візантійського обряду у 988 році мав доленосне значення, включивши молоду державу в орбіту європейської християнської цивілізації³⁸⁶. Водночас, Київська Русь підтримувала активні дипломатичні, династичні та торговельні зв'язки з європейськими державами.

Галицько-Волинська держава та європейська ідентичність. Після монгольської навали 1240 року та падіння Києва, роль центру української державності перебрало на себе Галицько-Волинське князівство, яке географічно було ближчим до Центральної Європи. За часів правління Данила Галицького (1201-1264) держава активно інтегрувалася в європейський політичний простір³⁸⁷. Водночас, він підтримував контакти з католицькими державами, намагаючись створити антимонгольську коаліцію.

Галицько-Волинське князівство запозичувало європейські правові норми, зокрема елементи Магдебурзького права, що регулювало життя міст. Це сприяло розвитку міського самоврядування за європейським зразком та формуванню міщанського стану, що був характерним для західноєвропейських суспільств³⁸⁸.

Річ Посполита та поширення європейських впливів. Включення українських земель до складу Великого Князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої (1569-1795) мало суперечливі наслідки. З одного боку, це призвело до посилення соціально-економічного та релігійного тиску, з іншого – до інтенсивного впливу західноєвропейських культурних течій, освітніх моделей та правових норм³⁸⁹.

Важливу роль відіграло також поширення міського самоврядування на основі Магдебурзького права, що формувало в українських містах традиції громадянського суспільства та правової свідомості, характерні для європейських міст. Це право надавало міським громадам автономію від феодалної влади,

³⁸⁶ Федака С. Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття) : дис... д-ра іст. наук : 07.00.01. Ужгород, 2002. 386 с.

³⁸⁷ Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.

³⁸⁸ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ : Критика, 2002. 415 с.

³⁸⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Том VII. Київ : Наукова думка, 1995. 656 с.

створювало передумови для розвитку громадянської активності та правової культури.

Козацька держава: європейська модель у східноєвропейському контексті. Гетьманщина, що виникла внаслідок національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, попри складні відносини з сусідніми державами, також демонструвала намагання інтегруватися в європейський політичний простір³⁹⁰.

Особливо важливим документом став «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» (Конституція Пилипа Орлика, 1710), що відображав тогочасні європейські ідеї розподілу влади, обмеження повноважень правителя та захисту прав населення³⁹¹.

Українське національне відродження: повернення до європейської ідентичності. XIX століття стало періодом національного відродження в Україні, яке розвивалося в контексті загальноєвропейських процесів становлення модерних націй. Українські інтелектуали того часу, зокрема члени Кирило-Мефодіївського братства, Михайло Драгоманов, Іван Франко, обґрунтовували європейську ідентичність України, протиставляючи її імперській російській моделі.

Михайло Драгоманов (1841-1895) сформулював концепцію «поступу європеїзму», за якою Україна мала розвиватися шляхом засвоєння передових європейських ідей при збереженні національної специфіки.

Іван Франко (1856-1916) у своїх працях послідовно обстоював думку про належність української культури до європейської цивілізації. Він критикував «азійський деспотизм» російського самодержавства і вбачав майбутнє України в розвитку за зразком демократичних європейських суспільств.

Українська революція та спроби європейської інтеграції. Українська Народна Республіка під проводом Михайла Грушевського та Володимира Винниченка впроваджувала прогресивне соціальне законодавство, що відповідало тогочасним європейським стандартам³⁹². Знаковим став IV Універсал Центральної Ради (22 січня 1918), який проголосив незалежність України та визначив її європейський вектор розвитку. Уряд УНР налагоджував дипломатичні відносини з європейськими державами, намагаючись забезпечити міжнародне визнання та підтримку.

Однак, геополітичні реалії та внутрішні протиріччя призвели до поразки української державності та включення більшої частини українських земель до складу СРСР.

Радянський період: розрив європейської традиції. Вхідження України до складу СРСР призвело до примусового розриву її зв'язків з європейською цивілізацією та насильницької інтеграції в радянську тоталітарну систему.

³⁹⁰ Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Київ : Альтернативи, 2003. 403 с.

³⁹¹ «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій ; упорядники М. С.Трофимук, Т. В.Чухліб. Львів : Світ, 2011. 440 с.

³⁹² Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. Київ : Заповіт, 1997. 328 с.

Радянська ідеологія протиставляла «прогресивний соціалістичний табір» «загниваючому капіталістичному Заходу», формуючи негативний образ Європи та Заходу загалом. Однак, навіть у цих умовах в українському суспільстві зберігалася історична пам'ять про європейську ідентичність України. Дисидентський рух 1960-1980-х років, представлений такими постатями як Василь Стус, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, апелював до загальнолюдських цінностей та європейських демократичних традицій, протиставляючи їх радянському тоталітаризму ³⁹³.

Незалежність та європейський вибір. Відновлення незалежності України у 1991 році створило передумови для повернення країни до європейського цивілізаційного простору. Європейський вектор зовнішньої політики України був закріплений у численних офіційних документах, зокрема в «Основних напрямках зовнішньої політики України» (1993).

Однак, реальний поступ у європейській інтеграції стримувався внутрішніми протиріччями, впливом російського фактору та повільністю реформ. Переломними моментами стали Помаранчева революція 2004 року та Революція Гідності 2013-2014 років, які засвідчили прагнення значної частини українського суспільства до європейської інтеграції та європейських цінностей. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році та отримання безвізового режиму у 2017 році стали важливими кроками на шляху інтеграції України до європейського простору. Російська збройна агресія проти України, що почалася у 2014 році, парадоксальним чином прискорила консолідацію українського суспільства довкола європейського вибору і посилила відчуття належності до європейської цивілізації. Україна офіційно подала заявку на членство в ЄС, і 23 червня 2022 року отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Таким чином, можна зробити висновок, що *політична винятковість України* полягає в її унікальній історичній здатності балансувати між Сходом і Заходом, зберігаючи при цьому власну ідентичність та політичну суб'єктність. Упродовж тисячолітньої історії, від Київської Русі до сучасності, українські державні утворення демонстрували спроможність селективно запозичувати передові практики різних цивілізаційних моделей, адаптуючи їх до власних реалій.

Євроінтеграційні процеси та їх вплив на політичну культуру України. Євроінтеграційні процеси стали визначальним фактором трансформації української політичної системи та суспільства з моменту здобуття незалежності у 1991 році. Ці процеси наклалися на складну пострадянську спадщину та унікальний історичний досвід України, створюючи своєрідний синтез європейських демократичних практик і традиційних елементів української політичної культури.

³⁹³ Рух опору в Україні 1960–1990: *Енциклопедичний довідник* / Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». К. : Смолоскип, 2010. 804 с.

В контексті України євроінтеграційні процеси сприяють поступовому переходу від домінування підданської політичної культури, успадкованої від радянського періоду, до формування елементів громадянської політичної культури, характерної для розвинених демократій Європи.

Європейська інтеграція виступає потужним каталізатором соціокультурних змін через механізми нормативного трансферу, інституційної адаптації та соціалізації еліт. Європейський Союз, просуваючи власні цінності та нормативні стандарти, створює для України певні рамки політичної трансформації, відомі як «європеїзація»³⁹⁴. Універсальний характер таких цінностей обумовлений тим, що їх зміст знайшов юридичне закріплення на наддержавному рівні у правових актах ЄС. Так, ст. 2 Розділу I Договору про Європейський Союз (Маастрихтського договору) від 07.02.1992 р. універсальними цінностями ЄС є: людська гідність, свобода, демократичний державний устрій, рівність перед законом, правова держава, права людини, права осіб, що належать до національних, релігійних і інших категорій меншин³⁹⁵.

Дослідження Центра Разумкова (2024) демонструє, що все більше українців ідентифікують себе як частину європейської цивілізації, при цьому не заперечуючи культурні зв'язки з іншими народами. Порівняно з 2005р. з 36% до 49% зросло число респондентів, які відчують себе європейцями, і з 58% до 45% зменшилося число тих, хто себе європейцем не відчуває. Перед початком повномасштабної війни, у 2021р., відчували себе європейцями 41% опитаних, не відчували – 49%. Порівняно з 2021р. у Західному регіоні частка тих, хто відчуває себе європейцем, зросла з 56,5% до 64%, у Центральному – з 43,5% до 48%, у Південному – з 24% до 32%, у Східному – з 32% до 40%³⁹⁶.

Новий імпульс євроінтеграційним прагненням надала Помаранчева революція 2004 року, яка продемонструвала готовність значної частини українського суспільства відстоювати демократичні цінності. Однак, політична нестабільність та відсутність системних реформ у 2005-2009 роках загальмували процес європейської інтеграції.

Революція Гідності 2013-2014 років ознаменувала новий етап у євроінтеграційних процесах України, ставши проявом глибинних змін у політичній культурі суспільства та його готовності захищати європейський вибір. Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС (2014-2017), отримання безвізового режиму (2017) та набуття статусу кандидата на вступ до ЄС (2022) стали важливими символічними та практичними кроками на шляху

³⁹⁴ Schimmelfennig F., Sedelmeier, U. (Eds.). The Europeanization of Central and Eastern Europe. Cornell University Press, 2006.

³⁹⁵ Договір про Європейський Союз. Офіційний інтернет-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153773___595905 (дата звернення: 14.03.2025).

³⁹⁶ Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 10.03.2025).

європейської інтеграції України, що супроводжувалися впровадженням масштабних реформ та адаптацією національного законодавства до норм ЄС ³⁹⁷.

В чому полягала унікальність євроінтеграційного етапу для України після Революції Гідності (2014)?

Цей період створив якісно нову парадигму відносин з ЄС, де євроінтеграція стала не просто зовнішньополітичним вектором, а національною ідеєю. Вперше в історії України європейський вибір був закріплений на конституційному рівні через внесення змін до Основного Закону у 2019 році, що надало євроінтеграційному курсу статусу незворотності незалежно від змін політичних еліт. Цей період характеризувався системним підходом до реформування країни згідно з європейськими стандартами, коли Угода про асоціацію стала дорожньою картою для трансформації практично всіх сфер суспільного життя.

Своєю чергою, унікальність самої України на євроінтеграційному етапі після Революції Гідності полягала в тому, що країна одночасно проводила європейські реформи і захищала своє право на цивілізаційний вибір у війні з росією. Вперше в історії розширення ЄС держава доводила свою європейську ідентичність не лише інституційними змінами, але й ціною життів своїх громадян.

Особливо важливою стала децентралізація, що розпочалася у 2015 році та була безпосередньо інспірована європейськими моделями місцевого самоврядування. Вона сприяла посиленню спроможності місцевих громад та формуванню нових практик політичної участі на локальному рівні, що відповідає принципу субсидіарності, який є одним із ключових у функціонуванні ЄС.

Розвиток парламентаризму та виборчої системи. Під впливом євроінтеграційних процесів відбулася поступова трансформація парламентської культури України. Зокрема, було впроваджено нові інструменти парламентського контролю, підвищено прозорість законодавчого процесу та розширено практики громадських консультацій.

Створення за рекомендаціями ЄС спеціалізованих *антикорупційних інституцій* (НАБУ, НАЗК, САП, ВАКС) стало важливим кроком у боротьбі з корупцією, яка є однією з найбільших перешкод на шляху європейської інтеграції України. Створення Вищого антикорупційного суду (ВАКС) 2018 р. є важливим кроком, оскільки він безпосередньо розглядає справи, пов'язані з корупцією високопосадовців. Це підвищує довіру до судової системи та сприяє формуванню культури нетерпимості до корупції.

Євроінтеграційні процеси мають значний вплив на *ціннісні орієнтації та політичну свідомість українських громадян*. Соціологічні дослідження свідчать про поступове зростання підтримки європейської інтеграції та поширення європейських цінностей, таких як демократія, права людини, верховенство права

³⁹⁷ Петришин О. В., Кагановська Т. Є., Передерій О. С. Трансформація в Україні правової культури суспільства під впливом процесів європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. Т. 29. № 3. 2022. С.97.

та соціальна справедливість. Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з Центром політичної соціології вдалося провести репрезентативне опитування методом face-to-face у травні 2022 року в Західному та Центральному регіонах. На запитання «Яким інтеграційним напрямом має йти Україна?», % в Західному регіоні за вступ до ЄС проголосувало 90,8%, в Центральному — 86,8% ³⁹⁸.

Попри значний прогрес у євроінтеграційній трансформації політичної культури України, на цьому шляху залишаються *численні виклики та перешкоди*. Зокрема, корупція, слабкість державних інституцій, низький рівень довіри до влади, поширення популізму та зовнішній вплив з боку росії залишаються серйозними проблемами, що гальмують процес європейської інтеграції.

Трансформація державних інституцій у контексті адаптації до європейських стандартів. Процес європейської інтеграції України є глибинною трансформацією інституційної архітектури держави, що виходить за межі простої гармонізації законодавства. Це фундаментальна зміна парадигми функціонування державного апарату, його структури та принципів роботи.

Унікальність української траєкторії полягає в тому, що інституційна адаптація здійснюється в умовах безпрецедентних викликів – повномасштабної війни та окупації частини територій. За оцінками Європейського інституту публічного управління, жодна країна-кандидат в історії розширення ЄС не стикалася з потребою одночасного реформування державних інституцій та протидії екзистенційним загрозам такого масштабу ³⁹⁹. Феномен «подвійної трансформації» характеризує процес, коли Україна здійснює одночасно перехід від частково реформованої пострадянської системи до європейської моделі урядування та паралельну адаптацію до стандартів воєнного часу, що створює особливу модель інституційної гібридизації ⁴⁰⁰.

Реформа державного управління, що здійснюється за підтримки ЄС, спрямована на підвищення професіоналізму, прозорості та підзвітності державних службовців. Вона передбачає впровадження нових стандартів етичної поведінки, конкурсний відбір на посади та підвищення кваліфікації державних службовців ⁴⁰¹.

Підвищення кваліфікації та професіоналізму державних службовців сприяє ефективнішому впровадженню європейських норм та стандартів у різних сферах суспільного життя. Це, в свою чергу, сприяє зміцненню довіри громадян до державних інституцій та підвищує їхню легітимність. У 2016 році Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію реформування державного управління на

³⁹⁸ Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya> (дата звернення: 13.03.2025).

³⁹⁹ Lehne S., Grabbe, H. Ukraine's Institutional Transformation under Wartime Conditions: Challenges and Opportunities for EU Integration. *European Institute of Public Administration*. Brussels, 2023. P. 24–27

⁴⁰⁰ Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.

⁴⁰¹ Ярема О. Реформа державного управління. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Proyekt-Reforma-publichnogo-upravlinnya_YArema.pdf (дата звернення: 13.03.2025).

період до 2021 року, яку згодом було оновлено та продовжено до 2025 року. Відповідно до європейських принципів державного управління SIGMA/OECD, Україна імплементує такі принципи як прозорість, підзвітність, ефективність та інклюзивність у діяльність органів державної влади. Цей процес характеризується швидкою адаптацією до європейських стандартів, особливо в умовах воєнного часу, коли традиційні механізми державного управління потребують оперативної модифікації.

Закон України «Про державну службу» (2015) впровадив нову модель, засновану на європейських принципах меритократії, політичної нейтральності та професіоналізму. Унікальною інновацією стало створення посад фахівців з питань реформ у міністерствах та ЦОВВ – рішення, що не має аналогів у попередніх хвилях розширення ЄС.

У 2017-2023 роках проведено реорганізацію міністерств та ЦОВВ за функціональним принципом з розмежуванням функцій формування та реалізації політики відповідно до рекомендацій Європейської комісії⁴⁰².

Практичним прикладом успішної трансформації є запровадження системи директоратів у міністерствах, що відповідають за формування політики у відповідних сферах. Таке реформування дозволило наблизити структуру українських органів виконавчої влади до європейських стандартів урядування та підвищити ефективність формування державної політики.

Цифрова трансформація державних інституцій в Україні набула випереджаючого характеру порівняно з багатьма країнами-членами ЄС. Створення Міністерства цифрової трансформації (2019) та платформи «Дія» стали прикладами інноваційного підходу до модернізації державних сервісів. Це демонструє потенціал України не лише адаптуватися до стандартів ЄС, але й формувати нові парадигми цифрового урядування для інших європейських країн.

Трансформація системи правосуддя є одним із найскладніших аспектів інституційної адаптації до європейських стандартів, враховуючи глибоко укорінені проблеми у цій сфері. Реформа судової системи, розпочата у 2016 році, включала конституційні зміни щодо правосуддя, створення нових інституцій, зокрема Вищої ради правосуддя та Вищого антикорупційного суду. Однак, на відміну від інших сфер інституційної трансформації, реформа судової системи характеризувалася нелінійною динамікою та значним спротивом з боку усталених корпоративних інтересів⁴⁰³. Попри це, важливим досягненням стало запровадження прозорих процедур відбору суддів та створення системи електронного судочинства, що наближає функціонування судової системи України до європейських стандартів.

⁴⁰² Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. (2022). Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2021 рік. Київ, С. 34–42

⁴⁰³ Чудик Н. Реформування судової влади в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 4 (8). 2016. С. 97–100.

Боротьба з корупцією стала критичним аспектом інституційної трансформації. Унікальність українського підходу – створення цілісної системи спеціалізованих антикорупційних органів: НАБУ, САП, НАЗК та ВАКС. Ця модель є безпрецедентною за комплексністю та демонструє системний підхід до подолання корупції як ключової перешкоди євроінтеграції.

Реформа децентралізації (з 2014 року) на основі принципу субсидіарності призвела до створення спроможних територіальних громад, передачі їм значних повноважень та ресурсів, зміцнення місцевої демократії⁴⁰⁴. Унікальною особливістю українського досвіду є продовження реформи децентралізації навіть в умовах війни, коли місцеві органи влади демонструють надзвичайну стійкість та здатність забезпечувати базові потреби громадян попри безпекові виклики.

Парламентська реформа також становить важливий елемент інституційної трансформації України на шляху до ЄС. Підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, вдосконалення законодавчого процесу та посилення парламентського контролю є ключовими аспектами наближення до стандартів європейського парламентаризму.

Новий етап парламентської реформи, що розпочався у 2022 році в Україні, має декілька ключових аспектів і відбувається в унікальних умовах воєнного стану⁴⁰⁵. Основний зміст парламентської реформи цього етапу включає кілька ключових напрямків.

Адаптація до воєнного стану. Верховна Рада пристосувала роботу до викликів війни: запровадила дистанційні формати, спростила процедури та пріоритизувала оборонне законодавство.

Цифровізація. Прискорене впровадження електронного документообігу, цифрових інструментів голосування та участі в засіданнях комітетів.

Євроінтеграційний вектор. Після отримання статусу кандидата (червень 2022) реформа набула чіткого спрямування на гармонізацію законодавства з нормами ЄС та впровадження європейських парламентських практик.

Посилення контрольної функції. Зміцнення контрольних повноважень щодо виконавчої влади, особливо у сфері використання бюджетних коштів та міжнародної допомоги.

Якість законотворчості. Впровадження оцінки регуляторного впливу, удосконалення експертизи та громадського обговорення законопроектів.

Інституційне посилення. Підвищення професійного рівня апарату ВРУ та покращення аналітичного супроводу.

⁴⁰⁴ Дейнеко О. Реформа децентралізації в оцінках лідерів об'єднаних територіальних громад: нові виміри соціальної суб'єктності / О. Дейнеко, Д. Білокопитов, О. Філіппова. *Український соціологічний журнал*. 2019. Вип. 21. С. 16–24.

⁴⁰⁵ Впровадження внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. *Часопис «Парламент»*. Випуск 2 / 2022–2023. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/chasopys-parliament-2-2022-2023-ali.pdf> (дата звернення: 13.03.2025)

Прозорість. Збереження відкритості роботи парламенту та участі громадянського суспільства навіть в умовах війни.

Унікальність цього етапу – необхідність одночасно функціонувати як ефективний законодавчий орган воєнного часу і трансформуватися відповідно до європейських стандартів. Ця реформа має стратегічне значення, оскільки сильний, прозорий парламент є ключовим елементом інституційної архітектури, що відрізняє Україну від авторитарної росії та підтверджує європейський вибір.

Слабкість державних інституцій є ще однією серйозною проблемою, що перешкоджає європейській інтеграції України. Неефективність державного управління, відсутність професіоналізму та політична залежність державних службовців гальмують впровадження реформ та реалізацію європейських стандартів.

Важливим елементом інституційної трансформації стала розбудова механізмів координації європейської інтеграції. Посаду Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (створена для координації євроінтеграційних процесів) з 4 червня 2020 до 4 вересня 2024 року обіймала Ольга Стефанішина, яка очолювала координаційні механізми уряду щодо інтеграції України в європейські та євроатлантичні структури⁴⁰⁶. Створення цієї посади стало важливим кроком у процесі євроінтеграції України, оскільки воно дозволило централізувати та координувати зусилля щодо впровадження європейських стандартів та законодавства в Україні.

Унікальний український досвід полягає у створенні багаторівневої системи координації європейської інтеграції, яка забезпечує узгоджену діяльність різних гілок влади у процесі адаптації до вимог ЄС.

Початок переговорів про вступ (червень 2023) відкрив новий етап, пов'язаний з адаптацією до повного обсягу *acquis communautaire*. Виклик – системне реформування інституцій, посилення їхньої спроможності імплементувати складні технічні вимоги права ЄС.

Критичні фактори успіху: сталість реформ, розбудова інституційної пам'яті, подолання формалізму, інклюзивність через залучення громадянського суспільства. Важлива «внутрішня європеїзація» – коли європейські стандарти стають органічною частиною функціонування інституцій, а не лише формальними вимогами.

Зовнішній вплив росії залишається серйозним викликом. Росія використовує економічний тиск, пропаганду, дезінформацію, кібератаки та військову агресію для дестабілізації України. Протидія потребує комплексного підходу: зміцнення національної безпеки, боротьба з дезінформацією, підтримка громадянського суспільства, посилення міжнародної підтримки.

⁴⁰⁶ Ольга Стефанішина: Справжня євроатлантична інтеграція України почалася після Саміту НАТО у Вільнюсі. *Урядовий портал*. 18 грудня 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/olha-stefanishyna-spravzhnia-ievroatlantychna-intehratsiia-ukrainy-pochalasia-pislia-samitu-nato-u-vilniusi> (дата звернення: 13.03.2025).

Отже, трансформація державних інституцій України характеризується унікальною траєкторією, зумовленою геополітичним контекстом та безпековими викликами. На відміну від попередніх розширень ЄС, Україна здійснює інституційну трансформацію в умовах безпрецедентних викликів, проте демонструє значний потенціал адаптивності та інноваційності. Ця унікальна траєкторія може стати важливим внеском України у розвиток інституційної архітектури об'єднаної Європи.

Безпековий вимір євроатлантичної інтеграції є комплексним процесом трансформації національної системи безпеки та оборони відповідно до стандартів НАТО. Це виходить за межі військово-технічної співпраці і охоплює фундаментальні зміни у стратегічному плануванні, інституційній архітектурі сектору безпеки, принципах цивільно-військових відносин та демократичного контролю. Євроатлантична інтеграція має виняткове значення для забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та національної стійкості.

Унікальність ситуації – інтеграція відбувається в умовах триваючої збройної агресії росії. На відміну від попередніх хвиль розширення НАТО, коли країни-кандидати здійснювали інтеграцію в умовах відносної стабільності, Україна трансформує свій безпековий сектор у контексті активного військового конфлікту⁴⁰⁷. Ця обставина створює унікальну динаміку інтеграційних процесів, коли адаптація до стандартів НАТО відбувається паралельно з веденням бойових дій та захистом державного суверенітету.

Історична траєкторія безпекового виміру євроатлантичної інтеграції України має чітко виражені етапи розвитку, кожен з яких характеризувався специфічними особливостями та викликами. Початок цього процесу пов'язаний з приєднанням України до програми «Партнерство заради миру» у 1994 році, що заклало основи для практичної співпраці з НАТО. Підписання «Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО» у 1997 році та створення Комісії «Україна-НАТО» у 2002 році сформували інституційні рамки для поглиблення співробітництва у сфері безпеки та оборони⁴⁰⁸. Однак справжній прорив у євроатлантичній інтеграції України відбувся після Революції Гідності та початку російської агресії у 2014 році, коли євроатлантичний курс набув незворотного характеру і був закріплений на конституційному рівні.

Фундаментальна відмінність євроатлантичної інтеграції України – унікальне поєднання практичного бойового досвіду та імплементації стандартів НАТО. Від 2014 року Україна не лише адаптує збройні сили до стандартів НАТО, але й збагачує Альянс унікальним досвідом протидії гібридним загрозам та веденню повномасштабної війни. Після лютого 2022 року цей симбіотичний

⁴⁰⁷ Кудряченко А. І. Євроатлантична інтеграція Україна як цивілізаційний табір. *Наукові записки* [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2008. Вип. 38. С. 166–178.

⁴⁰⁸ NATO-Ukraine Council. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_217652.htm (дата звернення: 13.03.2025)

характер відносин посилюється, а Україна перетворилася на ключовий елемент європейської та трансатлантичної безпекової архітектури.

Трансформація системи національної безпеки охоплює широкий спектр: стратегічне планування, військове будівництво, демократичний цивільний контроль, оборонний менеджмент, кібербезпеку, протидію гібридним загрозам, реформування розвідувальних служб. Фундаментальний аспект – впровадження системи оборонного планування на основі спроможностей (Capability Based Planning) відповідно до підходів НАТО⁴⁰⁹. Цей підхід дозволяє більш ефективно визначати потреби у розвитку оборонних спроможностей, раціонально розподіляти ресурси та забезпечувати сумісність з силами Альянсу.

Особливу роль у безпековому вимірі євроатлантичної інтеграції відіграє впровадження стандартів НАТО (STANAG) у діяльність Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки та оборони. На відміну від більшості країн-партнерів, Україна впроваджує ці стандарти не у мирний час, а в умовах активних бойових дій, що створює унікальні можливості для їх практичної верифікації. Станом на 2023 рік Україна впровадила понад 300 стандартів НАТО. На початку 2024 року Міністерство оборони України повідомило, що вже було запроваджено 309 стандартів НАТО в галузі безпеки та оборони. У 2023 році було впроваджено 134 стандарти НАТО, зокрема щодо управління військами та експлуатації озброєння та військової техніки⁴¹⁰.

Унікальність українського досвіду – імплементація стандартів супроводжується негайною практичною перевіркою ефективності в умовах реальних бойових дій.

Трансформація системи управління та контролю відповідно до принципів НАТО включає: запровадження J-структури штабів, створення Об'єднаного оперативного штабу ЗСУ, розвиток системи ситуаційних центрів, впровадження принципу розмежування функцій формування, підготовки та застосування військ. Особливість – зміни відбуваються безпосередньо в умовах бойових дій, що дозволяє оперативно адаптувати стандарти НАТО до реалій сучасної війни.

Розвиток професійного сержантського корпусу за стандартами НАТО став однією з найуспішніших реформ: створено систему професійної підготовки, впроваджено стандарти НАТО щодо повноважень сержантів, сформовано інститут головних сержантів на всіх рівнях, що суттєво підвищило боєздатність ЗСУ⁴¹¹.

⁴⁰⁹ Полевий В. І. Оборонне планування у сфері стратегічних комунікацій сил оборони України на основі пріоритетних завдань та на основі спроможностей. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2023. № 2(78). С.68–73.

⁴¹⁰ Заступник Умерова: У 2023 році в Україні запроваджено 134 стандарти НАТО. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2024/01/12/593391_zastupnik_umierova_2023_rotsi.html (дата звернення: 13.03.2025).

⁴¹¹ Про затвердження Концепції розвитку професійного сержантського корпусу Збройних Сил України : Наказ Міністерства Оборони України. 08.02.2022 № 44.

Особливістю українського досвіду є те, що розбудова професійного сержантського корпусу відбувається паралельно з веденням бойових дій, що дозволяє оперативно впроваджувати набутий досвід у систему підготовки.

Трансформація системи військової освіти включає: впровадження програм підготовки офіцерів на основі стандартів НАТО, розвиток професійної військової освіти (РМЕ), створення навчальних центрів, запровадження програм «навчай тренера» (train-the-trainer). Український підхід поєднує стандарти НАТО з реальним бойовим досвідом, створюючи синергетичний ефект.

Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки закріплено Законом «Про національну безпеку України» (2018): встановлено цивільне керівництво Міноборони, розмежовано повноваження між Міноборони та Генштабом, посилено парламентський контроль.

Унікальність ситуації – євроатлантична інтеграція України відбувається в умовах реальної війни з ядерною державою, що є безпрецедентним випадком в історії НАТО. Україна фактично стала східним форпостом євроатлантичної безпеки, захищаючи не лише власний суверенітет, але й безпеку всього європейського континенту. На Мюнхенській конференції з безпеки (лютий 2025) президент Володимир Зеленський наголосив на важливості європейської єдності, необхідності створення європейських збройних сил та підкреслив, що Україна стримує російську агресію завдяки світовій підтримці, роблячи важливий внесок у безпеку Європи.⁴¹²

Завдяки воєнному досвіду Україна стала не просто споживачем безпеки, а й активним контрибутором до євроатлантичної системи колективної оборони, пропонуючи унікальну експертизу протидії російській агресії, яка не має аналогів серед країн-членів НАТО.

Ще одним унікальним аспектом є трансформація української армії у польових умовах – від пострадянських стандартів до стандартів НАТО під час активних бойових дій, що створює новий прецедент військової модернізації. Безпековий вимір євроатлантичної інтеграції України також демонструє необхідність перегляду традиційної парадигми розширення Альянсу, оскільки класичні моделі вступу не передбачали ситуації, коли країна-кандидат бере участь у масштабному міждержавному збройному конфлікті.

⁴¹² Курс для Європи. Виступ Президента Володимира Зеленського на Мюнхенській конференції з питань безпеки. URL: <https://novynarnia.com/2025/02/15/vystup-prezydenta-volodymyra-zelenskogo-na-myunhenskij-konferencziyi-z-pytan-bezpeky/> (дата звернення: 13.03.2025).

5.3 Унікальність національної стійкості: від прогнозів капітуляції до феномену опору

Геополітичні прогнози та реальність: від Гантінгтона до національної консолідації. Російсько-українська війна стала визначальним моментом у новітній історії України, який не лише виявив глибинні геополітичні протиріччя на пострадянському просторі, але й каталізував процеси національної консолідації та формування унікальної політичної ідентичності українського народу.

Початок російської агресії у 2014 році, анексія Криму та окупація частин Донецької та Луганської областей стали першими проявами відкритого військового втручання. Ці події поставили під загрозу саме існування України як незалежної держави, проте парадоксальним чином саме вони активізували процеси національної консолідації ⁴¹³. Семюел Хантінгтон у праці «Зіткнення цивілізацій», де він окреслив три можливі сценарії розвитку відносин між росією та Україною після розпаду СРСР:

Перший сценарій передбачав низьку ймовірність збройного конфлікту між державами через їхню належність до спільного цивілізаційного простору, що мало б стримувати потенційну ворожнечу.

Другий сценарій пропонував можливий поділ України на Західну та Східну частини, де східноукраїнські території інтегрувались би до складу російської федерації, а західноукраїнська держава функціонувала б як самостійний суб'єкт за підтримки європейських країн.

Третій сценарій, який Хантінгтон вважав найбільш імовірним, окреслював збереження єдиної незалежної України попри внутрішні соціокультурні розбіжності, за умови активної співпраці з росією. Однак сучасні геополітичні реалії продемонстрували, що жоден із запропонованих дослідником сценаріїв не знайшов свого повного втілення в дійсності ⁴¹⁴.

Від прогнозів капітуляції до феномену опору. Унікальність консолідації української нації проявилася з особливою силою в найтемніший момент випробувань. Коли перші години російського вторгнення затьмарили небо над Україною, західні аналітики та стратегічні центри прогнозували стрімке падіння Києва. Голова Об'єднаного комітету начальників штабів США, генерал Марк Міллі підкреслив, що повномасштабне вторгнення росії в Україну може призвести до «падіння» Києва протягом 72 годин і може коштувати 15 000 смертей українських військовослужбовців та 4 000 російських військовослужбовців ⁴¹⁵.

⁴¹³ Kulyk V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68. № 4. P. 588-608.

⁴¹⁴ Корнієнко В., Ротштейн О., Нескородєва Т., Кательніков Д. Україна-Росія: нечітке когнітивне моделювання асиметричного конфлікту. *European political and law discourse*. 2022. Vol. 9, iss. 6. С. 20.

⁴¹⁵ Росія може захопити Київ за 72 години після вторгнення в Україну — ЗМІ. URL: <https://prm.ua/rosiia-mozhe-zakhopyty-kyiv-za-72-hodyny-pislia-vtorhnennia-v-ukrainu-zmi/> (дата звернення: 19.03.2025).

Цей вирок звучав у кабінетах багатьох столиць, формуючи політику стриманої підтримки, продиктовану скоріше гуманітарними міркуваннями, ніж вірою в українську спроможність чинити опір. Проте сталося те, що руйнує всі алгоритми геополітичних розрахунків – проявився дух нації, загартований тисячоліттями боротьби на перехресті цивілізацій. Українці продемонстрували світові феномен національної стійкості, що не вкладається у звичні західні концепції опору. Ця стійкість виявилася у блискавичній самоорганізації громадянського суспільства та унікальному поєднанні індивідуальної ініціативи й колективної солідарності.

Характеристики унікальної консолідації: самоорганізація, адаптивність, дух нації. Українська консолідація відбувалася не «зверху вниз» за командою, а органічно зростала «знизу вгору» через тисячі спонтанних громадських ініціатив. Добровольчі рухи, волонтерські мережі та локальні громади блискавично мобілізувалися без надмірної бюрократії.

Унікальним аспектом стала гнучкість нації: українці одночасно підтримували традиційні механізми опору й впроваджували новітні технологічні інструменти протистояння. Ця адаптивність здивувала світ, який не очікував такого рівня інноваційності від нації, яку помилково вважали «пострадянською».

Українська стійкість виявилася й у незламності духу – здатності зберігати оптимізм навіть у найтемніші часи, підтримувати культурне життя під звуки повітряних тривог. Ця життєстверджуюча енергія стала потужним ресурсом національної консолідації.

З часом зброя, яку зарубіжні партнери спочатку неохоче надавали з острахом, стала символом довіри до української держави. Україна довела свою здатність ефективно використовувати цю зброю та продемонструвала високий рівень військової дисципліни, руйнуючи стереотипи про хаотичність спротиву.

Показовим прикладом стали HIMARS, які суттєво вплинули на ситуацію на полі бою. Ці високомобільні ракетні системи дозволили завдавати точних ударів на відстані до 80 км, уражаючи склади боєприпасів, командні пункти та логістичні об'єкти в глибокому тилу. Їхня поява змусила російське командування перемістити ключові об'єкти далі від лінії фронту, що ускладнило постачання передових підрозділів.

HIMARS стали й потужним психологічним фактором: для українських військових – символом технологічної переваги та міжнародної підтримки, для російських сил – постійною загрозою. Хоча обмежена кількість систем не змінила кардинально загальний баланс сил, їхня поява продемонструвала, як невелика кількість високотехнологічної зброї може суттєво вплинути на перебіг бойових дій.

Волонтерський рух: масова мобілізація громадянського суспільства. Національна єдність українців під час військового конфлікту виявилася найяскравіше в безпрецедентному за масштабами *волонтерському русі*. Специфіка українського волонтерства полягає в його інклюзивності, що долає релігійні, вікові, расові, гендерні та політичні бар'єри. Волонтерську діяльність в

Україні характеризує глибока емпатія до соціальних проблем та прагнення подолати труднощі як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Основу волонтерського руху становлять пересічні громадяни, які інвестують власні ресурси, час та компетенції у реалізацію соціально значущих ініціатив та надання допомоги вразливим категоріям населення.

У серпні 2024 року Фонд «Демократичні ініціативи» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова провели загальнонаціональне опитування, яке показало, що 71% українців з початку повномасштабного вторгнення долучалися до волонтерської допомоги армії, внутрішньо переміщеним особам або постраждалим від війни. Серед них 34% допомагали фінансово, 15% – фізично, а 22% – обома способами ⁴¹⁶. Ці дані свідчать про високу активність громадян у волонтерському русі під час війни, що стало важливим чинником підтримки армії та постраждалих від конфлікту.

Диверсифікація функцій українських волонтерів – від матеріально-технічного забезпечення збройних формувань до евакуації цивільного населення з тимчасово окупованих територій – демонструє перебирання ними обов'язків, які традиційно належать до компетенції державних інституцій ⁴¹⁷.

Переосмислення ідентичності: від гібридної війни до громадянської національної єдності. Російсько-українська війна – це не лише боротьба за території, але й протистояння різних наративів, смислів та ідентичностей. В умовах війни ідентичність стає потужним захистом, що утримує суспільство від розколу, і водночас інструментом, який руйнує історичні міфи та імперські конструкції.

Етнічна ідентичність росіян та українців під час війни характеризується посиленням механізмів узагальнення та колективної відповідальності. Це проявляється в стереотипах на кшталт «усі росіяни – вороги» чи «усі українці – нацисти». Такі узагальнення посилюють поляризацію суспільства та конфліктну риторику. Політична мова часто використовує загальні формулювання та стереотипи, що посилює емоційний вплив і знижує критичне мислення ⁴¹⁸.

Національна ідентичність визначається належністю до держави та ототожненням з нею. Під час війни вона стає ключовим фактором політичної лояльності. Етнічні росіяни в Україні, які ідентифікують себе з Україною, беруть участь у військових діях проти російських збройних сил, демонструючи

⁴¹⁶ Поляковська Т. Скільки українців стали волонтерами після вторгнення РФ: результати соціопитування. *УНІАН*. 2024. 22 серпня. URL: https://www.unian.ua/society/skilki-ukrajinciv-stali-volonterami-pislya-vtorgnennya-rf-rezultati-socopituvannya-12735249.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 19.03.2025).

⁴¹⁷ Руденко В. Волонтерство, як провідне явище в процесі забезпечення соціальної безпеки України: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52.

⁴¹⁸ Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження*. 2022. №2(8). С.73–93.

пріоритет національної ідентичності над етнічною. Це свідчить, що національна ідентичність може переважати етнічну в умовах політичної поляризації ⁴¹⁹.

Інтернаціональна ідентичність, своєю чергою, формується на основі спільних цінностей – свободи, справедливості та права на самовизначення. Вона проявляється у боротьбі з рашизмом, подібно до антифашистського руху часів Другої світової війни. Участь іноземних легіонів та міжнародна підтримка України базуються на загальнолюдських цінностях: взаємній повазі, довірі та надії на спільну перемогу ⁴²⁰.

Зміни в ідентичності під час війни мають важливі політичні наслідки. Поєднання етнічної та державної національної ідентичностей у боротьбі проти російської агресії потребує гармонійного поєднання цих складових через спільні цінності та взаємну повагу. Також важливо звернути увагу на зростання російської частки інтернаціональної ідентичності в росії та української ідентичності серед української діаспори в росії – як проти рашизму російського керівництва, так і проти російської імперської ідентичності ⁴²¹.

Важливим завданням є посилення взаємодії української національної ідентичності та міжнародної інтернаціональної ідентичності для прискорення перемоги та подальшого відновлення України. Це вимагає не лише політичної волі, а й активної участі громадян України та міжнародної спільноти у формуванні спільного інформаційного простору, який підтримує цілісність України та демократичні цінності.

Правомірно зробити висновок, що військове протистояння посилює консолідацію української громадянської ідентичності, що проявилось у свідомому дистанціюванні від культурних маркерів агресора, зокрема через відмову від використання російської мови в публічному просторі ⁴²². Особливо помітним є переосмислення історичних постатей.

Так, опитування, проведене Фондом Демократичні ініціативи спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 12 серпня 2022 року показало, що майже 50% населення України позитивно оцінюють постать Степана Бандери. Негативно про його роль у становленні української державності відгукнулися 11% опитаних. Ще 19% зазначили, що ставляться до діяльності Степана Бандери як позитивно, так і негативно, близько 18% не змогли відповісти на це запитання. Порівняно з минулим роком на 19% зросла частка

⁴¹⁹ Степико М. Т. Трансформації ідентичностей громадян України в умовах російської агресії. *Стратегічна панорама*. 2022. №2. С. 76–84.

⁴²⁰ Коцур В. Українська ідентичність в умовах «гібридної» війни російської федерації проти України. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. 1(13). С. 97.

⁴²¹ Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2023. С. 29.

⁴²² Корнієнко В. О. Ідентичність як зброя та щит: соціальні і політичні аспекти російсько-української війни. *LIV Всеукраїнська науково-технічна конференція підрозділів Вінницького національного технічного університету* (2025). 24.03.2025 – 27.03.2025. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-frtzip/all-frtzip-2025/paper/view/23678/19541> (дата звернення: 17.03.2025).

респондентів, які позитивно оцінювали діяльність Степана Бандери. Водночас частка респондентів, які оцінювали її негативно, зменшилася на 21% ⁴²³.

Парадоксально, але зовнішня військова агресія стала потужним об'єднавчим чинником для українського суспільства. Вона спонукала українців переосмислити основи національної ідентичності, зосередившись на громадянських цінностях і відчутті приналежності до єдиної політичної нації. Військове вторгнення викликало глибокі зміни в українському суспільстві, перетворивши кризу на рушійну силу національного єднання. Ця єдність проявилася не лише як колективна солідарність, але й спричинила фундаментальні зміни в самоусвідомленні українців як цілісної політичної спільноти. Спільне протистояння загрозі існуванню держави пододало численні внутрішні розбіжності, які раніше здавалися непереборними.

Російсько-український збройний конфлікт набув не лише мілітарного, але й вагомого *культурного виміру*. Українська мова і культура трансформувалися у символи резистентності щодо зовнішньої агресії та набули статусу визначальних маркерів національної ідентичності ⁴²⁴. Процеси дерусифікації та українізації публічного простору отримали додатковий імпульс.

Регіональні, мовні та культурні відмінності, які десятиліттями використовувались як інструмент розколу суспільства, втратили значення перед обличчям спільної небезпеки. Натомість посилюється відчуття громадянської відповідальності та взаємозалежності, коли безпека кожного стала невіддільною від безпеки всіх. Це підтверджується низкою наукових досліджень.

У статті С. Соколової «Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення росії в Україну» проаналізовано мовні преференції та поведінку громадян, зокрема вимушених переселенців та жителів приймаючих регіонів. Дослідження показало покращення ставлення до української мови (понад 50%) та погіршення до російської (понад 70%) в обох спільнотах. Близько половини переселенців перейшли на спілкування українською мовою, що свідчить про зміцнення її позицій ⁴²⁵.

Особливо показовим є феномен мовної конверсії серед російськомовного сегменту населення України як символічний акт національної солідарності. За аналітичними даними Центру Разумкова (2024), частка українців, які використовують українську мову в домашньому спілкуванні, зросла до 70,5% порівняно з 50% у 2015 році. Лише 6% населення ідентифікують російську як

⁴²³ Гарань О. Це показово. Як українці ставляться до Степана Бандери. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/yak-zminilosyastavlennya-ukrajinciv-do-stepana-banderi-opituvannya-novini-ukrajini-50294885.html> (дата звернення: 14.03.2025).

⁴²⁴ Нарешті майже всі стали українцями: дуже показове опитування щодо мови та ідентичності. 2023 10 січня. URL: [Texty.org.ua](http://texty.org.ua), <http://surl.li/mzvunw> (дата звернення: 17.03.2025).

⁴²⁵ Соколова С. О. Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*. 2023. № 1 (85). С. 3–19.

рідну мову (проти 31% у 2006 році)⁴²⁶. 87% респондентів визнають українську рідною, включаючи 74% жителів південних регіонів та 70% – східних⁴²⁷.

Це переосмислення національної ідентичності вийшло за межі емоційної реакції на загрозу і втілювалося у практичних діях – від масштабного волонтерського руху до безпрецедентної мобілізації ресурсів на захист державної незалежності. Громадянське суспільство продемонструвало надзвичайну здатність до самоорганізації, ефективно доповнюючи і часом випереджаючи державні структури.

Особливо репрезентативним став *розвиток горизонтальних комунікаційних зв'язків між різними соціальними стратами*. Індивіди різних вікових категорій, професійних груп та економічного статусу консолідувалися навколо спільної мети – збереження незалежності та територіальної цілісності України. Цей досвід колективної дії зміцнив фундамент для формування зрілої політичної нації, де критерієм приналежності виступають не етнічне походження чи лінгвістичні преференції, а спільні аксіологічні орієнтири свободи, гідності та взаємоповаги. Водночас, випробування військовим конфліктом стимулювало критичне переосмислення історичної пам'яті та культурної спадщини, їх деімперіалізацію. Українці дедалі виразніше усвідомлюють власну суб'єктність не як периферійного елемента, а як самодостатньої європейської нації з автентичною тисячолітньою історією та унікальною траєкторією розвитку.

Військовий конфлікт акселерував процеси деколонізації українського суспільства, ініційовані з моменту набуття державної незалежності. Особливої інтенсивності ці процеси набули в освітній сфері, де відбувається ревізія навчальних програм з метою елімінації колоніальних наративів⁴²⁸.

Безпрецедентна мобілізація: від громадян до діаспори. Безпрецедентна мобілізація українців до лав Збройних Сил України стала додатковим індикатором національної консолідації. У початковий період повномасштабної російської інтервенції приблизно 100 тисяч добровольців інтегрувалися до структур Сил територіальної оборони України⁴²⁹. Специфіка української військової мобілізації полягає в її інклюзивному характері – до захисту територіальної цілісності долучилися представники різних соціальних страт, професійних спільнот, вікових категорій та гендерних груп.

Вагомим аспектом національної єдності стала безпрецедентна мобілізація української діаспори у глобальному масштабі. Світовий Конгрес Українців та

⁴²⁶ Коваленко А. Скільки українців вважають державну мову рідною: результати опитування. *Українська правда*. 2024. 24 липня.

⁴²⁷ За рік в Україні кількість українськомовних зросла до 71% – опитування. *Radio Свобода*. 2023. 10 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrayinska-mova-opytuvannia/32311809.html> (дата звернення: 17.03.2025).

⁴²⁸ Міхно О. Деколонізація української педагогічної біографістики: теоретичні контури. *Український Педагогічний журнал*. 2024. №1. С. 104–113.

⁴²⁹ В Україні 14 березня відзначають День українського добровольця. *УКРІНФОРМ*. 2025. 14 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3970277-v-ukraini-vidznacaut-den-dobrovolca.html> (дата звернення: 17.03.2025).

інші діаспорні організації акумулювали значні фінансові ресурси для підтримки України. Зокрема, ініціатива #UniteWithUkraine мобілізувала понад 55 мільйонів доларів для забезпечення потреб Сил територіальної оборони України та інших безпекових структур країни з лютого 2022 року ⁴³⁰.

Характерною особливістю діаспорної підтримки є її системність та координованість із пріоритетними потребами України. Українці за кордоном не обмежуються наданням фінансової і гуманітарної допомоги, але й здійснюють активну адвокацію інтересів України на міжнародній арені.

Інформаційна стійкість: протидія дезінформації та критичне мислення. Інформаційна політика держави спрямована на протидію російській дезінформації та формування стійкого національного інформаційного простору. Унікальність українського підходу полягає в поєднанні державних регуляторних механізмів із активною участю громадянського суспільства у протидії інформаційним загрозам⁴³¹. Особливим викликом для України стала необхідність протидії російській дезінформації, яка стала важливим компонентом гібридної війни. Україна розробила унікальні механізми виявлення та протидії фейковим новинам, маніпуляціям та пропаганді. Важливу роль у цьому відіграли як державні інституції, так і неурядові організації, які спеціалізуються на фактчекінгу та медіаграмотності.

Результатом цієї діяльності стало формування в українському суспільстві досить високого рівня критичного мислення та медіаграмотності. За даними багатьох досліджень, українці демонструють значно вищий рівень стійкості до дезінформації порівняно з громадянами інших пострадянських країн, що є важливим елементом національної безпеки. Українські громадяни загалом досить високо оцінюють ефективність протидії України російській дезінформації.

Так, за результатами опитування Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), проведеним на замовлення ГО «Український інститут медіа та комунікації» у 2023 р., 34,4% респондентів вважають, що держава діяла ефективно, ще 49,2% – що держава діяла частково ефективно, частково неефективно. Тоді як тих, хто загалом вважає протидію дезінформації неефективною – лише 7,3%. 42,7% респондентів переконані що найбільше сприяє протидії дезінформації Президент України Володимир Зеленський. На другому місці військові – їхні зусилля оцінили 34,4% опитаних. На третьому місці – марафон «Єдині новини». 28% опитаних вважають, що він найбільше сприяв протидії дезінформації, тоді як зусилля інших ЗМІ оцінили лише 13,8%.

⁴³⁰ Світовий Конгрес Українців та Благодійний фонд Сергія Притули зібрали майже 1,2 млн доларів США на броньовані машини для розмінування. URL: <https://prytulafoundation.org/about/media/news/canada-usa-tour> (дата звернення: 17.03.2025).

⁴³¹ Shapovalova N. Civil Society in Post-Euromaidan Ukraine: From Revolution to Consolidation / Natalia Shapovalova, Olga Burlyuk. Stuttgart : Ibidem Press, 2018. 330 p.

На четвертому місці волонтери – 24,5% опитаних вважають їхній вклад в протидію дезінформації вагомим ⁴³².

Економічна резильєнтність: адаптація бізнесу та розвиток оборонного потенціалу. Унікальність української нації проявилася також у здатності адаптувати економіку до умов війни. Попри значні економічні втрати, руйнування інфраструктури, відтік кадрів, українська економіка продовжує функціонувати. Це стало можливим завдяки поєднанню кількох факторів: міжнародній допомозі, швидкій адаптації бізнесу до нових умов, розвитку військової промисловості.

Україна отримує значну підтримку від міжнародних партнерів, включаючи гранти, гуманітарну допомогу та фінансування від таких організацій, як Світовий банк. Наприклад, у 2024 році було схвалено пакет реформ для зміцнення макроекономічної стабільності та стимулювання приватних інвестицій ⁴³³.

Особливо слід відзначити розвиток військово-промислового комплексу України, який продемонстрував здатність до інновацій та швидкого нарощування виробництва. Українські розробки у сфері безпілотних систем, засобів радіоелектронної боротьби, систем захисту стали важливим елементом оборонного потенціалу. Україна активно розвиває оборонну промисловість, щоб задовольнити військові потреби за рахунок внутрішнього виробництва. У 2023 році виробництво зброї було потроєно, а в 2024 році планується його ще більше збільшити ⁴³⁴. Створюються міжнародні коаліції для спільного виробництва зброї та її ремонту як в Україні, так і за кордоном.

Ці фактори забезпечують функціонування економіки України під час війни та створюють основу для її майбутнього відновлення і розвитку.

Новий суспільний договір: цінності, довіра, громадська дипломатія. Війна призвела до формування нового суспільного договору в Україні, базованого на цінностях національної єдності, солідарності та взаємодопомоги. Соціологічні дослідження фіксують безпрецедентно високий рівень довіри до армії, волонтерів, а також зростання рівня патріотизму та національної ідентифікації. Важливим аспектом соціальної єдності стала здатність суспільства інтегрувати внутрішньо переміщених осіб, надати їм підтримку та можливості для адаптації на нових місцях проживання ⁴³⁵.

⁴³² Горбик Р., Дуцик Д., Шалайський С. Ефективність протидії російській дезінформації в Україні в умовах повномасштабної війни. *Аналітичний звіт. ГО «Український інститут медіа та комунікації»*. 2023. С.9.

⁴³³ World Bank Supports Ukraine to Maintain Economic Stability. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/03/26/world-bank-supports-ukraine-to-maintain-economic-stability> (дата звернення: 17.03.2025).

⁴³⁴ Ukraine's Long-Term Path to Success: Jumpstarting a Self-Sufficient Defense Industrial Base with US and EU Support. URL: https://www.understandingwar.org/sites/default/files/011424_Ukraine%20DIB%20Draft.pdf (дата звернення: 17.03.2025).

⁴³⁵ Krasynska S. The Formality of Informal Civil Society: Ukraine's EuroMaidan. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2017. Vol. 28, № 1. P. 420–449.

Війна між Україною та росією має виразний *ціннісний вимір*. Це не просто територіальний конфлікт, а зіткнення різних цивілізаційних моделей та політичних культур. З одного боку – авторитарна, імперська модель з культом сили та вертикаллю влади, з іншого – демократична модель з орієнтацією на європейські цінності та повагу до прав людини. Унікальність української нації проявляється в її здатності чітко артикулювати свій європейський вибір та готовності захищати його зі зброєю в руках.

В умовах війни Україна активно розвиває *громадську дипломатію* як важливий інструмент просування національних інтересів на міжнародній арені. Унікальність української моделі громадської дипломатії полягає в її горизонтальному характері, коли ініціатива часто походить «знизу», а не від державних інституцій. Такий підхід дозволяє більш ефективно комунікувати з іноземними аудиторіями, особливо на рівні громадянських суспільств ⁴³⁶.

Залишкові розбіжності та механізми подолання: шлях до єдиної нації. Попри загальну консолідацію суспільства, в Україні залишаються певні лінії поділу регіонального, релігійного чи політичного характеру. Важливим завданням національної політики є формування інклюзивної моделі української ідентичності, яка об'єднує громадян різного походження, мовних практик та політичних поглядів на основі спільних цінностей та патріотизму.

Війна значно зменшила гостроту багатьох поділів – спільна загроза сприяла консолідації навколо ідеї захисту держави. Проте для довгострокової стабільності важливо виробити механізми інтеграції всіх груп населення в єдину політичну націю.

Отже, російсько-українська війна стала своєрідним «моментом істини» для української політичної нації, виявивши її сильні сторони та унікальні характеристики. Серед них:

1. Здатність до самоорганізації та горизонтальної співпраці без необхідності сильного централізованого керівництва.

2. Інклюзивний характер національної ідентичності, що ґрунтується на громадянських, а не етнічних принципах.

3. Високий рівень адаптивності та резильєнтності в умовах екзистенційних загроз.

4. Чіткий європейський цивілізаційний вибір, який відображає глибинні цінності суспільства.

5. Здатність поєднувати державні та громадські ініціативи для досягнення спільних цілей.

Ці особливості дозволяють говорити про унікальність українського національного проєкту в контексті пострадянського простору та Східної Європи загалом. Україна демонструє можливість формування сучасної політичної нації європейського типу в умовах постколоніального та посттоталітарного

⁴³⁶ Onuch O. The Maidan in Movement: Diversity and the Cycles of Protest. Europe-Asia Studies. 2016. Vol. 68. № 4. P. 556–587.

суспільства, що робить цей досвід цінним для інших країн, які проходять схожі трансформації.

Водночас, українська модель національного будівництва залишається динамічною і продовжує еволюціонувати під впливом викликів війни та глобальних тенденцій. Її подальший розвиток залежатиме від здатності суспільства та держави адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому ключові цінності та характеристики, які забезпечили стійкість нації перед обличчям екзистенційної загрози.

5.4 Баланс національних інтересів і демократичних цінностей як прояв політичної зрілості нації

Формування консолідованої політичної нації в українському контексті постає як фундаментальне завдання державотворення, що набуває особливої гостроти після відновлення незалежності та в умовах геополітичних викликів сучасності. Унікальність українського шляху полягає в необхідності гармонізувати багатовіковий досвід національно-визвольної боротьби з розбудовою інклюзивної громадянської моделі суспільства.

Історична еволюція національних інтересів України: від територіальної консолідації до культурного самозбереження. Національні інтереси України історично трансформувались під впливом соціально-політичних умов. В період ранньої державності головним завданням була територіальна консолідація для протистояння зовнішнім загрозам. Політичні лідери (Олег, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Данило Галицький) досягали успіхів завдяки впровадженню християнства як об'єднуючого фактора.

Втрата державності змінила пріоритети, висунувши на перший план етнокультурне самозбереження та політичне самовизначення. Перше реалізовувалось через релігійні інституції, освіту, мистецтво та повсякденні практики. Саме народ виступав головним носієм національних інтересів, демонструючи здатність до політичної самоорганізації.

XX століття характеризувалось кількома спробами державотворення. Політичні форми (УНР, ЗУНР, Гетьманат, Директорія) швидко змінювались під зовнішнім тиском і не забезпечили стабільний захист національних інтересів. Радянська система демонструвала суперечність між декларативними принципами рівності й реальними практиками тоталітарного контролю. Українська нація змушена була самостійно захищати власні інтереси, зберігаючи культурну автономію від нав'язуваних ідеологічних конструктів.

Сучасні пріоритети України в умовах російської агресії. Сьогодні повномасштабне вторгнення росії вимагає переоцінки пріоритетів. Основні інтереси України включають захист прав людини, відстоювання демократичних

цінностей та збереження суверенітету⁴³⁷. Конфлікт також сприяв фрагментації світової економіки, що потенційно може призвести до формування геополітичних блоків з відмінними технічними стандартами та фінансовими системами. В умовах цих викликів Україна має зосередитися на реформах і післявоєнній відбудові, узгоджуючи свої національні інтереси з реаліями сучасного глобального ландшафту⁴³⁸.

У своїх геополітичних рефлексіях знань американський стратег та дипломат Генрі Кіссінджер концептуалізує феномен «універсального інтервенціонізму» як комплексну практику систематичного втручання певних держав у внутрішні справи інших акторів міжнародних відносин⁴³⁹.

Концепція «універсального інтервенціонізму» Кіссінджера описує ситуацію, коли великі держави систематично втручаються у справи інших країн для просування власних інтересів. Цей феномен має кілька ознак: ідеологічне виправдання «вищими цілями» (демократія, права людини); системність як частина послідовної стратегії; різноманітність форм – від військових операцій до економічних санкцій та інформаційного впливу; вибірковість – попри риторику про універсальні цінності, цілі визначаються геополітичними інтересами.

Російська стратегія щодо України чітко відповідає цій моделі. Експансіоністські амбіції РФ спрямовані на тотальну трансформацію українського політичного, економічного, культурного та інформаційного простору відповідно до власних імперських цілей. Ця загроза має системний характер і виходить далеко за межі військового протистояння.

Розуміння загроз та механізми комплексної протидії. Розуміння багатовимірності російської експансії допомагає Україні формувати комплексну стратегію протидії. Російський вплив охоплює не лише території, але й інформаційний простір, економічні зв'язки, культурну сферу та політичні процеси. Усвідомлення цих взаємопов'язаних загроз дозволяє розробляти ефективні механізми захисту на всіх рівнях.

Збереження національної ідентичності стає критичним фактором опору, оскільки російська стратегія заперечує саме існування окремої української ідентичності, мови та культури. Відстоювання культурної самобутності перетворюється на фундаментальний елемент боротьби за державний суверенітет.

У глобальному контексті здатність України протистояти російському експансіонізму має важливе значення для міжнародної безпеки. Успіх у захисті незалежності демонструє життєздатність принципів територіальної цілісності перед обличчям ревізійністських сил. Розуміння всеохоплюючого характеру

⁴³⁷ Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. №2 (79). С. 8–29.

⁴³⁸ Плотніков О. В. Національні інтереси України в умовах фрагментації світової економіки. *Економіка України*. 2024. № 5. С. 57–67.

⁴³⁹ Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. №2 (79). С. 21.

російської стратегії допомагає Україні будувати стійкість у різних сферах – від економічної незалежності до медіаграмотності та зміцнення громадянського суспільства.

Офіційна позиція рф викладена в Концепції зовнішньої політики від 30 листопада 2016 року. Документ містить суперечливу риторику – від формулювань про «добросусідство» до агресивних заяв про просування «російської мови в світі» та захист «співвітчизників» за кордоном. Щодо України зазначається зацікавленість у «партнерстві», але з важливим застереженням – «при збереженні російських національних інтересів». Така позиція розкриває справжні пріоритети російської зовнішньої політики.

Пізніше президент росії путін зробив ще відвертішу заяву, яка прояснює російське розуміння міжнародних відносин, сказавши: «просто зовсім не всі країни, не всі держави мають такий привілей – боротися за свої інтереси»⁴⁴⁰. Ця цинічна позиція фактично розділяє світ на країни «першого сорту», які мають право на власні національні інтереси, та всіх інших.

У цій системі координат Україна, яку в кремлівській риториці принизливо називають «недодержавою», позбавляється права на самостійні національні інтереси. Відповідно до такої логіки, національні інтереси – прерогатива лише «великих держав», тоді як інші країни повинні підкорятися їхній волі під наглядом «старшого брата».

Українське визначення національних інтересів: законодавча база та стратегічні пріоритети. Сучасна українська політична нація стоїть перед необхідністю розробити та впровадити комплексні підходи до забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності, підвищення соціально-економічних стандартів та інших критичних компонентів національних інтересів. Ці стратегічні пріоритети знайшли відображення в новітніх законодавчих актах.

Законодавство України демонструє еволюцію розуміння сутності національних інтересів. Закон «Про національну безпеку України» визначає їх як «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян»⁴⁴¹.

Законодавчо закріплені фундаментальні національні інтереси України включають державний суверенітет та територіальну цілісність як базові пріоритети, доповнені неприпустимістю втручання у внутрішні справи України. Сталий розвиток економіки та розбудова громадянського суспільства визначені як стратегічні завдання, безпосередньо пов'язані з добробутом населення. Важливою новацією стала чітка фіксація зовнішньополітичного курсу на

⁴⁴⁰ Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. №2 (79). С. 16.

⁴⁴¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. ст. 1.10.

європейську інтеграцію з акцентом на набутті повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО.

Включення України до сфери геополітичних інтересів росії становить серйозну загрозу для державного суверенітету та збереження власної культурної ідентичності. За таких умов захист і просування національних інтересів стають не просто формальними завданнями держави, а життєво важливими механізмами протидії зовнішній агресії. Російські спроби підпорядкувати Україну своєму впливу створюють системні ризики для основ української державності. У відповідь на ці виклики чітке формулювання та послідовна реалізація національних інтересів стають ключовим інструментом для ефективного протистояння агресору, збереження територіальної цілісності та утвердження України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

У сучасному політологічному дискурсі обґрунтованою є теза, що для України «головними пріоритетами на сьогодні є відновлення територіальної цілісності та зміцнення реального суверенітету держави у власних кордонах, створення сучасних збройних сил та ефективного механізму забезпечення національної безпеки».⁴⁴² Експерти в галузі безпекових студій акцентують увагу на концептуальній природі національних інтересів, які повинні репрезентувати «усвідомлені, сформульовані й офіційно заявлені пріоритети в зовнішній і внутрішній політиці держави»⁴⁴³.

Така інтерпретація стратегічних національних пріоритетів розкриває їх дуалістичну сутність — як телеологічних орієнтирів державного розвитку та як практичних імперативів політичного управління. Релевантність територіальної цілісності та державного суверенітету як онтологічних основ національних інтересів детермінується сучасним геополітичним контекстом, де ці фундаментальні категорії зазнають систематичних викликів. Паралельно, інституціоналізація ефективного безпекового механізму через розбудову сучасних збройних сил постає як інструментальна умова реалізації стратегічних національних пріоритетів.

Таким чином, питання національних інтересів для України виходить за межі звичайної політичної риторики і стає стратегічним пріоритетом національної безпеки та збереження державності. З іншого боку, у сучасному трактуванні національні інтереси виходять також за межі реалістичного підходу, що фокусується виключно на силовому балансі та геополітичних перевагах.

Як аргументує Джозеф Най, «сьогодні національні інтереси включають і так звану «м'яку силу» — здатність держави формувати преференції інших через привабливість власної культури, політичних цінностей та зовнішньої політики»⁴⁴⁴.

⁴⁴² Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ : НІСД, 2019. С. 556.

⁴⁴³ Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія. Харків : Майдан, 2007. С. 87.

⁴⁴⁴ Nye J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.

Побудова балансу: як поєднати національні інтереси з демократичними цінностями? Цей процес вимагає багатовимірного підходу, що враховує специфіку української державності та загальнолюдські демократичні цінності.

Україна як політична нація формувалася в унікальних умовах, де державотворчі процеси часто переривалися, а національна ідентичність зберігалася завдяки культурним, мовним та етнічним чинникам. Оскільки саме народ, а не держава, був історичним носієм української ідентичності, це створює підґрунтя для гармонійного поєднання національних інтересів і демократичних цінностей.

Україна історично формувалася як простір взаємодії різних етнічних, релігійних та культурних груп, що створює природні передумови для інклюзивної демократії. Демократичні механізми дозволяють інтегрувати цю різноманітність у єдиний національний проєкт, де захист прав кожної групи стає частиною загальнонаціональних інтересів.

Досвід протистояння зовнішній агресії у ХХІ столітті демонструє, що захист національних інтересів найефективніший, коли спирається на широку громадянську мобілізацію, можливу лише в умовах демократії. Українське громадянське суспільство довело свою здатність бути ефективним захисником національних інтересів.

Ключовим є розуміння, що національні інтереси та демократичні цінності не протиставляються, а взаємодоповнюють одне одного. Захист суверенітету, територіальної цілісності та національної ідентичності може здійснюватися через демократичні механізми: прозоре урядування, верховенство права, повагу до прав меншин, свободу слова та плюралізм думок.

Особливого значення набуває зміцнення інститутів громадянського суспільства, які виступають посередниками між державою та громадянами. Сильне громадянське суспільство забезпечує контроль за владою, сприяє суспільному діалогу та формує політичну культуру, що поєднує патріотизм із повагою до демократичних процедур.

Важливим елементом є децентралізація влади, яка дозволяє враховувати регіональні особливості при формуванні загальнонаціональної політики. Це створює умови для конструктивного вирішення конфліктів між загальнонаціональними пріоритетами та локальними інтересами.

Балансування потребує також постійного навчання громадян принципам демократії, формування політичної культури діалогу та компромісу. Освіта, що поєднує патріотичне виховання з розвитком критичного мислення та поваги до різноманітності, може стати основою такого балансу.

У зовнішньополітичному вимірі Україна має шукати баланс між захистом власних національних інтересів та інтеграцією в демократичну міжнародну спільноту, зокрема європейські структури. Збалансування національних інтересів з демократичними цінностями – це безперервний процес, що вимагає

політичної волі, суспільного діалогу та інституційної спроможності держави адаптуватися до викликів, зберігаючи демократичний курс.

Демократія як процес: процедурні та змістовні виміри. Демократія, за Гантінгтоном, має процедурний та субстантивний виміри. Процедурно демократія визначається через вільні, чесні та регулярні вибори; субстантивно – через забезпечення фундаментальних прав та свобод⁴⁴⁵. Розбудова консолідованої демократії передбачає інтерналізацію демократичних цінностей на рівні громадянського суспільства, політичних еліт та державних інституцій.

Отже, взаємовідносини між національними інтересами та демократичними цінностями характеризуються складною діалектикою.

Наприклад, міркування національної безпеки можуть входити в конфлікт із захистом громадянських прав. Апелювання до національних інтересів іноді використовується для виправдання обмеження демократичних свобод, особливо в умовах зовнішніх загроз. Дослідження використання національних інтересів для обмеження демократичних свобод в умовах зовнішніх загроз є важливим аспектом сучасної правозахисної практики. Ось декілька прикладів які стосуються цього питання.

У документі «Національна безпека та європейське законодавство» обговорюється, як держави можуть використовувати національну безпеку як підставу для обмеження прав людини. Підкреслюється, що хоча національна безпека може вимагати певних заходів, ці заходи не повинні бути безконтрольними і повинні відповідати принципам правової держави⁴⁴⁶.

«Загрози демократії: запобігання та реакція» (2003). Цей звіт описує, як еволюція демократії може бути під загрозою через внутрішні та зовнішні чинники. Він наголошує на необхідності міжнародної підтримки для захисту демократичних інститутів і прав людини, особливо коли їх обмежують під приводом національної безпеки⁴⁴⁷.

Апелювання до національних інтересів може використовуватися для виправдання обмежень демократичних свобод, тому такі дії повинні підлягати суворій перевірці і контролю. Обмеження прав людини з міркувань національної безпеки можуть бути законними лише за дотримання міжнародних стандартів, що гарантують їхню законність, необхідність та пропорційність. Важливо запобігати зловживанням для придушення інакодумства або маргіналізації вразливих груп. Підхід, заснований на правах людини, є ключовим для досягнення стійкої безпеки та захисту основних свобод.

⁴⁴⁵ Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: University of Oklahoma Press. 1991. 388 p.

⁴⁴⁶ National security and european case-law. URL: <https://rm.coe.int/168067d214> (дата звернення: 20.03.2025).

⁴⁴⁷ Threats to Democracy: Prevention and Response: Report of an Independent Task Force Sponsored by the Council on Foreign Relations (Council on Foreign Relations (Council on Foreign Relations Press)) Paperback – October 22, 2003. URL: https://www.amazon.com/Threats-Democracy-Prevention-Independent-Sponsored/dp/087609325X?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.03.2025).

Міжнародний досвід: успіхи та застереження. Міжнародний досвід демонструє кілька успішних моделей збалансування національних інтересів та демократичних цінностей. За визначенням Ротштайна, у скандинавських країнах сформувався продуктивний взаємозв'язок між демократичною участю та ефективним урядуванням, що створює основу для стійкої політичної нації⁴⁴⁸.

Швейцарська консоціативна модель демонструє ефективні механізми вирішення потенційних конфліктів у багатоскладовому суспільстві. Система розподілу влади, пропорційного представництва та прямої демократії забезпечує балансування інтересів різних мовних, релігійних та культурних спільнот у рамках єдиної політичної нації.

Поряд з успішними прикладами існують випадки, коли дисбаланс між національними інтересами та демократичними цінностями призводив до кризових явищ. Дослідження Лінца і Степана демонструють, що авторитарний поворот часто супроводжується апеляцією до національних інтересів при одночасному обмеженні демократичних процедур, що підриває основи політичної нації⁴⁴⁹. Показовим є випадок Угорщини, де, за оцінкою «Freedom House», консолідація влади під прапором захисту національних інтересів призвела до ерозії демократичних інституцій та обмеження громадянських свобод⁴⁵⁰. Цей приклад ілюструє ризики неконтрольованого зміщення балансу в бік національних інтересів без адекватних демократичних запобіжників.

Інституційна архітектура та політична культура як основи стійкого балансу. Ефективне балансування національних інтересів та демократичних цінностей потребує розробки відповідних інституційних механізмів. Серед них ключове значення мають: конституційні гарантії основних прав і свобод, що не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайного стану; розвиток механізмів інклюзивного прийняття рішень, що забезпечують представництво різних соціальних груп; створення незалежних контрольних інституцій, здатних обмежувати владний волюнтаризм; запровадження процедур громадського контролю над сферою національної безпеки.

Поряд з інституційними механізмами, балансування національних інтересів та демократичних цінностей потребує розвитку відповідної політичної культури. Патнем доводить, що стійкі демократичні практики зрештою інтерналізуються громадянами та політичними акторами, формуючи демократичну громадянську культуру⁴⁵¹.

Ключовими елементами такої культури є: толерантність до різноманіття поглядів та позицій; здатність до компромісу та консенсусного прийняття

⁴⁴⁸ Rothstein B. The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective. Chicago: University of Chicago Press. 2011. 285 p.

⁴⁴⁹ Linz J. J., Stepan, A. C. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore : Johns Hopkins University Press. 1996. 504 p.

⁴⁵⁰ Freedom House. Nations in Transit 2023: Democratic Erosion Across the Postcommunist Region. Washington, DC : Freedom House. 2023.

⁴⁵¹ Putnam R. D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton : Princeton University Press, 1993. 258 p.

рішень; прихильність до конституційних процедур навіть у критичних ситуаціях; відповідальне громадянство, що поєднує усвідомлення прав із готовністю виконувати громадянські обов'язки.

Глобалізація трансформує розуміння як національних інтересів, так і демократичних цінностей. Як зазначає Гелд, демократія вже не може бути обмежена національними кордонами в умовах глобальних викликів, що потребують транснаціональних рішень⁴⁵².

Сучасні національні інтереси охоплюють питання, що виходять за межі традиційної державної юрисдикції: кліматичні зміни, міграційні процеси, кібербезпека, пандемії. Їхнє ефективне вирішення потребує міжнародної співпраці та спільного управління, що актуалізує дискусію про космополітичну демократію та глобальне громадянство. Цифрова епоха створює нові можливості та виклики для балансування національних інтересів та демократичних цінностей.

З одного боку, цифрові технології розширюють можливості громадянської участі та контролю над владою. З іншого – виникають загрози, пов'язані з маніпуляціями громадською думкою, дезінформацією та порушенням приватності.

Кастельс наголошує, що мережеве суспільство потребує нових форм демократії, що забезпечують ефективну агрегацію преференцій в умовах інформаційного перевантаження та фрагментації публічної сфери⁴⁵³. Розробка таких механізмів є необхідною умовою для формування консолідованої політичної нації в цифрову епоху.

Отже, формування консолідованої політичної нації передбачає динамічне балансування національних інтересів та демократичних цінностей. Успішні приклади демонструють, що національні інтереси найефективніше реалізуються через інклюзивні демократичні механізми, які забезпечують легітимність політичних рішень та мобілізують громадянську підтримку. Водночас демократичні цінності потребують міцної інституційної основи та захисту від популістських викликів.

У контексті глобалізації та цифрової трансформації пошук оптимального балансу ускладнюється і потребує інноваційних підходів, що поєднують національну специфіку з універсальними демократичними принципами. Саме така синергія створює основу для стійкої та консолідованої політичної нації, здатної відповісти на виклики сучасності.

⁴⁵² Held D. *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press. 2006. 408 p.

⁴⁵³ Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. 656 p.

5.5 Ціннісний код української нації: унікальні шляхи консолідації в умовах екзистенційних викликів

Ціннісний код – це своєрідна «ДНК» культури та ідентичності нації, сукупність фундаментальних принципів і переконань, які формують колективну свідомість народу. Це глибинні настанови, що визначають пріоритети та моделі поведінки, передаються з покоління в покоління через виховання, мову, традиції та впливають на прийняття рішень як окремими людьми, так і суспільством у цілому. По суті, це культурна матриця, через яку народ сприймає і інтерпретує світ, вибудовуючи свою унікальну ідентичність у складному історичному та геополітичному контексті.

Під час екзистенційних викликів, таких як війна, суспільство вимушене переосмислювати свої базові цінності та пріоритети. У такі моменти абстрактні поняття свободи, незалежності, гідності, солідарності набувають конкретного, відчутного змісту.

Російсько-українська війна як каталізатор кристалізації національних цінностей. Російсько-українська війна стала потужним каталізатором кристалізації національної ідентичності та цінностей, актуалізувала глибинні культурні коди українців. Відбувається прискорена «націєтворча компресія» – процеси, які в мирний час тривали б десятиліття, відбуваються за кілька років чи навіть місяців. В українському контексті це проявилось у посиленні таких цінностей як свобода вибору, людська гідність, взаємодопомога, здатність до самоорганізації та спротиву насильству.

Війна не лише консолідує суспільство навколо спільних цінностей, але й прояснює ціннісні відмінності між українцями та агресором, допомагає чіткіше окреслити власну національну ідентичність. Українці проходять через болісний, але необхідний процес деколонізації свідомості, відмежування від імперських наративів, які століттями нав'язувалися ззовні.

Попри всі жахіття, війна стає своєрідним «плавильним котлом», де формується сучасний ціннісний код української нації – стійкий, самобутній та орієнтований на європейську цивілізаційну модель, але з глибоким корінням у власній історичній та культурній традиції.

В цьому контексті привертає увагу монографічне дослідження українських науковців, де аналізується система політичних цінностей населення України, їх структура, регіональна специфіка та методологічні основи їх корегування в ціннісно-розколотому суспільстві ⁴⁵⁴.

Унікальністю українського ціннісного коду є здатність поєднувати протилежності: індивідуалізм із колективізмом, традиціоналізм із прагненням до змін, консерватизм із революційністю. Ця діалектична природа створює динамічну основу для національної консолідації в умовах глобальних викликів.

⁴⁵⁴ Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 336 с.

Ключовим елементом у формуванні консолідованої політичної нації в Україні виступає толерантність як соціально-політична цінність та практика. А. Колодій підкреслює необхідність створення умов для виникнення спільної національної ідентичності, яка об'єднає громадян України. Це передбачає не лише прийняття культурного різноманіття, а й активне включення різних спільнот у процес формування спільної політичної ідентичності⁴⁵⁵.

У контексті сучасної України толерантність перетворюється з абстрактної цінності на конкретний механізм забезпечення єдності та стабільності суспільства. Яскравим прикладом консолідації різних етнічних спільнот України стало створення добровольчих батальйонів та підрозділів ЗСУ, сформованих за етнічною ознакою: чеченського батальйону імені Шейха Мансура, грузинського легіону, кримськотатарського батальйону імені Номана Челебіджіхана, та інших. Ці формування не лише беруть участь у захисті України, а й демонструють високий рівень міжетнічної солідарності⁴⁵⁶.

Регіональні відмінності як ресурс розвитку: децентралізація та міграційні процеси. Процес ціннісної консолідації української нації відбувається в умовах значних регіональних, та етнокультурних відмінностей. Як визначає М. Рябчук у своєму дослідженні, українське суспільство характеризується складною структурою ідентифікаційних маркерів, які часто накладаються один на одного, створюючи багатшаровий комплекс соціокультурних відмінностей⁴⁵⁷. Однак саме в цих умовах толерантність стає не просто ціннісною орієнтацією, а необхідною умовою для досягнення національної єдності.

Регіональні відмінності в Україні, які часто розглядалися як перешкода для національної консолідації, можуть стати ресурсом для розвитку країни. У дослідненні Я. Верменич акцент зроблено на розкритті можливостей регіоналізму як соціокультурного конструкту, здатного впливати на політичну стабільність та національну безпеку⁴⁵⁸. Культурне різноманіття України можна вважати не недоліком, а перевагою, що створює основу для розвитку креативності та інноваційності. Політика децентралізації, що реалізується з 2014 року, створила можливості для врахування регіональних особливостей при збереженні спільного національного простору. Станом на 17 липня 2020 року в країні було створено 1 469 територіальних громад. З урахуванням міст Києва та Севастополя загальна кількість становила 1 471 громаду, що охоплюють майже всю територію України, за винятком Автономної Республіки Крим.

⁴⁵⁵ Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів : Астролябія, 2008. С. 248.

⁴⁵⁶ Янько А. Окупанти переслідують 51 українця за участь у батальйоні Челебіджіхана. *Суспільне. Крим*. URL: <https://suspilne.media/crimea/935765-51-ukrainec-peresliduetsa-okupantami-za-ucast-u-bataljoni-celebidzihana/> (дата звернення: 25.03.2025).

⁴⁵⁷ Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ : К.І.С., 2011. 240 с.

⁴⁵⁸ Верменич Я. В. Регіональна інтеграція в умовах глобалізації: теорії та сучасні реалії / Відповідальний редактор В. А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 351 с.

Показовим прикладом подолання регіональних відмінностей стала хвиля внутрішньої міграції після 2014 року та особливо після 24 лютого 2022 року. За даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, близько 7 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами⁴⁵⁹. Це призвело до інтенсивної взаємодії представників різних регіонів та формування нових соціальних зв'язків, що сприяє подоланню регіональних стереотипів та упереджень.

Формування спільного культурного простору: українська мова та національна література. Важливим компонентом процесу ціннісної консолідації української нації є *формування спільного культурного простору*. Як зауважує М. Маринович, «розмитість нашої національної, релігійної і культурної ідентичності... все це важким тягарем лягає на душу й сумління народу»⁴⁶⁰. Натомість після початку повномасштабного вторгнення відбулося значне посилення інтересу українців до національної культури, літератури, музики та кіно. Після початку повномасштабного вторгнення в Україні спостерігається зростання інтересу громадян, зокрема до україномовної літератури.

За даними дослідження, опублікованого на сайті «Громадське», споживання україномовних книжок зросло на 20% і досягло 76% у 2023 році⁴⁶¹.

Крім того, за інформацією сервісу електронних книг Booknet.ua, у 2022 році продажі електронних книг зросли з 133 тисяч у 2021 році до 353 тисяч, що свідчить про підвищений інтерес до україномовного контенту в цифровому форматі⁴⁶². Ці дані вказують на зростаючий інтерес українців до національної літератури та культури, що відображається у збільшенні споживання та підтримки україномовних видань.

Публічна сфера та медіа як інструменти консолідації: від телемарафону до протидії дезінформації. Важливою передумовою для розвитку толерантності як шляху до єдності є формування спільного публічного простору для обговорення ключових суспільних проблем. Як зазначають Бондарчук Н. та Дуброва Н., діджиталізація суспільного життя створює нові можливості для публічного діалогу та формування спільних ціннісних орієнтацій⁴⁶³. В українському контексті створення спільного публічного

⁴⁵⁹ У Мінреінтеграції розповіли, скільки в Україні зареєстровано переселенців. *Слово і діло*. 2023. 7 лютого. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayini-zareyestrovano-vnutrishno-peremishhenykh-osib> (дата звернення: 25.03.2025).

⁴⁶⁰ Маринович М. Ф. Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні Апокаліпсису. Київ : Дух і Літера, 2016. С. 6.

⁴⁶¹ Герасименко Я. Скільки українців регулярно читають книги та якою мовою? *Громадське*. 2024. 14 грудня. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/236247-skilky-ukrayintsiv-chytaiut-knyhy-ta-iakoiu-movoiu-uik-opryliudnyv-doslizhennia?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.03.2025).

⁴⁶² Український ринок електронних книг показав стрімке зростання у 2022 році – сервіс Booknet. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3659910-ukrainskij-rinok-elektronnih-knig-pokazav-strimke-zrostanna-u-2022-roci-servis-booknet.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.03.2025).

⁴⁶³ Бондарчук Н.В., Дуброва Н. П. Діджиталізація та публічна комунікація у місцевому самоврядуванні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 32. С. 102–105.

простору стикається з проблемою інформаційної агресії з боку росії, яка активно використовує різноманітні засоби для загострення внутрішніх суперечностей в українському суспільстві.

Яскравим прикладом формування спільного публічного простору стало виникнення національного телемарафону «Єдині новини», запущеного 24 лютого 2022 року. Провідні українські медіагрупи об'єднали зусилля для створення спільного інформаційного простору під час повномасштабного вторгнення. До складу телемарафону увійшли ICTV, «Інтер», «1+1», «Ми-Україна», «НСТУ» та «Рада». Метою стало надання громадянам оперативної та достовірної інформації про ситуацію в країні.

Вагому роль у цьому процесі відіграють медіа загалом. За словами директорки ГО «Український інститут медіа та комунікації» Д. Дуцик, «найбільшу загрозу становлять когнітивні виклики, оскільки росія намагається впливати на зміну нашої поведінки. Усі її зусилля спрямовані на посилення внутрішніх розколів в українському суспільстві. Це набагато складніша система впливу, ніж просто поширення банального фейку про «розіп'ятих хлопчиків» – тут залучена складна система поширення потрібних наративів та інкорпорація їх в українське інформаційне поле»⁴⁶⁴.

Історична пам'ять як фундамент національної ідентичності. Важливою складовою процесу консолідації української нації є формування спільного символічного простору та історичної пам'яті. Історична пам'ять відіграє визначальну роль у формуванні політичного ландшафту сучасної України, створюючи міцний фундамент для колективної ідентичності та впливаючи на процес прийняття рішень на найвищих щаблях влади. Історична спадщина, від козацької доби до визвольних змагань ХХ століття, не просто присутня в політичному дискурсі, а й активно інкорпорується в сучасні державотворчі практики, трансформуючись та набуваючи нових інтерпретацій у світлі актуальних викликів.

За спостереженням Я. Грицака, пам'ять про визвольні змагання ХХ століття стала одним із наріжних каменів формування української політичної ідентичності після «перших десяти років української незалежності»⁴⁶⁵. Ця пам'ять актуалізується під час кризових ситуацій, коли суспільство звертається до історичного досвіду боротьби за незалежність, шукаючи в ньому зразки успішної протидії зовнішнім загрозам. Концепція соборності, сформульована в період Української революції 1917-1921 років, залишається актуальним елементом сучасної політики національної консолідації⁴⁶⁶. Ця концепція знайшла своє відображення в офіційному дискурсі незалежної України через встановлення Дня Соборності як державного свята та включення ідеї соборності

⁴⁶⁴ Скларевська Г. Діана Дуцик: «Рівень медіаграмотності українців недостатній для інформаційної стійкості суспільства під час війни». *Ms.detector.media*. 25.12.2023.

⁴⁶⁵ Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. С. 140.

⁴⁶⁶ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 254 с.

до ключових політичних документів. Особливо важливим для розуміння впливу визвольних рухів на сучасну політичну свідомість є переосмислення радянського періоду історії України.

Колективна пам'ять як дискурс: від теорії до практики. Необхідність колективної пам'яті обумовлена об'єктивними обмеженнями індивідуальної пам'яті людини, яка не здатна охопити всю повноту історичного процесу через обмежений час життя індивіда. Тому індивідуальна пам'ять природним чином доповнюється і збагачується соціальною або колективною пам'яттю. Ця колективна пам'ять представляє собою сукупність спогадів про минулі події, які визнаються і поділяються членами певної спільноти, створюючи основу для їхньої спільної ідентичності та розуміння історії⁴⁶⁷. Колективна пам'ять — це дискурс щодо історичних подій і того, як інтерпретувати їх, ґрунтуючись на поточних соціальних та історичних потребах спільноти⁴⁶⁸.

Аналізуючи конфлікти, що виникають із культурних відмінностей, Д. Еллер припустив, що колективне минуле і система цінностей є фундаментальними елементами у формуванні етнічної ідентичності груп⁴⁶⁹.

Саме спільна пам'ять про минуле створює основу для об'єднання людей. Це явище особливо яскраво проявляється під час політичних трансформацій. Як зазначає Р. Еванс, «історія рідко видається настільки гострою й актуально важливою, як у моменти раптових політичних транзитів з однієї державної форми в іншу»⁴⁷⁰.

За А. Г'юїссеном, колективна пам'ять «абсолютно необхідна для уяви про майбутнє і для того, щоб дати соціальному життю міцні часові та просторові підстави, потрібна для уяв, які в сучасному інформаційному суспільстві руйнуються⁴⁷¹. Людям необхідно спиратися як на минуле, так і на сьогодення, щоб висловлювати свої політичні, соціальні та культурні невдоволення існуючою ситуацією. Уявлення про майбутнє, у свою чергу, дозволяє шукати альтернативи сучасному соціальному устрою. Колективні спогади формуються в «соціальних рамках» через спільні обговорення, коли люди разом згадують і виносять у публічний простір досвід, що виходить за межі індивідуальної пам'яті.

Важливу роль відіграє інституційний рівень колективної пам'яті. За А. Ассманн, форми інституалізації пам'яті є ключовою частиною досліджень, пов'язаних з «політикою минулого» та «історичною політикою». Перша стосується подолання складного історичного спадку, друга — формування

⁴⁶⁷ Hunt N. *Memory, War and Trauma*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. P. 97.

⁴⁶⁸ Pakier M., Strath B. *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York; Oxford : Berghahn Books, 2010. P. 7.

⁴⁶⁹ Eller J.D. *From Culture to Ethnicity to Conflict: An Anthropological Perspective on International Ethnic Conflict*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999. P. 8–10.

⁴⁷⁰ Evans R. Introduction: Redesigning the Past: History in Political Transitions. *Journal of Contemporary History*. 2003. Vol. 38. No. 1. P. 5–12.

⁴⁷¹ Huyssen A. *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford : Stanford University Press, 2003. P. 6.

домінуючого ставлення до спільного минулого через політичну освіту, законодавчі акти, створення пам'ятників та системи вшанування.

Колективні спогади постійно змінюються під впливом політичних, історичних та соціальних факторів. Як зазначає П. Нора, національні спогади вибірково конструюються і реконструюються, перебувають у стані «постійної еволюції» та залишаються «вічно актуальним явищем сьогодення»⁴⁷².

Зв'язок між колективною пам'яттю та історією особливо важливий в освітній системі держави. Створення колективної пам'яті українського суспільства є невід'ємною частиною процесу націєбудівництва. Згідно з дослідженнями Гриневича В., комуністичній владі так і не вдалося сформувати в УРСР гомогенне суспільство з єдиною радянською ідентичністю. Сьогодні зрозуміло, що політика історичної пам'яті, відіграючи ключову роль у формуванні національної ідентичності, повинна базуватися на принципах інклюзивності та толерантності⁴⁷³.

Інституціалізація політики пам'яті: декомунізація та перейменування як символічна переорієнтація. Процес декомунізації, що активно розгорнувся після 2014 року, став важливим етапом переосмислення історичного минулого та формування нового символічного простору. Законодавче закріплення політики національної пам'яті, зокрема через «декомунізаційні закони» 2015 року*, демонструє інституціоналізацію історичної пам'яті та її безпосередній вплив на політичні процеси. Історія часто використовується як інструмент легітимації сучасних політичних курсів, особливо в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції та «української багатовекторності». За даними Українського інституту національної пам'яті, протягом 2015-2022 років у багатьох містах України було перейменовано велику кількість вулиць, особливо тих, які мали російські чи радянські назви. Наприклад, у 33 містах було перейменовано близько 2200 топонімів. Демонтовано понад 2,5 тисячі пам'ятників радянським діячам, перейменовано

⁴⁷² Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. No. 26. Special Issue: Memory and Counter-Memory. P. 8–9.

⁴⁷³ Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 - червень 1941 рр. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ ; Дніпропетровськ : Ліра, 2012. 505 с.

* У 2015 році в Україні були ухвалені чотири так звані «декомунізаційні закони», спрямовані на подолання наслідків радянського тоталітарного минулого та утвердження національної пам'яті. Закон № 317-VIII

«Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Закон № 314-VII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». Закон № 315-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». Закон № 316-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». Встановлює 8 травня як День пам'яті та примирення.

Використовує термін «Друга світова війна» замість радянського «Велика Вітчизняна війна». Забороняє використання радянської символіки під час офіційних заходів.

майже тисячу населених пунктів ⁴⁷⁴. Цей процес набув нового імпульсу після початку повномасштабного вторгнення. У багатьох українських містах були демонтовані пам'ятники діячам російської культури, перейменовані площі, названі на честь російських письменників та поетів. Так, у Києві вулиця Московська була перейменована на вулицю Князів Острозьких, Арку дружби народів було перейменовано на Арку Свободи українського народу у квітні 2022 року тощо.

Зміна інфраструктури пам'яті виступає ключовим інструментом у реалізації політики пам'яті, що можна проілюструвати численними прикладами. Особливо показовим є підписання Президентом України Володимиром Зеленським 12 червня 2023 року закону №9278 «Про День пам'яті та перемогу над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років». Це державне свято, встановлене Верховною Радою України 29 травня 2023 року, замінило День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, що раніше відзначався 9 травня, збігаючись із радянським Днем перемоги. Згідно з президентським Указом від 2015 року, це свято покликане забезпечити «гідне вшанування подвигу українського народу, його визначного внеску в перемогу Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні та висловлення поваги всім борцям проти нацизму».

Війна прискорила процес деколонізації історичної свідомості, стимулювала відхід від пострадянських комеморативних практик та сприяла формуванню власної, незалежної від російської, історичної парадигми. Нові політичні цінності включають підвищення значущості національної безпеки, зростання громадянської відповідальності, посилення горизонтальних зв'язків у суспільстві та зміцнення демократичних принципів як протипокази авторитарним моделям.

Меморіалізація сучасних героїв, вшанування захисників України та збереження пам'яті про жертви війни стають важливими елементами нової політичної культури.

Трансформація ставлення до національних символів: від формального до емоційного. Важливим аспектом консолідації стала трансформація ставлення українців до національних символів. В умовах війни вони перетворилися з формальних атрибутів на живі символи національної єдності та опору. Яскравим прикладом стало масове використання державного прапора як символу єдності.

Згідно з опитуванням Центру Разумкова (травень 2023), прапором України пишаються 75% (у 2011 – 26%), гербом – 74% (у 2011 – 25%), гімном –

⁴⁷⁴ Оніщенко В. Дерусифікація та декомунізація назв: як змінюються українські міста. URL: <https://transparentcities.in.ua/articles/derusyifikatsiia-ta-dekomunizatsiia-nazv-yak-zminiuiutsia-ukrainski-mista>(дата звернення:25.03.2025).

69% (у 2011 – 22,5%). Також за 12 років частка тих, хто пишається державною мовою, зросла з 32% до 74%, гривнею – з 19% до 57% ⁴⁷⁵.

Отже, статистика демонструє значне зростання гордості українців за національні символи, що свідчить про глибоку трансформацію національної свідомості під впливом війни. Це явище відображає консолідацію української ідентичності, де формальні державні атрибути перетворилися на емоційно значущі символи єдності та опору. Такі зміни вказують на унікальну здатність української нації до згуртування перед зовнішньою загрозою та формування сильнішої громадянської самосвідомості. Національні символи стали не просто знаками державності, а втіленням спільних цінностей свободи, незалежності та суверенітету, що підкреслює зрілість політичної культури та єдність нації у критичний історичний момент.

Концепція героїзації в українському суспільстві: історичні персоналії та сучасні герої. Концепція героїзації в українському суспільстві ґрунтується на потужному історичному фундаменті, відображаючи колективне прагнення вшановувати особистості, які присвятили життя розбудові національного майбутнього. Історичний наратив України насичений прикладами героїчних постатей, що стали символами визвольних змагань.

У сучасному дискурсі образи героя-інтелектуала та героя-митця втілюються в постатях класиків української культури. Визначні особистості, які сформували національно-культурний код – Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та інші – міцно інтегровані в колективну пам'ять. Мистецькі практики систематично звертаються до цих імен, пропонуючи різні інтерпретації: від канонічних репрезентацій до новаторських мистецьких рефлексій.

Як зауважує О. Гриценко, тривалість існування героїчного образу в національній культурі прямо пропорційна кількості трансформацій, яких він зазнає⁴⁷⁶.

Найбільш поліфонічним у мистецьких інтерпретаціях залишається образ Тараса Шевченка. Героїзований Кобзар присутній у численних візуальних втіленнях – від «Двовзорів» О. Шупляка до «Шевченкіани» А. Єрмоленка та серії полотен Ю. Шаповала «Григорович». У цих творах Шевченко набуває актуального звучання – постає як активний учасник сучасних суспільно-політичних процесів, захисник цілісності України.

Сучасний герой може бути як конкретно історичною фігурою – Тарасом Шевченком чи Лесею Українкою, так і архетипним образом воїна-захисника, що символізує незламність національного духу. Героїчне реалізується через мистецьку практику сучасних творців, які артикулюють патріотичний наратив та суспільно значущі ідеали. Водночас інтелектуальний героїзм розкривається

⁴⁷⁵ Гордійчук І. Якими державними символами найбільше пишаються українці: результати опитування. *Главком*. 2023. 21 серпня. URL: https://glavcom.ua/country/society/jakimi-derzhavnimi-simvolami-najbilshe-pishajutsja-ukrajintsi-rezultati-opituvannja-950869.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.03.2025).

⁴⁷⁶ Гриценко О. Герої та знаменитості в українській культурі. Київ : УЦКД, 1999. 351 с.

через екзистенційні пошуки сенсів, критичну рефлексію щодо історичного досвіду та проєктування національного майбутнього.

Переосмислюючи національну героїку, О. Ліщинська наголошує, що боротьба за збереження державності на сході України актуалізувала дискурс героїчної особистості в сучасному контексті. Архетип сучасного героя постає передусім як воїн-захисник (еволюціонуючи від традиційного козака Мамаю до сучасного захисника української державності), як творча особистість та інтелектуал (втілений у постатях визначних діячів української культури) або як екзистенційна фігура в процесі пошуку життєвого призначення та самореалізації.⁴⁷⁷

Мультикультуралізм як політика інтеграції різноманітностей. Політика мультикультуралізму, що базується на принципах толерантності та взаємоповаги, також відіграє важливу роль у процесі консолідації української нації. На думку М. Винницького, український мультикультуралізм передбачає не фрагментацію національної спільноти, а формування спільного громадянського простору, в якому різні культури можуть взаємодіяти та взаємозбагачуватися⁴⁷⁸. Яскравим прикладом практичного втілення принципів мультикультуралізму є діяльність культурного центру «Ізоляція», який після вимушеного переїзду з окупованого Донецька став майданчиком для діалогу представників різних культурних та мовних спільнот.

Освіта як первинний інститут формування національної свідомості. Первинними інститутами, що транслиують національні наративи про минуле, є загальноосвітні школи. Усі національні держави, від демократій західного типу до недемократичних суспільств, приділяють велику увагу навчанню своєї національної історії з метою консолідації зв'язку між окремим громадянином та його батьківщиною. Освіта відіграє значну роль у формуванні консолідованої політичної нації, оскільки вона сприяє розвитку національної ідентичності та громадянської свідомості. Нова модель української освіти, зокрема концепція «Нової української школи» (НУШ), спрямована на формування сучасної освіти, яка відповідає викликам сучасності та потребам суспільства⁴⁷⁹.

Нова українська школа є частиною великої освітньої реформи в Україні. Основна мета НУШ полягає у вихованні інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. Замість традиційного запам'ятовування фактів та понять, учні набувають компетентностей – динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення та цінностей, які забезпечують успішну соціалізацію та професійну

⁴⁷⁷ Ліщинська О. І. Образ сучасного героя: репрезентації в царині українського актуального мистецтва. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал* / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 20. С. 59–62.

⁴⁷⁸ Винницький М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Видавництво Старого Лева, 2021. 560 с.

⁴⁷⁹ Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український Педагогічний журнал*. 2023. №4. С. 98–111.

діяльність. Це забезпечує формування активних громадян, які можуть адаптуватися до змін у суспільстві ⁴⁸⁰.

У рамках НУШ також відбувається зміна системи оцінювання. Замість традиційних табелів учні отримують свідоцтва досягнень, що базуються на формуальному оцінюванні. Це дозволяє постійно відстежувати прогрес учнів та коригувати навчальний процес.

У 2025 році освітня система України продовжує реалізовувати значні зміни. Серед них участь у міжнародному дослідженні PISA, яке оцінює рівень знань учнів у природничо-науковій галузі та цифровій грамотності. Заплановано створення нових академічних ліцеїв із можливістю вибору профілю навчання та поглиблених спеціалізацій. У школі з'являється новий предмет, який вчить основам підприємництва та фінансовим знанням.

Політична культура участі: від громадських бюджетів до електронної демократії. Важливим компонентом ціннісної консолідації української нації є розвиток політичної культури участі. Громадські бюджети, електронні петиції та консультації сприяють формуванню спільної відповідальності та солідарності. Показовим прикладом стала ініціатива «Дія. Громада», що дозволяє громадянам брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні.

Такі інновації електронної демократії трансформують традиційні моделі взаємодії між державою та громадянами, створюючи нові можливості для реалізації принципу народовладдя. Активна участь громадян у місцевому самоврядуванні через цифрові інструменти не лише підвищує ефективність управлінських рішень, але й зміцнює громадянську ідентичність та почуття приналежності до спільноти.

Особливого значення ці процеси набувають в умовах децентралізації, коли територіальні громади отримують більше повноважень і ресурсів. Практика колективного обговорення та вирішення місцевих проблем сприяє формуванню спільних цінностей та пріоритетів розвитку. Водночас це потребує підвищення рівня політичної освіти громадян, їхньої обізнаності щодо механізмів функціонування демократичних інститутів та навичок конструктивного діалогу.

Розвиток культури участі також стимулює прозорість та підзвітність влади, оскільки створює механізми громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Як з'ясовує О. Бондаренко, це сприяє подоланню корупції та підвищенню довіри до державних інституцій, що є необхідною умовою для ефективної ціннісної консолідації суспільства ⁴⁸¹.

Багатовимірність консолідації: синтез культури, пам'яті та участі. Процес ціннісної консолідації української нації являє собою багатовимірне явище, що розгортається в складному соціокультурному контексті. Ціннісний код нації як культурна матриця суспільної свідомості стає основою для

⁴⁸⁰Зеленська Л. Д., Саакова С. О. Нова українська школа – стан та перспективи. *Імідж сучасного педагога* 2019. №1(184). С. 5–7.

⁴⁸¹Бондаренко О. С. Роль і напрями діяльності громадськості в реалізації антикорупційних реформ. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 82–94.

подолання регіональних та етнокультурних відмінностей через формування спільних просторів взаємодії. Створення єдиного культурного простору відбувається паралельно з розбудовою публічної сфери, де громадяни різного походження можуть брати участь у суспільному діалозі.

Особливо важливою для консолідації є трансформація символічного простору та переосмислення історичної пам'яті. Процес декомунізації став не просто адміністративним заходом, а глибинною переорієнтацією суспільної свідомості, що супроводжується змінами в інфраструктурі пам'яті – від монументів до назв вулиць, від шкільних підручників до музейних експозицій. Ця трансформація відображає переосмислення національної ідентичності та її символічних маркерів.

Показово змінилося ставлення українців до національних символів, які перестали бути формальними атрибутами і набули глибокого емоційного резонансу. Концепція героїзації також зазнала еволюції, відображаючи перехід від радянської моделі з колективними безособовими героями до визнання індивідуального подвигу та громадянської відваги.

Ціннісний код як динамічна система: від закріпленої структури до живої матриці. Політика мультикультуралізму в українському контексті набуває особливого значення, оскільки дозволяє зберігати культурне різноманіття, одночасно формуючи спільний ціннісний фундамент. Цей підхід передбачає не просто толерантність до відмінностей, а їх інтеграцію в єдину, багатопланову національну ідентичність. Паралельно відбувається розвиток політичної культури участі, коли громадяни стають активними суб'єктами формування спільного майбутнього.

Шляхи до суспільної консолідації лежать через органічне поєднання культурної трансформації, символічного переосмислення минулого та розвитку інклюзивних практик громадянської участі. Ціннісний код нації формується не як закріплена структура, а як динамічна система, що дозволяє інтегрувати різноманітний досвід у єдиний, багатогранний національний наратив.

Важливо зазначити, що консолідація політичної нації в Україні не означає досягнення ідеологічної однорідності. Саме різноманітність політичних, культурних та регіональних традицій може стати ресурсом для побудови динамічного демократичного суспільства. Метою є не ліквідація розбіжностей, а формування спільного політичного простору, де різні погляди можуть співіснувати та взаємодіяти.

Унікальність українського шляху полягає в необхідності поєднання завдань державотворення, демократизації та національної консолідації в умовах зовнішніх загроз та глобальних викликів. Як показав досвід Революції Гідності та протидії російській агресії, українське суспільство має значний потенціал для подолання внутрішніх розбіжностей перед обличчям спільних викликів. Пропагування толерантності є не просто етичним імперативом, але й практичною необхідністю для забезпечення стабільного демократичного

розвитку та національної єдності України в умовах європейської інтеграції та протистояння зовнішній агресії.

Дослідження політичної унікальності України у контексті формування інклюзивної політичної нації дозволяє зробити важливі узагальнення щодо специфіки національного розвитку в складних геополітичних обставинах. Принципово важливо розрізняти політичну винятковість як ідеологію месіанства та цивілізаційної зверхності (притаманну росії, США, історичній Німеччині) від політичної унікальності України. Українська модель не ґрунтується на претензіях щодо особливої ролі в світовій політиці, а виникла як результат складного процесу національного самовизначення в умовах постійного зовнішнього тиску та внутрішніх трансформацій.

Унікальність України характеризується інклюзивністю, відкритістю до міжкультурного діалогу та орієнтацією на інтеграцію в європейську спільноту при збереженні національної своєрідності. На відміну від моделей винятковості, що ґрунтуються на ексклюзивності та протиставленні цінностей, українська модель передбачає конструктивну взаємодію з міжнародною спільнотою на основі взаємоповаги та спільних демократичних принципів.

Українська політична ідентичність формується через діалектичну взаємодію традиційних елементів національної свідомості з новітніми трансформаціями. Традиційні елементи, закорінені в глибинних пластах національної історії, взаємодіють з модерними політичними практиками, створюючи унікальний синтез: органічне поєднання демократичних цінностей з національним культурним кодом. Цей синтез виявляється у здатності України зберігати національну своєрідність, інтегруючись у європейський цивілізаційний простір. Євроатлантична інтеграція для України – це не відмова від національності, а органічне продовження національного шляху, спрямованого на утвердження демократії, захист суверенітету та сталий розвиток.

Унікальність України проявляється в процесі консолідації нації, яка не передбачає ідеологічної однорідності. Подолання регіональних та етнокультурних відмінностей відбувається через створення спільних культурних, публічних та символічних просторів. Трансформація історичної пам'яті, декомунізація та переосмислення національних символів стали важливими компонентами консолідації. Особливість українського шляху полягає в поєднанні національного відродження з принципами мультикультуралізму та розвитком інклюзивної політичної культури участі, що дозволяє інтегрувати різноманітність у єдиний національний наратив, де різні погляди можуть співіснувати та взаємодіяти.

Українська модель взаємодії держави та громадянського суспільства відрізняється від систем з політикою винятковості. На відміну від країн, де держава претендує на монополію у визначенні національних інтересів, в Україні

громадянське суспільство активно контролює державні інституції, а часто й компенсує їхню неефективність, особливо в кризових умовах. Така взаємодія створює унікальний баланс сил, що сприяє демократизації та модернізації суспільства навіть за несприятливих обставин. Феномен консолідації у контексті російської агресії демонструє унікальну здатність українського суспільства до мобілізації, солідарності та адаптації. Стійкість України полягає не в претензіях на особливу місію, а в практичній реалізації демократичних цінностей в екстремальних умовах.

Політична унікальність України формується не як статична характеристика, а як динамічний процес, у якому традиційні елементи взаємодіють з викликами сучасності. Українське суспільство демонструє здатність до критичного осмислення власного досвіду та історичних наративів, що дозволяє уникнути пастки месіанства та ресентименту. Ціннісний код нації розвивається як живої системи, що дозволяє інтегрувати різноманітний досвід у багатогранний національний наратив, залишаючись відкритим до глобальних викликів.

Унікальність України полягає не в ідеологічному конструюванні «особливого шляху», а в об'єктивній характеристиці органічного національного розвитку. Особливий шлях України формується як національний варіант реалізації загальнолюдських демократичних цінностей в умовах складних геополітичних і історичних обставин. Цей досвід має не лише національне, але й загальноєвропейське значення, демонструючи можливість успішного демократичного розвитку навіть за найскладніших умов. Консолідована політична нація України – це не результат одноразового акту державотворення, а продовжуваний процес інклюзивної консолідації, де національна своєрідність та демократичні цінності, символічне переосмислення історії та активна громадянська участь, євроінтеграція та збереження самобутності становлять єдину, органічну систему національного розвитку.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження вносить принциповий внесок у розуміння феномену політичної винятковості через концептуальне розмежування понять «політична винятковість» та «політична унікальність». Якщо винятковість характеризується месіанськими претензіями, експансіоністськими намірами та прагненням до нав'язування власної моделі іншим (як у випадку російського «руського міра», нацистської ідеології чи американської доктрини «граду на пагорбі»), то унікальність проявляється у специфічному шляху розвитку без претензій на універсальність чи цивілізаційну місію. Це розмежування дозволяє аналітично точніше оцінювати політичні режими та їхні зовнішньополітичні стратегії.

Дослідження виявило ключову закономірність: деструктивний потенціал політичної винятковості прямо корелює з її ексклюзивністю та месіанським характером. Авторитарні моделі (російська, північнокорейська, частково китайська) демонструють агресивне просування власної унікальності, антизахідництво та культ сильної влади, що призводить до експансіоністських практик. Натомість демократичні моделі (американська, французька, німецька), попри їхню винятковість, орієнтовані на універсальні цінності свободи та прав людини, що обмежує їхній деструктивний потенціал, хоча й не виключає протиріч.

Дослідження виявило ключову роль символічних маркерів та міфологічних наративів у конструюванні політичної винятковості. Символічна репрезентація через візуальні, дискурсивні та ритуальні практики не просто супроводжує винятковість, а є її конститутивним елементом. Міфологія винятковості виконує критичну функцію в механізмах легітимації політичної влади, створюючи ілюзію історичної обраності та санкціонуючи експансіоністські практики в авторитарних режимах.

Символічні практики формуються через комплекс взаємопов'язаних елементів: історичні наративи про «золотий вік» та «особливу місію», візуальні репрезентації величі та могутності, ритуали колективної ідентифікації. Ці практики особливо інтенсивно використовуються в періоди національних криз та пошуку політичної ідентичності, коли суспільство потребує консолідуючих символів та пояснювальних наративів.

Аналіз західних моделей виявив спільні риси та відмінності у конструюванні винятковості. Американська винятковість еволюціонувала від пуританської релігійної місії до глобальної політичної доктрини, демонструючи органічне поєднання демократичних цінностей з месіанськими претензіями. Французька винятковість проявляється в особливій моделі універсалізму та республіканізму, що формує специфічні підходи до громадянства та національної ідентичності. Німецька винятковість, трансформована після досвіду нацизму, знаходить вираження в особливій економічній моделі та консенсусній демократії. Російський ексклюзивізм, що спирається на імперську

спадщину та євразійські геополітичні концепції, демонструє агресивну форму винятковості з виразними експансіоністськими тенденціями.

Східноазійські моделі демонструють особливу специфіку винятковості, що ґрунтується не на західній релігійно-месіанській традиції, а на цивілізаційній та культурній окремішності. Китайська модель спирається на тисячолітню цивілізаційну традицію та концепцію «соціалізму з китайською специфікою», поєднуючи економічний прагматизм з політичним авторитаризмом. Японська винятковість формувалася на основі острівної ізоляції та синтоїстської міфології, еволюціонуючи після Другої світової війни у специфічну модель технологічного лідерства без військової експансії. Північнокорейська модель являє крайню форму тоталітарної винятковості з культом династії та повною ізоляцією від зовнішнього світу. В'єтнамська модель демонструє прагматичне поєднання соціалістичної ідеології з ринковою економікою, зберігаючи національну гордість без агресивних геополітичних претензій.

Компаративний аналіз підтвердив, що соціально-політичні детермінанти формування винятковості включають травматичний історичний досвід, геополітичне становище, культурно-цивілізаційні особливості та рівень інституціоналізації демократичних практик.

Головним емпіричним результатом дослідження стало обґрунтування української політичної унікальності як якісно іншого феномену порівняно з деструктивною винятковістю. Українська модель характеризується інклюзивністю, відкритістю до міжкультурного діалогу та органічним синтезом демократичних цінностей з національним культурним кодом. Євроатлантична інтеграція розглядається не як відмова від національності, а як органічне продовження національного шляху, спрямованого на утвердження демократії та захист суверенітету.

Особливо яскраво ця унікальність проявилася під час повномасштабної війни, коли Україна продемонструвала феноменальну здатність до опору та національної мобілізації всупереч прогнозам про швидку капітуляцію. Феномен української стійкості став потужним каталізатором формування нової національної ідентичності, що ґрунтується не на месіанських претензіях, а на усвідомленні цінності свободи, демократії та національного суверенітету.

Війна стала потужним каталізатором кристалізації ціннісного коду української нації, прискоривши процеси, які в мирний час тривали б десятиліття. Відбулася прискорена «націєтворча компресія», що проявилася у посиленні таких цінностей як свобода вибору, людська гідність, взаємодопомога та здатність до самоорганізації. Консолідація відбувається через подолання регіональних відмінностей, трансформацію історичної пам'яті, декомунізацію та розвиток інклюзивної політичної культури участі.

Унікальність українського ціннісного коду полягає в здатності поєднувати протилежності: індивідуалізм із колективізмом, традиціоналізм із прагненням до змін. Ця діалектична природа створює динамічну основу для національної консолідації без переходу до деструктивної винятковості. Баланс

між національними інтересами та демократичними цінностями стає проявом політичної зрілості нації, яка не потребує месіанських претензій для утвердження власної суб'єктності.

Дослідження виявило, що інклюзивна концепція політичної унікальності, яка базується на громадянських цінностях та демократичних інститутах, може посилювати демократичні процеси. Натомість ексклюзивні моделі, що ґрунтуються на етнонаціоналізмі та авторитаризмі, становлять загрозу як внутрішній демократії, так і міжнародній безпеці.

Механізми захисту від деструктивної винятковості включають: розвиток критичного мислення та медіаграмотності для протидії месіанським наративам; зміцнення демократичних інститутів та громадянського суспільства; формування інклюзивної національної ідентичності, відкритої до діалогу; міжнародну солідарність демократичних держав у протистоянні авторитарній експансії.

Досвід України демонструє, що успішне протистояння державі з ідеологією винятковості можливе за умови консолідації навколо демократичних цінностей, ефективної мобілізації суспільства та міжнародної підтримки. Формування української політичної унікальності відбувається через подальшу консолідацію політичної нації, реформування державних інституцій та розвиток громадянського суспільства як активного партнера держави.

Дослідження сфокусоване переважно на європейських, північноамериканських та східноазійських моделях винятковості, тоді як латиноамериканські, африканські та частково близькосхідні кейси потребують глибшого аналізу. Динаміка трансформації наративів винятковості в умовах цифровізації та соціальних медіа розглянута лише фрагментарно. Крім того, довгострокові наслідки формування української унікальності можна буде повноцінно оцінити лише після завершення активної фази конфлікту та успішної євроінтеграції.

Перспективним є систематичне дослідження механізмів конструювання деструктивних наративів винятковості в авторитарних режимах, особливо у контексті цифрових платформ та соціальних медіа. Необхідно аналізувати, як ці технології використовуються для поширення месіанських ідеологій та легітимації експансіоністських амбіцій.

Компаративний аналіз способів, якими демократичні суспільства захищаються від деструктивних наративів винятковості та формують альтернативні концепції національної ідентичності, залишається критично важливим для розуміння механізмів захисту демократії.

Досвід України як держави, яка протистоїть вторгненню держави з виразною ідеологією винятковості, пропонує цінний матеріал для розуміння механізмів захисту демократичних суспільств від авторитарної експансії. Подальший моніторинг процесів ціннісної консолідації української нації та трансформації національної ідентичності в поствоєнний період стане важливим внеском у теорію демократичного транзиту та національного будівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко В. В. Євроатлантична політика Франції в контексті Європейської доктрини безпеки та оборони. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 102(1). С. 229–234.
2. Алієв М. М. Зовнішня політика Туреччини. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/09/06.htm>(дата звернення: 30.12. 2025).
3. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 272 с.
4. Андреев А. Таємниці Північної Кореї: моя подорож у сучасний тоталітаризм. URL: https://24tv.ua/tayemnitsi_pivnichnoyi_koreyi_moya_podorozh_u_suchasniy_totalitarizm_fotoreportazh_n1335115 (дата звернення: 28.05.2024).
5. Андрусяк Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів : Світ, 1998. 192 с.
6. Балабанов К. В., Рабчевська О. С. Африканський вектор зовнішньої політики Франції за президентства Е. Макрона – спадкоємність чи новаторство? *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2019. Вип. 26. С. 83–91.
7. Бань Гу. Книга Хань / пер. з кит. Бань Гу. Харків : Фоліо, 2005. 640 с.
8. Барбашина К. Становлення та трансформація геополітичного вектора французької республіки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. No 1. С.6–16.
9. Бевза П. Б. Ідентичність національна. *Енциклопедія політики і права*. Наукове видання. За. ред. д. політ. н., проф. В. П. Горбатенка і д.політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 305–307.
10. Бесєдіна Н. В. Японське просвітництво – важлива передумова реформ Мейдзі. *Історична пам'ять*. 2014. № 30–31. С. 146–154.
11. Бессонова М. Основні риси сучасного антиамериканізму: регіональний вимір. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. No4. С. 16–29.
12. Бистрицький Є. Проблема легітимації. Українська державність у ХХ сторіччі. Історико-політичний аналіз. Київ : Політична думка, 1996. С. 318–320.
13. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. УБТ, 1994.
14. Боберо Ж. Світськість: французька винятковість чи універсальна цінність? *Дзеркало тижня*. 2002. 26 липня.

15. Бовкун С. Як західні аналітики підіграють путіну та російській пропаганді? Громадське радіо. 25.03.2022. URL: https://hromadske.radio/publications/yak-zakhidni-analitiky-pidihruut-putinu-ta-rosiys-kiy-propahandi?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27. 12. 2024).
16. Боднарчук, Т. Л., Свідер, О. П. Політико-економічна доктрина формування національної економіки: з історії розвитку німецької держави. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. С. 4–10.
17. Бойченко Т. О. Теоретико-методологічні підходи дослідження міфології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. С. 4–8.
18. Бондаренко О. С. Роль і напрями діяльності громадськості в реалізації антикорупційних реформ. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 82–94.
19. Боднарчук Н.В., Дуброва Н. П. Діджиталізація та публічна комунікація у місцевому самоврядуванні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 32. С. 102–105.
20. Браїлян Є. Особливості зовнішньої політики Франції та військова допомога Україні. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/01/12/osoblyvosti-zovnishnoyi-polityky-francziyi-ta-vijskova-dopomoga-ukrayini/> (дата звернення: 03.01.2026).
21. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Книга 1: Простір та історія / пер. Світлана Глухова. Київ : Видавництво Жупанського, 2013. 368 с.
22. Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю. Маріуполь, 2019. 233 с.
23. Бушанський В. Блиск і злиденність символічної політики. *Віче*. 2008. № 23. С. 20–23.
24. В Україні 14 березня відзначають День українського добровольця. *УКРІНФОРМ*. 2025. 14 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3970277-v-ukraini-vidznacaut-den-dobrovolca.html> (дата звернення: 17.03.2025).
25. В'юнов П. М. Соціокультурні аспекти становлення націоналізму. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_48234893_85279366.pdf (дата звернення: 30.12. 2025).
26. Валігура Н. Ю. Стратегія та доктрина зростання китайського впливу в світі. *Наукові записки студентів та аспірантів*. Серія «Міжнародні відносини». Вип. 5. 2020. С. 45–51.
27. Варварцев М. М. Франція, Французька Республіка. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2013. 688 с.
28. Вебер М. Господарство і суспільство / пер. з нім. Микола Кушнір. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2019. XXXVI. 1112 с.

29. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Основи, 1994. 261 с.
30. Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2023. С87 с.
31. Верменич Я. В. Регіональна інтеграція в умовах глобалізації: теорії та сучасні реалії / Відповідальний редактор В. А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 351 с.
32. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 254 с.
33. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. Київ : Заповіт, 1997. 328 с
34. «Війна для Росії – шлях поразки і самоізоляції». Що говорив Бжезінський про Путіна. *Радіо Свобода*. 27 травня 2017.
35. Винницький М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Видавництво Старого Лева, 2021. 560 с.
36. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. №3. С. 3–20.
37. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Світ після 2 вересня 1945 р. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 5–15.
38. Возович А. Безпекова культура Франції: квінтесенція амбіцій та ілюзій. URL :<https://adastra.org.ua/blog/bezpekova-kultura-franciyi-kvintesenciya-ambicij-ta-ilyuzij>(дата звернення: 02.01.2026).
39. Впровадження внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. *Часопис «Парламент»*. Випуск 2 / 2022–2023.URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/chasopys-parliament-2-2022-2023-ali.pdf> (дата звернення: 13.03.2025)
40. Вусатюк А. Соціальна міфологія в умовах глобалізації : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2017. 224 с.
41. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства. Київ, 2005. С. 49–70.
42. Гаєвська С. Р. Людина в парадигмі «символічних форм» Е. Касірера. *Вісник Черкаського університету*. 2015. № 11 (344). С. 77–83.
43. Гаск Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
44. Гарань О. Це показово. Як українці ставляться до Степана Бандери. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/yak-zminilosyastavlennya-ukrajinciv-do->

stepana-banderi-opituvannya-novini-ukrajini-50294885.html (дата звернення: 14.03.2025).

45. Гарань О., Майборода О. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. 256 с.

46. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. Київ : Юніверс, 2000. С. 287–288.

47. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. Київ : Таксон, 2003. 300 с.

48. Герасименко Я. Скільки українців регулярно читають книги та якою мовою? *Громадське*. 2024. 14 грудня. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/236247-skilky-ukrayintsiv-chytaiut-knyhy-ta-iakoiu-movoju-uk-opryliudnyv-doslidzennia?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.03.2025).

49. Говорун К. Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву. Київ : Дух і Літера, 2019. 152 с.

50. Головатий М. Ф. Політична міфологія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2006. 144 с.

51. Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 4. С. 5–22.

52. Головченко В. Витоки агресивної зовнішньої політики Росії. *Київські історичні студії*. 2016. No 2. С. 68–75.

53. Гончар Б. Расизм. *Політична енциклопедія*. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 624 с.

54. Горбик Р., Дуцик Д., Шалайський С. Ефективність протидії російській дезінформації в Україні в умовах повномасштабної війни. *Аналітичний звіт. ГО «Український інститут медіа та комунікації»*. 2023. 66 с.

55. Гордієнко М. Г. Фетиш панславізму на тлі російського месіанства. *Освіта регіону*. 2011. No3. С. 50–58.

56. Гордійчук І. Якими державними символами найбільше пишаються українці: результати опитування. *Главком*. 2023. 21 серпня. URL: https://glavcom.ua/country/society/jakimi-derzhavnimi-simvolami-najbilshe-pishajutsja-ukrajintsi-rezultati-opituvannja-950869.html?utm_source=chatgpt.com(дата звернення: 25.03.2025).

57. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 - червень 1941 рр. Ін-т політ. і

етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ ; Дніпропетровськ : Ліра, 2012. 505 с.

58. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український Педагогічний журнал*. 2023. №4. С. 98–111.

59. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії, екстремізму: навчальний посібник. Київ, 2018. 248 с.

60. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

61. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. С. 140.

62. Гриценко О. Герої та знаменитості в українській культурі. Київ : УЦКД, 1999. 351 с.

63. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Том VII. Київ : Наукова думка, 1995. 656 с.

64. Гусєв В. І. Ліберальна філософія Джона Локка і американська революція. *Наукові записки*. 2004. Т. 25. Філософія та релігієзнавство. С. 41–47.

65. Давлетов О. Від маленької дівчинки до справжньої фрау: етапи становлення німецької жінки в тоталітарному суспільстві третього райху (антисемітський аспект). *Проблеми історії Голокосту: Український вимір*. Вип. 12. 15 грудня 2020. С. 35–55.

66. Давлетов О. Р. Адольф Гітлер у відображенні західнонімецької історіографії 70 – 80-х років ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету ЗДУ*. 2002. Вип. XV. С. 239–241.

67. Дебенко І. Б. Механізми символізації в конструюванні політичної реальності. *Вісник НТУ України «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 3. С. 9–15.

68. Дейнеко О. Реформа децентралізації в оцінках лідерів об'єднаних територіальних громад: нові виміри соціальної суб'єктності / О. Дейнеко, Д. Білокопитов, О. Філіппова. *Український соціологічний журнал*. 2019. Вип. 21. С. 16–24.

69. Демик Б. Повсякденне життя в Північній Кореї. Київ : Україна ТД, 2017. 359 с.

70. Джаррет К. Чи існує насправді характер нації? *BBC NEWS Україна*. 2017. 20 квітня.

71. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія. Харків : Майдан, 2007. 284 с.

72. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ : Видавничий дім «KM Academia», 1998. 276 с.
73. Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі : монографія / авт. кол.: Котигоренко В. О. та ін. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 640 с.
74. Дмитрієв В. В. Політична ідентичність: від партійних ідеологій до медіатизованих електоральних кампаній. *Політикус*. 2022. Вип. 1. С.44–48.
75. Договір про Європейський Союз. Офіційний інтернет-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153773___595905 (дата звернення: 14.03.2025).
76. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу : автореф. дис. Київ, 2009. 24 с.
77. Дутчак Г. Особиста реалізованість глави держави Шарля де Голля у творенні величі Франції. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 3. С. 74–79.
78. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави. Київ : Політвидав України, 1981. 186 с.
79. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya> (дата звернення: 13.03.2025).
80. Єсельчик С. Історія України: народження модерної нації. Київ : Laurus, 2011. 376 с.
81. Єреміца В. Французи шукають свою ідентичність і в себе, і серед іммігрантів. *Радіо Свобода*. 2009. 4 листопада.
82. Желєзняк І. С. «Миротворча» місія США в Сомалі: становлення світового лідерства США після «холодної війни». *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Історія. 2012. Т. 198. Вип. 186. С. 37–40.
83. Жиртуєва Н. Містичне просвітлення як основа релігійної толерантності. *Філософські обрії*. 2012. № 27. С. 175–183.
84. За рік в Україні кількість українськомовних зросла до 71% – опитування. *Радіо Свобода*. 2023. 10 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrayinska-mova-opytuvannia/32311809.html> (дата звернення: 17.03.2025).
85. Забзалюк Д. Є. Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2020. 428 с.

86. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ : Факт, 2017. 156 с.
87. Заступник Умерова: У 2023 році в Україні запроваджено 134 стандарти НАТО. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2024/01/12/593391_zastupnik_umierova_2023_rotsi.html (дата звернення: 13.03.2025).
88. Зборовська К. Деконструкція міфу доктрини «русский мір». *Філософія освіти*. 2022. 28 (2). С. 230–239.
89. Зборовська Х. Месіанська ідея як осердя доктрини «русский мір». *Мультиверсум*. 2020. № 2(2). С. 106–118.
90. Зеленська Л. Д., Саакова С. О. Нова українська школа – стан та перспективи. *Імідж сучасного педагога* 2019. №1(184). С. 5–7.
91. Значення та походження українського тризуба. URL: <https://etnoxata.com.ua/> (дата звернення: 31. 12 2025).
92. Зубрицька Л. Й. Активізація міфу у період кризи : особливості міфологем «війни» та «героя». *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2016. Т. 186. С. 72–76.
93. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 10.03.2025).
94. Ільтьо І. Символізація політичної дійсності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 261–268.
95. Інавгураційні промови президентів США. Харків : Фоліо, 2009. 335 с.
96. Іщенко О. «Ефект доміно»: політичні ланцюгові реакції від минулого до сьогодення. *ФАКТ*. 06.08.2024.
97. Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації і засоби протидії. Черкаси, 2020. 350 с.
98. Капранов С. В. Релігії Японії в контексті культури. Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018. 236 с.
99. Карманова Н. І. Політико-історичні засади становлення французької політичної нації. *Юридична наука*. 2020. №7 (109). С. 13–19.
100. Касьянов Г. Розрита могила: Голод 1932-1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ні). Харків : Фоліо, 2019. 298 с.
101. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х - 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, 2018. 420 с.
102. Кириченко В. В. Психологія образу ворога у масовій свідомості. Житомир, 2015. С. 70.

103. Китаєцентризм. INFO-CATALOG. URL: <https://www.kti.com.ua/info/kitayecentrizm/> (дата звернення: 30.12.2025).
104. Кіктенко В. О. «Один пояс, один шлях» – глобальний геоекономічний проект Китаю. URL: <https://sinologist.com.ua/> (дата звернення: 30.12.2025).
105. Кіктенко В. О. Історичний дискурс у традиційному та сучасному Китаї. *Східний світ*. 2016. № 4. С. 52–64.
106. Коваленко А. Скільки українців вважають державну мову рідною: результати опитування. *Українська правда*. 2024. 24 липня.
107. Колесник Д. Париж переосмислює загрози: як зміниться безпекова політика Франції. *Європейська правда*. 2017. 28 листопада.
108. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. №4. С.9–16.
109. Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів : Астролябія, 2008. С. 248.
110. Колодний А. Україна в її релігійних виявах: монографія. Львів : Сполом, 2005. 336 с.
111. Комліченко А. Зовнішньополітична стратегія КНР. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках* 2021. № 4(1). С. 95-104.
112. Конституційні акти Японії. Суми : Сумський державний університет, 2022. 78 с.
113. Конфуцій. Лунь юй (Бесіди і судження)/ Переклад з давньокитайської мови Тетяни Рожко. Київ : Арій, 2015. 240 с.
114. Коппель О. Велика держава. *Політична енциклопедія* / Гол. Ред. Ю. Левенець. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 88.
115. Корнієнко В. Культ особи. *Енциклопедія політики і права. Наукове видання*. За ред. д.політ. н., проф. В. П. Горбатенка і д.політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 379–380.
116. Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу. Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. 430 с.
117. Корнієнко В. О. Ідентичність як зброя та щит: соціальні і політичні аспекти російсько-української війни. *LIV Всеукраїнська науково-технічна конференція підрозділів Вінницького національного технічного університету* (2025). 24.03.2025 – 27.03.2025. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-frtzip/all-frtzip-2025/paper/view/23678/19541> (дата звернення: 17.03.2025).

118. Корнієнко В. О. Класики античного політичного ідеалу. Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. С. 46–66.
119. Корнієнко В. О. Легітимність. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 386.
120. Корнієнко В. О. Теократія як втілення теоретичної форми політичного ідеалу. *Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності)*. Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. С. 96–113.
121. Корнієнко В. О., Годний С. П. Лобіювання як засіб реалізації політичних інтересів. *Innovative solutions in modern science*. Dubai, 2017. № 1(10). С. 19–25.
122. Корнієнко В. О., Денисюк С. Г., Буряченко О. В. Партійна ідеологія: система цінностей, або синдром «суспільної кататонії»? *Гілея*. 2017. Вип. 117. С. 253–269.
123. Корнієнко В. Політична етика. *Політологія: підручник*. Вид.3-є, перероблене, доповнене / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. С. 350–361.
124. Корнієнко В., Ротштейн О., Нескородева Т., Кательніков Д. Україна-Росія: нечітке когнітивне моделювання асиметричного конфлікту. *European political and law discourse*. 2022. Vol. 9, iss. 6. С. 19–34.
125. Корнієнко В., Яценко О. Винятковість політична. *Енциклопедія політики і права*. Наукове видання. За ред. д.політ. н., проф. В.П. Горбатенка і д.політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 126–128.
126. Костенко Н. Ідентичності у «posthuman» стані: локальність війни та глобальний світ. Ідентичність часів війни: трансформації та практики визнання [В. Бурлачук, Н. Костенко, М. Наумова М. та ін.] / за ред. Н. Костенко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. С. 24–40.
127. Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2010. Вип. 21. С. 367–378.
128. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. С. 581–582.
129. Коцур В. Українська ідентичність в умовах «гібридної» війни російської федерації проти України. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. 1(13). С. 83–105.
130. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
131. Крисаченко В. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. №2 (79). С. 8–29.

132. Кудряченко А. І. Євроатлантична інтеграція Україна як цивілізаційний табір. *Наукові записки* [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2008. Вип. 38. С. 166–178.
133. Култаєва М. Філософія освіти і виховання Третього Рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*. 2018. № 1 (22). С. 25–86.
134. Кульчицький О. Світовідчуття українця. *Українська душа*. К., 1994. С. 48–65.
135. Курс для Європи. Виступ Президента Володимира Зеленського на Мюнхенській конференції з питань безпеки. URL: <https://novynarnia.com/2025/02/15/vystup-prezydenta-volodymyra-zelenskogo-na-myunhenskiy-konferencziyi-z-pytan-bezpeky/> (дата звернення: 13.03.2025).
136. Курята Ю. В. Проблеми загальної та педагогічної психології: *Збірн. наук. праць*. 2010. Т. XII. Ч. 4. С. 225–232.
137. Кучма Л. Д. Україна – не Росія / пер. з рос. І. Пашенко, О. Руденко-Десняк. Москва : Издательский дом «Время», 2004. 560 с.
138. Лаухіна І. С. Релігійознавчий компонент змісту загальної середньої освіти Франції : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. С. 15–24.
139. Лебон Г. Психологія натовпу. Київ : Арій, 2024. 272 с.
140. Левада-центр. URL: <https://www.levada.ru/2020/01/28/velikaya-derzhava/> (дата звернення: 15.01 2026).
141. Леві-Строс К. Структурна антропологія. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1997. 387 с.
142. Левчук Л. Т. Поняття «естетика». Левчук Л. Т., Панченко В. І. та ін. Естетика: Підручник. Київ, 2010. 520 с.
143. Легеза О. Концепція міфу у працях М. Еліаде. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Вип. 3-4. С. 145–158.
144. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.
145. Литвиненко О. Політичний і культурний аспекти аналізу сучасної російської цивілізаційної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1. С. 81–94.
146. Ліст Ф. Національна система політичної економії. Переклад з німецької М. Гавриша. Київ : Наш Формат, 2021. 368 с.
147. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.

148. Ліщинська О. І. Образ сучасного героя: репрезентації в царині українського актуального мистецтва. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал* / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 20. С. 59–62.
149. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості: проблеми і тенденції розвитку. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО*. 2006. Вип. 12. С. 162–168.
150. Лосєв І. Друга світова війна і міфи Кремля. Чи була «визвольна місія»? *Радіо «Свобода»*. 2020. 7 травня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30598937.html>
151. Лук'яненко О. В. Коди «священної війни» у концепції «руського міра». *Культурологічний альманах* 2023. (1). С. 40–46.
152. Лукаш О. І. Індія і Китай у глобальних еволюційних процесах. *Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми: зб. наук. праць* / Відп. наук. ред. О. І. Лукаш. Київ, 2016. С. 59–81.
153. Ляшенко О. Русинський партикуляризм у сучасній Україні: витоки, ідеологія, прояв. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]*. 2008. Вип. 37. С. 211–232.
154. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи. Київ : Каламар, 2017. 268 с.
155. Майборода О. «Політичне русинство». Закарпатська версія периферійного націоналізму. Київ : Києво-Могилянська академія, 1999. С. 18–19.
156. Макаренко Е. Проблема міфу в системі сучасної політичної науки. 2012. Вип. 4. С. 290.
157. Мамонтова Е. Концепт «євроінтеграція» у геополітичному дискурсі України. *Вісник ОНУ*. 2009. Т. 14. Вип. 13. С. 654–659.
158. Маринович М. Ф. Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні Апокаліпсису. Київ : Дух і Літера, 2016. 544 с.
159. Мартинов А. Перша світова війна в сучасній німецькомовній історіографії: теми й концептуальні ідеї досліджень. URL: <file:///Users/valeriy/Downloads/23.pdf.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).
160. Маслова А. Імператорська система іспитів у Стародавньому Китаї як метод запобігання корупції. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2019. № 3. С. 181–188.

161. Матійців С. Система апартеїду в ПАР. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. С. 291–301.
162. Мейзерська Т. Християнство і міф в типологічних концепціях Лесі Українки і Фрідріха Ніцше. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Вип. 1 (29). С. 106–109.
163. Ментальність. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-66534> (дата звернення: 31.12.2025).
164. Мехед Н. У Китаї проходить парад до 70-річчя Перемоги. *DW*. 3 вересня 2015.
165. Мінаков М. Поняття прафеноменів та культурного досвіду у філософії Е. Кассіра. *Мультиверсум*. Київ, 2006. Вип. 54. С. 111–116.
166. Міхно О. Деколонізація української педагогічної біографістики: теоретичні контури. *Український Педагогічний журнал*. 2024. №1. С. 104–113.
167. Мозговий І. П. Еволюція християнства : навчальний посібник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 570 с.
168. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. Київ: Критика, 2009. 198 с.
169. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. №2. С. 14–30.
170. Нарешті майже всі стали українцями: дуже показове опитування щодо мови та ідентичності. 2023 10 січня. URL: [Texty.org.ua](http://texty.org.ua). <http://surl.li/mzvunw> (дата звернення: 17.03.2025).
171. Не можна ні плакати, ні сміятися: найабсурдніші правила у КНДР, за які можуть навіть стратити. РБК–Україна. 15 жовтня 2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/stylar/mozhna-ni-plakati-ni-smiyatisya-nayabsurdnishi-1728944912.html> (дата звернення: 05.03.2025).
172. О'Браєн Ф. П. Немає такого поняття, як «велика держава». URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/nemaye-takogo-ponyattya-yak-velika-derzhava-jKaEu> (дата звернення: 15.01 2026).
173. Олійник О. М. Позиція Китаю щодо російської воєнної агресії проти України. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-protu-ukrainy/pozytsiia-kytaiu-shchodo-rosiiskoi-voiennoi-ahresii-protu-ukrainy.html> (дата звернення: 03.03.2025).
174. Ольга Стефанішина: Справжня євроатлантична інтеграція України почалася після Саміту НАТО у Вільнюсі. *Урядовий портал*. 18 грудня 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/olha-stefanishyna-spravzhnia-ievroatlantychna-intehratsiia-ukrainy-pochalasia-pislia-samitu-nato-u-vilnusi> (дата звернення: 13.03.2025).

175. Оніщенко В. Дерусифікація та декомунізація назв: як змінюються українські міста. URL: <https://transparentcities.in.ua/articles/derusyifikatsiia-ta-dekomunizatsiia-nazv-yak-zminiuiutsia-ukrainski-mista> (дата звернення: 25.03.2025).
176. Орлик В. Європейська політична спільнота» як вияв європейської політики Франції. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. 19 травня.
177. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024р.). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r> (дата звернення: 11.03.2025).
178. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій ; упорядники М. С.Трофимук, Т. В.Чухліб. Львів : Світ, 2011. 440 с.
179. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ : НІСД, 2019. С. 556.
180. Пархомчук А. Д. Політика США на Близькому Сході за президентства Дональда Трампа : дис... докт. філософії : 291 – Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Київ, 2023. 262 с..
181. Перепелиця Г. М. Україна-Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2017. 880 с.
182. Петренко Д. Проект нової ідеології Кремля. *NEWSUA*. 4 квітня 2023.
183. Петришин О. В., Кагановська Т. Є., Передерій О. С. Трансформація в Україні правової культури суспільства під впливом процесів європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. Т. 29. № 3. 2022. С.89–107.
184. Пивоваров С., Спірін Є. Швейцарія не втручається у війни вже понад 200 років. URL: <https://babel.ua/texts/91596> (дата звернення: 30.12.2025).
185. Плотніков О. В. Національні інтереси України в умовах фрагментації світової економіки. *Економіка України*. 2024. № 5. С. 57–67.
186. Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 493 с.
187. Плохій С. Загублене царство. Історія «руського міра» з 1470 року до сьогодні. Харків : Фоліо, 2019. 308 с.
188. Позиція Японії щодо російсько-української війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2024. 24 січня.

189. Полевий В. І. Оборонне планування у сфері стратегічних комунікацій сил оборони України на основі пріоритетних завдань та на основі спроможностей. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2023. № 2(78). С.68–73.

190. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження*. 2022. №2(8). С.73–93.

191. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. №4. С. 212–224.

192. Поляковська Т. Скільки українців стали волонтерами після вторгнення РФ: результати соціопитування. *УНІАН*. 2024. 22 серпня. URL: https://www.unian.ua/society/skilki-ukrajinciv-stali-volonterami-pislya-vtorgnennya-rf-rezultati-socopituvannya-12735249.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 19.03.2025).

193. Попов В. Ю. Український господарський менталітет: сутність і трансформація : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2000. 21 с.

194. Попович М. В. Червоне століття. Київ : АртЕк, 2005. 887 с.

195. Попович М. Сталін. З ним і без нього. *Ініціативна група «Першого грудня»*. 04.03.2013. URL: <http://1-12.org.ua/2013/03/04/1623> (дата звернення: 27.12.2024).

196. Прем'єр Японії заявив про «переломний момент» на тлі війни Росії проти України. *РБК–Україна*. 2024. 8 квітня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/prem-er-poniyi-zayaviv-perelomniy-moment-1712565251.html> (дата звернення: 18.03.2025).

197. Про затвердження Концепції розвитку професійного сержантського корпусу Збройних Сил України : *Наказ Міністерства Оборони України*. 08.02.2022 № 44.

198. Про національну безпеку України : *Закон України* від 21.06.2018 № 2469-VIII. ст. 1.10.

199. Прядко І. В., Каргашева С. Д. Роль природних ресурсів в економічному зростанні країни. *Modern Economics*. 2021. № 27(2021). С. 145–151.

200. Раєвський Д., Скібіцька Ю. Кажуть, світ відвертається від України і підтримка падає. А як насправді? Що говорять опитування? URL: <https://babel.ua/texts/104141-kazhut-svit-vidvertayetsya-vid-ukrajini-i-pidtrimka-padaye-a-yak-naspravdi-shcho-govoryat-opituvannya-rozbit> (дата звернення: 13.01.2026).

201. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. 184 с.
202. Росія може захопити Київ за 72 години після вторгнення в Україну – ЗМІ. URL: <https://prm.ua/rosiia-mozhe-zakhopyty-kyiv-za-72-hodyny-pislia-vtorhnennia-v-ukrainu-zmi/> (дата звернення: 19.03.2025).
203. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ : Аквілон-Прес, 1997. 256 с.
204. Руденко В. Волонтерство, як провідне явище в процесі забезпечення соціальної безпеки України: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52.
205. Рудько С. Зовнішня політика та політичні системи Французької Республіки та Федеративної Республіки Німеччини : підручник із курсу. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 298 с.
206. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Переклад з французької та коментарі Олега Хоми. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
207. Рух опору в Україні 1960–1990: *Енциклопедичний довідник* / Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». К. : Смолоскип, 2010. 804 с.
208. «Русский мір»: від концепту «Москва – третій Рим» до рашизму. URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=russkij-mir-vid-kontseptu-moskva-tretij-rym-do-rashyzmu> (дата звернення: 15.01.2026).
209. Рябчук М. «Креолізація» малоросійства: ідеологічний аспект URL: <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r09.html> (дата звернення: 10.03.2025).
210. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 304 с.
211. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. 2003. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Riabchuk/Dvi_Ukrainy_realni_mezhi_virtualni_viiny/ (дата звернення: 30. 12. 2025).
212. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ : К.І.С., 2011. 240 с.
213. Рябчук М. Ю. Долання амбівалентності. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
214. Саїд Е. Орієнталізм. Київ : Основи, 2001. 511 с.

215. Самардак М. М. Доктрина «третього Риму» на тлі московсько-російської соціокультурної реальності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004 (18). Р. 59–63.
216. Світовий Конгрес Українців та Благодійний фонд Сергія Притули зібрали майже 1,2 млн доларів США на броньовані машини для розмінування. URL: <https://prytulafoundation.org/about/media/news/canada-usa-tour> (дата звернення: 17.03.2025).
217. Сергієнко Т. І. Особливості сучасної політики Китайської Народної Республіки на міжнародній арені. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*, 2022. № 3 (63). С. 106–112.
218. Сидоренко С. Німеччина любить Росію. Є також корупція, але не обов'язково йдеться про гроші. *Європейська правда*. 2022. 10 лютого.
219. Символіка Z і V як інструмент міфологізації російської агресії. Частина 4 – астрологія. *Центр протидії дезінформації*. URL: https://cpd.gov.ua/articles/symvolika-z-i-v-yak-instrument-mifologiza-3/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27. 12. 2024).
220. Симончук О. Соціальна структура українського суспільства під впливом повномасштабної війни: концептуальні та емпіричні пошуки. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. №1. С. 26–62.
221. Сипко Б. Франція XXI століття: на роздоріжжі принципів і викликів. URL : <https://islam.in.ua/ua/analiz/franciya-xxi-stolittya-na-rozdorizhzhigrupsuriv-i-vyklykiv>(дата звернення: 02.01.2026).
222. Скачко І. А. Теміров Ю. Т. Пріоритети зовнішньої політики Франції за часів Е. Макрона. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. Т.2. №12. С. 124–129.
223. Скляревська Г. Діана Дуцик: «Рівень медіаграмотності українців недостатній для інформаційної стійкості суспільства під час війни». *Ms.detector.media*. 25.12.2023.
224. Слободян Н. Політика США в Перській затоці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. 2007. Вип. 91–93. С. 169–172.
225. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Київ : Альтернативи, 2003. 403 с.
226. Соколова С. О. Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*. 2023. № 1 (85). С. 3–19.
227. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.

228. Степико М. Т. Трансформації ідентичностей громадян України в умовах російської агресії. *Стратегічна панорама*. 2022. №2. С. 76–84.
229. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: [монографія]. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
230. Стрельченко О. Г. Організація публічної влади в Японії: адміністративно-правовий аспект. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С.101–110.
231. Стрільчук Л., Шеремета А. Політичні та соціальні трансформації Японії в епоху сьогунату Токугава. *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 240–244.
232. Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1991. 509 с.
233. Сунь Ч. Роль та вплив історичних та філософських традицій Китаю на сучасне освітнє середовище та соціум. *Інклюзія і суспільство*. Вип. 2. 2023. С. 45–51.
234. Суперечка навколо «американської винятковості». *Consortium news*. 2016. 3 вересня.
235. Сурков оголосив Росію ХХІ століття «державою Путіна». *LB.ua*. 2019. 11 лютого.
236. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 336 с.
237. Темірова Н. Р. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки. Вінниця, 2019. 132 с.
238. Терендій Т. В. Походження та особливості польських шляхетських гербів. *Дебют: Збірник тез доповідей студентів історичного факультету, студентського самоврядування МДУ за результатами участі у Декаді студентської науки-2016* / За заг. ред. д.політ.н., проф. К. В. Балабанова, д.е.н., проф. О.В. Булатової. Маріуполь, 2016. 144 с.
239. Термінологія Артура Шопенгавера у творі «Світ як воля і уявлення» / А. Богачов, Н. Ваховська, І. Іващенко, В. Кебуладзе (модератор). Філософська думка. 2020. № 3. С. 128–132.
240. Тимчук О. Л. Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 48–53.
241. Тіхонова Л. А. Політична ідентичність сучасного українського суспільства. URL: <file:///Users/valeriy/Documents/2211-Article%20Text-4295-1-10-20150501.pdf> (дата звернення: 11.03.2025).

242. Товтун Ю. Військова справа стародавнього Єгипту за правління Рамзеса II. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. 2018. № 2 (39). С. 107–110.

243. Токвіль Алекс де. Про демократію в Америці. У двох томах / Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.

244. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.

245. Третяк О. А. Ідеологія політична. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Політія, 2024. С. 307.

246. Тур М. Г. Поняття легітимації: основні парадигми розуміння. *Філософська думка*. Київ, 2009. №5. С. 9–21.

247. У Мінреінтеграції розповіли, скільки в Україні зареєстровано переселенців. *Слово і діло*. 2023. 7 лютого. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayini-zareyestrovano-vnutrishno-peremishhenykh-osib> (дата звернення:25.03.2022)

248. Удод О. А. Націоналізм. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Політія, 2024. С. 467–468.

249. Удод О. Сталінізм. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 680.

250. Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного та ін. Київ : НІСД, 2012. 384 с.

251. Український ринок електронних книг показав стрімке зростання у 2022 році – сервіс Booknet. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3659910-ukrainskij-rinok-elektronnih-knig-pokazav-strimke-zrostanna-u-2022-roci-servis-booknet.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення:25.03.2025).

252. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. (2022). Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2021 рік. Київ, С. 34–42

253. Участь Італії в ініціативі Китаю «Шовковий шлях» не принесла очікуваних результатів. *Укрінформ*. 02.09.2023.

254. Федака С. Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття) : дис... д-ра іст. наук : 07.00.01. Ужгород, 2002. 386 с.

255. Фесенко М. В. Роль ініціативи «один пояс, один шлях» у трансформації міжнародного порядку. *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. № 2(26). С.137–154.
256. Філенко І. Символізація та соціально-психологічна адаптація особистості. URL: [file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psychol_2013_45\(1\)_28.pdf](file:///Users/valeriy/Documents/VKhnpu_psychol_2013_45(1)_28.pdf) (дата звернення: 30.12. 2025)
257. Франція 1789–1871 рр. Жан Батист Сей. URL: <https://buklib.net/books/24175/> (дата звернення: 02.01.2026).
258. Хамар У. Національна винятковість в російській ідеї слов'янської єдності: ранні слов'янофіли. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 46, С. 196–202
259. Харченко Л. Міфотворчість як дієвий чинник суспільно-політичного життя. *Вісник Львівського університету*. Філософські науки. 2003. Вип. 5. С. 199–207.
260. Харьковщенко Є., Пілецький Є., Скоклюк Ю. Релігійна віра як чинник релігійної безпеки. *Культурологічний альманах*. Вип. 3 (11). 2024. С. 39–36.
261. Хоменко Т. Міфологеми потойбічного світу в мовній картині світу давніх германців. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 48. Т. 2. 2022. С. 135–140.
262. Хрестові походи – причини, цілі і результати. URL: <https://naukozavr.info/istoriya/hrestovi-pohody/> (дата звернення: 30.12.2025).
263. Худолій А. О. Інформаційна війна 2014-2022 рр. : монографія. Острог, 2022. 208 с.
264. Худолій А. О. Публічний дискурс у зовнішньополітичній діяльності президентів США (1945-2012 рр.) : дис... д-ра політ. наук : 23.00.04. Київ, 2013. 360 с.
265. Чередниченко О. І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції. URL : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/183767/05-Cherednychenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 02.01.2026).
266. Чорна Л. Г. Груповий міф та його функції в складних соціальних ситуаціях. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. Вип. 43 (46). С. 116-124.
267. Чудик Н. Реформування судової влади в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 4 (8). 2016. С. 97–100.

268. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності. *Віче*. 2009. №15. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1574/> (дата звернення: 31.12.2025).
269. Шайгородський Ю. Міфотворчість в Україні як соціальна технологія. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2008. Вип. 13. С. 27-43.
270. Шандро В. Війна і російська пропаганда. Розбираємо історичні міфи з промови Путіна. *Суспільне. Культура*. 2022. 23 лютого. URL: <https://suspilne.media/culture/209611-vijna-i-rosijska-propaganda-rozbiraemo-istoricni-mifi-z-promovi-putina/> (дата звернення: 29.12.2024).
271. Шевченко Т. Пій VII – бранець Бонапарта. URL : <https://www.religion.in.ua/main/history/10666-pij-vii-branec-bonaparta.html> (дата звернення: 02.01.2026).
272. Шевчук Д. Політичне як уявлене та символічне. *Наукові записки НаУОА. Сер. Філософія*. 2011. Вип. 8. С. 413–424.
273. Шлях війни Гіллари Клінтон «Винятковий». Consortium news. 2016. 3 вересня. URL: <https://consortiumnews.com/uk/2016/09/03/hillary-clintons-exceptionalist-warpath/> (дата звернення: 09.01.2025).
274. Шуліка А. А. Політична культура. *Енциклопедія політики і права*. Наукове видання. За. ред. д.політ. н., проф. В. П. Горбатенка і д.політ. н. П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С.551–552.
275. Шуляк А., Кулик С. «Стадіонна дипломатія» Китайської Народної Республіки в контексті її геополітичних інтересів. *Регіональні студії*. 2023. № 1 (15). С.124–158.
276. Шумило С. «Звичайний фашизм», або «Русскій мір» московського патріарха Кіріла. *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 148–160.
277. Юнг К. Г. Поняття колективного несвідомого. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.
278. Явір В. А. Ксенофобія. *Енциклопедія політики і права*. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 378–379.
279. Який внесок Лінкольна вніс у розвиток Америки? URL: <https://kiyvagrolis.com.ua/> (дата звернення: 30.12. 2025).
280. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2006. 586 с.
281. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ : Критика, 2002. 415 с.
282. Янько А. Окупанти переслідують 51 українця за участь у батальйоні Челебіджіхана. *Суспільне. Крим*. URL:

<https://suspilne.media/crimea/935765-51-ukrainec-peresliduetsa-okupantami-za-ucaast-u-bataljoni-celebidzihana/>(дата звернення:25.03.2025).

283. Японія стоятиме на боці України та виступатиме проти спроб змінити статус-кво силою. *УКРІНФОРМ*. 2025. 3 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3967037-aponia-stoatime-na-boci-ukraini-ta-vistupatime-proti-sprob-zminiti-statuskvo-silou-posol.html> (дата звернення: 18.03.2025).

284. Ярема О. Реформа державного управління. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Proyekt-Reforma-publichnogo-upravlinnya_YArema.pdf (дата звернення: 13.03.2025).

285. Яроцький П. Основоположні чинники встановлення католицько-православного екуменічного діалогу. *Волинський Благовісник*. 2015. № 3. С. 307–324.

286. Ятченко В. Про тотемічні уявлення в давньоукраїнській міфології. *Українське релігієзнавство*. 2003. № 27–28. С. 59–66.

287. ‘A joke’: Germany mocked over plan to send helmets to Ukraine. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/27/a-joke-germany-mocked-over-plan-to-send-helmets-to-ukraine> (дата звернення: 13.01.2026).

288. Allman T. D. Unmanifest Destiny : Mayhem and Illusion in American foreign Policy – from the Monroe Doctrine to Reagan's War in El Salvador. New York : The Dial Press, 1984. P. 103.

289. American Exceptionalism. Pew Research Center. URL: https://www.pewresearch.org/short-reads/2011/07/12/american-exceptionalism/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 09.01.2025).

290. Armstrong C. K. Tyranny of the Weak: North Korea and the World, 1950–1992. Ithaca : Cornell University Press, 2013. 307 p.

291. Armstrong J. A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian History. Edmonton, 1992. P. 135–136.

292. Befu H. Symbols of Nationalism and Nihonjinron. *European Journal of Japanese Studies*. 2001. Vol. 1, No. 1. P. 1–33.

293. Bell C. Ritual: perspective and dimensions. New York : Oxford University Press, 1997. P. 129.

294. Bell D. The End of American Exceptionalism. *National Interest*. 1975. P. 195.

295. Blackwill R. D., Harris J. M. War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge : Harvard University Press, 2016. P. 156–158.

296. Bourdieu P. Habitus and Field: General Sociology. Volume 2 (1982-1983). Wiley, 2023. 432 p.

297. Bracher K. D. Zusammenbruch des Versailler Systems und zweiter Weltkrieg. Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte. 1960. No 9. P. 389–458.
298. Bülow L. von. Im Banne des Weltkrieges. Berlin: Verlag der Deutschen Verlagsgesellschaft, 1896. 328 p.
299. Busheva S. Theoretical and historical analysis of jewish lobby. *Visnuk of the Lviv University*. Issue 8. P. 189–194.
300. Carter J. The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress. January 23, 1980. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-state-the-union-address-delivered-before-joint-session-the-congress> (дата звернення: 08.01.2025).
301. Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. 656 p.
302. Castoriadis C. Gesellschaft als imaginäre Institution. Ffm., 1984. S. 31.
303. Ceaser J.W. The Origins and Character of American Exceptionalism. *American Political Thought: A Journal of Ideas, Institutions and Culture*. Spring 2012. Vol. 1. P. 4.
304. Chafer T., Godin E. French exceptionalism and the Sarkozy presidency. In T. Chafer & E. Godin (Eds.), *The end of the French exception? Decline and revival of the 'French model'* 2010. P. 239–250. Palgrave Macmillan. URL: https://doi.org/10.1057/9780230281394_14(дата звернення: 02.01.2026).
305. Chikhachev A. Why Does France Support Ukraine? URL: <https://valdaiclub.com/a/highlights/why-does-france-support-ukraine/> (дата звернення: 03.01.2026).
306. Chung J. M., Robins R. W. Exploring cultural differences in the recognition of the self-conscious emotions. *PLoS ONE*, 2015. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0136411>(дата звернення: 30. 12. 2025).
307. Collier D., Mahon J. E. Conceptual «Stretching» Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis. *American Political Science Review*. 1993. № 87(04). P. 845–855.
308. Collins R. Marked for Life: Songbun North Korea's Social Classification System URL: https://www.hrnk.org/wp-content/uploads/pdfs/publications/eng/HRNK_Songbun_Web.pdf (дата звернення: 04.03.2025).
309. Commager H. The American Mind. New York, 1950. 504 p.
310. Curanovic A. The Sense of Mission in Russian Foreign Policy: Destined for Greatness! London : Routledge, 2021. 240 p.

311. Curry R.L., Boothroyd P., Nam P.X. Socioeconomic renovation in Viet Nam: The Origin, Evolution, and Impact of Doi Moi. *Pacific Affairs*. 2001. No. 1 (74). P. 134.
312. Dann O. Nation und Nationalismus in Deutschland: 1770-1990. München: C. H. Beck, 1996. 438 p.
313. Deutsch K. W. Nationalism and social communication: an inquiry into the foundations of nationality. 2nd ed. Cambridge (MA) : Technology Press of Massachusetts Institute of Technology, 1966. 292 p.
314. Divyadharshini R., Thamayanthi P. Myths Credence: Barthes Vs People. *Journal of Positive School Psychology*. 2022, Vol. 6, No. 9, p. 1630-1634.
315. Duiker W. J. Ho Chi Minh: A Life. New York : Hyperion, 2000. 695 p.
316. Dull D. The Politics of American Foreign Policy. Englewood Cliffs, 1985. P. 3.
317. Edelman M. The symbolic uses of politics. Urbana, 1964. 201 p.
318. Eichengreen B. Exorbitant Privilege: The Rise and Fall of the Dollar. Oxford : Oxford University Press, 2011. 215 p.
319. Eller J.D. From Culture to Ethnicity to Conflict: An Anthropological Perspective on International Ethnic Conflict. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999. P. 8–10.
320. Ellwein T. Die deutsche Universita#t. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Frankfurt am Main: Hain, 1992. 360 p.
321. Evans R. Introduction: Redesigning the Past: History in Political Transitions. *Journal of Contemporary History*. 2003. Vol. 38. No. 1. P. 5–12.
322. Facts on trade with Russia. Press release No. N 010 of 24 February 2022. URL: https://www.destatis.de/EN/Press/2022/02/PE22_N010_51.html (дата звернення: 13.01.2026).
323. Fairbank, J. K. The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968. 440 p.
324. Fei X. Peasant Life in China: A Field Study of Country Life in the Yangtze Valley. London : Routledge, 1939. 320 p.
325. Fichte J. G. Reden an die deutsche Nation. Berlin, 1892. 216 p.
326. France more than doubled its military aid to Ukraine in 2024. URL: <https://odessa-journal.com/france-more-than-doubled-its-military-aid-to-ukraine-in-2024> (дата звернення: 03.01.2026).
327. Freedom House. Nations in Transit 2023: Democratic Erosion Across the Postcommunist Region. Washington, DC : Freedom House. 2023.

328. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. Holt Rinehart & Winston, New York, 1973.
329. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. N. Y.: Free Press, 1992. URL: <https://ia803100.us.archive.org/33/items/THEENDOOFHISTORYFUKUYAMA/THE%20END%20OF%20HISTORY%20-%20FUKUYAMA.pdf> (дата звернення: 24.01.2026).
330. Gallie W. Essentially Contested Concepts. Proceedings of the Aristotelian Society. 1956. № 56. P. 167–198.
331. Giscard d'Estaing, V. Les Français: Réflexions sur le destin d'un peuple. Paris : Compagnie 12, 2000. 250 p.
332. Godin E., Chafer, T. The end of the French exception? Decline and revival of the 'French model'. Palgrave Macmillan. 2005. URL: <https://doi.org/10.1057/9780230281394> (дата звернення: 02.01.2026).
333. Goertz G. Social Science Concepts. A User's Guide. Princeton University Press. 2006. 320 p.
334. Gray J. On the Contestability of Social and Political Concepts. Political Theory. 1977. № 5(3). P. 331–348.
335. Gueorguiev D.D., Schuler P. J. Collective charisma: elite-mass relations in China and Vietnam. *Problems of Post-Communism*. 2021. No. 3 (68). P. 190–201.
336. Gungwu W. The Chinese World Order in Transition. Singapore: World Scientific Publishing, 2018. 350 p.
337. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago : University of Chicago Press, 1992. P. 224.
338. Harris N. Mandate Of Heaven: Marx and Mao in Modern China. London: Pluto Press, 2017. 342 p.
339. Held D. Models of Democracy. Cambridge: Polity Press. 2006. 408 p.
340. Hellyer R., Fuess H. (Eds.) The Meiji Restoration: Japan as a Global Nation. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 284 p.
341. Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784–1791. T. 3. Paris, 1828. 547 p.
342. Herder J. G. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit [Ідеї до філософії історії людства]. Leipzig : Verlag von Johann Gottfried Herder, 1784–1791. 5 Vols.
343. Hobsbawm E. Inventing Traditions. Cambridge, 2002. 320 p.
344. Hoffmann R. Qiu Hua Hu: China. Seine Geschichte von den Anfängen bis zum Ende der Kaiserzeit. Freiburg, 2015. 44 p.

345. Holsti K.J. Exceptionalism in American foreign Policy. *European Journal of International Relations*. 2010. Vol. 17, No 3. P. 381–404.
346. Horkheimer, Max, Adorno, Theodor W., Schmid Noerr, Gunzelin. *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments* / Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ; edited by Gunzelin Schmid Noerr ; translated by Edmund Jephcott. Stanford : Stanford University Press, 2002. – xix, 282 p. : ill. – (Cultural Memory in the Present).
347. Hunt N. *Memory, War and Trauma*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. P. 97.
348. Huntington S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. 1996. 410 p.
349. Huntington S. P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press. 1991. 388 p.
350. Huong P.T.L. Reforming law on administrative procedures towards a rule-of-law state in Vietnam. *Gdanskie Studia Azji Wschodniej*. 2019. No. 16. P. 152–163.
351. Huyssen A. *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford : Stanford University Press, 2003. P. 6.
352. Institoris Henricus, Sprenger Jakob. *Malleus maleficarum: the hammer of witches* / translated and edited by Christopher S. Mackay. Cambridge, UK ; New York : Cambridge University Press, 2009. vii, 657 p.
353. Johnson C. *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975*. Stanford: Stanford University Press, 1982. 393 p.
354. Kagan R. *The World America Made*. Published by Vintage, Jan 29, 2013. 160 p.
355. Kalz W. *Die Ideologie des «deutschen Sonderwegs»*. Künzelsheim, 2004. 321 p.
356. Kennett Lee. *The French Forces in America, 1780–1783*. Westport, CT: Greenwood Press, 1977. 188 p.
357. Kern F. *Kingship and Law in Middle Ages II. Law and Constitution in the Middle Ages*. New York: Frederick A. Praeger Publishers, 1956. Xxxi. 214 p.
358. Kirby B. Is Russia going to invade Ukraine and what does Putin want? *BBC News*. Feb. 15, 2022.
359. Kirk R. *America's British Culture*. New Brunswick.London, 1993. P. 5.
360. Knight C. Did communism make us human? On the anthropology of David Graeber. URL: <https://brooklynrail.org/2021/06/field-notes/Did-communism-make-us-human/> (дата звернення: 01.01.2026).

361. Krasynska S. The Formality of Informal Civil Society: Ukraine's EuroMaidan. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2017. Vol. 28, № 1. P. 420–449.
362. Krauss E. S., Pekkanen R. The Rise and Fall of Japan's LDP: Political Party Organizations as Historical Institutions. Ithaca: Cornell University Press, 2010. 320 p.
363. Kulyk V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68. № 4. P. 588-608.
364. Kuzio T. Ukraine: State and nation-building. London-NY, 1998. 298 p.
365. Lankov A. North Korean Miracle: 30 Years of Surviving Crisis and Isolation. *Journal of International Analytics*. 2021. № 12(2) P. 31–48.
366. Laruelle M. Russian Eurasianism: An Ideology of Empire. Washington, DC : Woodrow Wilson Center Press, 2008. 280 p.
367. Lasswell H. D. Language of power. New York : G. W. Stewart, 1949. P. 3–19.
368. Lasswell H. D. Propaganda technique in the world war. London, 1927. 233 p.
369. Lawrence M. A. The Vietnam War: A Concise International History. New York : Oxford University Press, 2008. 224 p.
370. Legge J. The Works of Mencius / transl. James Legge. London: Trübner & Co., 1875. 423 p.
371. Lehne S., Grabbe, H. Ukraine's Institutional Transformation under Wartime Conditions: Challenges and Opportunities for EU Integration. *European Institute of Public Administration*. Brussels, 2023. P. 24–27
372. Lepsius M. R. Bürgertum als Gegenstand der Sozialgeschichte. Demokratie in Deutschland: soziologisch-historische Konstellationsanalysen. Göttingen, 1993. P. 289–303.
373. Lincoln B. Theorizing Myth. Chicago : The University of Chicago Press, 1999. 313 p.
374. Linz J. J., Stepan, A. C. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore : Johns Hopkins University Press. 1996. 504 p.
375. Lipset M. American Exceptionalism: A Double-Edged Sword. 1996. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/style/longterm/books/chap1/americanexceptionalism.htm> (дата звернення 30.12.2025).
376. Lipset S.M. The First New Nation. New York: Random House, 1979. 366 p.

377. London J., Morris-Jung J. Politics in contemporary Vietnam: party, state and authority relations *Contemporary Southeast Asia*. 2014. No. 3 (36). P. 473–476.
378. Lowenthal D. *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 489 p.
379. Madsen D. L. *American Exceptionalism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998. 192 p.
380. Mayeur, Jean-Marie. *La séparation des Églises et de l'État*. Nouvelle édition. Paris: Les Éditions de l'Atelier/Éditions Ouvrières, 2005. Collection «Patrimoine». 256 p.
381. McCricken Trevor B. *Exceptional*. Encyclopedia of American Foreign Policy. 2006. URL: <http://www.americanforeignrelations.com/index.html> (дата звернення: 09.01.2025).
382. McDaniel T. *The Agony of the Russian Idea*. Princeton: Princeton University Press, 1996. P. 10–11.
383. Mommsen W. J. *Die kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg. Bürgerliche Kultur und politische Ordnung. Künstler, Schriftsteller und Intellektuelle in der deutschen Geschichte 1830-1933*. Fr.a.M., 2000. 272 p.
384. Myers B. R. *The Cleanest Race: How North Koreans See Themselves and Why It Matters*. Brooklyn: Melville House, 2010. 200 p.
385. Nakane T. *Japanese Society*. Tokyo : University of Tokyo Press, 1970. 276 p.
386. National security and european case-law. URL: <https://rm.coe.int/168067d214> (дата звернення: 20.03.2025).
387. National Security Decision Directive 77. January 1983. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/public/archives/reference/scanned-nsdds/nsdd77.pdf> (дата звернення: 08.01.2025).
388. NATO-Ukraine Council. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_217652.htm (дата звернення: 13.03.2025)
389. Nguyen N.A. Understanding the socialist-market economy in Vietnam. *Emerging Science Journal*. 2022. No. 5 (6). P. 952966.
390. Niebuhr R. *The Structure of Nations and Empires*. New York : Charles Scribner's Sons, 1959. 306 p.
391. Nipperdey Th. *Deutsche Geschichte 1866-1918: 2 Bde*. München : C. H. Beck, 1998. 948 p.
392. Nipperdey Th. *Deutsche Geschichte 1866-1918: 2 Bde*. München : C. H. Beck, 1998. P. 447.

393. Noland M. North Korea in transition. *Korean Journal of Defense Analysis*. 2015 № 17(1). С. 55–78.
394. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. No. 26. Special Issue: Memory and Counter-Memory. P. 8–9.
395. Nye J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs. 192 p.
396. Ohnuki-Tierney E. *Kamikaze, Cherry Blossoms, and Nationalisms: The Militarization of Aesthetics in Japanese History*. Chicago : University of Chicago Press, 2002. 411 p.
397. Ohnuki-Tierney E. *Rice as Self: Japanese Identities Through Time*. Princeton : Princeton University Press, 1993. 184 p.
398. Ohnuki-Tierney E. The Emperor of Japan as Deity (Kami). *Ethnology*. 1991. Vol. 30, No. 3. P. 199–215.
399. Ohnuki-Tierney E. *The Monkey as Mirror: Symbolic Transformations in Japanese History and Ritual*. – Princeton: Princeton University Press, 1987. 272 p.
400. Onuch O. The Maidan in Movement: Diversity and the Cycles of Protest. *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68. № 4. P. 556–587.
401. Pakier M., Strath B. *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. New York; Oxford : Berghahn Books, 2010. URL: <https://www.berghahnbooks.com/title/pakiereuropean> (дата звернення: 30.12.2025).
402. Park Y. S. Policies and ideologies of the Kim Jong-un regime in North Korea: Theoretical implications. *Asian Studies Review*. 2014. 38(1), 1–14.
403. Personality profiles of cultures: aggregate personality traits. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16248722/> (дата звернення: 30.12.2025).
404. Pines Y. *Envisioning Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Era*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009. 320 p.
405. President Woodrow Wilson's Fourteen Points . URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (accessed: 10.09.2019).
406. Putnam R. D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton : Princeton University Press, 1993. 258 p.
407. Reagan R. Address to Members of the British Parliament. June 8, 1982. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-members-british-parliament> (дата звернення: 08.01.2025).
408. Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356> (дата звернення: 13.01.2026).

409. Restad H. E. Old Paradigms in History Die Hard in Political Science: US Foreign Policy and American Exceptionalism. *American Political Thought*. Vol. 1, No. 2012. P. 53–76.
410. Rothstein B. *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press. 2011. 285 p.
411. Rowley D.G. «Redeemer Empire»: Russian Millenarism. *American Historical Review*. 1999. Vol. 104. No 5. P. 1582-1602.
412. Sakwa R. *Russia, Communism, Democracy. Developments in Russian and Post-Soviet Politics*. 3rd ed. Durham, NC: Duke University Press, 1994. P. 292.
413. Sakwa R. *Russia's Identity: Globalization and Fragmentation*. Cambridge : Polity Press, 2012. 240 p.
414. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review*. 1970. № 64(04). P. 1033–1053.
415. Schimmelfennig F., Sedelmeier, U. (Eds.). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Cornell University Press, 2006.
416. Shang Jun Shu. Beijing: Zhonghua Shuju, 2006. 350 p.
417. Shapovalova N. *Civil Society in Post-Euromaidan Ukraine: From Revolution to Consolidation* / Natalia Shapovalova, Olga Burlyuk. Stuttgart : Ibidem Press, 2018. 330 p.
418. Simmons, R. S. The Japanese Electoral System and Its Effects on Political Behavior. *Asian Survey*. 1982. 22(5). P. 465–479.
419. Smith A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London, 1776. 1090 p.
420. Smith H. *North Korea: Markets and Military Rule* / H. Smith. – Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 394 c.
421. Stanley J. *The sociology of virtue*. Berkeley: University of California Press, 2024. 398 p.
422. Subotić M. R., Mitrović M. Hybrid nature of extremism. *Vojno delo*. 2018. Vol. 1/18. P. 22–33.
423. Suny R. G. *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2011. 608 p.
424. Swanton C. On the «Essential Contestedness» of Political Concepts. *Ethics*. 1985. № 95(4). P. 811–827.
425. Talmon J. *Political Messianism. The Romantic Phase*. London : Secker&Warburg, 1960. 607 p.
426. Thai T.V. The evolving regional order in East Asia: a view from Vietnam. *Asia Policy*. 2018. No. 2 (13). P. 64–68.

427. The arms and military equipment Germany is sending to Ukraine. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/archiv-bundesregierung/military-support-ukraine-2054992> (дата звернення: 13.01.2026).

428. The Encyclopedia of the Vietnam War. A Political, Social, and Military History. ABC-CLIO, 2011. P.199.

429. The trew law of free monarchies: or the reciproock and mvtvall dvetie betwixt a free king and his naturall subjects. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.03.0071%3Asection%3D4%3Asubsection%3D2> (дата звернення: 22.12.2024).

430. Thi Thoa T. Problems of ensuring democracy under one-party rule in modern vietnam. *Territory Development*. 2023. No. 3. P. 66–73.

431. Thimme A. Hans Delbrück als Kritiker der wilhelminischen Epoche. Düsseldorf, 1955. URL: <https://archive.org/details/hansdelbruckalsk0000thim/mode/2up> (дата звернення: 20.03.2025).

432. Threats to Democracy: Prevention and Response: Report of an Independent Task Force Sponsored by the Council on Foreign Relations (Council on Foreign Relations (Council on Foreign Relations Press)) Paperback – October 22, 2003. URL: https://www.amazon.com/Threats-Democracy-Prevention-Independent-Sponsored/dp/087609325X?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.03.2025).

433. Tingyang Z. The Tianxia System: An Introduction to the Philosophy of a World Institution. Beijing: China Renmin University Press, 2005. 320 p.

434. Top Russian Propaganda Myths About Ukraine – And the Truth Behind Them (2025). URL: <https://wartours.in.ua/en/2025/06/12/top-russian-propaganda-myths-about-ukraine-and-the-truth-behind-them-2025/> (дата звернення: 01.01.2026).

435. Treitschke H. Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert. Bände 1–5. Leipzig : S. Hirzel, 1879–1894. URL: https://www.deutschestextarchiv.de/book/show/treitschke_geschichte05_1894 (дата звернення: 17.03.2025).

436. Tudor D., Pearson, J. North Korea Confidential : Private Markets, Fashion Trends, Prison Camps, Dissenters and Defectors. 2015. 224 p.

437. Turner F. J. The Significance of the Frontier in American History. 1893. URL: <https://nationalhumanitiescenter.org/pds/gilded/empire/text1/turner.pdf>. (дата звернення: 12.11.2024).

438. Tyndale W. The First English Bible (Facsimile of the 1526 Edition). British Library, 2023. 720 p.

439. Ukraine's Long-Term Path to Success: Jumpstarting a SelfSufficient Defense Industrial Base with US and EU Support. URL:

https://www.understandingwar.org/sites/default/files/011424_Ukraine%20DIB%20DRAFT.pdf (дата звернення: 17.03.2025).

440. Vogel E. F. *Japan as Number One: Lessons for America*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. 324 p.

441. Volkan V. D. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 1997. 280 p.

442. Voltaire. *The History of Charles XII, King of Sweden* / Translated from the French. London: Printed for J. and P. Knapton, 1734. 402 p.

443. Weber M. *Die Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*. Freiburg, 1885. 160 p.

444. Wehler H.-U. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte: 4 Bde*. München : C. H. Beck, 2003. P. 17–18.

445. Weigle M. A. Political Liberalism in Postcommunist Russia. *The Review of Politics*. 1996. No 3. P. 469–504.

446. Winthrop J. *A Model of Christian Charity*. 1630. URL: <https://teachingamericanhistory.org/document/a-model-of-christian-charity-2/> (дата звернення: 04.01.2025).

447. World Bank Supports Ukraine to Maintain Economic Stability. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/03/26/world-bank-supports-ukraine-to-maintain-economic-stability> (дата звернення: 17.03.2025).

448. WWII Eastern Front: Stalin's Victory Address. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/stalin-s-victory-address-may-1945> (дата звернення: 30.12. 2025).

449. Yoshino K. *Cultural Nationalism in Contemporary Japan: A Sociological Enquiry*. L. : Routledge, 1991. 267 p.

450. Zhongshu D. *Chunqiu Fanlu*. Beijing: Zhonghua Shuju, 1990. 580 p.

451. Zhu Xi. *Collected Works of Zhu Xi*. Beijing: Zhonghua Shuju, 2010. 1500 p.

452. Zhu Y. Economic reform and human resource management in Vietnam. *Asia Pacific Business Review*. 2002. No. 3 (8). P. 115–135.

453. Zinn H. *A People's History of the United States*. New York : HarperCollins, 2003. 729 p.

Наукове видання

ДОБІЖА Василь Валерійович

ПОЛІТИЧНА ВИНЯТКОВІСТЬ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

Монографія

Підписано до друку 25.02.2026р.

Формат 60х84 Гарнітура Times

Папір офсетний.

Умов. друк. арк. 14,7. Облік-вид. арк 15,75

Зам.№24. Тираж 300 прим.

Видавництво «Крок». Свідоцтво № 3538 від 30.07.2009р.

46006, м. Тернопіль, вул.Гайова,56

Тел.0352248436